בס"ד

דין של משה

אותו"ת במלחמה

א תורה לעבען אין די פינסטערניש
פון מונקא-טאבאר

יצא לאור לרגל שמחת נישואין של
הבה"ח כמר דוד מויזקאפף נ"י
בן מוה"ר חיים צבי הי"ו
עב"ג הכלה מרת אסתר הענדל תחי'
בת מוה"ר יצחק אהרן גרין הי"ו
א' דר"ח אדר תשע"ב לפ"ק

ב"ה

דין של משיח

אותו"ת במלחמה

א תורה לעבען אין די פינסטערניש
פון מונקא-טאבאר

א "טאג בוך" וואס עס האט געשריבן אונזער
אומפארגעסלעכן ראש המשפחה
הרה"ח רבי משה ב"ר יוסף זאב מויזקאפף ז"ל
אין די צייטן פון די שוידערליכע צווייטע וועלט מלחמה.
אין א קורצע ביאגראפיע פונעם זיידענ'ס לעבן שטייגער

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

אזוי ווי די גאנצע ארבעט איז
געמאכט געווארן אין אויסטערלישע
איילעניש, בעטן מיר אנטשולדיגונג אויב
עס איז דא סיי וועלכע גרייז אדער טעות
וכדו', אין מיר האפן דאס מתקן זיין אי"ה
ביי די קומענדיגע געלעגענהייט

Printed in Canada
By:
Canadian Book Press
514-655-3248

בס"ד

אריינפיר

עס גלייבט זיך שוועך, 12 גאנצע יאר איז שוין פארביי זינט מיר האבען פארלוירען אונזער טייערן ליבן זיידען דער ראש המשפחה, די קרוין פון אונזער פאמיליע הרב החסיד רבי משה ב"ר יוסף זאב מויזקאפף זללה"ה.

טראץ וואס עס איז שוין דורך אזא צייט-אפשניט זייט דעם זיידענס פטירה, ליגט אונז נאך אלץ פאר די אויגען זיין לעכטיגע צורה און ליבליכען שמייכעל, זיינע תוכן'דיגע שמועסען, ובעיקר זיין יראת שמים והנהגות טובות וואס מיר וועלען אויפן גאנצען לעבען נישט פארגעסען.

ומאידך גיסא, איז שוין דא ב"ה א פרישע דור מיט אייניקלעך און איר אייניקלעך און איר איר אייניקלעך קעה"ר וואס געדענקען שוין נישט דעם זיידען און האבען נישט געהאט די זכי' ביי צו וואוינען זיינע התנהגות און זיך צו קענען אפלערנען פונ'ם זיידענ'ס געוואלדיגע מדרגות אין אלע ענינים.

דערפאר האבען מיר געפונען פאר וויכטיג אפצודריקען דעם קונטרס. עטליכע קורצע שטריכן פונ'ם זיידען כדי די קינדער און אייניקלעך זאלען עס קענען ניצן אלס א ביישפיל נאכצוגיין זיינע וועגן. מיר זאלן דאס קענען צייגן און אויסשמועסען מיט אונזערע קינדער און אייניקלעך ווייטער, למען ידעו דור אחרון בנים יולדו, וויאזוי דער איד האט געלעבט שטענדיג מיט די גמרא, און זיין גאנצע התנהגות איז געווען וויא לעבעדיגער מוסר ספר.

ווי אויך דער "טאג בוך" פונ'ם זיידען, וואס ער האט זיך געהאט אנגעצייכענט אין פארשריבען אנגעהויבען נאך פון פאר די מלחמה ביז טיף אינמיטען די צרות. פון יעדען בלעטל באזונדער קען מען זיך לערנען וויאזוי אן ערליכע בחור האט זיך געפירט, יעדן ריר איז געווען מיט'ן רבוש"ע, צו מיט'ן אויסבאהאלטען זיינע תפילין און לייגען תפילין מיט מסירת נפש, צו מיט'ן אויסניצען יעדען איבריגע מינוט אויף צו לערנען, אויף צו דאוונען, צו מיט'ן ארויסהעלפען א צווייטען איד. אויף טריט און

שריט האט דער זיידע געזעהן ווי מ'היט אים פון הימעל, ס'איז געווען עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ.

און דאס האבען מיר אלע יארען געזעהן ביים זיידען, זיין גאנצע חיות און התנהגות איז שטענדיג געווען לעשות רצון קונו, און דאס איז אונזער פליכט איבער צושמועסען און איבערלערנען די נאבעלע דרכים וואס איז אונז נישט לאנג צוריק געווען א לעבעדיגע קוואל טאג טעגליך, אבער יעצט דארפן מיר שוין ניצן די אייגענע חושים דאס איינצוקריצן טיף אין זיך אליינס, און דאס אויך איבערגעבן ווייטער, אז אונזערע דורות זאלן דאס טאקע ריכטיג נאכפאלגן, לעשות נחת רוח להבורא יתעלה.

און צום שלוס וואונטשן מיר פאר תבדל לחיים טובים ארוכים אונזער טייערע באבע מרת הינדא בת חנה שתחי' לנוב בשיבה טובה דשנים ורעננים, א רפואה שלימה לרמ"ח איברי' ושס"ה גידי', ביז מיר וועלען אלע דערלעבן די גאולה שלימה במהרה דידן ברוב רחמיו וחסדיו אכיה"ר.

המשפחה

ואלה תולדות משה

דער זיידע הרב החסיד רבי משה איז געבוירען געווארען שנת תר"פ אין קאלאדנע טשעכיי צו זיין פאטער הרה"ח רבי יוסף זאב מויזקאפף ז"ל און צו זיין מוטער מרת מלכה רייזל ע"ה די טאכטער פון הרה"ח רבי אליעזר יאקאבאוויטש ז"ל וזוג' מרת חי' שרה גרינפעלד ע"ה וועלכע האט געצויגען איר יחוס ביז הרה"ק רבי שאול ליטשיקער זכי"ע נכד הרה"ק ר"ר העשיל מקראקא זי"ע און פון הגה"ק ר' שאול וואהל השר מפוילן זצ"ל.

רבי יוסף זאב איז געווען א דורכגעווייקטער חסידישער איד, און פירענדיג געשעפטן אין די נאנטע שטעט און דערפער, פלעגט ער אויסנוצען יעדע איבריגע מינוט אויף לימוד התורה, אהיימקומענדיג צווישען איין געשעפט און צווייטן פלעגט ער לערנען מיט די בחורים פון די געגענט תורה וחסידות זייענדיג אליין א תלמיד חכם עצום. ער פלעגט פארען זיך מסתופף זיין בצלם הק' פון די רבי'ס פון קאסאן און קאמארנע זכי"ע, און אויף שמח"ת פלעגט ער פארען צו רביה"ק מסאטמאר זי"ע קיין ארשיווע, און פלעגט מיטנעמען זיינע קינדער צו וויזען וויאזוי א צדיק זעט אויס.

אן אינטערעסאנטע מעשה האט זיך אפגעשפילט מיט'ן זיידען רבי יוסף זאב פאר דער זיידע ז"ל איז געבוירען געווארען.

ביי די ערשטע וועלט מלחמה איז ר' יוסף זאב מאביליזירט געווארען אין מיליטער און איז געווען סטאנציאנירט אין א בריגאדע פון די טשעכישע מיליטער און האט געדארפט קעמפען קעגען רוסלאנד. די סאלדאטען פלעגען זיך אויסבאהאלטען אין פארשידענע וועלדער אז דער שונא זאל זיי נישט באמערקן אין פון דארט קעמפען קעגן שונא.

איין נאכט – זייענדיג אין וואלד, - חלומ'ט זיך רבי יוסף זאב ווי אן

אלטער איד קומט צו איהם אין חלום און זאגט אים אנטלויף! ר' יוסף זאב כאפט זיך אויף און טראכט ביי זיך ווי קען איך אנטלויפען, אויב מען אנטלויפט פון מילימער ווערט מען געשאסען, און ער איז צוריק איינגעשלאפען, און דער חלום חזר'ט זיך איבער נאכאמאל, אן אלטער איד הייסט אים אנטלויפען!

ר' יוסף זאב האט זיך אויפגעכאפט מיט שרעק און געטראכט ביי זיך, זאל זיין וואס ס'זאל זיין, ער גייט אנטלויפען פון דאנעט, און נישט קוקענדיג אויף די סכנה וואס ליגט דערין אז מ'קען אים שיסען, און פון די אנדער זייט איז דער שונא די רוסען מיט זייערע בריגאדעס, איז ער אנטלאפען פון דארט אינמיטען די נאכט.

די רוסען וואס האבען באמערקט דעם זיידען האבען אים געכאפט, און האבען אים געהאלטען אלץ מלחמה גיפאנגענער.

דעם אנדערען טאג האבען די רוסען באמבאדירט דעם גאנצען געגענט, ווי אויך די וואלד פון ווי ר' יוסף זאב איז אנטלאפען און אלע מענטשען פון דארט זענען אומגעקומען. און דער זיידע האט זיך גערעטעוועט א דאנק דעם חלום פונ'ם אלטען איד (מסתמא איז דער אלטער איד געווען איינע פון זיינע זיידעס).

די באבע מרת מלכה רייזל ע"ה וועלעכער איז געבליבען אין קאלאדנע האט געווארט אויפ'ן זיידען ער זאל אהיימקומען. איין טאג באקומט זי א בריוו פון די טשעכישע ארמיי, אז איר מאן איז אומגעברענגט געווארען דורכ'ן שונא, אין אן אפיציעלער דעקרעט איז געשטאנען פונקטליך דעם ריגימענט נומער פונ'ם זיידען, און דער דאטום און דער פלאץ ווי ער איז געפאלען אין קריג. זיין קערפער האט מען טאקע נישט געפונען - שרייבן זיי - אבער קיינער פון דעם באמבאדירונג האט נישט איבערגעלעבט.

די באבע ע"ה וועלכער האט געהאט בטחון און אמונה אין השי"ת, האט בשו"א נישט געווארט אנעמען אז איר מאן איז אומגעקומען, נאר זי האט געהאפט און מתפלל געווען צום אייבירשטען אז זי זאל נאך זוכה זיין צו זעהן דעם זיידען בקרוב, און זי האט געהאט א געפיל אז דער זיידע לעבט נאך.

א שטיק צייט נאך די מלחמה, האבען די רוסען באפרייט אלע מלחמה געפאנגענע, ווי אויך דעם זיידען רבי יוסף זאב, און ער האט גלייך אהיימגעשיקט א בריוו צו די באבע, ווי ער האט פארציילט די גאנצע מעשה, און די נס וואס האט פאסירט מיט אים יענע נאכט אנטלויפענדיג פונ'ם לייבן גרוב.

גאר גרויס איז געווען די שמחה אין קאלאדנע ווען ר' יוסף זאב איז אהיימגעקומען, די גאנצע שטעטל האט זיך מיטגעפרייט מיטן זיידען אז ער איז געראטעוועט געווארען ממות לחיים ומיגון לשמחה, און געפונען זיין געטרייע אשת חיל געזונטערהייט, און טאקע נאך די מלחמה איז ביי זיי געבוירען געווארען א יונגעל בעיבי, ונתמלא הבית כולה אורה מיט'ן לעכטיגען קינד משה.

במעלליו התנכר נער

דער זיידע רבי משה ז"ל איז נאך בימי נערותו געווען באקאנט אלץ מתמיד עצום, ער האט אלץ ליב געהאט צו לערנען וכל מגמתו איז געווען קונה שלימות צו זיין בתורה.

אלץ קינד, ווען דער זיידע פלעגט אהיימקומען פון חדר און שפעטער אלץ בחור פון די ישיבה, פלעגט די באבע ע"ה מאכען זיכער אז ער ווערט נישט געשטערט פון גארנישט זאגנדיג אז "משה'לע דארף לערנען", און ער פלעגט טאקע אויסנוצען יעדע איבריגע מינוט אויף לימוד התורה.

נאך דער בר מצוה איז דער זיידע אריין לערנען אינ'ם שכינות'דיגען שטעטל ארשיווע אין די ישיבה פון הגה"צ רבי משה ווערצבערגער זצ"ל דומ"ץ ארשיווא, און דערנאך איז ער געפארען לערנען אין די גרויסע ישיבה אין "אונגוואר" ביי הגה"ק רבי יוסף אלימלך כהנא זצ"ל ווען ער האט זיך קונה שלימות געווען אין תורה ויר"ש און איז געווען פארעכענט פון די אויסגעצייכענסטע תלמידים פון די ישיבה.

אין שנת תרצ"ז לפ"ק איז דער זיידע געפארען לערנען קיין מונקאטש צו הגה"ק בעל מנחת אלעזר זכי"ע, ווי ער האט געהאט די זכי' נאך צו

לערנען ביים הייליגען מונקאטשער רב דער מנח"א, און איז געווען פון די אויסגעצייכענסטע בחורים פון די ישיבה, דער מנחת אלעזר האט איהם אמאהל ביי א פארהער געזאגט: "משה די זאגסט גוט"! - און האט צוגעלייגט - "מעגסט זאגען שטאטער".

לערנענדיג אין מונקאטש ביי זיין גרויסען רבי'ן, איז דער זיידע געווארען מקושר צום הייליגען מנחת אלעזר זי"ע בעבותות אהבה, און כל ימיו פלעגט ער דערציילען פון יענע צייטען ווען ער האט געהאט די זכיה זיך מסתופף זיין באילנא דחיא בצלו הק' אין מונקאטש, און ער איז געבליבן דבוק ומקושר כל ימי חייו לבית מונקאטש.

דער זיידע פלעגט שטענדיג פארציילען פון די צייטן ווען ער האט געלערנט אין מונקאטש און האט דאס איינגעווארצלט אין זיינע קינדער און אייניקלעך די גרויסקייט פון זיין הייליגען רבי'ן זייענדיג א קדוש אלוקי, א שר אלקים און מנהיג פון טויזענטער יודען פאר די מלחמה, און ביי יעדע געלעגנהייט פלעגט ער ארומרעדען פון די קדושה וצדקות פונ'ם מנח"א, ווי אויך פלעגט ער כסדר לערנען זיינע ספרים הק' "שער ישכר" "חיים ושלום" "דברי תורה" און האט געקענט אויף אויסענווייניג פילע מאמרים פון די ספרים הק'.

צווישן אנדערע פלעגט דער זיידע פארציילען, וויאזוי עס האט אויסגעזעהן אין מונקאטש אינ'ם גרויסען שוהל יוכ"פ פאר נעילה, ווען דער מנח"א פלעגט אריינקומען און געהייסען עפענען די פענסטער אלץ סימן פון פתיחת שערים, ווי ס'האט אנגעכאפט א אימה ופחד פאר אלע אנווועזענדע, ווען מ'האט געזעהן דעם מנחת אלעזר דורכשפאצירען צווישען עולם און ווייזט אויף די פענסטער מיט'ן האנט ארויף ומראהו כמראה אלקים א מחזה איום ונורא, דאס – האט דער זיידע אויסגעפירט – וועט ער אויפ'ן גאנצען לעבען נישט פארגעסען.

אין די מלחמה יארען האט דער זיידע מיטגעמאכט שבעה מדורי גיהנום אבער ער האט נישט נאכגעלאזט פון זיין אמונה ובטחון אין השי"ת, און טאקע אין די פינסטערע צייטען האט ער געזעהן השגחה פרטיות אויף טריט און שריט און נסים נגלים וועראנדיג גערעטעוועט מצפרני הרשעים ימ"ש.

אינ׳ם טאג בוך פונ׳ם זיידען, זעהט מען ווי ער האט געהאט מסירת נפש צו לייגען תפילין יעדען טאג, און האט געהיטן זיינע תפילין ווי די שווארץ אפל פונ׳ם אויג. זייענדיג פארפליכטעט צו פירען א טאנק, פלעגט ער עס דארט באהאלטען און פלעגט נאך אוועקבארגען פאר אנדערע אידען אז זיי זאלען אויך קענען לייגען תפילין.

נאך די מלחמה האט דער זיידע חתונה געהאט מיט תבלחט״א די חשובע באבע מרת הינדא שתחי׳ לאויט״א ולרפו״ש, די טאכטער פון הרב החסיד רבי חיים צבי קליינבערגער הי״ד פון מונקאטש און האט זיך באזעצט אין מאנטרעאל קאנאדא.

אין מאנטרעאל איז דער זיידע געווען פון די ערשטע מייסדים פון קהל יטב לב דסאטמאר, און איז יארען לאנג געשטאנען בראש פון אלע אקטיוויטעטן פון די קהילה, און זיך געלאזט קאסטען אסאך כוחות און שוועכע געלטער צום בלי און וואוקס פונ׳ם ביהמ״ד, ווי אויך איז ער געווען יארען לאנג פון די הנהלת המוסדות, ובפרט פאר׳ן תלמוד תורה האט ער זיך אפגעגעבען בלב ובנפש, און פאר לאנגע יארן פלעגט דער זיידע קומען פארהערען די קינדער אין חדר יעדע וואך.

דער זיידע איז געווען דבוק ומקושר צו רביה״ק מסאטמאר זצ״ל און פלעגט פארען צום רבי׳ן זיך מסתופף זיין בצלו, דאס ערשטע מאל ווען דער זיידע איז אריין צום רבי׳ן ז״ע מיט א קוויטל האט די רבי געדענקט דעם זיידענ׳ס משפחה פון פאר׳ן קריג, און די רבי האט געזאגט פאר׳ן זיידען אז ״די ערליכע מונקאטשער תלמידים דרייען זיך ביי אונז״, און ווען די רבי זי״ע פלעגט קומען קיין מאנטרעאל פלעגט דער זיידע שטיין פאר׳ן רבי׳ן כעבדא קמא מריה און האט געזעהן אינ׳ם רבי׳ן אן אפשפיגלונג פון זיין גרויסען רבי׳ן דער בעל מנחת אלעזר זי״ע.

טראץ דעם וואס דער זיידע איז געווען פארנומען על המחי׳ ועל הכלכלה און איז געווען שטארק טרוד מן הבוקר עד הערב, האט ער נאך אראפגעכאפט עטליכע שעה אין טאג פאר זיינע קביעות׳דיגע שיעורים בש״ס ראשונים ואחרונים וואס ער האט אנגעהאלטן מיט א זעלטענעם דייקנות און פונקטליכקייט, און איז געווען א סימבאל און א מוסטער פון א איד וואס איז א נהנה מיגיע כפיו, וואס איז עוסק בתורה שעות רצופות

בחשיכה כבאורה.

שבת קודש ביים זיידען אין שטוב איז געווען מעין עולם הבא, א טיש פול מיט געסט פלעגען שטענדיג זיך געפונען ביי די סעודות שב"ק, און דער זיידע זיצענדיג אויבנאן מיט'ן הערליכען הדרת פנים און לעכטיגען שמייכעל פלעגט מהנה זיין די אנוועזענדע מיט דברי תורה וסיפורי צדיקים מיט א זלעטענעם חן, נאכדערצו ווען עס פלעגען זיין אנוועזענד רבנים ואדמורי"ם וראשי ישיבות פלעגט זיך דער שמועס פארציהען אויף חידושים וסוגיות דאביי ורבא און יעדער פלעגט ארויסגיין פון התפעלות פונ'ם זיידענ'ס ידיעת התורה און געוואלדיגע בקי נפלא בכל מכמני אורייתא.

אויף דער עלטער ווען דער זיידע איז געווען גאר שוואך פלעגט ער זיך מחזק און פלעגט אנגיין מיט זיין סדר היום מיט עוסק זיין בתורה און פלעגט זאגען אז די תורה דאס דערהאלט איהם זיין חיות.

פורים שנת תש"ס לפ"ק האט נאך דער זיידע אויפגענומען ביי זיך אין שטוב די קינדער און אייניקלעך און גוטע פריינט, און שפעט ביינאכט זיצענדיג אויפ'ן בענקל אין דיינונג רום האט דער זיידע איינגעדרומעלט. פלוצלינג האט ער זיך אויפגעכאפט און געבעטען א גלאז וואסער און האט געמאכט הויער א ברכה שהכל, אין תיכף דערנאך אויפגעהערט אטעמען און צוריקגעגעבן זיין ריינע נשמה לאדון כל אין עלטער פון אכציג'סטן יאר.

שושן פורים צופרי, פאר די לוי' האבען די רבנים שליט"א ארויסגעגעבען א פסק אז טראצדעם וואס ס'איז שושן פורים און געווענליך איז מען נישט מספיד אין אזא טאג, אבער אויף א איד א תלמיד חכם וגאון עצום וועלכער איז געווען א "משיב למי ששואלים אותו בכל מקום" (כמבואר בשו"ע) מעג מען און מ'דארף איהם מספיד זיין.

עס האבען געהאלטען הספידים בקול בכי הגה"צ רבי דוד מייזליש שליט"א גאב"ד סאטמאר מאנטרעאל וועלכער האט ארויסגעברענגט דעם גרויסען פארלוסט פאר די גאנצע קהילה און פאר די גאנצע שטאט, און געבעטען אזוי ווי ער איז געווען אונזער שליח ציבור אין די הייליגע טעג זאל ער ווייטער זיין אויבן דער שליח ציבור בגנזי מרומים, דערנאך האט

געריידט הגה"צ רבי משה מנחם טירנויער שליט"א דומ"ץ ור"מ סאטמאר וועלכער האט אריסגעברענגט דעם זיידענס גרויסקייט בתורה עבודה וגמ"ח, און אז ער האט זוכה געווען אויפצושטעלען א דור יראים ושלימים וועלכע זענען א שטאלץ פאר די גאנצע קהילה. דערנאך האט געריידט רבי מאיר פעלדבראנד שליט"א, דעמאלסטיגער דומ"ץ מונקטאש אין מאנטרעאל, ווי אויך האט געריידט דער פעטער הרב החסיד רבי מאיר יודא פעלזען שליט"א, און דער עלטצטער איידעם הרב החסיד ר' ברוך אברהם פערעלמוטטער הי"ו.

אויפ'ן ביה"ח אין קרית יואל האט מספיד געווען כ"ק אדמו"ר מדינוב שליט"א דער איידעם הרה"ח רבי אברהם מייזעלס שליט"א בעמח"ס מטבע שטבעו חכמים ועוד, און דער עלטצטער זון הרה"ח רבי יוסף זאב הי"ו.

ביים הקמת המצבה דינסטאג נאכט פרשת שמיני האט מען געהערט דברי הספד פון דינוב'ער רבי שליט"א און פון הרה"ח רבי פנחס ווייסבערגער שליט"א מנהל כושהח"ו א מחותן און פון רבי שמחה יוסף וואלטער ז"ל א מחותן און פון רבי ברוך אברהם פערעלמוטטער ני"ו.

האיש משה גדול מאד

דער זיידע איז געווען א איש מורם מעם, ער איז געווען באקאנט פאר א תלמיד חכם מופלג וגאון עצום א בקי נפלא בש"ס ופוסקים, פארמאגענדיג א זעלטענע התמדת התורה עד להפליא, א איש נכבד ונשוא פנים א זעלטען קלוגער איד איש חכם ונבון, מענטשען פלעגען זיך קומען דורכרעדען מיט איהם הן במילי דעלמא והן במילי דשמיא, ווי אויך זיין מדת החסד איז געווען עד להפליא, די הכנסת אורחים ביים זיידען אין שטוב איז געווען א שם דבר, וועלען מיר פרובירען ארויסצובערענגען אביסל פונ'ם זיידענ'ס גרויסקייט אין תורה עבודה וגמילות חסדים, למען ידעו דור אחרון די קינדער און אייניקלעך וואס געדענקען שוין נישט דעם זיידען ז"ל זאלען וואוסטען וואס זיך אפצולערנען פון זיינע מעשים טובים והנהגות ישרים.

תורה

די וועלט זאגט א תלמיד חכם מיינט נישט איינער וואס "קען" לערנען, א תלמיד חכם מיינט איינער וואס "לערענט"! דאס האט מען געזעהן ביים זיידען אלע יארען, זיין בקיאות און ש"ס ופוסקים און אין אלע מקצועות התורה איז געווען א רעזולטאט פון זיין געוואלדיגע התמדה אין לימוד התורה וואס איז געווען אויסערגעווענליך, באהבתו ישגה תמיד, ס'איז נישט קיין גוזמא צו זאגען אז דער זיידע האט נישט אנגעברענגט קיין רגע אויף דברים בטלים, נאר שטענדיג עוסק געווען בתורה יעדע איבריגע מינוט כל ימי חייו, פון די פריע פארטאגס שעה'ן ביז שפעט אויפדערנאכט פלעגט ער זיצען איבערגעבויגען ביי די גמרא און הארעווען שעות רצופות מיט א חיות וחשק. זיין אהבת התורה קען מען זעהן אביסעל וואס דער

זיידע שרייבט אינ'ם טאג בוך, ווי ער האט דורכגעלערענט גאנץ מס' בבא בתרא אלץ בחור פאר מ'האט אים געגומען אין מיליטער, און דער זיידע - וועלכער האט נישט ליב געהאט צו רעדען פון זיין התמדת התורה – האט זיך אמאהל ארויסגעכאפט אז אלץ בחור האט ער מסיים געווען אלע 3 בבא'ס בבא קמא בבא מציעא און בבא בתרא! און אז ער האט שוין עטליכע מאל מסיים געווען גאנץ ש"ס!

עס פארציילט אן אייניקעל אז איינמאהל האט ער געדארפט שלאפען ביים זיידען און איינע פון די וואכען טאג, שפעט ביינאכט איז נאך די זיידע געזעצען אין דיינונג רום איבער די גמרא, אינמיטען די נאכט הער איך א גערודער פון עפעס א ניגון, זיך וואונדערענדיג ווער קען דאס זינגען אזוי, בין איך ארויס פון בעט צו הערען פון ווי דאס קול קומט, אראפגייענדיג אפאר טרעפ, זעה איך ווי די זיידע האלט שוין נאכ'ן שלאפען און זיצט שוין ווייטער ביי די גמרא און לערענט מיט א מתיקות און מיט א חיות, כאפענדיג א בליק אויפ'ן זייגער ס'איז האלב נאך פיהר פארטאגס, בין איך צוריק ארויף טראכטענדיג וויפעל האט שוין דער זיידע געקענט שלאפען?!

וועו דער זיידע פלעגט פארען אויף די עלטער קיין האטס ספרינגס און שפעטער קיין פלארידא אויף אפרוה, פלעגט ער זיך צוגרייטען דערצו מיט מאכען זיכער אז ער וועט האבען דארט גענוג ספרים צו לערנען און אז ער וועט נישט ווערען געשטערט – זייענדיג אין דער פרעמד – פון זיינע שיעורים קבועים, ווי אויך פלעגט ער דארט פארלערנען שיעורים צופרי און נאכמיטאג מיט א געוואלדיגע קלארקייט.

איין יאר פאר די זיידע איז געפארען אויף אפרוה האט ער געבעטען צוויי אייניקלעך זאלען איהם מאכען קאפיעס פון גמרא און פון שו"ע אויף מיטצונעמען קיין פלארידא אז ער זאל זיך נישט דארפען שלעפען מיט די דיקע ספרים, דער זיידע האט געבעטען צו מאכען קאפיעס פון איבער 50 בלאט גמרא און צענדליגע סימנים פון שו"ע, אהיימקומענ'ג צום זיידענ'ס הויז מיט די קאפיעס האבען זיי געזעהן ליגען אויפ'ן טיש נאך א פאר צאמגעבינדענע קאפיעס פון נאך א פאר מסכתות גרייט אויף איינצופאקען אויפ'ן וועג.

די אייניקלעך האבען זיך געוואונדערט וויפעל גמרות נעמט דא דער

זיידע מיט? האט דער זיידע געזאגט אז ווען ער איז נישט אינדערהיים האט ער מער צייט האָפט ער אנצוקומען צו לערנען אביסעל מער!

שערי תורה פתוחים לפניו

דער זיידע האט קיינמאל נישט געזוכט צו צייגען אדער ארויסווייזען זיין בקיאות אין ידיעות התורה זייענדיג א באשיידענער איד, אבער ס'איז מקויים געווארען ביי אים וואס חז"ל זאגען "הלומד תורה בסתר תורתו מכרזת עליו בחוצות", יודען פלעגען קומען דורשים לפתחו און זיך דורכרעדען מיט'ן זיידען אין לערנען, זיין נאמען האט געשמ'ט איבעראל אלץ בקי נפלא בכל מקצועות התורה, ער האט געהאט א זעלטען קלארען דרך הלימוד, ראשי ישיבות פלעגען שיקען בחורים צום זיידען זיך אפצולערנען וויאזוי צו פארשטיין א בלאט גמרא, און אויף יעדען ענין ווי מ'האט נאר געזוכט דעם מראה מקום, צו א פארשטופטע תוספות צו א אומבאקאנטע מאמר חז"ל איז ער אלעמאל געווען דער ערשטער אדרעסס און דער תל תלפיות ווי יעדער האט באקומען א תירוץ מיט א קלארקייט איבער סיי וואספארא ענין אין גאנץ ש"ס.

עס פארציילט א איד פון מאנטרעאל, שמועסענדיג אמאל מיט'ן זיידען האט דער איד נאכגעזאגט א מימרא, צולייגענדיג "איך געדענק נישט פונקטליך ווי דאס שטייט", האט דער זיידע זיך אנגערופען די מימרא שטייט אין דעם תוספות פון יענעם עמוד פון יענע מסכת, און צוגעלייגט דאס איז דער 3'טע תוספות פונ'ם עמוד! דער איד זאגט ס'האט געשטומט מיט א פונקטליכקייט, און זאגט אז זייט דעמאלטס ווען ער האט געוואלט וויסען איבער א געוויסע ענין ווי עס שטייט פלעגט ער פרעגען דעם זיידען און דער זיידע פלעגט אים ענטפערען אויף אויסענווייניג פונקטליך אויף וואסערע דף עס שטייט, און אויך דעם צורת הדף צו ס'שטייט אנהייב עמוד צו מער צום סוף צו ערגעץ אינדערמיט!

איינע פון די ראשי ישיבות פון מאנטרעאל האט פארציילט ביי די שבעה, עס פלעגט אים באדערען איבער 12 מאמרי חז"ל וואס די וועלט זאגט נאך אבער ער ווייסט נישט ווי עס שטייט, האט ער געטראפען אמאל דעם זיידען און האט אים געפרעגט איבער די מאמרים צו די זיידע ווייסט

ווי עס שטייט, האט אים דער זיידע געזאגט דאס איז א מהרש"א פון מס' שבת דף ס"ז און דאס איז א תנא דבי אליהו און געזאגט פונקטליך ווי עס שטייט, און אזוי האט ער אים אויסגערעכענט אלע 12 מאמרים מיט א קלארקייט ווי יעדע מימרא שטייט געשריבען! דער ראש ישיבה האט אויסגעפירט, איך האב שוין געפרעגט דערוועגען אסאך גרויסע תלמידי חכמים, און קיינער האט מיר נישט געווויסט צו ענטפערען נאר דער זיידע.

לא פסק פומיה מגירסא

מיר אלע אייניקלעך געדענקען נאך גוט, ווען אין די לעצטע יארען ווען דער זיידע האט אויפגעגעבען די שחיטה, און פלעגט זיצען אין סאטמארען ביהמ"ד אויף האטשיסאן אין מאנטרעאל און עוסק געווען בתורה. שעות רצופות פלעגט ער זיצען אויפ'ן צווייטען באנק פון ביהמ"ד און נישט אראפגענומען זיינע אויגען פון די גמרא, ער פלעגט דורכלערנען יעדע וואך חומש רש"י מיט אלע פירושים, מיט'ן רמב"ן און אוהחה"ק מיט'ן חק, ווי אויך די מדרש רבה, פילע סדרים פון משניות, און הונדערטער בלעטער גמרא און טויזענטער סעיפים פון שו"ע האט דער זיידע דורכגעלערנט זיצענדיג אין ביהמ"ד פון צופרי ביז ביינאכט, און נישט געווען אינטערעסירט וואס ארום עם טוט זיך, דער זיידע פלעגט טאקע אפיציעל לערנען פאר זיך, אבער ער פלעגט צוציהען צו זיך ווי א מאגנאט יעדער תלמיד חכם וואס האט נאר געזוכט א חברותא צום לערנען און עס פלעגען זיך טאקע צוזעצען כסדר יודען מיט צולערנען מיט'ן זיידען, ווי אויך בחורים פון די ישיבה – וואס איז סטאנציאנירט העכער'ן ביהמ"ד אין מאנטרעאל – און פלעגען זיך מחיה זיין ווען דער זיידע האט זיי אפגעלערנט מיט א קלארקייט דעם עמוד גמרא וואס מ'פלעגט דעמאלטס לערנען אין ישיבה.

עס פארציילט א איד וועלכער איז געווען באזוכען דעם זיידען אין שפיטאל אפאר וואכען פאר די פטירה, אז דער זיידע זייענדיג אפגעשוואכט און מדוכא ביסורים, האט אים געזאגט אז טאמער קען איך נישט לערנען מיט א קלארקייט למה לי חיים! דער איד פארציילט אויך א דבר פלא אז זייענדיג ביים זיידען אפאר טעג פאר זיין פטירה, הערט ער ווי דער זיידע זאגט אזוי פאר זיך "ר' יוסי" "ר' אלעזר", פרעגט ער דעם זיידען וואס איז

מיט ר' יוסי און מיט ר' אלעזר, זאגט דער זיידע "זיי זענען דא געווען ביי מיר נעכטען, און אויך ר' יהודה און רבן גמליאל", פרעגט דער איד און וואס האט רבי יוסי געזאגט, זאגט דער זיידע "רבי יוסי האט געזאגט, אז אמאל איז דער מענטש כמעט ריין און עס פעהלט אים נאר נאך א קלייניגקייט זיך מטהר צו זיין אינגאנצען, און ווי מיט א קנאק מיט די פינגער קען ער זוכה זיין דערצו, און האט דאס אנגעוויזן מיט די פינגער, פרעגט דער איד און וואס האט ר' אלעזר געזאגט? דער זיידע האט זיך דעמאלטס ווי אויפגעכאפט און געזהען אז דער איד הערט זיך איין צו יעדעס ווארט, האט ער געוויזען מיט די האנט און געזאגט "פרעג שוין נישט אזוי סאך" און נישט געוואלט ווייטער רעדן.

און דאס האט מען געזהען ביי אים כל ימי חייו, זיין גאנצע חיות און שאיפה איז געווען לימוד התורה זייענדיג מקיים דעם ובהם נהגה בשלימות גמור דורכלערנענדיג ש"ס ופוסקים צענדליגער מאל, און זיין אהבת התורה איז געווען א מוסטער עד להפליא.

עבודה

ווער עס האט נאר מיטגעהאלטען די טעגליכע התנהגות פונ'ם זיידען האט געקענט זהען אויף יעדען ריר, א איד וואס שפיגעלט אָפּ דעם באגריף פון איש תם וישר וירא אלקים מיט'ן פולסטען ארגינעלקייט פון יראת שמים אן קיין התחכמות, א תמים במעשיו וואס איז איהם שטענדיג געשטאנען פאר די אויגען דעם "ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון", און זיך שטענדיג געגרייט דערצו.

דער זיידע פלעגט זיין דער שליח ציבור אין די ימים נוראים פאר צענדליגער יארען אין מאנטרעאל, און די ערשטע יארען אין מאור הגולה און דערנאך אין די בתי מדרשים פון סאטמאר און מונקאטש. די ווארעמקייט און השתפכות הנפש האט מעורר געווען אלע מתפללים, מענטשען געדענקען נאך ווי אפט מאהל פלעגט זיך דער זיידע צו ווייגען אינמיטען דאוונען ביי "לא-ל עורך דין" צו ביי די "אבינו מלכנו'ס".

דאס יראת שמים וואס ער האט פארמאגט איז געווען ווי א

לעבעדיגע מוסר ספר, ספעציעל דאס זהירות אין קדושת בית הכנסת, ער פלעגט שטיין על המשמר אז מ'זאל נישט שמועסען אינמיטען דאוועננ, און אויף אן איידעלען און קלוגען אופן מעורר געווען איבער די גרויסקייט פון דאוועננ און קומען צייטליך, און מענטשען פלעגען טאקע נישט שמועסען אין זיין אנווועזנהייט, ווי חז"ל זאגען כל מי שהוא ירא שמים דבריו נשמעים.

א באזונדערע חן האט געהאט דעם זיידענ'ס שמועסען אין סיפורי צדיקים, רעדענדיג געלאסען און רואיג מעסטענדיג יעדעס וואָרט, און מיט א ליבליכען שמייכעל פלעגט ער מהנה זיין די צוהערעס מיט סיפורים פון דער אלטער היים, ובעיקר מיט סיפורי צדיקים לבית מונקאטש ודינוב (וואס פון דעם קען מען שרייבען באזונדערע בוך זיין געוואלדיגע התקשרות לבית מונקאטש ועוד חזון למועד אי"ה).

דער זיידע איז געווען באקאנט פאר אן איש חכם ונבון פארמאגענדיג א זעלטען שכל הישר, עס פלעגען קומען מענטשען זיך דורכרעדען מיט איהם און זיך שואל עצה זיין הן במילי דעלמא והן במילי דשמיא, בעניני חינוך הבנים והבנות שלום בית און סתם ביזנעס געלעגענהייטען, אויף יעדען הינזיכט פלעגט מען באקומען א קלארען הסבר בהשכל בבינה ובדעת.

דאס זהירות אין שחיטה פונ'ם זיידען איז געווען אויפ'ן העכסטען פארנעם, יודען אין מאנטרעאל פלעגען אריינגעמען אין שטוב נאר פונ'ם זיידענס שחיטה, זייענדיג באקאנט מיט זיינע חומרות און זייענדיג באוויסט פאר א שו"ב וירא שמים מרבים. וועָן דער זיידע האט געוואלט אויף די עלטער אויפגעבען די שחיטה, האבען מענטשן זיך געבעטן צום זיידען דאס נישט אויפצוגעבען, זאגענדיג ווי וועלען מיר קענען טרעפען נאך אזא פלייש וואס איז געשחט'ן מיט אזוי פיהל זהירות און חומרות.

עס פארציילט הר"ר שלמה ברייער ני"ו פון קרית יואל – וועלכער פלעגט לערנען בחברותא אין מאנטרעאל מיט'ן זיידען די לעצטע יארען יעדען שבת נאכמיטאג, - אז 3 מאהל האט ער געזעהן דעם זיידען זיך צו ווייגען, איינמאל וועָן ער האט געערעדט מיט התרגשות פון זיין גרויסען רבי'ן דער מנחת אלעזר זכי"ע, און א 2'טע מאל וועָן ער פלעגט רעדען פונ'ם

רבי'ן רביה"ק מסאטמאר זי"ע, און נאך איין מאהל איז געווען בשעת'ן לערנען אין מדרש פ' ואתחנן, ווי דער מדרש רעכענט אויס אלע תפלות וואס משה רבינו האט מתפלל געווען פאר די שפעטערדיגע דורות, האט זיך דער זיידע צו ווייזט, "ווי נעמט מען היינט אזא בעטער", אבער ר' שלמה פירט אויס דער זיידע פלעגט זיך אבער גלייך באהערשען און צוריק כאפען און ווייטער געלערנט בשמחה ובחשק.

דער זיידע וועלכער פלעגט זיין – ווי פריהער דערמאנט – דער שליח ציבור אין די ימים נוראים, האט געקענט און פלעגט לערנען די טייטש פון די פיוטים און די יוצרות פונ'ם גאנצען דאוונען, און איז געווען א ידען נפלא, און געוואוסט די תולדות אין די היסטאריע פון די בעלי פיוטים, און פלעגט ביי די יום טוב'דיגע סעודות פארציילען פון די גרויסקייט פון די פייטנים, און פלעגט אויסלערנען פאר זיינע קינדער און אייניקלעך דעם פשט און דעם אפטייטש פון אלע יוצרות און פיוטים.

גמילות חסדים

צו רעדען פון די מדת החסד פונ'ם זיידען וואלט מען געקענט שרייבען א באזונדערע ספר פאר זיך, און דאס פעדער שטעלט זיך אָפּ נישט וויסענדיג ווי אנצוהייבען שרייבען פון די געוואלדיגע פעולות צדקה וחסד פונ'ם זיידען ז"ל את הידועים לנו ושאינם ידועים לנו, אבער מיר וועלען פרובירען ארויסברענגען אין קורצען אויפ'ן שפיץ גאפעל פונ'ם זיידענס מדות טובות ומעשים טובים.

ביתו פתוח לרוחה

דעם זיידענס שטוב אין מאנטרעאל האט זוכה געווען צו זיין אן אכסניא של תורה פאר העכער פיפציג יאר! צענדליגער רבנים ואדמורי"ם וראשי ישיבות האבען דארט געפונען זייער ווארעמע אכסניא, און הונדערטער יודען פון איבעראל, ווי אויך בחורים פון די ישיבה אין מאנטרעאל פלעגען זיין ביים זיידען צו גאסט אויף שבתים, ווי מ'פלעגט צושטעלען פאר יעדען איינעם מטה – כסא – שולחן – מנורה אויפ'ן שענסטען פארנעם.

רבנים ואדמורי"ם פלעגען קומען בקביעות צום זיידען יאר יערליך און די זיידע פלעגט זיך אפגעבען און ארויסהעלפען יעדען איינעם בגוף ובממון, נישט איינמאל פלעגט מען רופען די לעצטע מינוט צו מ'קען נאך קומען אויף שבת, און דער זיידע פלעגט קיינמאל נישט אפזאגען, נאר פלעגט אויפנעמען יעדען איינעם בסבר פנים יפות, און פלעגט אפילו אוועקגעבען זיין אייגענע שלאף שטוב פאר די געסט.

דער זיידע און להבחל"ח די טייערע באבע שתחי' פלעגען אויפנעמען יעדען צובראכענעם איד, און פלעגען זיך אפגעבען מיט יעדען גאסט ווי מיט אן אייגענעם קינד, זיי פלעגען זיך אינטערעסירען אויף יענעם'ס מצב און זיי ארויסגעהאלפען בגוף ובממון, דער זיידע פלעגט אליינס ארומגיין נאך געלט מיט יעדען גאסט פון ארץ ישראל, און נאך אליינס משלים געווען מיט אן ערענסטען סכום.

אין די ערשטע יארען נאכ'ן קריג ווען עס פלעגען קומען קיין מאנטרעאל אידען צובראכען אויף שברי שברים, פלעגט דער זיידע זיי מחזק זיין און פלעגט אריינענעמען צו זיך אין שטוב צענדליגער אידען אויף געסט, ווילאנג זיי ווען זיך מסדר זיין, אין איין פאל האט דער זיידע געהאלפן חתונה מאכן א איד און האט אריינגענומען צו זיך אין שטוב דאס יונגע פאר פאלק, און אזוי ווי זיי האבען נישט פארמאגט קיין געלט אויף צו רענטען א דירה, זענען זיי געבליבען וואוינען ביים זיידען אין שטוב פאר א האלב יאר! און דער זיידע האט דעמאלט נאך געוואוינט און א קליינע דירה פון 5 שטיבער אויף האטשיסאן גאס און געהאט עטליכע קליינע קינדער, און ער האט פאר די יונגע פארפאלק אוועקגעגעבן די דאבעל פארלער, וואס איז געווען זיין אייגענע שלאף שטיב, און ער מיט זיין משפחה איז געבליבען מיט נאר דריי שטיבער פאר זיך. און דער זיידע האט זיי צוגעשטעלט פון אלעם גוטען בלי שום תשלום גמול, און דערנאך זיי געהאלפען זיך אליין מסדר עצהיו"ט.

עס איז געקומען אמאל קיין מאנטרעאל צוויי חשובע רעבעצין'ס און האבען געזוכט ווי איינצושטיין אויף א וואך צייט, איז דער זיידע געגאנגען און געזומען דעם צוזאמלייג בעט פון די סוכה און דאס אראפ געטראגען אינ'ם קעלער (בעיסמענט) און זיך אראפ געברענגט א טישל מיט א

בענקעל און זיינע ספרים און איז געווען דארט א וואך צייט און דארט געוואונט ווילאנג די רעבעצינ'ס זענען איינגעשטאנען ביי אים אין שטוב, אלעס פאר די גרויסע מצוה פון הכנסת אורחים.

ווי פריהער דערמאנט פלעגען זיין פונ'ם זיידענס געסט רבנים ואדמורי"ם, צווישען זיי די צדיקים הק' דער קרעטשניפער רבי, סטאניסלאווער רבי, זוטשקע רבי, ספינקער רבי פון בארא פארק, נאדווארנער רבי, ביאלער רבי, זידיטשויבער רבי און זיינע קינדער, רבי יעקב משה קרעמער, רבי שמואל קרויס ועוד. אויך דער ריבניצער רבי ז'ל איז איינגעשטאנען ביים זיידן. איינמאל, נאך א ראש חודש סעודה וואס דער ריבניצער צדיק האט געפראווען ביים זיידן און שטוב, האט ער געהייסן מען זאל ארויסרופען די באבען תחי', ער ווייל איר באדאנקען פאר די סעודה. וועז די באבע איז אריינגעקומען פרעגט איר דער רבי "איר האט צוגעשטעלט אזא שיינע סעודה, וואס ווילט איר האבן דערפאר", זאגט די באבע אז זי האט ב"ה אלעס, נאר זי וויל דער רבי זאל איר אנוואונטשען זי זאל האבן ערליכע קינדער און אייניקלעך. דער רבי האט איר דאן געזאגט "איר האט גע'פועל'ט" און דאן אנגעוואונטשען מברכת קדשו אז איר וועט אי"ה האבן ערליכע אידישע דורות.

אויך כ"ק אדמו"ר ממונקאטש שליט"א ואחיו כ"ק אדמו"ר מדינוב שליט"א, מיט ר' חיים בער, דער גבאי נאך ביים הייליגן דרכי תשובה און מנחת אלעזר, פלעגען אפט קומען צום זיידען. דער מונקאטשער רב שליט"א פלעגט קומען זיך משתתף זיין צו די שמחות פונ'ם זיידען אין מאנטרעאל און ער פלעגט זיין מסדר קידושין ביי זיינע קינדער. דער זיידע איז געווען שטארק דבוק אין זיי, און כמים פנים אל פנים פלעגען זיי ארויסווייזען א שטארקע חביבות און הערצה צום זיידען, זענדיג אין אים א מוסטער פון א תלמיד פון זייער גרויסען זיידען דער הייליגער מנחת אלעזר זכי"ע.

צדקה לעניים

דעם זיידענס שטוב אין מאנטרעאל איז געווען אן אדרעסס פאר פילע נויטבאדערפטיגע ועניים, אויסטיילענדיג גרויסע סכומים אויף צדקה

ארויסצוהעלפען יודישע קינדער, ווי אויך מוסדות התורה פון איבעראל פלעגען צו וויסען פונ׳ם זיידענס מעשה צדקה וחסד זייענדיג פון די ראשונים לכל דבר שבקדושה.

דער זיידע ז״ל מיט להבחל״ח די חשובע באבע שתחי׳ פלעגען כסדר שיקען קיין ארץ ישראל גרויסע סכומים געלט לעניי ארץ ישראל. די באבע שתחי׳ פלעגט ארומגיין נאך געלט פאר דעם צוועק, און פלעגט מאכען יערליך א טיי פארטי ביי זיך אין שטוב פאר די צענדליגער משפחות פון ארה״ק, וועלכע פלעגען כסדר ווארטען אויף די געלטער. אויך פלעגט דער זיידע ארומגיין נאך געלט אינאיינעם מיט ידידו הרב החסיד ר׳ חיים אביגדור קאהן ז״ל ראה״ק סאטמאר אין מאנטרעאל, און זיי פלעגען שיקען ריזיגע סכומים פאר די עניי ארץ ישראל, און די תולדות אהרן רעביצין ע״ה אשת חבר פון הגה״ק בעל דברי אמונה זצ״ל פלעגט עס אויס טיילען דארט פאר די נויטבאדערפטיגע משפחות.

צענדליגע בריוון פלעגען כסדר קומען צום זיידענס אדרעסס פון ארץ ישראל זיך צו באדאנקען אויף די וואריימע תמיכה און צדקה וחסד וואס דער זיידע און להבחל״ח די באבע שתחי׳ האבען געטוהן אויף א באשיידענעם אופן אן קיין שום פירסום.

מיר וואלטען נאך געקענט שרייבען נאך צענדליגער און הונדערטער בלעטער פונ'ם זיידען, זיינע געוואלדיגע מדרגות אין יעדען הינזיכט פון תורה עבודה און גמילות חסדים, אבער צוליב די אויסטערלישע קורצע צייט וואס מיר האבען פארמאגט אז די קונטרס זאל ארויסקומען אין צייט פון די חתונה בבית דודינו הרב החסיד רבי חיים צבי מויזקאפף שליט"א, און מיר האבען גענוג געצווייפלט אויב מען זאל בכלל עפעס ארויסגעבען יעצט, ווייל ווער עס האט נאר געקענט דעם זיידען וועט האבען צו פארציילען און צוזוליייגען אויף יעדען ענין פי כמה, אבער דעם "פטור בלא כלום אי אפשר" האט אונז באוואויגען יא אויסצונוצען דעם געלעגענהייט און אין א גאר קורצע צייט האבען מיר אפגעשריבען און אפגעדרוקט דעם קונטרס, און מיר האבען פרובירט דאס בעסטע וואס מיר האבען געקענט לפי הזמן.

באשר על כן איז דער "שגיאות מי יבין" אין פולען קראפט ווי אויך דער "לא תם ולא נשלם" און מיר קוקן ארויס אויף די פולשטענדיגע אויפמערקזאמקייט פון אלע קינדער און אייניקלעך און קרובים און ידידים וועלכע וועלען לייענען די עמודים, אנטקעגען צו קומען און געבן סיי וועלכע אינפארמאציע אז מיר זאלן דאס קענען צושטעלען פאר אקומענדיגע געלעגנהייט ביתר שאת בסייעתא דשמיא.

תם ולא נשלם

ב"ה

דין של משיח

אותו"ת במלחמה

דעם זיידנ'ס טאג בוך

ב"ה

ספר הזכרונות

ה"ק

משה מויזקאפף

מקאלאדנא

פה

אלאמריץ

שנת תש"ה

ה' אב

ולמספרם 14 יולי

דעם זיידנ'ס כתב יד

-1-

יום א' פ' דברים כ"ז תמוז (שנת תש"ה) פה אלאמוי"ץ

וועו איך בין אהיים געקומען פון אורשיווא פון דער ישיבה, אום פרייטאג פ' תשא שושן פורים שנת תש"א, האב איך דעמאלט, פונעם נאכפאלגנדן זונטאג פ' ויק"פ, אנגעהויבן וויניגער צו עסן און וויניגער צו שלאפן. ווייל איך האב געקלערט, אז איך וועל מיך עטוואס אפפלאגן, כדי איך זאל שוואכער אויסזעהן, אזוי ארום, מעגליך וועט מען מיך באפרייען פון מיליטער, פון מונקאטש'ער איינהייט. – אזוי האב איך אפגעפירט אינדערהיים דעם בין הזמנים.

דער טאטע האט מיר געזאגט, אז ער וועט מיר העלפן מיט וואס ער וועט נאר קענען, צי מיט געלד צי מיט מיה און שתדלנות, אז איך זאל באפרייט ווערן. – אבער דאס איז נישט געווען מיטן ווילן פון מיין טאטן, אז איך זאל מיך אזוי פלאגן און וויניג עסן אין שלאפן.

צופרי וועו איך האב געהאלטן נאכן דאווענען, האב איך טועם געווען צוויי כזיתים ברויט, און איך האב מיך געזעצט לערנען. איך האב געלערנט מס' בבא בתרא, דעם פערטן פרק המוכר את הבית, און דערנאך המוכר את הספינה, ביז וועו עס איז געקומען צום פארשטיין פארן מיליטער, האב איך אנגעהויבן דעם זעקסטן פרק המוכר פירות.

איך האב געלערנט ביז נאכמיטאג, איך האב געדאווענט מנחה מעריב, איך האב נאכאמאל טועם געווען אזוי ווי צוויי כזיתים, און איך האב מיך געזעצט וויטער לערנען. יעדער בייאונז האט זיך שוין געלייגט שלאפן, און איך האט אראפגעשרויפט דעם לאמפ, און עס אראפגעלייגט אויף דער גמרא, כדי איך זאל זעהן בייאדעם אראפגעשרויפטן לאמפ, און איך האב געהארעווועט אין גמרא און אין תוספות, ביז דריי-האלב-פיר פארטאגס. דערנאך בין איך שוין געווען זייער מיד, האב איך מיך אראפגעלייגט אויף דעם קאסטן און איינגעשלאפן ביז צופרי.

ביז ווילאנג סיי וועו איז נישט אויפגעשטאנען, האב איך מיך שוין

דערוועקט, איך האב מיך געוואשן און געזאגט ברכות התורה, און ווייטער זיך געמומען לערנען ביז צום דאוונען. דערנאך האב איך געדאוונט, נאכן דאוונען האב איך געזאגט א ספר תהלים... – און אזוי האב איך אפגעפירט די צייט, ביז דאנערשטאג פאר שבת הגדול (ו' ניסן).

מיטוואך פאר שבת הגדול (ה' ניסן) האב איך געזאגט פארן טאטן, אז איך וויל גיין צו א רבי'ן, אז ער זאל מיך בענטשן. די מאמע האט אויך מסכים געווען מיט מיר, און זי האט געבעטן דעם טאטן אז ער זאל מיט מיר מיטגיין צו א רבי'ן. האבן מיר אפגעשמועסט אז מיר וועלן גיין צום קערעצקי'ער רבי'ן[1]. יענעם טאג האב איך מיך געלייגט שלאפן פריער ווי אן אנדערס-מאל, און צופרי בין איך אליין אויפגעשטאנען בזריזות, און איך האב אויפגעווען דעם טאטן, אז מיר וועלן דאוונען און מיר וועלן גיין.

מיר האבן געדאוונט און מיר האבן זיך מיטגענומען עסנווארג אויף א גאנצן טאג. מיר האבן זיך גענומען גיין קיין זאהאטי, אויפן לאקיטער וועג, און דערנאך איבערן וואלד, אלץ נעבן וואסער "ארשיווקא". דערנאך זענען מיר אנגעקומען נעבן א ברונעם מיט זויער וואסער, דארט האבן מיר געגעסן און געטרינקען וואסער, און מיר זענען געגאנגען ווייטער.

דערנאך זענען מיר שוין אנגעקומען אויפן שטראז וואס פירט פון סוואלאווא קיין קערעצקי און קיין דאלהא. אזוי מיטאג צייט זענען מיר אנגעקומען קיין קערעצקי. מיר האבן אביסל געווארט און געשריבן א קוויטל, און דערנאך זענען מיר אריין אינעווייניג אל הקודש פנימה.

מיר האבן גענומען שלו', דער טאטע האט אים געגעבן דאס קוויטל, און דער רבי האט מיך געבענטשט, און אנגעווואונטשן אז איך זאל ניצול ווערן פון גוי'אישע הענט. דער רבי האט נאך געשמועסט אביסל מיטן טאטן, און מיר האבן גענומען רשות פונעם רבי'ן, זיך געזעגנט און אוועק געגאנגען.

צוריק זענען מיר שוין נישט געגאנגען צופיס, נאר מיר האבן אויסגעווארט דעם אויטא, וואס איז געגאנגען פון סוואלאווא קיין חוסט. מיר זענען אויפגעשטיגן, און אין דאלהא זענען מיר אריבערגעשטיגן

1 הגה"ק רבי חנוך העניך מאיער זצ"ל פון קערעצקי, איידעם פון הגה"ק בעל קדושת יו"ט זי"ע, און שווער בזיווי"ר פון מרן הגה"ק בעל ברך משה מסאטמאר זי"ע.

אויפן אויטא וואס איז געגאנגען קיין אורשיווא. אין דעם אויטא האבן מיר געטראפן פייגא'ן די מומע ח"ס פון זאדניע, און מיר האבן איר דערציילט, וואס אונזער רייזע איז. זי האט אונז דערציילט נייעס פון די מומע מלכה'ן.

ווי אויך האט זי אונז דערמאנט וואס זי האט געהערט פון מיין שוועסטער שיינדעלע'ן וועגן איר נדן, אז די מומע מלכה האט געהאט געזאגט, אז א פינף טויזנטער וועט זי איר שיקן (נאר דערנאך זענען לייַדער די דייטשן אריינגעקומען קיין יוגאסלאוויען, און מען האט די מומען און דעם פעטער פארהאלטן, און מען האט פון זיי אלעס צוגענומען, אזוי אז זי האט עס נעבען נישט געקענט שיקן).

מיר זענען אנגעקומען קיין אורשיווא, דער טאטע איז אוועק דאוועננען צום פעטער הערשל'ן אין "משאלא-באקיר" בית המדרש, און איך האב געטראפן נעבן אויטא, וועלן מיר זענען אויסגעשטיגן, יוסף'לען רבי משה'לעס[1]. בין איך מיט אים געגאנגען צו זיי. דער רבי (ר' משה'לע) האט מיר געזאגט אז איך קען בייַ זיי שלאפן. דערנאך בין איך געגאנגען צום פעטער הערשל'ן, דארט האט מען מיך אויך געבעטן אז איך זאל דארט שלאפן, נאר איך האב שוין געהאט געזאגט, אז איך וועל קומען שלאפן צום רבי'ן, דעריבער בין איך געגאנגען צו רבי משה'לען.

וועלן איך בין געקומען צו רבי משה'לען שלאפן, האט דער רבי אליין מיר אויסגעבעט א בעט, וויייל די רביצין איז געווען אין בערעגסאז בייַ איר ברודער. צופרי בין איך אויפגעשטאנען, און איך בין געגאנגען אין שוהל דאוועננען. וועלן איך בין צוריק געקומען פונעם דאוועננען, האב איך געטראפן דעם רבי'ן זאגן תהלים. דאן האט דער רבי מיך געפרעגט דעם נאמען פון מיין מאמען, און האט מיר אנגעזאגט, אז בשעת וועלן איך וועל שטיין פארן דאקטאר, זאל איך אינזינען האבן דעם הייליגן נאמען "לוי יצחק בן שרה שאשא". דערנאך האט ער מיר געזאגט, אז איך זאל מיך באקלאגן, אז עס שטעכט מיך אין דער לינקער פלייצע.

נאכדעם בין איך נאך געגאנגען צום פעטער הערשל'ן. דעם טאטן האב

---

1 הגאון רבי משה'לע וועריצבערגער זצ"ל, דיין פון שטאט. הרה"ח ר' יוסף זאב מויזקאפף ז"ל, דער פאטער פונעם מחבר ז"ל, איז געווען נאנט באקאנט מיט רבי משה'לען, סיי וויייל זיין וואוינארט איז געווען אין די גלילות פון אורשיווא, האט ער בייַ אים אנגעפרעגט שאלות אין הלכה, און סיי וויייל רבי משה'לעס רביצין איז געווען א נאנטע משפחה מיט די מויזקאפף'ס.

איך אבער דארט נישט געטראפן, ווייל ער איז געווען ביים דאוונען. האב איך געגעסן פרישטאג, און מען האט מיר געוואונטשן פון אלע זייטן, אז איך זאל באפרייט ווערן פון די רשעים'ס הענט. די מומע עטי האט מיר אפילו געזאגט א זיס ווארט, אז איך ברויך דינען דעם באשעפער און נישט די רשעים...

נאר אבער, רבות מחשבות בלב איש ועצת ד' היא תקום, איך בין אווענק צום אורשיווא'ער שטאט-הויז, דארט זענען אנגעקומען שקצים פון מערערע דערפער, און פון אונזער דארף אויך. באלד איז געקומען די צייט וואס אונזער דארף איז אריין געגאנגען, און עס איז געקומען די רייע אויף מיר. דער דאקטאר פרעגט מיך: וואס עס טוט מיך וויי? – האב איך אים געזאגט: אז עס שטעכט מיך אין דער לינקער זייט.

דער דאקטאר האט מיך באהאנדלט און האט נישט געטראפן אין מיר, ב"ה, קיין שום פעלער. האט ער מיר אנגעשריבן, אז איך בין פעאיג פאר א פילאט...

ווען איך בין גיקומען צום טישל וואו מען האט איינגעשריבן די **סינטירטע**, פרעגט מיך דארט דער איינשרייבער, צי איך האב מיר דאס אליין אויסגעקליבן צו זיין א פילאט? – אן אנדערער האט מיר געזאגט, אז ווען איך גיי אהיים זאל איך מיר אנגרייטן מיינע זאכן, ווייל מאנטאג פאר פסח (י' ניסן) וועל איך שוין איינרוקן צום מיליטער.

איך האב זיך גוט דערשראקן און איך בין אווענק פון זיי טרויעריג.

איך האב זיך אנגעטון מיינע קליידער, און איך בין אווענקגעגאנגען פון שטאט-הויז. ווען איך בין געגאנגען אויפן וועג, נעבן דרוממער'ן[1], האב איך געטראפן דעם טאטן. האב איך אים דערציילט וואס עס האט מיט מיר פאסירט, און וואס די שרייבערס האבן מיר געזאגט.

דער טאטע האט מיך אבער געטרייסט און געזאגט, דאס קיין אידן נעמט מען נישט אין מיליטער, נאר צו דער ארבייט, און איבערהויפט פאר א פילאט אודאי נישט. אויך האבן זיי נישט קיין רעכט מיך אזוי שנעל אריין צו רופן. – איך האב געהאט זיך געשראקן, אז אפילו איבער פסח וועל

1 הרה"ח ר' מנחם זאב דרוממער ז"ל, א נאנטער ידיד פונעם מחבר ז"ל, אויך אין די שפעטערע יארן.

איך שוין נישט זיין אינדערהיים, אבער דער טאטע האט מיר געזאגט, אז איך זאל רואיג זיין, ווייל אפילו נאך א גאנצן זומער וועלן זיי אונז נאך אלס נישט אריינרופן.

וועו מיר זענען אהיים געקומען, און די מאמע האט דערהערט די בשורה, האט זי נעבעך באהאלטענערהייט געוויינט. ערשט נאכמיטאג האט זי שוין ארויסגעלאזט א הויך געוויין.

אינדערהיים האט מען שוין דעמאלט געהערט די בשורה, אז יוגאסלאוויע איז אריין אין קריג מיט דייטשלאנד.

-2-

עס איז גליקליך געקומען דער מאנטאג פאר פסח (י' ניסן), און מיך האט מען ערגעץ נישט געפרופן. אזוי האב איך שוועך געווארט אז עס זאלן קומען די סדר-נעכט, און איך זאל זיין אינדערהיים. דער אויבערשטער האט געהאלפן עס זענען פאריבער געגאנגען די סדר-נעכט, און אויך גאנץ פסח, און איך בין געווען אינדערהיים.

עס איז געקומען א וואך נאך פסח, זונטאג אחרי קדושים (ל' ניסן), האט דער טאטע זיך צוזאמען געזומען מיט מיינע צוויי יונגערע ברידער שלמה זלקא און יודל, דאס זיי גייען קיין מונקאטש, און דארט וועט ער זיי פארדינגען פאר לערער'ס (ווייל עס איז שוין געווען שוועך צייטן און פון יוגאסלאוויע האבן מיר שוין געהאט שוואך האפענונג, אז מיר וועלן עטוואס באקומען[1]).

האב איך געזאגט פארן טאטן, אז איך האב געהאט א חלום, אז איך לערן אין ראקאשין מיט ר' בן-ציון'ס קינדער. – איך האב מיר געקלערט אז זיי בריכן שוין זיין גרויסע קינדער, וואס לערנען גמרא תוספות, וועט

1 אין יוגאסלאוויע האט געוואוינט די מימע מלכה מיט איר מאן, זיי זענען געווען זייער רייך אבער ליידער נישט געהאט קיין קינדער, אין זיי פלעגען שטיצען מיט געלט ר' יוסף זאב'ס משפחה.

נישט שלעכט זיין דארט אנברענגען מיט זיי א גאנצן זומער. ווייל איך האב זיי נאך געקענט פון א צייט פריער, וועו איך האב מיט זיי געלערנט אין חדר ביי מיין טאטן.

זיי זענען אוועקגעפארן[1], און ביים געזעגענען זיך פון דערהיים איז זייער שוועד געווען פאר מיין טאטן אז זיי גייען, האט ער נעבעך זייער געוויינט. אבער מיין טאטע האט געזאגט דאס ער וועט זיי נישט אוועקגעבן אויף כאטש וואספארא פלאץ. זיי זענען אנגעקומען אויפן מארק, אבער דער מארק איז נישט געווען אמבעסטן[2], און זיי זענען גליקליך צוריק אהיים געקומען.

אהיימקומענדיג, האט דער טאטע מיר דערציילט, אז ער האט זיך צוזאמען געטראפן מיט ר' בן-ציון'ן אין מונקאטש, און ער האט געזאגט, אז זיי ווארטן אויף מיר, איך זאל קומען לערנען מיט די קינדער. גמרא תוספות לערנען זיי נישט, נאר דער עיקר איז ביי זיי עברי און דאוונען.

איך בין דעם אנדערן טאג, דאס איז געווען דינסטאג (פ' אחרי קדושים ב' אייר), אוועק געפארן ביז קיין מונקאטש. אין מונקאטש האב איך געטראפן ר' בן-ציון'ן, און פון דארט בין איך געפארן ווייטער קיין ראקאשין. איך בין אנגעקומען קיין ראקאשין, און איך האב באקומען פיר יונגלעך: יצחק אייזיק, חיים אלי' און משה פרעראו, און זושא ר' מיכל ליכטנשטיין'ס זון. דאס איז געווען פיר שוואכע קעפ. עברי האבן זיי געזאגט אזוי ווי א יונגעל וואס הייבט אן זאגן עברי. אזוי האב איך דארט פארברענגט מיט זיי ביז ערב שבועות.

ערב שבועות בין איך אהיים געקומען. איך בין געקומען מיטן אויטא ביז זאוידיץ, און פון זאוידיץ בין איך געקומען צופיס. אנקומענדיג אהיים האב איך געטראפן מיין טאטן, ווי ער האט געטרייבערט פלייש. איך האב מיך אראפ געזעצט נעבן אים, און ער האט מיר געזאגט: צי איך האב געהערט עטוואס פון די מומע מלכה'ן?

האב איך געענטפערט: אז איך ווייס גאר נישט. האט מיר דער טאטע געזאגט: אז די מומע לעבט מער נישט! – אזוי איז געקומען א ידיעה פון

1 דער טאטע מיט מיינע ברידער.
2 עס האט זיך נישט געמאכט קיין ארבייט.

מענדל'ן פון נייהויזל. דערנאך בין איך געגאנגען קיין בריד צום שניידער, און ער האט מיר פאראכטן דעם איבערציער[1]. צוריקצוואוועגס איז מיר זייער אריין אין הארץ די מומע מלכה'ס געשיכטע, און איך האב זייער געווויינט.

נאך שבועות בין איך צוריק געפארן קיין ראקאשין, און איך האב ווייטער געלערנט מיט די קינדער. פאר מיר האב איך ווייטער געלערנט מס' בבא בתרא. – וועו איך בין אנגעקומען נאך פסח אויף ראקאשין, האב איך געהאלטן אינמיטן פרק המוכר פירות, דף צ"ח, און דארט האב איך מסיים געווען פ' המוכר פירות. און דערנאך האב איך אין איין וואך געלערנט פ' בית כור. און דערנאך האב איך אנגעהויבן לערנען פון פ' יש נוחלין דריי דפים, און פון פ' מי שמת צוויי דפים. ביז סוף זמן האב איך געפערטיגט די צוויי פרקים, און איך האב נאך אנגעהויבן פ' גט פשוט[2].

סוף זמן האב איך מיר געקויפט עפעס ספרים, א בני ישכר, א נועם אלימלך, און דעם חיבור פון הייליגן קאזניצער מגיד, און די חיבורים פון רבי מרדכי ווילינגער (ז"ל) וואס איז ארויסגעפארן קיין אמעריקא אלץ א רב, אין שנת תרצ"ז.

- 3 -

איך בין אהיים געקומען פרייטאג פאר סליחות (פ' כי תבא כ' אלול). די מאמע'ן האב איך נישט געטראפן אינדערהיים, זי איז געווען ביי מיין שוועסטער פייגא'ן אין קומיניאט[3], זי האט געהאט א קינד, דאס צווייטע קינד, רבקה'לע. איך האב געטראפן אינדערהיים פייגא'ן די מומע חי'ס, וואס זי האט אונז געקאכט עסן. אויך איז גיווען ביי אונז חיים און מרדכי, דעם פעטער הערשל'ס. זיי האבן בשותפות מיטן טאטן געקויפט פלוימען,

1 אויבערראק, רעקל.

2 פון פ' המוכר את הספינה, וואס ער האט אנגעהויבן לערנען נאך שושן פורים, ביז נאך פ' מי שמת, וואס ער האט געענדיגט ביז ענדע זומער זמן, איז 78 בלאט! – דערצו קומט נאך צו די עטליכע בלאט פון פ' המוכר את הבית וואס ער האט געענדיגט, און פ' גט פשוט וואס ער האט אנגעהויבן.

3 א ישוב אין יענע געגנט.

און געקאכט לעקוואר.

מאנטאג (פ' נצבים, צווייטע טאג סליחות, כ"ג אלול) איז די מאמע אהיים געקומען פון קומיניאט, און פייגא די מומע חי'ס איז טאקע מאנטאג אהיים געפארן. שיינדיל איז אויך נישט געווען אינדערהיים, זי איז אויך געווען ביי מיין שוועסטער פייגא'ן, ווייל זי איז נאך געווען שוואך, איז זי נאך געבליבן אין קומיניאט, ארויסצוהעלפן איר שוועסטער.

נאך ראש-השנה (שנת תש"ב) האב איך באקומען דעם בעהיוואיא[1]. דער פאסט-טרעגער האט מיר געזאגט, אז איך זאל גיין נאכן מיליטער שיין קיין זאהאטי צום נאטיר, ווייל יעדער מוז פערזענליך גיין נאכן מיליטער שיין. בין איך געגאנגען דאנערשטאג (פ' וילך ב' דעשי"ת ד' תשרי) האט דער נאטיר פאר רשעות מיר געהייסן קומען נאכאמאל. בין איך געגאנגען נאכאמאל פרייטאג, האט ער מיר שוין די מציאה געגעבן.

אויפן מיליטער שיין איז געווען אויסגעשטעלט, אז איך דארף זיין אין "מונקא-טאבאר" אין קאשוי אויפן דרייצנטן אקטאבער, דאס איז זיך געפאלן שמיני-עצרת. יענע צייטן האט מיר די מאמע געזאגט אז איך זאל מיך אביסל לערנען ארבייטן, ווייל ווען איך וועל קומען אין מונקא-טאבאר, וועט מיר שוער זיין אויפאיינמאל זיך צוגעוואוינען צו דער ארבייט. איך האב אבער וויניג צייט געהאט, ווייל איך האב געוואלט מסיים זיין מס' בבא בתרא.

תוספות פון פ' גט פשוט האב איך נישט געהאט קיין חשק צו לערנען, האב איך געלערנט פון פ' גט פשוט נאר די גמרא רש"י. עס איז געקומען שבת חול-המועד-סוכות, וואס איז געפאלן דער עלפטער אקטאבער, האב איך שבת נאכמיטאג מסיים געווען מס' בבא בתרא.

דערנאך בין איך געגאנגען מיטן טאטן, און אויך יוסף דעם פעטער שלום'ס צו מנין, צו דאוונען מנחה. מיר האבן אביסל פריער געדאוונט, און איך בין אהיים געקומען, און געמאכט געאיילטערהייט שלש סעודות.

נאכן זמן מוצאי שבת, זענען די שוועסטערלעך מיינע, שיינדיל און חנה'לע געגאנגען צום טישלער, נאך דעם האלצערנעם קופערט. זיי

1 מיליטער שיין.

זענען צוריק געקומען מיטן קופערט, און מיר אלע האבן מיר גיך צוזאמען געפאקט די זאכן, און מיינע ברידער שלמה זלקא און יודל האבן מיר ארויס געטראגן דעם קופערט צום שטאציאן, דארט וואו דער אויטא שטעלט זיך. דער אויטא איז אנגעקומען, און איך האב מיך געזעגנט מיט מיינע ברידערלעך און שוועסטערלעך.

דער טאטע איז נישט ארויס געקומען צום אויטא, ווייל ער האט נאך געהאלטן אינמיטן שלש סעודות, און די מאמע איז נישט ארויס געקומען צום אויטא צוליב איר שוועך הארץ, און ווייניגן ביים אויטא האט זי נישט געוואלט, ווייל זי האט געזאגט דאס עס איז נישט גוט זיך צו געזעגענען פון איינעם ווייניגע, ווייל דעמאלט איז שוועך פאר דעם וואס פארט אוועק, און דערנאך וועלן ער וועט זיין ביים מיליטער וועט ער זיך דערמאנען, וועט ער קומען צום געווין.

מיין שוועסטער שיינדיל וואס זי איז שוין געווען דעמאלט א כלה – זי איז חול המועד סוכות א כלה געווארן מיט הב' הח' משה מאיר בערגער פון קומיניאט – האט מיר אנגעזאגט אז איך זאל זיין פאר מיר א מענטש, און איך זאל מיך נישט לאזן פון אנדערע. אויך איז דעמאלט געקומען מרדכי אקערמאן פון זאהאטי, און ער האט מיך אביסל געלערנט די דרכים פונעם מיליטער.

קורץ דערויף בין איך אנגעקומען קיין אורשיווא צום פעטער הערשל. עס איז ביי זיי נאך געווען טונקל, זיי האבן נאך נישט געהאט אנגעצינדן קיין ליכט. זיי האבין דעמאלט אנגעצינדן ליכט, און מלכה'לע האט פאר מיר געליינט עטוואס נייעס פונעם בלאט.

דער פעטער הערשל איז אנגעקומען פונעם בית המדרש, **און ער האט געהאט אויף מיר איין הקפדה, פארוואס איך בין אזוי פרי געפארן מיטן אויטא. איך בין אבער געווען באין אונס, ווייל עס האט זייער געריגנט, און עס איז געווען זייער א שלעכטע צייט. אויך איז שוין געווען גוט טונקל.**

אונז האב מיר געמאכט מלוה מלכה אין די סוכה מיטן פעטער, דערנאך האב איך געזאגט, אז איך גיי שלאפן און איך וועל אום צוויי אזייגער אויפשטיין, און אפרעכטן תיקון ליל הושענא רבה.

אום צוויי אזייגער בין איך אויפגעשטאנען, און איך האב אפגעראכטן תיקון ליל הושענא רבה, און איך האב מיך געזעגנט און געגאנגען צו דער שטאציאן.

אויף דער שטאציאן האב איך שוין געטראפן אורשיווא'ער יונגלעך, וואס האבן אויך געדארפט איינרוקן אין קאשוי. איך האב מיך אויפגעזעצט אויפן באן, דארט זענען געווען יולניצא'ער יונגלעך, וואס האבן אלע געדארפט איינרוקן אין קאשוי. דורכאויס'ן וועג זענען אלס צוגעקומען פאסאזשירן, און אלעס איז געפארן קיין קאשוי.

מיר זענען אנגעקומען קיין קאשוי שוין באלד צום זמן פון שמיני עצרת, איז דארט געווען איין יונגעל פון סעליש, מיטן נאמען פריילין, וואס האט מיר מיט א שער-מאשינדל אראפ גענומען די בארד. איך האב מיך דארט נאכגעפרעגט, צי עס קומט אין דעם בית המדרש'ל דאוועננן ר' משה חיים בערגער, דער בריד'ער שוחט'ס איידעם? – און איך האב גוט איינגעטראפן, ווייל ער האט טאקע דארט געדאוועט.

ביים דאוועננן האט מיך שוין אין אכט גענומען יעקב'לע, וואס האט ביי מיר געלערנט אין מונקאטש, און האט מיך געלאדענט אויף יום טוב. איך בין געקומען צו זיי– געשלאפן בין איך ביי זיין שוואגער אבראמאוויטש. שמיני עצרת צופרי זענען מיר געגאנגען אין בית המדרש און געדאוועט. דערנאך האט מען אונז געדינגען א **ראל-וואגן**, וואס האט אונז אריינגעפירט די קופערטן נאנט צו די "קורוץ" קאסערין[1].

-4-

איך בין אריין אין די קאסערין, און איך האב אהינגעגעבן דעם מיליטער שיין, און איך האב מיך געשטעלט אין די רייע מיט די אנדערע. דארט האב איך שוין געטראפן פיל באקאנטע, און צווישן די באקאנטע איז מיר אביסל

1 דאס איז געווען א געביידע וואו די נייע סאלדאטן זענען אנגעקומען.

גרינגער געווען.

שמיני עצרת איז נאך נישט געקומען אויף מיר די רייע צו גיין צום דאקטער. איך בין פארבליבן אויפן אנדערן טאג. צומארגנס, "שמחת תורה" נאכמיטאג, האט מען מיך אריין געגומען צום דאקטאר, און מען האט מיך איינגעטיילט צווישן פערטן איינהייט. איך בין געווען פון די ערשטע צען וואס מען האט מיט זיי אנגעהויבן צו גרינדן דעם פערטן איינהייט.

דעם אנדערן טאג, "אסרו חג" (מיטוואך פ' בראשית, כ"ד תשרי), זענען מיר געגאנגען עקזיצירן[1]. אבער נאר אין הויף האבן מיר עקזיצירט. אום שב"ק (פ' בראשית כ"ז תשרי) האבן מיר באקומען מיליטערישע קליידער. זונטאג (פ' נח) האבן מיר געוהט. איך האב מיר געליגן פון מיין חבר דוד מארקאוויטש פון ראסוויגיף א חומש'ל, און איך האב מעביר געווען די סדרה בראשית, און געלערנט חומש און רש"י.

מאנטאג זענען מיר שוין ארויס עקזיצירן אינדרויסן פון שטאט. דארט האבן מיר עקזיצירט דריי וואכן. די דריטע וואך דאנערשטאג האט מען געגעבען אורלויב פאר די העלפט פונעם איינהייט צו זיין פריי דא אין שטאט. איך האב מיר פארשאפט א פרעמדן'ס פריי צעטל, און איך בין ארויס מיט מיין חבר מרדכי בערקאוויטש דעם שוחט פון באטיווא'ס זון. אויף ערב שב"ק האב איך שוין געהאט מיין אייגן פריי צעטל און איך בין וידער געגאנגען צום ברידער שוחט'ס איידעם[2]. איך האב זיי דערציילט וויאזוי מיין כשר לעבן גייט. האבן זיי געהאט מיט מיר גרויס מיטלייד, און האבן מיר מיטגעגעבן א גוט פעקל.

דעם אנדערן טאג, אום שב"ק נאכמיטאג, זענען מיר אויפגעשטיגן אויף וואגאנען, צו פארן קיין זיבנבערגן. א האלבע שעה פאר יציאת שבת זענען מיר אוועק פון קאשוי, און מיר זענען געפארן ביז דינסטאג צופרי. דינסטאג צופרי האבן מיר אויסוואגאנירט, און דער דריטער איינהייט וואס איז מיט אונז מיטגעפארן האט מען אינגעטיילט אויף בילאק, דאס איז געווען פיר קילאמעטער פון דער שטאציאן סערעט-פאלווא – דארט וואו מיר האבן אויסוואגאנירט. און אונז, דעם פערטן איינהייט האט מען

1 ד.מ. מאכן מיליטערישע איבונגען, מאנעווערס, עקסערסייז.
2 ר' משה חיים בערגער.

פארשיקט צווישן די בערג אויף "אלשוי-רעפא", דאס איז געווען פון סערעט-פאלווא צווישן פערציג קילאמעטער.

דינסטאג פארמיטאג זייגער עלף האבן מיר זיך געזומען גיין צופיס, און וועו מיר זענען געגאנגען, איז אין נאדי-שאיו שוין אנגעקומען עטליכע אויטאס, וואס האבן אויפגענומען פון אונזערע יונגלעך. אזוי זענען די אויטאס געקומען און געפארן דריי מאל. אבער דאך זענען נאך געבליבן עטוואס ארום אכציג יונגלעך וואס האבן שוין נישט פלאץ געהאט, און זענען דערגאנגען די גאנצע 42 ק"מ צופיס. – זעלבספארשטענדליך דאס איך בין אויך געווען צווישן די אכציג...

מיר זענען אנגעקומען קיין אלשוי-רעפא זייגער 12 ביינאכט מיד און הונגעריג. און דא, וועו מיר זענען אנגעקומען האבן מיר נאך נישט געהאט קיין קוואטיר. קוים האט מען אונז אריין געלאזט דארט צו א רומענער. עס איז געווען א גרויסע קעלט, און ביז צופרי זענען מיר געשלאפן ווי הרוגים.

צופרי זענען מיר אויפגעשטאנען, האב איך מיך צוזאמען געטראפן מיט אברהם טייכמאן פון יולניצע, וואס האט חתונה געהאט קיין עטשעט, צום שוחט'ס טאכטער. זענען מיר געגאנגען זוכן א איד, וואו דארט וועלן מיר קענען האבן א קוואטיר, און דארט וועט אונז גרינגער אנקומען מיט די כשר'ע קאסט. וועו מיר זענען אנגעקומען האבן מיר צו מזל אנגעטראפן אן אלטע אידענע, האבן מיר זי אויסגעפרעגט צי זי וואוינט אליין...[1]

פארנאכט, וועו עס האט אנגעהויבען טונקל צו וועו, האט מען אונז צוזאמען גענומען אהיים צו גיין. איז דארט געווען דער **זאסלויש הער** האט ער אונז געגעבן א באפעל, צו לויפן ארויף מיטן בארג ביז אויפן שטראז. אויפן שטראז איז געווען א מאראסט ביז אונטער די קניען, האט ער געגעבן א באפעל דארט אין דעם מאראסט, זיך צו שלעפן אויפן בויך. איך האב מזל געהאט ווייל וועו איך האב זיך געשלעפט נאך די שינעס, גייענדיג צופיס אין די גרויסע מאראסטן, האבן מיר זיך אפגעריסן די זוילן פון די שיך, האב איך די אלע קונצן נישט געקענט מאכן.

דאס איז געווען דער ערשטער טאג אין אלשוי-רעפא, וואס איך האב

1 די פראגע האט באדייט, אז אויב זי איז אליין וועלן זיי נישט קענען דארט איינשטיין, צוליב איסור יחוד. דא פעלט פון די העתקה א שורה צוויי, אבער ווי עס שיינט האבן זיי נישט געקענט דארט זיך איינקוואטירן.

נאך אזעלכע שווערע טעג פריער נישט געהאט...

דעם אנדערן טאג האב איך מיך געשטעלט צווישן די וואס האבן געהאט שלעכטע שיך, און איך האב נישט אויסגערוקט. שבת קודש האט געברויכט איין טראנספארט גיין אויף אורלויב, נאר עס איז נישט געווען קיין אויטאס זיי אפצופירן ביז קיין סערעט-פאלווא צו דער שטאציאן. און איך האב קוים געווארט דאס עס זאל טאקע נישט זיין קיין אויטאס א גאנצן טאג, כדי מען זאל נישט פארן אום שבת – ווייל איך בין אויך געווען פון די וואס זענען געגאנגען מיטן ערשטן טראנספארט, און פון אונזער קוואטיר איז געווען אויך ישעי' זאב שפיצער, יוסף דאווידאוויטש און סענדער[1], און אויב מען זאל פארן אום שבת, וואלטן מיר נישט געקענט מיטפארן.

ב"ה, ערשט זונטאג אום צען פארמיטאג האבן מיר באקומען אויטאס, אזוי האבן מיר אויך געקענט מיטפארן, און מיר זענען אוועקגעפארן קיין סערעט-פאלווא.

-5-

מאנטאג פארמיטאג ארום צוועלף אזייגער בין איך אנגעקומען קיין סעליש, און איך האב מיך געזומען גיין צופיס קיין קומיניאט, ווייל איך האב געוואלט זעהן מיינע ליבע שוועסטער'ס, און זייערע מענער, די שוואגער'ס. אויך האב איך נאך נישט געהאט געזעהן מיין יונגערע שוועסטער שיינדל'ען, נאך איר חתונה.

וועו איך בין אנגעקומען צו זיי, האבן זיי געהאט גרויס פרייד. איך בין אנגעקומען פריער צו שיינדל'ען, די מחותנת'טע **גיטל**[2] איז דעמאלט דארט געווען, איז זי שנעל אוועק געלאפן צו מיין שוועסטער פייגא'ן זאגן די בשורה, אז איך בין געקומען פון מיליטער זיי באזוכן. שפעטער בין איך

1 אלכסנדר אויסלאנדער, וואס ווערט ווייטער געברענגט.
2 וואַרשיינליך שיינדל'ס שוויגער.

געגאנגען צו פייגא'ן. די שוואגער'ס זענען ביידע נישט געווען אינדערהיים, זיי זענען נישט געווען גערישט אויף מיין קומען.

ביי פייגא'ן האב איך גענעכטיגט, און אויפדערנאכט זענען געקומען צו מיר שיינדל און איר מאן משה מאיר, און מיר האבן געשמועסט. צופרי האב איך מיך איינגעשפארט, אז שיינדל זאל מיט מיר מיטקומען צו אונז קיין קאלאדנע[1]. פייגא האט איר אויך צוגערעדט דערצו, זי האט איינגעשטימט, און איז מיט מיר מיטגעקומען.

וועו איך בין אנגעקומען אהיים, האט מען מיט מיר געהאט גרויס פרייד. נאר דאס איז געווען, אז דאנערשטאג האב איך געמוזט אוועקפארן, כדי איך זאל נישט פארן אום שב"ק. אזוי ארום אז דינסטאג פארנאכט בין איך אנגעקומען אהיים, און שוין דאנערשטאג האב איך געמוזט צוריקפארן.

דאנערשטאג פארמיטאג האט מען פאר מיר געבאקן, בעפאר מיין אוועקפארן. די מאמע איז געווען נעבן אויוון מיט דער שאוועל, בין איך ארויסגעגאנגען צום אויוון, ווייל איך האב אויך געוואלט קוקן ווי עס באקט זיך דארט. האב איך אינאכט געמומען ווי פאר דער ליבער מאמע'ן גיסן זיך די טרערן פון די אויגן. האב איך געפרעגט די מאמע'ן בזה הלשון: "מאמי, וואס ווייגסטו?"

די מאמע האט מיר אבער גארנישט געענטפערט, נאר זי איז אריין אין דער פאדער שטוב, און האט זיך גוט אויסגעוויינט.

דאנערשטאג איז שלמה אקערמאן געפארן מיטן שליטעלע קיין אורשיווא, בין איך מיט שיינדל'ען מיט אים מיטגעפארן. איך בין אריין צום פעטער הערשל'ן, און איך האב דארט געווארט, ווייל עס איז נאך געווען פרי צום צוג. דארט האב איך געדאוועט מנחה. די שמונה עשרה האב איך נאך קיינמאל נישט אזוי געדאוועט, מיט אזא ווייגענדיג הארץ, אזוי ווי דעמאלט. איך בין דערנאך געגאנגען צו רבי משה'לען[2], און איך בין אווק געפארן שפעט, וועו עס איז שוין געווען נאכן **זמן פון מוצאי שב"ק**[3].

איך בין אויסגעשטיגן אין דעעש, וואו איך האב געהאלטן שבת ביי

1 די וואוינארט פון זייערע עלטערן.
2 דיין אין אורשיווא, זעה ערשטער קאפיטל.
3 וועו עס איז שוין געווען גוט נאכט, נאכן זמן פון רבינו תם.

ר' משה פיליפ, א סאטמארער חסיד. מוצאי שבת בין איך געפארן ביז סערעט-פאלווא, און זונטאג האבן מיר זייער שווער געטראפן אן אויטא, וואס האט אונז אפגעפירט ביז מאנאר-פאלווא. פון דארט זענען מיר געגאנגען צופיס ביז אלשוי-רעפא.

דער שניי איז שוין געווען געוואלדיג גרויס, און איך האב געהאט אויף מיר א פעקל פון 25-30 ק"ג[1], בין איך שווער געגאנגען. זונטאג נאכמיטאג האבן מיר זיך געמאלדן. מאנטאג האב איך ווייטער נישט אויסגערוקט, ווייל איך האב געהאט געמיינע שיך. ווידער אויף אורלויב האב איך מיר געבארגט שיך פון הב' דוד לאפלין, אבער צום אויסרוקן האב איך נישט געווואלט בארגן.

ווען איך בין צוריק געקומען פונעם אורלויב, האב איך מיר איינגעקויפט עטליכע צוקער **וואַרען**, און איך האב עס פארקויפט. אזוי אויך ווען איך בין געפארן אויף אורלויב, האב איך געקויפט צוויי שאכטלען **אשטלאס**, און עס אויך פארקויפט. אזוי האב איך פארדינט אויף שפעזן אהיים און צוריק.

שפעטער האב איך שוין באקומען שיך, און איך האב אויסגערוקט יעדן טאג. אויסער ווען עס איז געווען די גרעסטע קעלט, ווען עס איז אפגעפרוירן געווארן פאר מערערע יונגלעך די פיס, הענט, און אויערן, בין איך מיר געבליבן אינדערהיים, אין מיין קוואטיר![2]

פורים האב איך אויסגערוקט, אבער אין אונזער קוואטיר זענען די יונגלעך געווען אינדערהיים. עס איז שוין געווען טונקל, ווען אונז זענען מיר נאך געווען אויפן ארבייט פלאץ. דעמאלט האט מען גענומען די וואס זענען געווען אין טאבאר דאס ערשטע יאר עקסטער, און די וואס זענען געווען אין טאבאר דאס צווייטע יאר עקסטער. און די וואס זענען געווען דאס צווייטע יאר אין טאבאר זענען אווען אהיים.

זעלבסטפארשטענדליך אז אויף מיר איז געפאלן א גרויסער פורים, איך האב דאס געפירט. נעבן מיין קוואטיר האב איך זיך שוין אויפגעטוישט מיט מיין חבר מרדכי מאשקאוויטש, און איך בין געגאנגען מאכן די פורים סעודה!

---

1 ראשי תיבות קילא גראם, דאס מיינט די וואג פון א קילא.

2 דער מחבר ז"ל שרייבט נישט וויאזוי עס איז אים געלונגען צו פארבלייבן אין קוואטיר.

-6-

שושן פורים האב איך באקומען א פעקל פונדערהיים, אין וואס פייגא האט מיר געשיקט א פורים'דיג פעקל, פול מיט קינדלעך.

וועו עס איז געקומען די צייט פונעם פסח'דיגן אורלויב, איז געווען פארשידענע נייעס'ן, איינמאל האט מען געהערט אז מען גייט יא אויף אורלויב, און דאס צווייטע מאל אז נישט. איך האב אבער געהאט א קליינע האפענונג אויף דעם אורלויב, ווייל דער טאטע האט מיר געהאט געשיקט מצות אויף פסח, און אין דעם זעלבן מאנאט האב איך שוין געהאט באקומען איין פעקל[1], האט מיר דער לייטענאנט "זשיראש" געזאגט, אז ער וועט מיר ארויסגעבן דאס פעקל, אבער אויף אורלויב וועל איך נישט גיין.

מען האט מיר געשיקט פונדערהיים דעם גאנצן סדר, און אויך זיבעצן ק"ג קארטאפל. די קארטאפל זענען מיר אנגעקומען ערב פסח, און דארט האב איך געטראפן א צעטעלע אז די מאמע איז זייער קראנק, און איך זאל איר אינזינען האבן ביי רפאינו, און ביי שומע תפלה. ווייל א גאנצן ווינטער ליגט זי צו בעט צוליב מאגן ווייטאג, און די דאקטורים האבן געזאגט אז דער מאגן איז איר ארויסגעפאלן פון פלאץ.

ערב פסח נאכמיטאג האב איך נישט אויסגערוקט, נאר איך האב מיך צוגעגרייט צום סדר. איך האב גע'כשר'ט כלים, און איבערגעקאכט די צוועבן אויף וויין. איך בין נאר געבליבן מיט אלכסנדר אויסלאנדער, און מיר האבן אינאיינעם אפגעראכטן דעם סדר. די אנדערע פינף יונגלעך זענען געקומען צען אזייגער פארמיטאג פון דער ארבייט, און האבן ארויסבאקומען די אורלויב צעטל. זיי זענען געפארן ביז ביסטריץ, וואו זיי האבן געהאלטן יום טוב, און חול המועד זענען זיי ווייטער געפארן.

גאנץ פסח און חול המועד פסח האבן מיר נישט אויסגערוקט צו דער ארבייט. זונטאג, דער צווייטער טאג חוה"מ, איז מיר אריין אין הארץ דאס וואס די מאמע איז נישט געזונט, האב איך געזאגט פאר איר גאנץ תהלים. און איך האב געזאגט, אז סיי וואס נאר גיב איך אוועק פון מיר, אבי איך זאל

1 שושן פורים, אזוי ווי דערמאנט.

זוכה זיין אז די ליבע מאמע זאל זיין געזונט.

פארנאכט בין איך געגאנגען מיט הב' שמואל הערץ ע"ה, נאך **א פאס** וואסער אויף ביינאכט. און ווי נאר איך האב מיך אריין געבויגן אין דער ברונעם נאכן וואסער, איז מיר ארויסגעפאלן פון דער טאש אן **אמעגא** זילבערנעם זיי־גערל[1], וואס דער ליבער טאטע האט מיר דאס געשיקט אויף אונגוואר אין דער ישיבה, שנת תרצ"ו.

וועז דאס איז אריין געפאלן אין דער 25 מעטער'דיגער טיפער ברונעם, האב איך געזאגט אז עס זאל זיין א פדיון און א כפרה פאר די מאמע'ן, און עס האט מיר אנגעהויבן גרינגער ווערן אויפן הארץ. ערב שביעי של פסח האבן שוין א טייל יונגלעך אנגעהויבן קומען פונעם אורלויב. אונזערע יונגלעך זענען אויך אנגעקומען גליקליך, און שביעי של פסח נאכמיטאג האבן מיר אלע געמוזט אויסרוקן.

אחרון של פסח נאכמיטאג האבן מיר שוין נישט אויסגערוקט, ווייל עס איז געווען דער באפעל אז אסרו חג, פרייטאג (פ' שמיני), וועלן מיר זיך אפבאדן, און דאן גיין קיין מאנאש-פאלווא, וואוינען אין די בארקן. דארט זענען שוין געווען זעקס סאזאטן, און מיר האבן אויך געברויכט אהין גיין. אחרון של פסח זענען מיר געווען פארזארגט, וויאזוי מיר וועלן אויסקומען אין די בארקן מיט די כשר'ע קאסט. פונדעסטוועגן האבן מיר זייער געטאנצט און געזינגען לכבוד יו"ט. ר' מרדכי אונזער קוואטיר בעל הבית האט מיטגעהאלטן מיט אונז מיטן טאנצן. אויפן אנדערן טאג צופרי האבן מיר שוין געדארפט גיין אויף מאנאש-פאלווא.

וועז מיר האבן זיך געזעגנט פון אונזערע קוואטיר'ס לייט, האט מען זיך זייער שווער געשיידט איינער פונעם אנדערן, ממש מיט גרויס געוויין... דער ר' מרדכי, אונזער קוואטיר בעל הבית האט זייער שטארק געווויינט נאך אונז. – מיר האבן זיך אפגעבאדן, מיר זענען געגאנגען קיין מאנאש-פאלווא, און אריינגעגאנגען אין די בארקן.

מיר האבן געמאכט ארדענונג אין די בארקן, און יעדער האט זיך געטראפן א פלאץ צום שלאפן. דארט אין די בארקן האב איך די ערשטע צוויי וואכן שווער געלעבט. דערנאך האב איך געקויפט פון יוסף

1 אמעגא איז געווען א שווייצער קאמפאני, וואס איר זייגערס זענען געווען פון טייערסטן סארט.

דאווידאוויטש ווייס מעל, און איך האב מיר געקאכט עסן. אויסגערוקט האבן מיר פון זעקס אזייגער פארטאגס ביז צוויי אזייגער נאכמיטאג, און דערנאך זענען מיר צוריק אריינגעקומען. דאן בין איך געגאנגען קאכן. איך האב מיר געקאכט אויף נאכטמאל, און אויך עפעס צו עסן אויפן אנדערן טאג, כדי אז ווען איך וועל אריין קומען פון דער ארבייט זאל איך האבן עפעס איבערצובייסן.

שפעטער, צוויי וואכן פאר שבועות, האט מען אויסגעקליבן פון די ערשטע יארגאנג, צו גיין ארבייטן אויף חוסט. מיך האט דער לייטענאנט נישט אויסגעקליבן, אבער סענדער אויסלאנדער, מרדכי מאשקאוויטש, און דוד מארקאוויטש, זענען יא געגאנגען. דעמאלט זענען מיר צעטיילט געווארן.

ערב שבועות האב איך באקומען פונדערהיים א פעקל, און דערינען אויך א בריוו, אז פאר דער ליבער מאמע'ן איז שוין גרינגער געווארן. האב איך געהאט א לוסטיגן שבועות. דעם צווייטן טאג שבועות, וואס איז געפאלן שבת, האבן מיר נישט אויסגערוקט, ווייל עס האט געריגנט, האט מען נישט געקענט ארבייטן.

די ארבייט, ווילאנג מיר זענען געווען אין מאנאש-פאלווא, איז געווען געפערליך שווער, מיר האבן געארבייט פון זעקס צופרי ביז צווייע נאכמיטאג. מיר האבן ארויפגעלאדנט 13 מאהל פולע "טשילעס" (אייזערנע וועגעלעך) מיט ליים. אין א טראנספארט האבן געארבייט 5 מענטשן, אבער די ארבייט איז געווען נישט צום אויסהאלטן. עס איז געווען איבערנאטורליך.

צען טאג פארן אוועקפארן פון מאנאש-פאלווא האט מען אזוי איינגעטיילט די טראנספארטן, אז מיר האבן געארבייט פון פיר אזייגער פארטאגס ביז צוועלף מיטאג. דארט האט די ארבייט נישט געוהט קיין מאמענט, עס האבן געארבייט דריי סאזאטן, פער אכט שעה אין א מעת לעת.

פרייטיג פארנאכט האב איך מיך אזוי נוהג געווען, אז איך האב געזאגט שיר השירים און מנחה געדאוועט, און איך האב מיך געלייגט שלאפן. ווייל

אום זעקס אזייגער נאכמיטאג האט שוין יעדער געמוזט שלאפן. אום צוויי אזייגער זענען מיר אויפגעשטאנען, האב איך מקבל שבת געווען, געמאכט קידוש און געבענטשט, און איך האב מיך געשטעלט דאוונענען שחרית.

כ"ח סיון זענען מיר געווען דארט דעם לעצטן טאג ארבייטן. די ארבייט איז געווען, אז מיר האבן דורכגעהאקט א בארג, כדי דער צוג זאל דארט קענען דורכפארן. כ"ט סיון, זונטאג (פ' חקת בלק), האבן מיר א גאנצן טאג געווארט דעם באפעל פון אוועקגיין. דער באפעל איז אבער געווען דאס ערשט אום צוועלף אזייגער ביינאכט קענען מיר אוועקגיין.

יענע נאכט האט זיך אראפגעלאזט א שטארקער רעגן, און מיר האבן זיך געלאזט גיין ביז קיין נאדי-שאיו. ביינאכט זענען מיר אדורכגעגאנגען דורך אלשוי-רעפא זינגענדיג, זענען ארויסגעקומען אונזער ר' מרדכי מיט זיין איידעם יוסף, און מיר האבן זיך געזעגנט פון זיי, אזוי פון דער רייע, בשעת'ן גיין. מיר זענען געגאנגען ביז צופרי, אבער אזוי ווי מיר זענען געגאנגען איז דער רעגן נאך בעסער געגאנגען. מיר זענען אנגעקומען ארום אכט אזייגער מאנטאג צופרי קיין נאדי-שאיו, נאס און מיד.

דער דריטער סאזאט איז אויך מיט אונז מיטגעפארן. נאכמיטאג האבן מיר איינוואגאנירט און מיר זענען געפארן דינסטאג און מיטוואך. דאנערשטאג צופרי זענען מיר אנגעקומען אויפן פלאץ אין "וועספרעם". מיר האבן אויסוואגאנירט, און מיר זענען נאכמיטאג געגאנגען אויף א לופט-פעלד, דריי ק"מ פון וועספרעם. דארט זענען מיר געווען ביז זעכצן טאג אין תמוז.

פערצן טאג אין תמוז האב איך באקומען א 10 קילא'דיג פעקל פון מיין שוועסטער פייגא'ן, און אויך פונדערהיים האב איך באקומען א קליין פעקל. אין פייגא'ס פעקל איז געווען פון אלע ערליי מינים: ברויט, צוקער, קאווע, גריס, טענגערע[1] מעל און באנדלעך. די ארבייט איז געווען דארט ממש גארנישט, מיר האבן געקערט די גאסן, און אזעלכע גרינגע ארבייטן. אזוי אז מיר האבן זיך אביסל אפגעהרוהט נאך דער מאנאש'ער שווערער ארבייט!

1 קוקעריץ.

- 7 -

זעכצן טאג אין תמוז האט מען אונז געמאכט אן אלארם (**ריאדא**)[1], אום האלב צוויי אזייגער פארטאגס, און מען האט אונז געהייסן זיך צוזאמען פאקן, ווייל מיר גייען אוועק פון דארט אויף אן אנדער פלאץ.

אום פיר אזייגער האבן מיר אנגעהויבן צו גיין, מיר זענען דורכגעגאנגען וועספרעם, און מיר זענען געגאנגען נאך א צוועלף קילאמעטער נאך וועספרעם. קיין ברויט האבן מיר נישט באקומען, און אויך נישט קיין אנדערע עסנווארג, במשך פון א גאנצן טאג. דערנאך, ווי נאר מיר זענען אנגעקומען, האט אונז דארט מקבל פנים געווען איין אונגארישער מאיאר "פאקיא" ימ"ש, האט ער אונז געהייסן אויסטון די העמעדער, און מאכן פופציג **נידער'ס** מיטן קערפער[2].

פיל יונגלעך זענען צוזאמען געפאלן, ווייל זיי האבן נישט געטויגט עס אויסצוהאלטן, אזוי הונגעריגערהייט און אין די גרויסע היצן. די קופערטן האט ער נישט געלאזט לייגן אויף די וועגענער, נאר עס טראגן אליין דעם גאנצן וועג אין די הענט.

די ארבייט איז דארט אויך געווען גרינג, מיר האבן דארט געמאכט א שטראז צו אן אנדערן לופט-פעלד, וואס די ארבייט איז געווען גאנץ לייכט. די גאנצע דריי וואכן פון שבעה עשר בתמוז ביז תשעה באב האב איך שווער געלעבט. דערנאך האט זיך געמאכט דארט א **קאנטין**, אן אונגארישער גוי וואס האט דארט געווואונט אויפן לופט-פעלד, וואס ער האט פארקויפט קארטאפל און פארדייעס[3]. האבן מיר געקויפט און זיך געקאכט.

בייליפיג אין די דריי וואכן איז אנגעקומען צו אונזער סאזאט ר' מנחם זאב דרוממער פון אורשיווא, וועלכער איז מיר בייהילפיג געווען מיט אסאך זאכן. ווען אונז זענען מיר אנגעקומען אויף דעם צווייטן לופטפעלד, זענען מיר געשלאפן אין א וואלד אונטערן הימל. ערשט נאך צויי וואכן האבן

1 אן עמערזשענסי רוף, אז יעדער זאל זיין גרייט.

2 א געוויסע שווערע עקסערסייז, ביי וועלכן מען שטרעקט זיך אויס אויף דער ערד, און מען הייבט זיך אויף מיט די הענט און די פיס און מען נידערט תיכף אראפ. אזוי האט ער געהייסן מאכן פופציג מאל.

3 טאמאטעס.

מיר באקומען פלאכינס[1]. האבן זיך צוזאמען געזומען אינאיינעם צוויי, פיר אדער זעקס מענטשן, און האבן זיך אינאיינעם געמאכט א שאטער. איך בין געווען אינאיינעם מיט גאלדשטיינ'ען פון טיסא-אדאני. ער האט אויך געגעסן כשר'ס.

די צוויי וואכן וואס מיר זענען געווען אן קיין פלאכינס האט נישט געריגנט. די אונגארן וואס האבן דארט געוואוינט אין דארף "סענט קיראלי-סאבאדיא" האבן געזאגט, אז וועגן דעם רעגנט נישט ווייל אונז שלאפן מיר אזוי אין וואלד פריי אונטערן הימל. און זיי האבן געהאט אן איבערצייג, אז וועגן דעם האט טאקע נישט געריגנט, ווייל וועז מיר האבן באקומען די פלאכינס, און מיר האבן נאך נישט געהאט קיין צייט זיי אויפצושטעלן, האט אונז שוין געכאפט א גרויסער גאס רעגן, וואס פיל האבן זיך בלויז געשיצט אונטער די פלאכינס, אזוי אומאויפגעשטעלט. אויך מיר האבן דאס איינגעזעהן פאר א נס מן השמים.

בייליפיג ענדע חודש אב האב איך באקומען פונדערהיים א פעקל, און דערין א צעטל, אז די באבע ע"ה[2] איז געשטארבן, און די מאמע איז שוין ב"ה געזונט.

נאר עס זענען דעמאלט אנגעקומען די בשורות פון די אידן וואס מען האט זיי אויסגעוויזן קיין פוילן און אוקריינא, איבער וואספארא שווערע גזירות זיי זענען דורכגעקומען, און אז זייער וויניג פון זיי לעבן נאך...

אין די צייט איז אנגעקומען צום סאזאט פון אורלויב, לייב שמילאוויטש פון קומיניאט, וועלכער איז געווארן פאראליזירט נאך אין מאנאש-פאלווא, וועז ער האט ארויפגעפירט א טשילע מיט ליים, און די טשילע איז ארויסגעשפרינגען פון דער גלייז, און איז מיט אים פארפארן. האט ער זיך דעמאלט צובראכן דעם בין פון דער פלייצע, און איז געווען אין שפיטאל. דערנאך האט ער באקומען אורלויב. און וועז ער איז צוריקגעקומען פון אורלויב האט ער מיר געברענגט א פעקל פון פייגא'ן.און **אין די צייט האט לעסערעלט[3] הב' דוד לעביל.**

1 אזא שטארקע סחורה פון וואס מען בויט געצעלטן.
2 מרת רחל ע"ה.
3 ד.מ. מען האט אים ארויסגעלאזט אויף דער פריי.

עס איז געקומען די צייט פון ראש השנה (שנת תש"ג), איז געגאנגען איינער פון אונז קיין פאפא נאך א ספר תורה, און נאך א שופר. דער ערשטער טאג איז זיך געפאלן אום שבת, ביז מיטאג האט מען געארבייט, נאר איך האב גארנישט געטאן, צוליב חילול שבת ויו"ט ח"ו. אום צוועלף אזייגער זענען מיר אריינגעקומען, און הב' הח' שלום ווייס, פאלאד'ער שוחט'ס זון, האט געדאוונט שטייט מוסף. דעם אנדערן טאג ראש השנה האט מען אונז געלאזט רואיג דאוונען. זונטאג ערב יום כפור זענען מיר ארויסגעגאנגען ארבייטן, ביז איינס אזייגער נאכמיטאג. און יום כפור א גאנצן טאג האבן מיר רואיג געדאוונט, ווייל מיר האבן באקומען פריי אויף א גאנצן טאג צו דאוונען.

ערב סוכות איז געבליבן אינדערהיים הב' יוסף גראס פון עטשעט, און ער האט געמאכט א סוכה. מיר האבן געגעסן אויפדערנאכט און דערנאך בייטאג אין א סוכה!

-8-

דעם אנדערן טאג סוכות האבן מיר באקומען א באפעל אפצוגעבן די פלאכינס, דעם וואלד אויסגרייטן, און אין ארדענונג ברענגען די גריבער – וואס מיר האבן געמאכט אויף די וואוין פלעצער. און באלד דערויף האבן מיר שוין געטראגן דעם סאזאט'ס זאכן צו דער שטאציאן, ווייל מיר פארן קיין קאשוי.

דעם אנדערן טאג זענען מיר שוין געווען אין קאשוי. אונז האבן מיר אויסוואגאנירט, און מען האט אונז אריינגעפירט אין די "הוסאר[1]" קאסערין. דארט האבן מיר געארבייט פארשידענע ארבייטן: מאנכע האבן געארבייט אין הויף, געפוצט דאס הויף, און געקליבן ווילדע קעסטן. מאנכע זענען געגאנגען ארבייטן צו דער שטאציאן, אויסוואגאנירן פון די וואגאנען די

1 די מיליטערישע פערדן שטאל, וואס האט זיך געפינען נעבן די מיליטערישע רעגירונגס געביידע.

וואס זענען געקומען פונעם פראנט. און מאנכע זענען געגאנגען ארום אכט קילאמעטער פון קאשוי, אין א וואלד, וואו זיי האבן געמאכט עפעס א שטראז צום שליטלען זיך אויףווינטער.

איך, וויאזוי עס איז זיך געפאלן אזוי בין איך געגאנגען ארבייטן, אמאל דארט און אמאל דארט. אין קאשוי האט מען אויסגעקליבן דעם צווייטן טראנספארט, וואס זענען געגאנגען אויף רוסלאנד, ארבייטן אויפן פראנט. אין דעם טראנספארט האט מען שוין געקליבן שוואכערע מענטשן אויך, ווייל אינעם ערשטן טראנספארט, וואס אין יענעם טראנספארט איז אויך געווען הב' ישעי' זאב שפיצער פון אוהעל, זענען נאר געווען געקליבענע מענטשן, שטארקע, און די וואס זענען געווען פארשוינען. אבער אין צווייטן טראנספארט איז שוין נישט געווען אזוי פון וואס צו קלויבן, האט מען גענומען שוואכערע אויך. אזוי אויך האט מען שוין גענומען אויך פון דער ערשטער יארגאנג, די וואס זענען געווען אביסל שטארקער.

דער רשע מילאקאוויטש ימח שמו וזכרו, דער וואס האט זיך אים געדאכט אז ער איז א ישיבה בחור, האט ער געפרעגט **טאלמודישטא**[1]? – דעם האט שוין נישט געגוצט קיין שום תירוצים, דער איז שוין געווען אין טראנספארט. דעמאלט האט מען געהערט וואס עס גייט נעבעך פאר מיט די אידן אין רוסלאנד און אין אוקריינא, די דייטשן זענען דעמאלט געשטאנען פאר סטאלינגראד, און די לאגע מיט די **מונקא-סוילגאלאטאשיס**[2] איז געווען זייער קריטיש.

די אונגארן האבן געשאסן אונזערע יונגלעך ווען זיי האבן נאר געהאט א גיסטע. אויב האבן זיי דערזעהן ביי א אידיש יונגל א גוטע פאר שיך, אדער א זיי־גערל, האבן זיי אים דערשאסן און עס בארויבט.

די וואס האבן אויסגעזעהן ארים און האבן געהאט צוריסענע קליידער אויף זיך, די האט מילאקאוויטש נישט גענומען. ער האט נאר געקליבן די וואס האבן געהאט גוטע קליידונג און גוטע שיך. ער האט געזאגט, אז די האבן שוין גענוג גוט געלעבט. עס איז געווען געפערליך וואס דער רשע האט אלץ אנגעשטעלט.

---

1 ד.מ. ישיבה בחור.

2 ד.מ. די מונקא-ארבייטערס, די אידישע יונגלעך וואס האבן געארבייט אין מונקא-טאבאר.

צווישן דעם צווייטן טראנספארט איז אויך אריינגעפאלן מיין געליבטער חבר, נאך פון דער ישיבה, וועו איך האב געלערנט אין אונגוואר, ר' יוסף מאיר יעגער פון פאדהאריאן, וועלכער האט געזומען וואלאסק'ער שוחט'ס טאכטער. ער האט נעבעך זייער גרויס פארכט געהאט ארויסצוגיין אויף רוסלאנד. ער האט מיר נעבעך געזאגט, דאס אויף זיך קלערט ער שוין נישט, נאר ווי קען מען איבערלאזן אזא יונג ווייבל אן עגונה.

ער האט זיך פון מיר געליגן א צוריסן העמד, און זיך אנגעטון צוריסענע הויזן, און האט פרובירט, דעמאלט ווען מען האט זיי געמאכט א "סעמלע[1]", צו בעטן דעם רשע מילאקאוויטש'ן, אז ער איז שוואך, און ער זאל אים ארויסנעמען פונעם טראנספארט. אבער דער רשע מיט זיין רשעות האט אים אנגעשריגן, און האט אים נישט געוואלט הערן.

-9-

וועו מיר זענען אריין אין קאשוי אין די הוסאר קאסערין, האבן די יונגלעך אנגעהויבן צוביסלעך צו "טעליכן" (ארויס'גנב'נען זיך) אין שטאט[2]. די הוסארן[3] וואס זענען געווען דארט האבן צו אונז נישט געהאט קיין שום שייכות, און אונזער סאזאט **פאראנשנאק**[4] "דונאאי", איז געווען א קאשוי'ער, האט ער אויך ווייניג זיך אומגעקוקט אויף אונז.

איך בין אויך ארויסגעגאנגען, דאס ערשטע מאל, און בין איך געקומען צו ר' חיים משה בערגער, מיין געווועזענער בעל הבית[5]. איך האב דארט געמאכט די שמחת תורה סעודה, און איך בין אווענק אין בית המדרש. דארט אין קאשוי האב איך דעמאלט איבערגע'חזר'ט די ערשטע פיר

1 א ציילונג.

2 מען פלעגט אויפעפענען א לאך אינעם צוים, און פון דארט זיך ארויסשווערצן.
3 די גויאישע סאלדאטן וואס האבן געארבייט מיט די פערד.
4 דער וואס גיט ארויס באפעלן פארן סאזאט, די איינהייט פון הונדערט סאלדאטן.
5 ביים איינרוקן דאס ערשטע מאל אין קאשוי, זעה דריטער קאפיטל.

פרקים פון מס' פסחים.

איך האב געזעהן אז עס איז גוט געלונגען דאס ארויסגיין, און אויפדערנאכט דאס אריינקומען, בין איך מערערע מאל ארויסגעגאנגען. דערנאך האט ר' יוסף מאיר יעגער מיך פארגעשטעלט פאר דעם יונגערן ברידער שוחט'ס איידעם "אבראמאוויטש", האט ער מיר געהייסן אז איך זאל שטענדיג קומען, מיט ר' יוסף מאיר יעגער אינאיינעם, צו אים עסן, און אויף אן אנדערע פלאץ זאל איך נישט גיין. אבער איך האב מיך געשעמט צו אים שטענדיג צו גיין, בין איך נאר געגאנגען צו אים דעמאלט, וועו איך האב נישט געהאט ערגעץ אנדערש וואו צו גיין.

אמאל בין איך געווען אינדרויסן אין שטאט, און איך האב געהערט אז צופרי וועט מילאקאוויטש זיין ביים אויסרופן די נעמען. ווייל ער האט געהערט אז פיל יונגלעך גייען אהיים, און פארן אהיים, אן קיין ערלויבעניש, איז ער אליין געקומען צופרי און האט אויסגערופן די נעמען. האב איך באקומען פארכט אז דעם וואס פעלט קען ער ארויסשיקן אויף אוקריינא, בין איך באלד צופרי אריינגעקומען אין די קאסערין. איך בין דעמאלט אזוי פונקטליך אנגעקומען, אז וועו ער האט געהאלטן ביי מיין נאמען, האב איך מיך אנגעמרופן צו אים נאך בשעת'ן גיין...

איך האב דעמאלט נאך געהאלטן פארן דאוונען, און מען האט מיך אריינגעשטעלט אין דער רייע, ארויסגיין ארבייטן אכט ק"מ פון קאשוי, אין דעם וואלד. פון דארט איז מען אריינגעקומען ערשט שפעט ביינאכט, און נאך די תפילין האב איך שוין נישט געקענט אריינגיין, האב איך נישט געוואוסט וואס מיר אן עצה צו געבן.

אונז זענען מיר שוין געווען נישט ווייט פונעם ארבייטס פלאץ, בין איך ארויס פון די רייע, און איך בין צוריק געגאנגען קיין קאשוי. אבער איך האב נישט געקענט טרעפן דאס בית המדרש'ל, און איך האב געבלאנדזשעט אין דער הויפט גאס. ענדליך האב איך געטראפן א מענטש וואס איך האב אין אים דערקענט, אז ער איז א איד, און ער האט מיר אנגעוויזן דעם וועג צום בית המדרש'ל[1].

1 דער מחבר פירט נישט אויס, אבער ווי פארשטענדליך, האט ער דארט געלייגט תפילין און געדאוונט. און ווי איר זעהט, מיט מסירות נפש ממש.

אין קאשוי זענען מיר געווען פיר וואכן. דאנערשטאג נאך די פיר וואכן זענען מיר געגאנגען ארבייטן אין די "קורוץ" קאסערין. מיר האבן אויפגעלאדנט אין וואגאנען, אייזערנע שיפלעך און דיקע ברעטער, אין **גערענדעס**, ארויס אויפן פראנט. עס איז געווען גרויסע מאראסטן, און אונז האבן מיר געטראגן די שיפלעך אויף די פלייצעס. דאס האט אונז איינגעגעסן די פלייצעס. און דאס זעלבע דעם אנדערן טאג פרייטאג, האבן מיר אויך געארבייט די זעלבע ארבייט. איך האב געשפירט די ארבייט פאר א דריי פיר וואכן.

יענעם פרייטאג, נאך פארמיטאג, האבן מיר געהערט דעם באפעל, אז אונז גיי מיר אוועק פון קאשוי, און נאכמיטאג וועט נאך מילאקאוויטש מאכן איין "סעמלע", און וועט אויסקלויבן מענטשן אויף אוקריינא, וויל עס פעלט נאך אויס א צאל יונגלעך צום טראנספארט. פיל יונגלעך האבן זיך שוין אנגעטון צוריסענע קליידער, כדי זיי זאלן נישט אריינפאלן אין טראנספארט. עס האבן אבער נישט אויסגעפעלט צופיל מענטשן, און ער האט אויסגעקליבן בלויז א קליינע צאל.

מען האט אונז אנגעזאגט, אז מיר זאלן זיך אויסגרייטן, און ווער עס האט עטוואס אין שטאט זאל זיך עס אריינברענגען, וויל מארגן וועלן מיר פון קאשוי אפרייזן אויף טאשנאד. אויפדערנאכט האבן מיר באקומען פריי, צו גיין אין שטאט אריין. איך בין אויך ארויסגעגאנגען. איך בין געקומען צו ר' חיים משה בערגער'ן, דארט איז שוין געווען ר' יוסף מאיר יעגער, וויל ער האט צו זיך באשטעלט פון וואלאסק זיין וויב. מיר האבן אפגעדאוונט, און איך האב געגעסן ביי ר' חיים משה בערגער'ן. און איך האב אים דערציילט אז מארגן גייען מיר פון דאנעט אוועק, און אז מיר גייען אויף טאשנאד.

זיי האבן מיר אנגעגרייט א קליין פעקל אויפן וועג. איך בין דערנאך אריין צו אבראמאוויטש'ן, און איך האב מיך פון זיי געזעגנט. יוסף מאיר יעגער האט מיך באגלייט, און איך האב מיך פון אים זייער שווער געזעגנט. ער האט מיר געזאגט ווייענדיג: "ווער ווייסט משה וועט מיר וועלן זיך זעהן!..."

דעם אנדערן טאג שבת צופרי האבן מיר געמאכט ארדענונג אויף

אונזער וואוינפלאץ, און בשעת'ן רוימען איז מיר געשען, אז מען האט מיר דאס גאנצע געלט אוועקגע'גנב'ט, דרייסיג פענגא.

פארמיטאג שב"ק האבן מיר איינוואגאנירט, און מיר זענען אנגעקומען דינסטאג צופרי קיין טאשנאד. אונז האבן מיר געהערט נאך ביי דער שטאציאן אז עס איז דארט דא נאר איין קאסערין, און עס איז דארט זייער שטרענג. מיר זענען אנגעקומען אין די קאסערין, מען האט אונז איבערגעציילט, און מען האט אונז איבערגענומען, און די וואס האבן אונז באגלייט זענען צוריק געפארן קיין קאשוי.

וועו מיר זענען דארט געווען, איז געווען **צווישן אונז וואוילע יונגען וועלכע האבן געוואלט וווייזן, אז מיר דינען שוין דאס צווייטע יאר אין מונקא-טאבאר, און זיי** האבן גוט באקלאפט א פאר יונגלעך.

מיר זענען אנגעקומען הונדערט און זיבעציג יונגלעך. מען האט אונז אויפן דריטן טאג צוטיילט אויף פיר טיילן, און צווישן די פיר סאזאטן וואס זענען דארט געווען. מיט איין טאג פריער ווי מען האט אונז צוטיילט האט דארט אויסגעקליבן דער **זאסלאוי פאראנשנאק**[1] אכציג יונגלעך, צווישן זיי איז אויך געווען שלו' שמילאוויטש פון קומיניאט, ארבייטן אויף פעסט. זיי האבן גוט באגליקט ווייל אין פעסט האבן זיי געהאט א קליינע ארבייט און א פריי לעבן.

ווי מען האט אונז צוטיילט בין איך אויסגעפאלן צום דריטן סאזאט, נאך דער בעסטער צווישן אלע פיר סאזאטן. די וואס זענען געקומען פון קאשוי האבן וויניג אויסגערוקט, ווייל זיי האבן געהאט דאס מערסטע געמיינע שיך. און אפילו די וואס האבן נאך געהאט גוטע האבן זיי באהאלטן, אדער ערלעדיגט זיי זאלן זיין געמיין, כדי זיי זאלן נישט ברויכן אויסרוקן.

קיין ארבייט איז דארט נישט געווען, נאר עקזיצירן פון צופרי ביז ביינאכט. און דאס איז פאר אונז שוין געווען אן עקל. גיכער זענען מיר געגאנגען ארבייטן ווי איידער עקזיצירן.

געלט האב איך נישט געהאט ווייל מען האט עס מיר נאך אין קאשוי אוועקגע'גנב'ט. איז מיט מיר געווען דארט א יונגל פון סעליש, וועלכער

1 זאסלאוי מיינט א באטאליאן פון טויזנט סאלדאטן, און דער זאסלאוי פאראנשנאק איז געווען דער וואס איז געווען געשטעלט צו געבן באפעלן פאר אלע טויזנט סאלדאטן.

האט מיט מיר צוזאמען איינגערוקט אין קאשוי אין יאר 41' (למס', ווי אויבנדערמאנט, שמיני עצרת תש"ב), מיטן נאמען "מארקאוויטש איזידאר", האט ער מיר אריינגעברענגט פון טאשנאד ציגארעטלעך און שוועבעלעך, קארטלעך, און אזעלכע קלייניקייטן, און איך האב דאס פארקויפט. – דאס איז זייער גוט אנגעגאנגען. ער איז יעדן טאג ארויס אין שטאט, ווייל ער איז געווען א גוטער מיליטערישער שניידער, און מיר געברענגט סחורה. אזוי בין איך צוריקגעקומען צו אביסל געלט.

איז אבער געווען אן אנדערע מעשה, אז פארן געלד האט מען גארנישט באקומען, ווייל די קאסט איז געווען זייער געמיין, נאר **קאלט וואסער**. – פון אנהייב ווען מיר זענען אנגעקומען קיין טאשנאד, האט מען צוגעברענגט טרויבן און מייערן, קאלאראבי'ס, עפל. אזוי האבן מיר דורכגעשטויסן פיל מאל, אז אין מיין מיטאג איז געווען א קאלאראבי, און א רויע מייער פאר צושפייז, און אין דעם נאכטמאל פילע צוואנציג טרויבן.

אונזערע יונגלעך זענען אבער געקומען צום שכל, ווייל זיי האבן איינגעזעהן אז אזוי קען מען נישט לעבן, איז דער ערשטער געווען פון אונזער סאזאט וואס איז ארויס אין שטאט, איינער מיטן נאמען רויזענבערג מיקי (א ווינער, **נאר צושטייענדיג אין מיליטער איז ער גיווען א אונגארישער**), וועלכער האט אריינגעברענגט עפעס עסנווארג. דאס האבן אויפגענוצט די ערשטע, די וואס זענען געקומען פון קאשוי. אונז האבן מיר געהאט אן עקסטערע שטיבל, וואס פון דעם האט קיינער נישט געווואוסט, וואו מיר האבן געהאלטן די זאכן.

דערנאך איז ער ארויס די צווייטע און די דריטע נאכט. נאך אים האבן שוין אנדערע אויך אנגעהויבן נאכמאכן, און עס האט אנגעהויבען צוביסלעך ברייטער צו ווערן. איך האב נאך אלץ פון דעם וויניג געהאט, ווייל די זאכן וואס מען האט אריינגעברענגט אין די קאסערין, איז נישט געווען גענוג אויף איין בערזל.

האט געוואוינט אקעגן איבער אונז דער פערטער סאזאט. אין פערטן סאזאט איז געווען איינגעטיילט שטרויבאך שוער פון מונקאטש. האט ער מיר אנגעטראגן אז ער באקומט פון זיין לייטענאנט א צעטל ארויסצוגיין אין שטאט, און איך זאל אים געבן געלט וועט ער מיר ברענגען זאכן צו קאכן,

טענגערע מעל, אויל, און ער וועט אויך אריינברענגען ברען-**שפיריטוס**[1] צום קאכן. ווייל דאס איז געווען אונזער גליק, וואס אין דער **האנדיא**[2] האט מען געקענט באקומען ברען-שפיריטוס, פאר 240 א ליטער, וויפיל מען האט געוואלט.

ער איז ארויס און האט געברענגט אזוי ווי ער האט געזאגט. האב איך שוין אנגעהויבן צו קאכן צוויי מאל אין טאג, און איך האב מיט אים געגעסן בשותפות. שפעטער מיט א פאר טאג האב איך אים געבעטן, אז ער זאל מיר אנווייזן דעם וועג, ווייל איך ווייל אליין ארויסגיין, ווייל פון דעם וואס דו וועסט מיר אריינברענגען וועל איך נאך האבן ווייניג.

איך בין מיט אים ארויס א זונטאג צופרי, און איך האב מיר איינגעקויפט טרוקן טייג, גריס, טענגערע מעל, אויל און ברען-שפיריטוס, און אויפדערנאכט בין איך צוריק אריינגעקומען אין די קאסערין. פון דעמאלט אן, ווען איך האב געהאט ווייניג עסנווארג, בין איך ארויס אין שטאט, און איך האב מיר איינגעקויפט וואס איך האב געברויכט.

ענדע דעצעמבער (פון יאר 42' למספרם) האט איבערגענומען דעם זאסלאוי[3] איין **אל-עזרעדעש**[4] "מוראניא". האט ער אנגעזאגט אז מען זאל נישט שלאגן קיינעם, נאר אויף רעפארט אים געבן. און ער האט אנגעהויבן שוין מער נישט ארויסגעבן די פעקלעך. ווייל דער פריערדיגער **פאראנשנאק** האט אלץ געזאגט, אז מען זאל אהיים שרייבן מען זאל נישט שיקן, ווייל ער וועט נישט ארויסגעבן די פעקלעך. אבער ווען זיי זענען אנגעקומען, האט ער אונז ווייטער זיי ארויסגעגעבן. אבער וועו עס איז אנגעקומען דער מוראניא, דער האט אויפאמאל געשטערט מען זאל נישט צוברענגען די טרויבן און די מיירן, און האט די פעקלעך נישט ארויסגעגעבן.

במשך פון איין וואך האט זיך אנגעקליבן א דריי צימערן פול מיט פעקלעך, ביז צום **באלקן**. און דערנאך זענען געקומען וועגענער פון דער שטאט, און האבן די פעקלעך אוועקגעפירט, און מען האט זיי צוטיילט פאר די אונגארן!

---

1 אלקאהאל.
2 א געשעפט פון גראסערי זאכן, קליידונג, א.ד.ג., וואס האט געהערט צו די רעגירונג.
3 באטאליאן פון טויזנט סאלדאטן.
4 אפיציר וואס איז געווען געשטעלט איבער טויזנט סאלדאטן.

-10-

איינמאל איז מיר איינגעפאלן, אום שב"ק פ' ויחי, אז איך וועל ארויסגיין דאוונען מיט מנין, און אויך עולה זיין. דאס איז זיך געפאלן אין זייער א נייי יאר[1]. איך בין ארויס צופרי אום האלב זעקס, און איך האב אנגעזאגט פאר ר' מענדל וואלף דרוממער'ן, אז טאמער וועט עפעס זיין זאל ער מיך דעקן ביים אויסרופן די נעמען.

אום האלב זיבן איז געקומען דער אנפירער אין די קאסערין, און האט געמאכט אן אלארם (ריאדא). ער האט געגעבן א באפעל אז יעדער זאל ארויסגיין אויפן הויף, און האט דארט געמאכט איין **נעפשר**. עס האבן אבער פיל געפעלט. און אויך מיך איז נישט געלונגען צו דעקן. מען האט אונז אויפגעשריבן ניינצן מענטשן, פונעם גאנצן זאסלאוי. צווישן זיי פון אונזער סאזאט דריי מענטשן, איך, וואלף איזשאק פון קאמלויש נעבן האלמין, און עובדי' דאוויד־אוויטש פון גאניסט.

איך בין געווען שבת אין בית המדרש, און איך האב שוין געהערט וואס עס איז געשען אין די קאסערין. איך האב געהאט א שפור אז איך בין אויך געווארן איינגעשריבן. וועו איך בין אריינגעקומען אין די קאסערין האט מיר שוין ר' מענדל וואלף דרוממער געזאגט, אז ער האט מיך בשום אופן נישט געקענט דעקן, אבער איך זאל נישט האבן קיין פארכט, ווייל עס וועט פון דעם גארנישט זיין.

די אנדערע זענען שוין געזעסן אין תפיסה, און האבן שוין געכאפט שלעק, ווייל זיי זענען נאך בייטאג אריינגעקומען, האט מען זיי איינגעשפארט. איך בין אבער אריינגעקומען שפעט פארנאכט, איז שוין אביסל שטילער געווארן.

עס איז אדורכגעגאנגען א צוויי דריי וואכן, און איך האב ווייטער געברויכט סחורה, ווייל איך האב דאך נישט געהאט וואס צו נעמען אין מויל, בין איך ווייטער ארויסגעגאנגען אין שטאט מיר עפעס איינקויפן.

1 צום באמערקן, דאס איז געווען די חגא פון דעצעמבער 25, וואס איז געפאלן יענעם פרייטאג, און ווי פארשטענדליך, האבן זיך די שפורן אויך געקענט אנזעהן א טאג שפעטער.

דעמאלט וועו איך בין ארויסגעגאנגען אין שטאט איז זיך געגאנגען דער גאנצער זאסלאוי באדן, און גראדע דעמאלט האט דער **אל-עזרעדענש** מוראניא פארלאנגט אז מיר, די ניינצן וואס האבן געפעלט ביים ציילן, זאלן גיין אויפן **האלגאטש**, פארוואס זיי האבן דעמאלט געפעלט.

איך בין געווען אין שטאט, און מען האט מיך געזוכט אין דער גאנצער קאסערין, און אויך ביים באדן, און מען האט מיך אין ערגעץ נישט געקענט טרעפן. אויפדערנאכט בין איך אריינגעקומען, האט מען מיר דערציילט וואס דא איז געשעהן, אז מען האט מיך געזוכט ווי מיט ליכט, און מען האט מיך אין ערגעץ נישט געקענט טרעפן.

אויפדערנאכט האט מיך אפיר געגומען א **סאקאס וועזעטי**[1], און געפרעגט וואו איך בין געווען. ער האט מיך זייער אנגעשריגן, אז ער גייט מיך אין דער תפיסה אריינשטעלן. איך האב אים אבער גארנישט געענטפערט, נאר אז איך בין געווען זיך באדן מיט די אנדערע יונגלעך, און איך האב נישט געוואלט אריינקומען דעמאלט וועו מען האט מיך געזוכט, ווייל איך האב געהאט פארכט.

די יונגלעך וואס זענען מיט דעם **סאקי**[2] גוט געווען, האבן אים איינגעבעטן אז ער זאל מיך לאזן גיין, ווייל איך בין נישט נארמאל. און ער האט מיר טאקע גארנישט געטון. אין א פאר טאג שפעטער האט מען אויפגענומען א פראטאקאל פון אונז, די ניינצן וואס האבן געפעלט. און איך האב נאר גע'טענה'ט אז איך בין דארט געווען, און עס איז א טעות אז איך האב געפעלט.

אונזערע פראטאקאלן האט מען אוועק געשיקט צום **האטטעשט** אויף קלויזנבורג, און פון קלויזנבורג איז נישט ארויפגעקומען פאר אונז קיין שום שטראף. אבער אונזער **אל-עזרעדעש** האט פארלאנגט פון דעם **האטטעשט**, אז אין סוף פון די קאסערין איז דא א געשטראפטער סאזאט פון נאדי-באניא, וועלכע דארף קורצליך ארויסגיין אויף אוקריינא, וועט ער אונז ניינצן דארט אריינגעבן. פון קלויזנבורג האט מען אים דאס ערלויבט.

---

1 סאקאס מיינט א גרופע פון דרייסיג סאלדאטן, און וועזעטי מיינט דער אנפירער וואס איז געווען געשטעלט אויף די סאקאס.

2 דער סאקאס וועזעטיה.

ווי די מעשה איז געשעהן, בין איך שוין נישט ארויסגעגאנגען אין שטאט, ווייל איך האב געהאט פארכט.

דעמאלט האט געוואוינט קעגן איבער מיר, ר' חיים שפיצער פון שאמקוט, האט ער מיר אנגעוויזן א פלאץ נעבן די קאסערין, וואו עס וואוינט דער ערשטער שכן, אן אונגארישער גוי, אז איך זאל דארט אוועקגיין, ווייל דארט וועל איך באקומען וואס איך וועל נאר פארלאנגען. דאס ערשטע מאל האט ער מיך אליין אפגעפירט אהין, און איך האב מיר באשטעלט אויפן אנדערן טאג טענגערע מעל, אויל, ברען-שפיריטוס און טענגערע קוכן.

איך בין אויפגעשטאנען פארטאגס ארום פיר אזייגער, ארויסגעגאנגען אהין, און אין א האלבע שעה בין איך שוין געווען צוריק. אזוי אז איך האב מיר גאנץ שיין פארדינט אן קיין מיה!

-11-

איינמאל קומען מיר אהיים פונעם עקזיצירן, האט מען צוזאמען געטריבן אז יעדער זאל גיין אויפן באפעל אויסלייגען. וואס דאס באדייט האט זיך מיר ניטאמאל גע'חלומ'ט. אבער ווען מען האט אויסגעלייגט אונזערע נעמען, פון די ניינצן וואס האבן געפעלט, אז זיי גייען אין געשטראפטן סאזאט, האב איך מיר אינאכט גענומען, אז דאס איז נישט קיין פשוט'ע זאך, און איך האט באקומען גרויס פארכט.

דאן האבן מיך געשטארקט ר' מענדל וואלף דרוממער, שאמקוט'ער רב רבי יחזקאל, ר' חיים שפיצער, און הב' משה שווארץ פון בערעגסאז, און האבן מיר געזאגט, אז איך זאל נישט האבן קיין פארכט, ווייל אויף אוקריינא פירט מען שוין נישט ארויס.

עס איז אריבערגעגאנגען א וואך, און איינמאל, דינסטאג פ' כי תשא,

י״ח אדר א׳, דעם דריי און צוואנציגסטן פעברואר, בין איך ארויס צו דער ארבייט אין שטאט. נאר קוים איך בין אנגעקומען צו דער ארבייט איז שוין געווען דארט א שליח נאך מיר, אז איך זאל זאפארט אריינקומען. איך האב שוין געוואוסט צוליב וואס דער אריינקומען איז. וועז איך בין געקומען האט מען מיך גראד געפירט אין דער תפיסה, דארט האב איך שוין געטראפן די אלע אנדערע זעכצן וואס האבן געפעלט. ווידער די איבריגע צוויי האט מען נישט געקענט כאפן, ווייל זיי זענען אנטלאפן.

מען האט אונז געגעבן עסן מיטאג, און מיך האט מען ארויפגעלאזט אויף דער קאסערין, איך זאל מיר נעמען מיינע זאכן. ר׳ מענדל וואלף דרוממער און הב׳ משה שווארץ האבן מיר מיטגעגעבן וואס זיי האבן נאר געהאט אונטער די הענט, און איך האב מיר מיטגענומען אויל און ברען-שפיריטוס, און מען האט אונז צוגעפירט צום געשטראפטן סאזאט.

מען האט אונז גוט איבערגעקוקט, אבער מען האט פון מיר גארנישט צוגענומען, נאר דעם שפיריטוס, און די בריוון און קארטלעך וואס איך האב געהאט פונדערהיים – וואס מען האט מיר געשיקט אין די פעקלעך, און עס איז נישט געווען אויף זיי קיין זיגל אז עס איז צענזורירט.

מען האט אונז געהייסן אריינגיין אין קוואטיר, דאס איז געווען א לאנגע שטאל, בייליייפיג 50 מעטער. אונז זענען מיר אריינגעגאנגען, און דארט זענען שוין געשטאנען די מענטשן אין די צוויי זייטן, און האבן געווארט און געקוקט אויף אונז. מען האט אונז ארויפגעשיקט גאנץ ארויף, און מען האט צוזאמען גענומען פון יעדן איינעם אביסל שטרוי פאר אונז, און אונז האבן מיר זיך געמאכט א פלאץ צום שלאפן.

איך בין געשלאפן אינאיינעם מיט הב׳ עובדי׳ דאווידאוויטש – דאס איז געווען יוסף דאווידאוויטש׳ס ברודער, וואס איך בין געווען מיט אים אינאיינעם אין איין קוואטיר, נאך אין אלשוי-רעפא[1]. נעבן אונז זענען געשלאפן וואלף איזשאק, און יואל הערש וויזל פון קרעטשניף – ער האט פון מיר געקויפט דיא טרפה׳נה קאסט פאר א האלב ברויט אויף צוויי טעג.

אויך זענען געווען מיט אונז חברים שמחה פערלמוטער, קאמירזאנער (נעבן ביקסאד) שוחט׳ס זון, און מענדל ווייס פון נעבן מאטע-סאלקא,

1 זעה פערטער קאפיטל.

אויך א שוחט'ס א זון. פון די זיבעצן וואס מיר זענען אריינגעגאנגען אין געשטראפטן סאזאט, זענען מיר געווען צוויי וואס האבן געגעסן כשר'ס, איך און שמחה פערלמוטער.

דאס לעבן אין דעם געשטראפטן סאזאט איז געווען אזוי: נעבן דער טיר איז געשטאנען א שומר מיט א ביקס, וואס האט קיינעם נישט ארויסגעלאזט. אויף דער ערד איז געווען אביסל שטרוי, און אויף דעם איז מען געשלאפן. אז איינער האט געברויכט ארויסגיין אין ביה"כ, האט מען נישט געקענט גיין, ווייל מיט איינעם האט דער שומר נישט געוואלט קומען. נאר אז עס האבן זיך צוזאמען געזומען פופצן צוואנציג מענטשן, האט מען געמאלדן אז די מענטשן ווילן ארויסגיין צו זייער געברויך, האט מען זיי ארויסבאגלייט.

און אז עס האט זיך געטראפן אז איינער האט נויטיג געברויכט ארויסגיין, איז דארט געווען א שאפע, און דארט האט ער געענדיגט זיין געברויך. אויף קטנים איז דארט געווען א **מילטער**, וואס האט געהאט א רערל ארויס, און דארט איז מען ארויס קטנים.

אום זעקס אזייגער צופרי איז מען אויפגעשטאנען, אויף זיבן אזייגער האט מען געברענגט דעם קאווע. נאכן קאווע האט מען געדאוועט דריי ביז פיר מנינים, און דערנאך האט מען געווארט יעדער זייער אומגעדולדיג אויף די צייט פון צען אזייגער, אדער עלף אזייגער, ווייל דעמאלט איז מען ארויס צו א **שוקלוי**, אויף א שעה אנדערהאלבן. אמאל האט מען געמאכט אן אלארם, ביי וועלכן מען האט געמוזט צוזאמען נעמען אלע זאכן וואס מען האט געהאט, און מיט דעם ארומגיין אדער ארומלויפן.

דערנאך איז מען צוריק אריינגעגאנגען, און מען האט געווארט אויפן מיטאג. נאכן מיטאג, ווער עס האט געוואלט האט זיך געלייגט שלאפן אדער האט געליינט, ווייל מען איז שוין געווען פריי ביז צום אנדערן טאג.

אזוי ווי איך בין אריינגעקומען אין דעם געשטראפטן סאזאט, האב איך מיך באלד נאכגעפרעגט צי עס איז דא וואס עסן כשר'ס. האט מען מיר אנגעוויזן אז עס איז דא זיבן פערזאנען וואס עסן כשר'ס, ואלה שמותם: ר' מענדל פריעדלאנדער, ר' אברהם בארמינקא, ר' עמרם לעפקאוויטש, ר'

דוד מילער, הב' מעכל לאביל, הב' פעלדמאן, און הב' אביגדור מאנאשעס.

האב איך מיך צוזאמען גע'חבר'ט מיט ר' עמרם לעפקאוויטש'ן פון אונגוואר, ראדוואנק'ער רב'ס שוואגער, און ער האט מיר געזאגט אז ברען-שפיריטוס איז נישט קיין מעגליכקייט מען זאל דא קענען אריינבאקומען, נאר זיי האבן שוין אויסגעקלערט א נייעם פאטענט, אז ליכט ברענגט מען יא אריין, ווייל עס איז נישט דא קיין עלעקטער, און מיט ליכט קען מען קאכן. דאס איז א שטיקל קיילעכיג בלעך אויפגעשטעלט, וואס האט געהאט לעכלעך אויף לופט, אויף דעם האט מען ארויפגעשטעלט דאס טעפל, און אונטער דעם האט מען גענומען א קליין וואזעלין שאכטעלע, אין דעם האט מען אריינגעלייגט א שטיקל קנויט, און אויף דעם האט מען צודרויבלט ליכט, אנגעצינדן דעם קנויט, און העכער דעם האט זיך געקאכט.

דאס ערשטע מאל האב איך מיר געליגן פון ר' עמרם'ן דאס געשטעל, דערנאך האב איך מיר שוין פארשאפט, אז איך זאל האבן אזא אייגענע מעשה. איך האב מיר געקאכט מיט דעם צוויי מאל אין טאג, ביז ווילאנג איך האב געהאט פון דעם וואס איך האב מיר געברענגט פון די קאסערין.

דערנאך אבער איז דארט זייער שווער געווען, ווייל מען האט נישט געקענט אריינברענגען בשום אופן גארנישט. אויך האט מען אונז באזוכט, און אלע ציוויל זאכן, ציוויל ברויט, לעקוואר, און אזעלכע זאכן וואס מען האט נישט געטארט, האט מען אלעס אוועקגענומען. און ביי וועמען מען האט נאר עפעס ציוויל עסנווארג געטראפן, האט מען אים אויסגעבינדן[1] אויף צוויי שעה.

יענער צייט איז דארט פאר אונז זייער טרויעריג געווען, מען האט דעמאלט אויסגעבינדן העכער 25 מענטשן. אלס רעזולטאט, איז דערנאך געווארן גאר א גרויס יקרות. פאר איין קילא'דיג ברויטל האט מען געגעבן פון זעכצן ביז אכצן פענגא. אבער דעם מזל האב איך געהאט, אז פאר מיין קאסט האב איך באקומען פון הב' יואל הערש וויזל א האלבע פארציע ברויט. אבער צו אביסל געקעכטס איז שווער געווען צוצוקומען. און דאס

1 ד.מ. מען האט אויפגעהאנגען דעם מענטש אויף די צוויי הענט, וועז זיי זענען אראפגעבינדן פון אונטן. דאס איז געווען אומגעהויערע שרעקליכע יסורים.

ברויט אליין אן געקעכטס איז זייער וויניג געווען. אזוי ארום האב איך דארט געפאסט אסאך תעניתים.

אמאל וועו מיר האבן זיך געקענט אוועקכאפן אין קאך, און ברענגען צוויי קארטאפלעך, אביסעלע בונדלעך, אדער ארבעס, אדער כאטש אביסל געטרוקנט קרויט, וועו עס האט עס באוויזן איז געווען א גליקליכער מענטש, אז ער האט זיך געקענט אביסל באנעצן דעם גארגל.

דער וואס איז ארויס צו דער ברונעם נאך וואסער, האט אמאל געטראפן די יונגלעך וואס זענען דארט געווען אין דער קאסערין[1], האבן זיי אים צו געברענגט ברויט פאר פיר פינף פענגא. האב איך אבער נישט געקענט גיין, ווייל איך האב נישט געטויגט צו ברענגען אזא גרויס פעסל וואסער. און דערנאך איז עס געווען איינגעטיילט, אז יעדן טאג האבן געהאט אן אנדערע **ראיע**[2] **דינסט**. ממילא האב איך אויך נאר געקענט ארויסגיין איינמאל אין זעכצן טאג, ווייל עס איז געווען פיר סאקאס'עס, און אין יעדן סאקאס פיר **ראיעס**, און יעדן טאג איז געגאנגען אן אנדערע **ראיע**.

און אין דער צייט, וועו עס איז אזוי שווער געווען מיטן עסנווארג, איז נאך געווען אנדערע צרות אויך: דארט איז געווען צוויי זאסלוישן "שוגאר און שורי ימח שמם", וועלכע האבן מיט אונז געמאכט **טשוקלויס**, וואס איז נישט געווען צום אויסהאלטן. זיי האבן אונז אויסגעפלאגט מיט פארשידענע **טשוקלויס** און לויפן, האבן געזוכט מאראסטן און דארט אונז אריינגעפירט, און אונז געהייסן מאכן נידער'ס אין די מאראסטן, און אזוי יעדן טאג מיט א נייע געפלאגערי אונז געפיניגט, וואס איז געווען אומפארטרעגליך.

אויב זיי האבן געהערט עפעס א נייעס וואס איז זיי נישט געפעלן – ווייל אין יענער צייט האבן שוין די דייטשן אנגעהויבן צו גיין אויף צוריק, און די פיניגונגען וואס זיי האבן אונז אנגעשטעלט איז געווען דעמאלט וועו די רוסן זענען שוין געשטאנען פאר כארקיץ – האבן זיי פאר יעדע שלעכטע נייעס וואס זיי האבן געהערט, זיך געשטילט דעם כעס אין אונז. און דערנאך וועו זיי זענען שוין זאט געווארן מיט אונזער געפלאגעכטס,

1 וואס זענען נישט געווען אין תפיסה פונעם געשטראפטן סאזאט.
2 ראיע איז געווען א פערטל טייל פון א סאקאס, ווי איר לייענט ווייטער.

האבן זיי אונז צוריק אריינגעלאזט אין שטאל.

צוריקקומענדיג אין אונזער קוואטיר האבן מיר נאך געקענט טרעפן זעקס אדער אכט מענטשן אויסגעבינדן, וועלכע האבן געשריגן מיט א יאמערליך קול, וואס פון דעם האבן די רשעים געהאט א הנאה. איינמאל איז געווען אז דער גאנצער סאזאט האט מיטגעוויינט מיט די אויסגעבינדענע, **קוים האט מען זיי אביסל אפגעלאזט...**

ווען דער לייטענאנט, דער סאזאט-פאראנשנאק, איז דארט געווען, האבן זיי מיט אונז נישט געמאכט אזעלכע געפערליכע זאכן, ווייל דער לייטענאנט איז געווען א פיינער מענטש, און האט עס נישט צוגעלאזט.

ווען איך בין אריין אין דעם געשטראפטן סאזאט האב איך געשריבן אהיים וואס מיט מיר איז געשעהן, און איך האב געשריבן אז זיי זאלן נישט האבן קיין פארכט, ווייל אונז גיי מיר נישט ארויס אויף אוקריינא, און עס איז נישט אזוי געפערליך. און איך האב געשריבן און געבעטן מיין ליבן טאטן, אז ער זאל פאר מיר לערנען יעדן טאג א שטיקל גמרא פון מס' סוכה, ווייל עס איז מסוגל להפלת שונאים. דאס האט אויך דער מונקאטש'ער רב (שליט"א) [זצ"ל] געלערנט יעדן טאג נאכן דאוונען. און איך האב פארלאנגט מען זאל מיר שיקן מס' בבא מציעא, ווייל איך האב נישט געהאט נעבן מיר נאר מס' ראש השנה, און איך האב עס שוין מסיים געווען צוויי מאל גמרא רש"י.

שפעטער מיט צוויי וואכן איך באקומען פונדערהיים די גמרא, און עטוואס וועש און עסנווארג, פערפל און צוקער. איך האב מזל געהאט אז מען האט מיר דאס פעקל געגעבן ארויסגעבן. דאס איז געקומען נאכן געבעט פונעם **דאבא**-פאראנשנאק "פילדעש" פון קלויזנבורג, וועלכער האט געבעטן פאר מיר, אז איך עס כשר'ס, ממילא זאל מען מיר דאס פעקל ארויסגעבן.

שפעטער מיט א פאר טאג האב איך ווייטער באקומען א פעקל, פון מיין ליבע שוועסטער שיינדל, אבער דאס האט מען מיר שוין נישט געוואלט ארויסגעבן. נאר עס איז געווען דארט עפעס וועש, האב איך געטראפן א צעטעלע אין די וועש, אז עס קומט איר א מזל-טוב, ווייל זי האט צום גוטן

געהאט א מיידעלע, און עס הייסט רחל'ע נאך די באבע'ן ע"ה.

די שוואגער'ס זענען שוין נישט געווען אינדערהיים יענע צייט, זיי האבן נאך אנהויב ווינטער איינגערוקט. ישראל[1] איז אוועקגעפארן פון **האשהאויז מאראש-העוויז**, און משה מאיר איז געווען אין קאשוי. און אזוי ווי איך בין אריינגעפאלן אין אן אומגליק, איז נעבעך משה מאיר אריינגעפאלן אין נאך א גרעסערן אומגליק – ער איז אויך געווען אין א געשטראפטן סאזאט, דארט אין קאשוי, און זיי האבן נישט באקומען צו עסן, נאר באקומען פיל שלעק, און נאך אלעם האבן זיי געארבעט עבודת הפרך. פיל מאל זענען די רשעים געקומען צו זיי ביינאכט, זיי אויפגעוועקט און געשלאגן.

שרייבן אהיים האבן זיי נישט געטארט, און פונדערהיים האבן זיי אויך נישט באקומען קיין שרייבן, ווייל מען האט זיי עס נישט ארויסגעגעבן. נאר ערשט נאך פסח איז זיי גרינגער געווארן, זיי האבן שוין באקומען בריוון, און דערנאך איז משה מאיר געגאנגען אויף **קי-האלגאטאש**, בעטן אז זיין ווייב האט געהאט א קינד, זאל מען אים געבן אורלויב, האט ער דעמאלט באקומען אורלויב!

-12-

מיר האבן דארט אין דער פארשפארטער שטאל צו גוטן דערלעבט ראש חודש ניסן (שנת תש"ג לפ"ק), האבן מיר צייטליך אנגעהויבן שפעקולירן וועגן יו"ט פסח הממשמש ובא. דארט צווישן די פארשפארטע איז געווען איינער "מענדל לייכטער", וועלכער איז געגאנגען אויף **קי-האלגאטש** צום לייטענאנט, און האט אים די זאך פון פסח גוט געגעבן צו פארשטיין, און האט פון אים געבעטן, אז ער זאל ערלויבן אז מען זאל אונז פון שטאט אריינברענגען צרכי החג, און אונז וועלן מיר דאס אלעס באצאלן.

1 ר' ישראל, דער מאן פון פייגא.

דער לייטענאנט האט די זאכן ערלויבט, און האט אים אויך ערלויבט ארויסצוגיין אין שטאט, און אפשמועסן מיט קהל דערוועגן. ער איז ארויס און האט אפגעשמועסט אז מען זאל אונז **שטראטען** פאר פינף און זיבעציג מענטשן, וועלכע ווילן עסן כשר'ס איבער פסח, אהערצושטעלן א כשר'ע קאסט.

זיי האבן זיך אונטערגענומען אז אלעס אויסער מצות וועלן זיי פארשאפן: פלייש, קארטאפל, אייער, בארשט און צוויבל. האט מען אפגעשמועסט אז יעדער זאל שרייבן אהיים, אז מען זאל אים שיקן פינף ק"ג מצות אויף קהל'ס אדרעסע, און דאס זאל קהל צוזאמען נעמען – די אלע מצות אינאיינעם, און וען מען וועט אריינברענגען דאס עסנווארג אויף פסח, וועט מען אויך אריינברענגען די מצות.

עס איז אבער שוין געווען שפעט, אז יעדער זאל שרייבן, און פאר יעדן זאל נאך אנקומען די מצות בעפאר פסח. דעריבער האט מען ערלעדיגט אז וועמענס מצות עס וועלן אנקומען פריער פאר פסח, וועט מען די מצות גראד צוטיילן פאר יעדן אייניג, ביי יעדע מאלצייט. און אז עס וועלן אויסגיין די מצות וואס זענען אנגעקומען פאר פסח, וועט נאך אנקומען נאך מצות אום פסח, פון די וואס וואוינען ווייט, וועט מען נאכדעם נוצן פון זייערע.

איך האב מיך נישט פארלאזט אויף די זאכן, און נאך פריער פון די אלע געשמועסעכצער האב איך געשריבן אהיים, און איך האב נישט געשריבן אז מען זאל מיר עס שיקן אויף קהל'ס אדרעסע, נאר אויפן סאזאט'ס אדרעסע. אזוי ארום זענען מיר אנגעקומען די מצות נאך אנדערהאלבן וואכן פאר פסח, צוויי און א האלב ק"ג, וואס דאס האב איך מיר געהאט עקסטער, און מען האט זיי נישט אריינגענומען אין כלל. און וען מיינע מצות זענען אנגעקומען, האט מען שוין געהאט געשמועסט מיט אונזערע אפיצירן איבער די פסח זאכן, האט מען מיר אן קיין ווארט ארויסגעגעבן די מצות.

דערנאך אבער האט מען מיר געזאגט, אז איך זאל אויך שרייבן אהיים מען זאל מיר שיקן מצות, און די מצות וואס איך האב שוין געהאט האט מען גארנישט געמומען אין חשבון. איך האב טאקע געשריבן אהיים, מען זאל מיר שיקן נאך צוויי ק"ג מצות, און אויך, נישט אויף קהל'ס אדרעסע,

נאר אויפן סאזאט'ס אדרעסע – ווייל נאכדעם האט מען שוין דאס מסדר געווען, אז אויב עס וועלן אנקומען מצות אויפן סאזאט'ס אדרעסע, וועט מען עס אויך ארויסגעבן. אונזער לייטענאנט האט אונז דאס באווילִיגט, כאטש וואס ביים געשטראפטן סאזאט טאר מען געזעצליך נישט ארויסגעבן א פעקל מיט עסנווארג, נאר מצות אויף פסח האט ער יא ערלויבט. – דערפאר האב איך געשריבן אז מען זאל מיר שיקן די מצות אויפן סאזאט'ס אדרעסע.

איבער גאנץ פסח האב איך געהאט מצות, א האלבע קילא אויף א טאג. אזוי ווי יעדער, האב איך אויך געווארט פונדערהיים די אנדערע מצות. **שביעי של פסח** האט מען אויסגעטיילט די מצות אויף שביעי של פסח און אויף אחרון של פסח, ווייל עס איז שוין געווען וויניג מצות, **האט מען די גאנצע מצות אויפאיינמאל אויסגעטיילט.**

אחרון של פסח נאכמיטאג זענען מיר אנגעקומען מיינע צוויי ק"ג מצות. קהל האט שוין נישט געהאט גארנישט קיין מצות, האט מען שוין נישט געגומען מיינע מצות צום צוטיילן, און מען האט מיר זיי ארויסגעגעבן. אזוי האב איך נאך געהאט מצות אויף פסח שני.

זונטאג א טאג פאר ערב פסח, איז שורי ימ"ש געווען שלעכט באגיסטעט, און כאטש וואס אן אנדערס מאהל זונטאג זענען מיר נישט ארויס צום שוקלוי, אבער דעם זונטאג פאר פסח האט ער אונז ארויסגעטריבן, און האט מיט אונז געמאכט פארשידענע קונצן, פון צען אזייגער ביז פאר איינס מיטאג. ער האט אונז אזוי אויסגעפלאגט וואס איז נישט צום באשרייבן.

וועו אונז זענען מיר אריין צוריק, האבן מיר זיך געזארגט צי עס איז נישט עפעס געשעהן, און צי ער וועט אונז נישט שטערן מיר זאלן קענען כשר אפפירן דעם פסח. ווייל פון וועו מיר האבן געשמועסט וועגן פסח, דאס הייסט שוין צוויי וואכן צייט, האבן מיר געהאט גאנץ לייכט דעם שוקלוי, און יעצט וועו עס איז שוין אלעס פארטיג אפגעשמועסט, מאכט ער מיט אונז אזעלכע קונצן.

מאנטאג ערב פסח זענען מיר ווייטער ארויס צום שוקלוי אום צען

אזייגער, באלד דערויף זענען אנגעקומען צוויי מענטשן פון טאשנאד'ער קהל, און האבן געוואלט מיט אונז אפשמועסן וויאזוי עס וועט זיין דאס אריינברענגען דאס עסנווארג. מען האט גערופן מענדל לייכטער, און הב' הח' פעלדמאן פון גרויסווארדיין[1], און זיי האבין אפגעשמועסט אז קהל זאל מיט א וואגן פארנאכטס אלעס אריינברענגען. דאן איז געקומען א וואגן פון קהל, און מיר האבן אהינגעגעבן אונזערע כלים צו כשר'ן.

נאכמיטאג איז געקומען צו אונז שורי ימ"ש, און האט מיט אונז געשמועסט איבער צוויי שעה זייער פריינטליך, מען האט אים געברויכט זאגן וויצן און זינגען, און ער איז געווען צו אונז זייער העפליך. מיר האבן אים געפרעגט: וואס עס איז געווען נעכטן, אז ער האט מיט אונז געמאכט אזא סקאנדאל? – האט ער געענטפערט: אז ער איז געווען שלעכט באגיסטעט.

פארנאכטס האט מען אונז געברענגט א אנגעלאדענטען וואגן מיט מצות, פלייש, אייער, און דעם גאנצן סדר. אויסער וויין האבן מיר נישט געהאט אויף ארבע כוסות, ווייל וויין האט מען אונז נישט געווואלט ערלויבן אריינצובערענגען. מען האט אונז צוטיילט דעם גע'כשר'טן געשיר, און מען האט יעדן געגעבן א האלבע קילא מצות. מען האט אונז אויך געברענגט א ספר תורה, מיר זאלן האבן אין וואס צו ליינען.

דער לייטענאנט איז אויך דארט געווען, און ווען מען האט אונז דאס אלעס אריינגעגעבן, איז די גאנצע שטאל געווארן פול מיט פרייד און ליכטיגקייט. יעדן זענען געגאנגען טרערן פון די אויגן, אז וויאזוי דער באשעפער האט אונז געהאלפן אין אזא תפיסה, אז מיר זאלן זיך דאס אלעס אזוי קענען ערווערבן.

ר' יוסף שווארץ, דער יאסינ'ער חזן, האט זיך געשטעלט דאוונען מיט גרויס פרייד, און געזאגט הלל מיט גרויס הודאה. מען האט זיך צוזאמען געזעצט יעדער אויף זיין איינגעטיילט פלאץ, וואס מען האט נאך איינגעטיילט מיט א פאר טאג בעפאר: ניין טישן פער אכט מענטשן, און מען האט געמאכט ניין קערה'ס. איך בין געווען אויף ר' עמרם לעפקאוויטש'ס טיש.

1 פון די וואס האבן געגעסן כשר'ס, זעה עלפטער קאפיטל.

אויפן טיש איז געווען שיינע לייכטער, געמאכט פון ביינער פון בהמות, פון די פיס, וואס א זייגערמאכער פון בארשא האט דאס געמאכט, און אויסגעמאלן מיט שיינע פארבן – דאס איז געלעגן אויפן טיש, דערנאך איז אויך פונעם באלקן געהאנגען ליכט, וואס דאס איז געווען שיין, פשוט "ליהודים היתה אורה". כאטש מען איז נישט געווען מיט די פאמיליע צוזאמען, אבער דאך האט מען געשפירט א חירות אין די קדושת יום טוב.

מיר האבן אפגעראכטן דעם סדר, און מיר האבן געמאכט קידוש אויף מצות. דער סדר האט אונז געדויערט ביז צוויי אזייגער ביינאכט. צופרי האבן מיר זיך געשטעלט דאוונענען, און ר' יוסף שווארץ האט געדאוונענט שחרית. אלע אונזערע שומרים האבן אויסגעהערט זיין זיסע שטימע, ווי ער דאוונענט אזוי שיין. אום צען אזייגער זענען מיר נישט ארויסגעגאנגען אויפן שוקלוי, נאר מען האט אונז ארויסגעפירט אינדרויסן, כדי עס זאל זיך יעדער אדורכגיין אביסל אויף דער פרישער לופט.

אונז האבן מיר זיך אראפגעזעצט אינאיינעם די יודעי ספר, און ר' מענדל פריעדלאנדער[1] האט אונז געזאגט שיינע מליצות. מיר זענען צוריק אריין און מיר האבן געדאוונענט מוסף, און דער טאג איז אריבער יום טוב'דיג. אויפדערנאכט האט מען אונז ווידער אריינגעברענגט ווי נעכטן, און מיר האבן זיך ווידער אראפגעזעצט צום סדר. אינמיטן סדר זענען אנגעקומען שורי און שוגאר, מען האט זיי ארויפגעפירט אויבנאן, און מען האט זיי צוגעברענגט עסן. זיי האבן געגעסן, און ר' מענדל פריעדלאנדער האט געזאגט אויף אונגאריש, וואס דער סדר באדייט. דערנאך האט אן אונגאריש רעדנדער געהאלטן א רעדע פונעם סדר. וועז ער פארטיג געווארן, האט זיך שורי אויפגעשטעלט און געזאגט, אזוי ווי משה רבינו האט אייך ארויסגעצויגן פון דעם גרויסן עגיפטן, אזוי זאל זיך שוין טרעפן א נייער משה רבינו, וואס זאל אייך ארויסציען פון דעם קליינעם עגיפטן.

בייטאג איז געווען אזוי ווי דעם ערשטן טאג פסח, און נאכן דאוונענען האט מען אונז נאכאמאל ארויסגעלאזט שפאצירן, און אלע פריצים זענען געווען אין דער זייט פון אונז אונטער די ביימער, האט מען פאר זיי געברענגט א טעלער אייער מיט צוויבל און מצות, זיי האבן געגעסן און האבן געבעטן

1 פון די וואס האבן געגעסן כשר'ס, זעה עלפטער קאפיטל.

ביי אונז אנטשולדיגונג אויף וואס זיי האבן אונז אנגעשטעלט, און מער וועלן זיי מיט אונז אזעלכע סקאנדאלן נישט מאכן. אויך האבן זיי געזאגט, אז זיי וועלן זיך אינטערעסירן, מען זאל שוין ערלויבן, אונז ארויסצולאזן צו דער ארבייט, און מיר זאלן נישט זיין אזוי פארשפארט.

איבער גאנץ פסח האבן מיר נישט געמאכט קיין טשוקלוי, מיר זענען נאר ארויסגעגאנגען און געמאכט אביסל **גימנאסטיקא** פארן געזונטהייט. דעם דריטן טאג פסח, חול המועד, זענען ארויסגעגאנגען צוויי אינזשענירן פון אונזערע יונגלעך, וואס זענען געווען מיט אונז אינאיינעם פארשפארט, זיי זענען געגאנגען נישט ווייט פון די קאסערין, און האבן אויסגעמאסטן און אויספלאנירט מיר זאלן ארבייטן פאר א שיס פלאץ פאר די טאשנאד'ער **לוועגטיס**.

דער פסח איז גאנץ גוט אוועק, און אסרו-חג זענען מיר צום ערשטן מאל ארויסגעגאנגען ארבייטן. די ערשטע העלפט זענען געגאנגען ארבייטן אויף דעם אויבנדערמאנטן שיס פלאץ, און די אנדערע העלפט האבן געארבייט ביי דער שטאציאן. די ארבייט איז נישט געווען שווער. אויף דעם שיס פלאץ האבן מיר געארבייט פון אום זיבן ביז עלף אזייגער, און פון צוויי ביז פינף אזייגער.

אסרו-חג זענען די פיר אקטיוויע סאזאטן וואס זענען געווען אין די קאסערין אוועקגעפארן ארבייטן אויף מארש-העיוויז, צו אויפשטעלן טעלעפאן שטאנגען, גראבן גריבער פאר די טעלעפאן שטאנגען, אויסהאקן ביימער אויף שטאנגען, זיי צו ברענגען נעבן די גריבער, און זיי אויפשטעלן. זיי האבן געארבייט שווער. – און ווען זיי זענען אוועק האבן מיר אין דעם זעלבן טאג אנגעהויבן גיין צו דער ארבייט.

פון דעמאלט אן איז אונז פיל לייכטער געווארן. די קאסט איז געווארן פיין, און א פאר יונגלעך וואס זענען נאך געבליבן אין די קאסערין, האבן אונז צוגעברענגט ברויט, וויפיל אונז האבן מיר געהאט פארלאנגט. די וואלוטע פונעם ברויט איז אראפגעפאלן פון זעכצן פענגא אויף אנדערהאלבן פענגא.

ר' מענדל וואלף דרוממער איז אויך געבליבן אין טאשנאד, ווייל ער

האט געברויכט גיין קיין קאשוי אויף **פעלווועשגאלאט** און **ליבירירן**[1], האט ער מיר אריינגעשיקט ברויט געוג וויפיל איך האב געברויכט. דאס קאכן פאר אונז איז אויך לייכטער געווארן, ווייל מיר האבן גרינגער געקענט זיך באקומען צו דעם דארף און גנב'נען קארטאפל אדער ארבעס, פון וואס איך האב מיר שטענדיג געקאכט אויף מיטאג און אויף נאכטמאל.

אויף שבועות האט מען אונז ארויסגעלאזט דאווענען, אונז האבן מיר געדאווענט און דערנאך זענען מיר צוריקגעגאנגען. מיר האבן זיך געברענגט א ספר תורה, און דער ספר איז שוין ביי אונז געבליבן, ביז ווילאנג מיר זענען געווען דארט אין שטאל. דעם ערשטן טאג שבועות זענען מיר ארויס צו דער ארבייט, אבער דעם צווייטן טאג האבן מיר באקומען פריי!

-13-

אסרו-חג שבועות איז געווען א שלעכטער צייט, עס האט געריגנט, און אונזער ראיע האט געהאט דינסט (אונזער ראיע-פאראנשנאק איז געווען בלייער פון מאראש-וואשארהעלי), דעריבער זענען מיר נישט ארויס ארבייטן, נאר מיר זענען געבליבן ארויסהעלפן ביי דער קאך, און אויסקערן די שטאל.

די אנדערע זענען יא ארויס צו דער ארבייט, אבער ארום האלבער ניין אזייגער קומען זיי אריין פון די שטאציאן, מיט א שמחה, א פרייד, אז דער געשטראפטער סאזאט גייט צוריק אויף נאדי-באניא, און דארט אדער גייט מען **ליבעריזן**, אדער וועט מען אים צוטיילן צווישן אנדערע סאזאטן, און ער וועט מער נישט הייסן געשטראפטער סאזאט.

די פרייד וואס איז געווען אין דעם שטאל איז נישט צום באגרייפן. מען האט אונז שוין פרייער ארויסגעלאזט – אז מען איז ארויסגעגאנגען האט מען שוין נישט באגלייט מיט געווער, מען האט אונז שוין ארויסגעלאזט

1 זיך אויסשרייבן פון מיליטער.

אויף דער לופט, און מיר האבן נישט געמוזט זיצן אין דער שטאל פארשפארט.

נאך אסרו-חג, נאכדעם וואס אונז האבן מיר ערהאלטן די נייעס, איז געקומען דער לייטענאנט, וועלכער האט געהייסן "יונג" – וואס האט איבערגענומען דעם סאזאט פונעם אלטן לייטענאנט נאך מיט דריי וואכן פריער, און האט אונז געזאגט: אז דער געשטראפטער סאזאט וועט אויפגעלעזט!

און פאר די צוויי שותפים, וועלכע האבן געהאט אין ראגנע די גרעסטע פאפיר פאבריק אין רומעניע, מיטן נאמען "שנייער און פרייער", און זענען שוין געווען עלטערע מענטשן, האט ער געזאגט, אז זיי גייען אהיים צום ציוויל לעבן. וויל זיי האבן נאר אן אונגארישער **מאיאר** – וועלכער האט פון זיי איבערגענומען דעם פאפיר פאבריק, פאר רשעות זיי אריינגעשטעלט אין געשטראפטן סאזאט.

מיר האבן געווארט ביז דינסטאג פארמיטאג (פ' בהעלותך, י"ב סיון) אויף די וואגענען, מען האט אונז צוזאמען געגומען, און מען האט אויסגערופן די נעמען, צו גיין קיין נאדי-באניא. און פון די זיבעצן אקטיוו וואס מען האט אונז אין פעברואר אריינגעשטעלט אין געשטראפטן סאזאט, האט מען אויך אויסגערופן ניין יונגלעך צו גיין קיין נאדי-באניא, ואלה שמותם!: מענדל חיים וויים פון פארטשאלמא, שמחה פערלמוטער פון קאמירזאן, וואלף איזשאק פון אוגאשא קאמלוש, בערגער אדאלף פון סעליש, אבראהאם אדאלף, מייזעלס מאיר פון בראשי, אן אונגאריש יונגל "טויב", און אויך א נאריש יונגל וואס איז מיט אונז אריינגעקומען אין געשטראפטן סאזאט, וועלכער האט געהאט אייטער אין קאפ און איז געגאנגען אין שפיטאל, און פון שפיטאל איז ער צוריקגעקומען אביסל נאריש רח"ל. ער האט געמעקעט ווי א ציג און געבילט ווי א הינטל. ער האט געהייסן דאווידאוויטש **דערשי**.

ער איז דערנאך געפארן מיט אונז קיין נאדי-באניא, און דארט האבן די שקצים געמאכט פון אים א גאנצן ענאר, ער איז ארום געגאנגען מיט א זיבן אכט הינט ארום זיך, און אז מען האט אים געוויזן א שפיגל האט

1 דא ווערן אויסגערעכנט אכט יונגלעך, דער ניינטער איז געווען דער מחבר ז"ל זעלבסט, ווי איר לייענט ווייטער.

ער געווארפן מיט שטיינער, און איז דערנאך נאכגעלאפן און געבילט ווי א הינטל! – ווידער די אנדערע אכט אקטיוות יונגלעך וואס זענען פארבליבן, האט מען יעדן געשיקט צו זיין סאזאט.

דינסטאג נאכמיטאג האבן מיר איינווואגאנירט, און אויף צופרי זענען מיר געווען אין נאדי-באניא. מען האט אונז אריינגעפירט אין די קאסערין, אינדרויסן פון שטאט. דער באפעל איז געווען אז מען זאל אונז **ליבערירן**, נאר דארט איז געווען דער רשע פאלגאר ימש"ו, וועלכער האט באשטראפט דאס גאנצע סאזאט, און האט אונז נישט געוואלט ליבערירן. מען האט פון אונז גענומען א העלפט, און זיי אוועקגעשיקט אויף פעלשוי-באניא, און אונז האט מען איינגעטיילט אין פיר און פופציגסטן סאזאט, וואס דער סאזאט פאראנשנאק איז געווען א לייטענאנט, מיטן נאמען "הארשאני דאניעל", א **פעסטער**.

אין נאדי-באניא זענען מיר געגאנגען ארבייטן צו דער גרויסער פאבריק "הונגאריא", מיר האבן דארט פארראכטן דעם שטראז צו דער פאבריק. די ארבייט איז נאך געווען צום דערליידן, נאר וועגן עסן איז שווער געווען, מען האט זיך נישט געקענט קאכן ווייל עס איז נישט געווען וואו. זעלטן ווען איז געווען, אז איך בין נאך דער ארבייט געגאנגען אין וואלד, וואו איך האב מיר עפעס אפגעקאכט.

איך בין נאר געווען דער איינציגער פונעם גאנצן סאזאט וואס האט געגעסן כשר'ס. שמחה פערלמוטער וואס האט אין געשטראפטן סאזאט געגעסן כשר'ס, האט זינט נאך פסח אנגעהויבן צו עסן די קאסט. און אין נאדי-באניא איז ער שוין געווען היבש ברייטער, נאכדעם וואס אין געשטראפטן סאזאט איז ער געווען דאר ווי א שטעקעלע.

ווען אונז זענען מיר געווען אין נאדי-באניא האט דער לייטענאנט געגעבן **עלטאוואזאש** פון שבת נאכמיטאג ביז מאנטאג צופרי. איז געווען דער בערגער אדאלף פון סעליש, וואס איז מיט מיר געווען אין געשטראפטן סאזאט, וועלכער איז אהיים געפארן. האב איך מיך בארעכנט אז אזוי ווי עס איז שווער וועגן די כשר'ע קאסט, וועט גוט זיין אז מען זאל ברענגען פון מיינע ליבע שוועסטער'ס פון קומניאט, וואס איז פון סעליש נאר דרייצן ק"מ, צו דעם בערגער, פאר מיר א פעקל, און ער וועט מיר עס

ברענגען מאנטאג צופרי.

האב איך אויפגעגעבן א טעלעגראם אויף מיין שוואגער משה מאיר בערגער'ס אדרעסע, וועלכע האבן די פאסט אין שכנות, אז זונטאג נאכמיטאג זאל מען ברענגען פאר מיר א פעקל אויף סעליש, פאר דעם הער בערגער, אין דער און דער גאס, און אונטער די און די נומער.

איך האב דערוואַרט דעם מאנטאג צופרי, און ער האט מיר געבערענגט א פעקל, א גאנצע געבראטענע הון און ברויט, אזוי אז איך האב מיך מיט דעם פעקל מחי' געווען. אויך האט ער מיר דערציילט אז מיין שוועסטערל חנה'לע איז געווען בייַ זיי, זי האט אים געבערענגט דאס פעקל פאר מיר, און זי האט זיך אויסגעפרעגט אויף מיר, וויאזוי איך לעב, און וויאזוי עס גייט מיר, און צי איך טויג צו די ארבייט. זי האט געזאגט אז זיי האבן נישט געווואוסט וואס דער טעלעגראם באדייט, צי אונז גיי מיר נישט ארויס ערגעץ אויף אויסלאנד.

ער איז געווען א קלוגער יונג, דער בערגער, האט ער געזאגט אז עס איז גוט, און ער האט אויסגערימט וויאזוי אין סאזאט עס האט מיך יעדער גערן, און אז איך בין דער איינציגער וואס עסט כשר'ס, ממילא לאזט מען מיך נישט ארבייטן שווער, און אז איך לעב גוט מיט יעדן... – אזוי ווי דער אמת איז געווען, דאס איך האב מיט קיינעם קיינמאל נישט געהאט קיין שלעכט ווארט.

איך האב אים געפרעגט וויאזוי מיין שוועסטער זעהט אויס? – ווייל איך האב זי נישט געזען פונעם פינף און צוואנציגסטן דעצעמבער 41' (ה' טבת תש"ב) ביז יעצט אין יולי 43' (תמוז תש"ג), האט ער מיר געזאגט אז זי זעהט אויס ווי א מיידל פון אכצן ניינצן יאר. איך האב אבער נישט געוואלט גלייבן אז א פופצן יעריג מיידל זאל אזוי אויסזעהן. און ער האט נישט געוואלט גלייבן דאס זי איז נאר אלט פופצן יאר. ביז ווילאנג איך ביך אהיים געקומען טאקע אין די זעלבע וואך אויף אורלויב, און איך האב מיך דאס אליין איבערצייגט. איך בין טאקע ערשטוינט געווארן וואס פאר א ערענסטע, גערעטענע שוועסטער איך האב!

-14-

ט' תמוז מאנטאג פ' בלק, מיר גייען ארויס ארבייטן אין דער פאבריק "הונגאריא". וועו מיר זענען אריינגעקומען פון דער ארבייט, הערן מיר א נייעס אז מען האט געבעטן סאזאטן אויף אוקריינא, און פון אונזער זאסלאוי גייען אויך צוויי סאזאטן, איינער איז דער פינף און פופציגסטער סאזאט, און דער אנדערער סאזאט האט געברויכט זיין דער זעקס און פופציגסטער, נאר אונזער סאזאט-פאראנשנאק האט זיך זייער געבעטן ביים אל-עזרעדעש, דער זאסלאוי פאראנשנאק, אז ער וויל מיט זיין סאזאט ארויסגיין אויף אוקריינא. ער האט פיל געבעטן דעם אל-עזרעדעש, און דער האט עס אים באווילִיגט.

אויפן אנדערן טאג דינסטאג זענען מיר נאך ארויס דערפארטיגן די ארבייט, און וועו מיר זענען אריינגעקומען האט מען אונז געזאגט, אז מיר באקומען זעקס טאג אורלויב. איך האב מיך זייער געפריידט אז איך וועל זהען מיינע עלטערן און געשוויסטער, נאך אזא לאנגע צייט וואס איך האב זיי נישט געזהען.

וויל נאך בעפאר מיט א וואך, בין איך געווען אין וועלדל נעבן די קאסערין מיט מיין בבא מציעא גמרא, און איך האב מיר געקלערט וועו וועל איך שוין זהען מיינע עלטערן? – איך האב געקלערט אז וועו איך וועל ארויסקומען פונעם געשטראפטן סאזאט, אין א געווענליכן סאזאט, וועל איך זיכער צוקומען צו אורלויב, און דא איז נישטא קיין שום אויסזיכט דערפאר.

האב איך געבעטן דעם באשעפער, אז ער זאל מיר העלפן, און מען זאל מיך אביסל אהיים לאזן, איך זאל קענען מקיים זיין מצות כיבוד אב ואם. און דא האב איך געזהען עין בעין ווי דער באשעפער האט מיר געהאלפן. ווידער וועגן ארויסגיין[1] האב איך מיך וויניג געזארגט, איך האב געהאפט און געזאגט: קודם לאזן זיי געבן אורלויב, און דערנאך וועט שוין דער באשעפער וועיטער העלפן, און מיר וועלן נישט ארויסגיין.

1 קיין אוקריינא, וואס דער אורלויב איז געקומען א דאנק דעם.

מיטוואך נאכמיטאג האבן מיר ארויסבאקומען די אורלויב צעטלעך, און מיר זענען געגאנגען צום צוג. אום פיר אזייגער דאנערשטאג פארטאגס האב איך אויסגעשטיגן אין סעליש, טאקע פונקט אום פירע, און דער בערגער אדאלף האט מיך אפגעפירט צו מיין שוועסטער שיינדל'ס שוועגערין "חוה".

איך האב זיי אויפגעוועקט, און איך האב מיך פאר זיי פארגעשטעלט. זיי האבן מיך געבעטן אז איך זאל ביי זיי בלייבן שלאפן, און דערנאך וועל איך שוין טרעפן א וואגן וואס וועט פארן קיין קומניאט, וועל איך דאן פארן צו מיינע שוועסטער'ס. איך האב אבער געבעטן אנטשולדיגונג אז איך קען זיי דאס נישט נאכגעבן, ווייל די צייט איז מיר טייער, און איך וויל ענדערש גיין צו זיי, און דארט ביי זיי וועל איך זיך אויסרוען.

זיי האבן מיך צופיל נישט געשפארט, נאר זיי האבן מיר געזאגט אז דעם קופערט זאל איך ביי זיי לאזן, און זיי וועלן מיר דעם קופערט שיקן קיין קומניאט מיט א וואגן. איך האב ביי זיי געטרינקען א שאהל מילך, און זייער עלטסטער זון ארי' האט מיר אנגעוויזן דעם וועג קיין קומניאט. נאכמיטאג האב איך באקומען דעם קופערט קיין קומניאט.

אין **אניק** האב איך אפגעטרעטן צו א פרוי וואס מענדל חיים ווייס האט מיר געשיקט א בריוול צו איר, ווייל זי איז געווען זיין פאטער'ס שוועסטער. איך בין גליקליך אנגעקומען קיין קומניאט. דא גיי איך איריין צו מיין שוועסטער שיינדל'ען, און איך טרעף די טיר אפן, און אין שטוב איז קיינער נישטא, נאר דאס קליינע טויבעלע "רחל'ע" וואס איך האב זי איצט דאס ערשטע מאל געזען, זייער א זיס קינד, איז אין שטוב. אויך האט זי דא געהאט א מיידעלע פון סעליש, איר שוועגערינס טאכטער, וואס האט מיט דאס קינד געשפילט.

איך האב דאס קינד אויסגעקושט, און איך האב אביסל געווארט, ביז מיין ליבע שוועסטער שיינדל איז אנגעקומען. ווען זי האט מיך דערזעהן האט זי איבערראשט א שריי געטון: "משה'לע!" – אונז האבן מיר זיך באגריסט, און אונז האבן מיר אביסל געשמועסט.

דערנאך בין איך געגאנגען צו מיין שוועסטער פייגא, איך בין צו

איר געקומען אין איר דירה, וואס זי האט זיך געקויפט ביי ר' יצחק דעם טישלער, א טייל פון זיין הויז. זיי האבן זיך זייער דערפריידט, דארט ביי איר איז אויך געווען מיין שוועסטער חנה, און די שמחה איז געווען אויף א הויכע שטאפל.

ווען פייגא'ס חנה'לע איז אויפגעשטאנען האט זי זיך אנגעהויבן צו פרייען מיט איר פעטער, און מיר נאר געזאגט: "פעטער משה'לע! פעטער משה'לע!" און נעבן מיר ארומגעגאנגען. איך האב מיר נאך פריער, ביי שיינדל'ען, איבערגעטוישט די זאכן, זי האט מיר געגעבן משה מאיר'ס וואכן אנצוג – בין איך איצט געגאנגען אין שוהל דאוונען.

דארט אין שוהל האב איך געטראפן דעם קומניאט'ער אלטן שוחט ר' אברהם חיים, און דעם יונגן שוחט ר' רפאל'ן, מיין שוואגער'ס ברודער. מיר האבן לאנג געשמועסט, איך האב געדאוונט, און געגאנגען צו פייגא'ן פרישטאגן. נאכן פרישטאג האט מען אפגעשפארט די טיר, און מיר אלע זענען געגאנגען צו שיינדל'ען.

דער טאג איז גאנץ היימליך פאריבער, נאר מיינע ביידע שוועסטער'ס זענען געווען פארזארגט, ווייל די שוואגער'ס האבן ווייניג געשריבן. ישראל איז אין דער צייט אריבער פון מאראש-העיוויז אויף סעפשיסענטדירדי און פון סעפשיסענטדירדי האט ער נאך נישט געשריבן, נאר פונעם וועג ווען זיי זענען אהין געפארן.

מיין שוועסטער פייגא האט מיר געגעבן לייוונט, אז איך זאל מיר מאכן **נייע** הויזן, און זי האט מיר דאס אריין געטראגן צום פעטער אייזיק'ס מיידלער, אז זיי זאלן דאס אויפנייען פאר מיר, אז צופרי ווען איך וועל אהיים גיין זאל איך עס מיטנעמען. אויך האט זי גענייט פאר מיין ברודער שלמה'ן צוויי שיינע ליכט בלויע העמדער.

איך האב מיך געזעגנט פון מיינע שוועסטער'ס פייגא און חנה'לען נאך אויפדערנאכט, וועו זיי זענען געגאנגען שלאפן, און איך בין געבליבן נעכטיגן ביי שיינדל'ען. צופרי בין איך אויפגעשטאנען און איך האב מיך געזעגנט פון מיין שוועסטער, און איך בין מיט זריזות געגאנגען אויפן וועג אהיים.

איך האב אפגעטרעטן צום פעטער אייזיק'ס מיידלער, און דעמאלט האט די שניידערין "שבע" דערפארטיגט די הויזן. איך האב אנגעבינדן שלמה'ס צוויי העמדער אין די הויזן, און איך האב אינאיינעם זיי צוזאמען געבינדן אויפן רוק-זאק. אינעוויניג אינעם רוק-זאק האבן זיי נישט געהאט קיין פלאץ, ווייל איך האב געהאט דעם קופערט אין אים, און די קופערט זעלבסט האט אויך מער נישט קיין פלאץ געהאט.

אויפן וועג וועז איך בין געגאנגען, נאך פון סעליש, ווער עס האט מיך געטראפן האט געפרעגט: צי דאס איז אמת אז מען נעמט צוריק סאזאטן קיין אוקריינא? – און איך האב יעדן אויסגערעדט, אז עס איז הונדערט פראצענטיג אז מען וועט נישט ארויסגיין.

וועז איך בין אנגעקומען אויף סילץ האב איך געוואלט אריינגיין צו דער מומע דאברי'ן, ווייל איך בין שוין געווען הונגעריג, ווייל אין קומניאט האב איך נאך נישט געוואלט עסן אזוי פרי. וועז איך בין אריין צו דער מומע'ן, זעלבסטפארשטענדליך אז איך בין געווען א חשוב'ער גאסט, און מען האט מיר געגרייט א הערליכן פרישטאג, וואס איך האב שוין אזא פרישטאג לאנגע מאנאטן נישט געהאט.

וועז איך האב אבער אראפגענומען דאס פעקל פונעם רוקן, און איך האב א קוק געטון אויפן רוק-זאק, האב איך דערזעהן אז עס פעלט מיר שלמה'ס צוויי העמדער און מיין הויזל. עס האט זיך מיר אויפגעבינדן פונעם רוק-זאק אויפן וועג, און עס איז מיר אראפגעפאלן און איך האב נישט אין אכט גענומען וואו און וועז. איך האב מיר אבער נישט געוואלט פארשטערן מיין שמחה וואס איך האב געהאט פונעם אורלויב, און איך האב מיר נישט געמאכט פון דעם קיין שברי-לב.

איך האב געפרישטאגט און איך האב מיר פון זיי העפליך געזעגענט, נאר דעם פעטער מרדכי'ן האב איך נישט געטראפן אינדערהיים, במשך די גאנצע צייט וואס איך בין ביי זיי געווען. איך האב באקומען א פרישן כח, און איך גיי איצט קיין אורשיווא.

וועז איך בין אנגעקומען צום פעטער הערשל'ען, וואס פאר א ברוך-הבא איך האב דארט באקומען, דאס קען זיך נאר פארשטעלן ווער עס

וויסט וויאזוי דער פעטער הערשל האט מיך ליב געהאט.

איך האב מיך געמוזט שוין וואשן און מיטן פעטער אינאיינעם עסן פרישטאג. אונז האבן מיר געגעסן און געבענטשט, און מען האט מיך געפרעגט צי מען וויסט ביי אונז אז איך קום אהיים? – האב איך געענטפערט אז איך האב נישט געוואלט שרייבן אז איך קום, ווייל פיל מאל האב איך געשריבן אז איך באקום אורלויב, און איך האב נישט באקומען. דערפאר האב איך נישט געוואלט מער שרייבן, ווייל זייער צוזאגן איז נישט געווען הונדערט פראצענטיג, אשר פיהם דבר שוא.

מען האט מיך נישט געוואלט פיל פארזוימען, מען האט מיר געזאגט אז איך זאל גיין ווי פריער, אז זיי זאלן שוין וויסן אז איך בין דא אינדערהיים.

עס איז געווען א הייסער טאג, און איך האב אויף מיר געהאט א רוק-זאק, מיט גאנץ א שווערן קופערט, אבער איך בין מיט דעם אלעם געגאנגען גאנץ גרינג, מיט פרייד אז אין א קורצע שעה וועל איך זעהן מיינע ליבע טייערע עלטערן און געשוויסטער. איך בין געקומען שוין נאנט צו אונזער דארף, און איך בין אריין געגאנגען אין דארף דורך די געסלעך, האבן מיך שוין געטראפן גוי,עס פונעם דארף, האבן זיי מיר שוין געזאגט וואס פאר א פרייד מיין מאמע וועט מיט מיר האבן.

איך בין שוין געקומען נאנט צו אונז, און איך בין אריינגעגאנגען אין אונזער הויז, אבער איך האב דארט קיינעם נישט געטראפן. איך האב אראפגעלייגט פון מיר דעם רוק-זאק, און איך האב מיך אראפגעזעצט. אין א קורץ שטיקל צייט קומט ארויס פון דער פאדער שטוב, מיין יונגסטע שוועסטער'ל "רוזא'לע", וואס איז דעמאלט אלט געווען דרייצן יאר. ווען זי האט מיך דערזעהן, האט זי נישט געוואוסט וואס מיר צו זאגן, און האט נישט געקענט צום ווארט קומען, איז זי אוועקגעלאפן נאך די מאמע'ן.

די מאמע איז געווען אין גארטן, און רוזא'לע האט גערופן די מאמע'ן, אז זי זאל זאפארט אהיימקומען. אבער וועגן וואס האט זי נישט געזאגט. איך האב געזעהן די מאמע'ן קומען אויפן הויף, בין איך איר אקעגן געגאנגען. ווען זי האט מיך דערזעהן האט זי צוזאמען געקלאפט די הענט און געזאגט: "אוי זונ'קע מיינער!" – און האט מיך געהאלזט און געקושט,

און איך די מאמע'ן.

די מאמע איז מיט מיר אריין אין שטוב, און איז באלד געגאנגען נאכן ליבן טאטע'ן. דער טאטע איז געשלאפן אויפן שטאל בוידעם, אויפן פרישן היי. די מאמע האט געוועקט דעם טאטע'ן, און האט אים געזאגט, אז משה איז דא אויף אורלויב. דער טאטע איז שוין אראפגעגאנגען, זיך אפגעגאסן די הענט, און מיר האבן זיך געהאלזט און געקושט.

דער טאטע איז מיט מיר אריינגעקומען אין שטוב, און האט מיך אויסגעפרעגט וואס פאר אן אורלויב דאס איז, האב איך אים געזאגט, אז עס האט געהייסן אז אונז ברויך מיר אראויסגיין אויף אוקריינא, אבער אונז האבן מיר שוין געהערט אז פון דער **אוזשא** האט מען ערלעדיגט, אז אונזער אראויסגיין איז אפגעשטויסן געווארן, ווייל אונז האבן מיר געברויכט גיין אויף קיעוו, אבער קיעוו איז געפאלן, אזוי ארום וועט פון אונזער אראויסגיין נישט זיין גארנישט.

דערנאך איז אנגעקומען מיין ברודער שלמה, און מיר האבן זיך געגעבן שלו'. דערנאך שפעטער איז אנגעקומען יודא'לע, ער איז געווען אין פעלד מעלקן די ציגן. איך האב מיר באלד איבערגעטון אנדערע קליידער, און איך האב מיך געשפירט ווי א פרייער מענטש. מיין ברודער שלמה האט מיר דערציילט אז ער מאכט גאנץ גוטע געשעפטן מיטן **ציקער** צעטל און **מעהל** צעטל, און דאס זעלבע יודל אויך.

שלמה האט מיך געפרעגט צי איך האב באקומען אויף באניא די 20 פענגא וואס ער האט מיר געשיקט, און איך האב אים געזאגט אז זיי זענען אנגעקומען אין א גוטע שעה. אויך האט מען מיר געזאגט אז אין שטוב אריין גיט ער אויך אויף וואס מען ברויך, אבער מיין ברודער יודא'לע האט וויניגער געגעבן, ער האט מער געריכערט און פארברויכט מער ווי שלמה.

אין די צייטן האט זיך שלמה שיין געקליידעט, און האט פאר זיך געקויפט **רעזערוע** שטאפן פאר אנצוגער. איך האב מיך זייער גוט געשפירט אינדערהיים, און איך האב באלד פארגעסן אין טאבאר.

שב"ק נאכמיטאג – די מאמע האט מיר דערציילט וויאזוי זי האט אפגעפירט די צייט וועו זי איז קראנק געווען, און וויאזוי זיי לעבן

אינדערהיים. דער טאטע איז שפעטער אויפגעשטאנען פונעם שלאפן און זיך געזעצט לערנען, בין איך אויך אריין אביסל לערנען, האב איך געזעהן אז ער לערנט מס' סוכה. האב איך מיך דערמאנט וואס איך האב אים געבעטן, נאך פונעם געשטראפטן סאזאט.

זונטאג האט מען מיר אויסגעוואשן מיינע וועש, און אויספארראכטן מיינע זאכן. מאנטאג פארמיטאג האט מען מיר געבאקן, און געקאכט פלייש, אז איך זאל האבן אויף דער רייזע און כאטש אויף צוויי וואכן דערנאך. מיטאג האב איך געברויכט גיין קיין אורשיווא צום צוג, מיין ברודער שלמה האט מיר צוזאמען גענומען מיינע זאכן, און איך האב מיך געזעגענט פון מיין ליבע מוטער, פון רויזא'לען, און פון יודא'לען.

דער ליבער פאטער האט געזאגט אז ער קומט נאך נאך אונז, און ער וועט זיין ביים פעטער הערשל'ען, וועלן מיר זיך דארט צוזאמען טרעפן. איך בין געגאנגען מיט מיין ברודער שלמה'ן, און וועו מיר זענען געווען ערגעץ נעבן אונזער בארג, האב איך אים געזאגט וואס די מאמע האט מיר אנגעזאגט אז איך זאל אים זאגן:

ער האט געהאט צוגעזאגט א האנט זייגערל פאר אסתר די מומע חי'ס, און האט עס איר גיקויפט ביי ארי' חוה'ס, שיינדל'ס שווּעגערין פון סעליש, און מיין שווּעסטער חנה איז געווארן געווארן דערפון, האט זי פון אים אוועקגענומען דאס זייגערל, און אים געזאגט אז דאס זייגערל וועט מיר בלייבן, איך בין דאך א שווּעסטער, און אסתר די מומע חי'ס איז נאר א געשווּעסטער-קינד, קומט דאס זייגערל פריער פאר מיר ווי פאר אסתר'ן.

האב איך אים געבעטן אז ער זאל זיך אפלאזן פון אסתר'ן. האט ער מיר געענטפערט דאס אז דאס זייגערל בלייבט חנה'ס, דאס האט ער שוין לאנג ביי זיך געקלערט, און דאס וואס ער האט פאר אסתר'ן די מומע חי'ס צוגעזאגט דאס זייגערל, איז ווייל ער האט ביי איר פארדינט דריי הונדערט פענגא.

דערנאך האב איך אים דערציילט וויאזוי עס איז געשעהן מיט זיינע צוויי העמדער, און איך האב אים געבעטן אז ער זאל נישט ברוגז זיין אויף מיר וועגן די העמדער, ווייל דאס איז שוין אזוי געשעהן און אנדערש קען

נישט זיין. האט ער מיר געענטפערט פארוואס איך בעט אים אזוי, אויב עס האט אזוי פאסירט אז איך האב זיי פארלוירן וועט ער זיך קויפן אנדערע. כאטש עס איז זייער שווער צו באקומען לייוועט, אבער ער וועט עס באקומען, און זיך מאכן אנדערע אנשטאט זיי.

אונז זענען מיר געגאנגען ביז בריד, האבן מיר געטראפן בערי'ן דוד ליב עקשטיין'ס, ער איז געגאנגען מיטן וואגן קיין אורשיווא, האבן מיר זיך אויפגעזעצט, און ער האט אונז אפגעפירט ביז צום פעטער הערשל'ען. ביים פעטער האט מען דעמאלט געשניטן ווייץ אויף שמורה מצות. דער פעטער מיט מלכה'לען זענען געקומען אין שטוב און מיט מיר געשמועסט.

דאן בין איך געגאנגען צו ר' משה'לען זיך געזעגענען, און איך בין צוריק געגאנגען צום פעטער. ביים פעטער האב איך שוין געטראפן דעם טאטן. עס איז געווען האלב זעקס נאכמיטאג, און איך האב געברויכט גיין צום צוג. איך האב מיך געזעגענט פונעם **פעטער'ס לייט** און דער פעטער איז מיר נאכדעם נאכגעקומען, און האט מיר געזאגט אז אלץ כהן וועט ער מיך בענטשן ברכת-כהנים. און דער ליבער פאטער מיט שלמה'ן האבן מיך באגלייט צום צוג.

דאס צוג'ל איז אנגעקומען און איך האב מיך אויפגעזעצט, און געפארן קיין קריאליהאז. אין קריאליהאז האב איך גענעכטיגט ביי וואלף'ן, דעם פעטער איציק'ס פון זאדניע. צופרי איז דער צוג געפארן ווייטער, עס איז געווען גאנץ א שווערע רייזע, ווייל די צוג'ער זענען געווען זייער געשטויסן, און עס איז אויך געווען הייסע טעג.

מיטוואך צופרי בין איך אנגעקומען אויפן פלאץ, אויף גיארגיאניאראס-פאלא, דריי ק"מ פון סאסרעגען. דארט זענען מיר שוין געווען פיר סאזאטן, וואס עס האט געהייסן דאס אונז די פיר סאזאטן, גייען מיר ארויס אינאיינעם קיין אוקריינא. די נומערן פון די סאזאטן זענען געווען: אונזערע 110.54, 108.59 . 110.55, 101.47קוואטיר האבן מיר געהאט ביי די רומענער. צו דער ארבייט זענען מיר נישט געגאנגען, נאר אביסל שפאצירן.

דארט האט שוין שמחה פערלמוטער אנגעהויבן צו עסן כשר'ס. אונז האבן מיר נאך געהאט מיטגעברענגט פונדערהיים רויע עסנווארג, און פון

דער קאך האבן מיר אויך באקומען צו קאכן, האבן מיר זיך גאנץ אפט געקאכט ביים רומענער.

פונעם ארויסגיין אויף אוקריינא איז שטיל געבליבן. מיר זענען דארט געווען גאנצע צען טאג. דערנאך איז געקומען א באפעל אז אלע פיר סאזאטן זאלן איינוואגאנירן און פארן אויף זאמבאר, אין די באשקי.

שב"ק פ' מטו"מ (כ"ח תמוז) האבן מיר איינוואגאנירט. עס איז געווען צייט בין איך געגאנגען צום סאסרעגענ'ער רב'ן', און איך האב אים געהערט ראש חודש בענטשן. דערנאך בין איך געגאנגען צו איינעם "אדלער", און איך האב דארט געגעסן די שבת מיטאג סעודה, און איך בין אווענק צו די וואגאנען. אויפדערנאכט זענען מיר אווענקגעפארן פון סאסרעגען, און מיר זענען געפארן סערעט-פאלווא – דעעש – קלויזנבורג – גרויסווארדיין – סעגעדין – סאבאטקא – זאמבאר. פון זאמבאר זענען מיר נאך געפארן דריי ק"מ, און דארט האבן מיר אויסוואגאנירט. די שטאציאן האט געהייסן "ביקסאלאש". מען האט אונז צוגעפירט צו די בארקן, און מען האט געגעבן פאר אונזער סאזאט א גאנצן בארק, מיר האבן זיך יעדער געמאכט פלאץ, און אונז האבן מיר זיך אפגערוהט פון דעם לאנגן וועג. דעם אנדערן טאג זענען מיר געגאנגען צו דער ארבייט.

די ארבייט איז געווען גאנץ לייכט, מיר האבן **פלאנירט** א **פלינק** פלאץ. דארט זענען געווען אינאיינעם 18 סאזאטן אונז האבן מיר געארבייט פון איינס נאכמיטאג ביז אכט האלבער ניינע ביינאכט. דארט איז די קאסט זייער גוט געווען. דערפאר איז געווען ברויט לרוב. עס האבן זיך געוואלגערט גאנצע ברויטן אין אלעווינקלען.

דעמאלט האב איך דארט מיין צייט אנגעברענגט אט אזוי:

וועו איך בין אויפגעשטאנען בין איך געגאנגען דאוונען. נאכן דאוונען בין איך געגאנגען עסען פון עטוואס וואס איז געווען: קארטאפל אדער טייג, פארדייעס, פיש – פון וואס עס איז געווען פון דעם האט מען מיר געגעבן. איך האב דאס געברענגט אין בארק, און איבערגעגעבן פאר שמחה'ן און ער איז געגאנגען קאכן. ווייל אונז האבן מיר זיך געהאט אזוי איינגעטיילט, אז איך וועל פארזארגן און ער וועט קאכן. אויך האט מען

1 הרה"ק רבי יעקב ישראל וישורון רובין זצוק"ל, אן אייניקל פון הרה"ק רבי אשר מראפשיץ זי"ע.

אים נישט גערן געהאט צו זעהן ביי דער קאך. איך האב אים געהאלפן פוצן די קארטאפל און ער איז געגאנגען קאכן. וועו ער איז געגאנגען האב איך געגעסן פרישטאג, און איך האב געלערנט ווייטער מס' בבא מציעא. ער איז געקומען פונעם קאכן, האבן מיר דאס אראפגעלייגט, און ער האט זיך אויך געזומען תהלים זאגן. מיר האבן געווארט ביז מיטאג און מיר האבן געגעסן. פיל מאל האבן מיר געהאט צוויי ערליי עסנווארג אויף מיטאג, א זופ און אויך א טייג צושפייז.

אום האלבער איינס זענען מיר ארויס צו דער ארבייט. וועו מיר זענען אריין געקומען פון דער ארבייט איז שווער געווען וועגן נאכטמאל, ווייל אויף נאכטמאל האבן מיר זיך נישט געקענט קאכן, האבן מיר נאר געמוזט עסן טרוקן ברויט. נאר שפעטער האט זיך געמאכט דארט, אז א הער פון קלויזנבורג האט מיר געגעבן ארום פיר פינף ק"ג **מארמאלאד**, און האט מיר געזאגט אז איך זאל פאר שמחה'ן נישט געבן, נאר איך זאל דאס אליין אויפנוצן אבער קיינער האט נישט געווואוסט, און איך האב אים געגעבן די העלפט.

א היץ איז דארט געווען א געפערליכע. פיל מאל האט מען נישט געקענט איינשלאפן וועגן די היץ. מיר איז אביסל בעסער געווען, ווייל איך בין געשלאפן גענצליך אין עק און איך האב אויפגעמאכט א ברעט, אז עס זאל אריינקומען אביסל לופט.

נעבן מיר איז געשלאפן מענדל חיים ווייס, דערנאך שמחה, און דערנאך ר' שמואל ראטענשטיין. פון דעם ר' שמואל'ן האבן מיר יעדע נאכט געלאכט, וויאזוי ער האט זיך נישט פארטראגן מיט שמחה'ן.

אין דער **באשקי** איז געווען זייער א גוט לעבן. איך האב דארט געהאט חסידים, וועלכע האבן מיר געגעבן געלט: איין סאטמאר'ער ווייס וועלכער האט געהאנדלט מיט צעמענט, און נאך א גרויסווארדיינער ראזענבערג. אמאל ביי דער ארבייט האבן זיך געווועט דער סאטמאר'ער ווייס און דער סאקאס-פאראנשנאק "קיראלי" אויף 10 פענגא, און דאס געלט איז פאר מיר געגאנגען.

אזוי אויך, דעם ערשטן טאג סליחות זענען מיר פרי אויפגעשטאנען

צו סליחות, און קיינער האט נישט געוואלט גיין זאגן סליחות פארן עמוד, ביז ווילאנג איך האב געמוזט צוגיין זאגן סליחות. ווען אונז האבן מיר אפגעזאגט סליחות האבן מיר זיך געשטעלט דאוועננען, און איך האב געדאוועט פארן עמוד. האט דער סאטמאר'ער וויס צוזאמען געזומען פאר מיר זעכצן א האלב פענגא. ער איין האט געגעבן צען פענגא.

ווען איך בין געווען אין זאמבאר האב איך באקומען פון דער **אמזשא** א רעקל מיט א הויזן, א פאר וועש מיט האלבע שיך!

-15-

אמאל, פרייטאג נאכמיטאג פ' כי תצא (י' אלול), זענען מיר ארויס צו דער ארבייט, וואו אונז האבן מיר געארבייט ביילייפיג א שעה, פלוצים האט מען אונז געמאכט אן אלארם ביי דער ארבייט. אזא מעשה האב איך ביז יעצט נאך נישט מיטגעמאכט אין טאבאר, מיר זענען געלאפן גיך, זייענדיג גוט איבערגעשראקן, ווייל אונז האבן מיר שוין געקלערט אז דאס איז שוין זיכער דאס ארויספארן קיין אוקריינא.

ווען אונז זענען מיר אנגעקומען צו די בארַאקן, האבן מיר געטראפן א קאמיסיאן פון פעסט, וועלכע איז געקומען זעהן וואס עס איז מיטן סאזאט, וואס עס פעלט פארן סאזאט, און אויסקלויבן די שוואכע און ליבעריט דעם סאזאט.

זיי האבן יעדן וויזיטירט. וועו עס האט זיך געמאלדן אז ער האט עפעס א פעלער, און די וואס האבן פיר קינדער, די האט מען ארויסגענומען פונעם סאזאט. עס איז אויך געווען א קאמיסיאן פון דער **אמזשא**, אז וועו עס האט נישט קיין גוטע ווינטער קליידער, דעם האט מען אויפגעשריבן.

די קאמיסיאן פון דער אמזשא האט ערלעדיגט אז דער סאזאט זאל באקומען כאטש פינף טאג אורלויב. זונטאג איז געפארן דער ערשטער

טראנספארט, און אויף פרייטאג ביינאכט אום צוועלף אזייגער האבן זיי זיך געברויכט מעלדן. איך בין זיכער צו מזל געבליבן אויפן צווייטן טראנספארט. דער אויבער-לייטענאנט "הארשאני דאניעל" איז געגאנגען מיטן ערשטען טראנספארט.

עס איז געקומען פרייטאג מיטאג (ערב שב"ק פ' כי תבא, י"ז אלול) האט מען אונז ארויסגעגעבן דעם אורלויב צעטל. דער אורלויב האט געדינט פון שב"ק אויפדערנאכט ביז מיטוואך נאכט. איך האב מיך אויפגעזעצט אין ביקסאלאש אויפן צוג, און איך בין געפאהרן ביז **סאבאטקי**. נאך ביי דער ארבייט האב איך געזאגט פאר די יונגלעך אז אין סאבאטקי וועל איך בלייבן אויף שבת, ווייל אום שב"ק וויל איך נישט פארן. איז געווען צווישן אונז איין מיטעלמאן פון מאראש-וואשארהעלי, וואס האט געהאט אין סאבאטקי א פעטער, און ער האט מיר אים פארגעשטעלט פאר א שטרענגער ארטאדאקס, און אז ער איז אין שוהל דער ראש הקהל. האב איך מיך געפריידט אז איך וועל האבן וואו שבת צו האלטן.

ער האט מיך אין סאבאטקי אפגעפירט צו זיין פעטער, און האט מיך פאר זיי פארגעשטעלט. ער האט געזאגט אז איך וועל ביי זיי האלטן שבת, ווייל איך וויל נישט פארן אום שב"ק. זיי האבן מיך אנטפאנגען און געזאגט, אז איך וועל ביי זיי קענען האלטן שבת.

איך האב דארט געווארט ביי זיי אין הויף, און ווען עס איז געקומען דער זמן פון שבת האבן זיי פונקטליך צוגעשפארט דאס געשעפט, און מיר זענען געגאנגען אין שוהל, דער אלטער מיטעלמאן און דער מאראש-וואשארהעלער מיטעלמאן.

גייענדיג אין שוהל האט ער מיך געפרעגט פארוואס איך ווייל נישט אהיים פארן אום שבת, **און איך בין ביים מיליטער לאזט זיך גארנישט טון אקעגן דעם.** איך האב אים געענטפערט דאס אום שבת ווייל איך נישט פארן.

מיר זענען אנגעקומען פארן שוהל, פונדרויסן איז דער שוהל שיין און גרויס, נאר אויף איין זאך האב איך מיך געוואונדערט אז פרויען מיט מענער גייען אריין אין שוהל אינאיינעם ארומגעשלאסן?... – איז מיר איינגעפאלן

אז דאס איז א נעאלאגישער שוהל.

האט זיך מיר געטראפן א יונגער מונקא-סוילגאלאטאש פון מאקעווע, א ניינצן יעריג יונגל, האב איך אים א פרעג געטון: וואס פאר א שוהל דאס איז? – האט ער מיר געענטפערט אז דאס איז א נעאלאגישע. האב איך אים געפרעגט צי עס איז דא אן ארטאדאקסישע שוהל אין סאבאטקי? און צי ער קען מיך אפפירן צו דער ארטאדאקסישער שוהל?

בין כך ובין כך האט מיין שבת בעל הבית, דער מיטעלמאן, זיך דערזעהן אז ער איז אריין אין שוהל אן מיר, איז ער ארויסגעלאפן אינדרויסן, וואו ער האט מיך געטראפן אז איך שמועס מיט דעם יונגל, אויף די טרעפ פון שוהל, אינדרויסן פאר דער טיר. האט ער מיך געפרעגט פארוואס איך קום נישט אריין אין שוהל? – האב איך אים געבעטן אז ער זאל אנטשולדיגן ווייל איך בין אן ארטאדאקס, ממילא וויל איך גיין דאוונען אין דער ארטאדאקסישער שוהל.

האט ער אויף מיר אנגעהויבן צו שרייען, איז דער שוהל נישט אזוי כשר ווי דער ארטאדאקסישער שוהל?... – האב איך מיך אויפגעהויבן, און צוזאמען מיט דעם יונגל בין איך געגאנגען אין דעם ארטאדאקסישן בית המדרש. די ארטאדאקסן האבן נישט געהאט נאר איין בית המדרש'ל אין סאבאטקי, ווייל עס איז נאר געווען הונדערט ארטאדאקסן אין גאנץ סאבאטקי.

איך בין נאך אנגעקומען צום דאוונען, און נאכן דאוונען האט מיך גערופן אויף שבת א גרויסער תלמיד חכם, וועלכער איז געווען צווישן די אידן אין סאבאטקי דער גרעסטער עושר, מיטן נאמען "גראסבערגער". ביי אים איז שוין געווען איינער אויף שבת, חיים אלעזר ווייס פון שימלוי, וואס איז אויך געבליבן אין סאבאטקי איבער שבת, ווייל ער האט נישט געוואלט פארן אום שב"ק.

דער שבת איז גאנץ גוט דורכגעגאנגען, און אויפדערנאכט, מוצאי שבת, אום צוועלף אזייגער, בין איך געפארן קיין פעסט. צופרי אום האלבער זעקס בין איך געווען אין פעסט. אין פעסט האב איך נישט געהאט נאר א שנעל-צוג, וואס איז געפארן קיין דעברעצין. פארנאכטס בין איך

אנגעקומען קיין בערעגסאז. אויפן וועג וועז איך בין געפארין פון סעליש אויף בערעגסאז, האב איך געטראפן אויפן צוג אהרן קליינמאן פון זאהאטי, ער איז געפארן פון דער **מונקע** אהיים אויף אורלויב. אין בערעגסאז האבן מיר געברויכט ווארטן אויפן קליינעם צוג'ל, און איך בין געפארן אינאיינעם מיט אהרנ'ן.

ער איז געווען הונגעריג האב איך אים געגעבן עסן וויפיל ער האט נאר געוואלט. פון אורשיווא זענען מיר געגאנגען אהיים ביינאכט צופיס, לוסטיג און פרייליך. ארום איינס ביינאכט זענען מיר אנגעקומען אהיים. ביי אונז אינדערהיים איז געווען פייגא מיט די דריי קינדערלעך. חנה'לע די קליינע איז אויפגעשטאנען צופרי, האט מען איר דערציילט אז משה איז אהיים געקומען, האט זי זיך דערפריידט, און האט געפרעגט אויף וויפיל טאג?

איך בין געווען אינדערהיים צוויי טאג, און דינסטאג נאכט בין איך וויטער געפארן. איך האב געווארט אויפן אויטא, עס האבן מיך באגלייט מיינע געשוויסטער, און צום אויטא האט מיר מיין שוועסטער חנה ארויסגעברענגט א האנדטוך, וואס מיין מאמע האט מיר ארויסגעשיקט צום אויטא. דעם האנדטוך האב איך מיט מיר ארום געטראגן פאר א חשיבות, אז דאס איז פון דער מאמע'ן, ביז וויל אנג עס איז מיר פארברענט געווארן, אין פראנט אויפן טאנק.

איך בין אוועקגעפארן מיטן אויטא צום פעטער הערשל'ען. איך האב דארט געזאגט אז איך וועל נעכטיגן, און צופרי וועל איך גיין מיטן צוג'ל. איך בין געגאנגען צו רבי משה'לען, איך האב מיך פון אים געזעגנט, און איך בין ווידער געגאנגען צום פעטער הערשל'ען. איך האב דארט געזעכטיגט וואכערהייט, ווייל איך האב געהאט פארכט אז איך וועל פארשפעטיגן דעם צוג. איך בין אויפגעשטאנען, און איך האב מיך געזעגנט פון דער מומע עטי'ן. דער פעטער איז נאך געשלאפן, האב איך אים נישט געוואלט וועקן.

אויף דער שטאציאן האב איך מיך נאך אביסל אנגעלענט. דער צוג איז אנגעקומען און איך בין געפארן ביז בערעגסאז. אויף דעם וועג האב געהאט זייער א שלעכטן איינשלוס[1], אין טשאפ האב איך געברויכט ווארטן,

1 באן טראנספער.

אזוי ארום אז איך בין אנגעקומען אויף פעסט ערשט שפעט ביינאכט[1]. אין פעסט האב איך געברויכט ווייטער וואו‌ארטן ביז צופרי, **צו פארן מיט א פערזאנען צוג[2] וואס איז ערשט נאכמיטאג אנגעקומען צום ציל.**

דאנערשטאג נאכמיטאג בין איך אנגעקומען אין ביקסאלאש. וועו איך האב אויסגעשטיגן אין ביקסאלאש אוו געגאנגען צו די בארַאקן, האבן מיר זיך צוזאמען גענומען גאנץ א שיינע מחנה, וועלכע האבן אלע פארשפעטיגט[3].

וועו איך בין אנגעקומען האב איך געהערט, אז מען פארט נאך נישט ארויס אויף אוקריינא, אוו אונז אכט וואס אונז זענען מיר גענומען פון טאשנאד – די אקטיוווע, האט מען גערופן אויף נאדי-באניא, אבער דער אויבער-לייטענאנט וויל אונז נישט ארויסלאזן פון זיין סאזאט.

דעם אנדערן טאג פרייטאג האט מען מיך געשטעלט אויף רעפארט, ווייל איך בין צוריק געקומען שפעט פונעם אורלויב, אוו איך האב באקומען א שטראף אז דרייסיג טאג וועל איך נישט ארויסגיין פון הויף פון די קאסערין, אוו אכט טאג וועל איך שלאפן פארשפארט אין דער תפיסה. אויפדערנאכט האט מען מיך, אוו נאך אנדערע וואס האבן פארשפעטיגט פונעם אורלויב, אריין גענומען אין א שטיבל אז דארט וועלן מיר שלאפן. איז אבער דארט געווען דאס עסנוואַרג פונעם סאזאט, ברויט אוו פארדייעס, האבן זיי מורא געהאט אז אונז וועלן מיר א גאנצע נאכט דארט עסן, האבין זיי אונז צוריק געלאזט גיין שלאפן אויף אונזער פלאץ, אוו מיר זענען אפגעקומען די שטראף אויפן קוואטיר!

---

1 מיטוואך נאכט.

2 א צוג וואס האט זיך געשטעלט אין מערערע סטאנציעס, אין קאנטראסט צו א שנעל-צוג.

3 דער אורלויב איז נאר געווען ביז מיטוואך נאכט, ווי אויבנדערמאנט.

-16-

זונטאג פ' האזינו (א' סליחות, כ"ו אלול) האבן מיר געזעהן ווי עס איז אנגעקומען אין טאבאר דער אל-עזרעדעש פון נאדי-באניא, און איז שוין באלד אריינגעקומען אין אונזער קאנצעליי, און האט קאנטראלירט ווער און וויפיל מאל איז געגאנגען אויף אורלויב. ווייל עס איז געקומען א מסירה אז ער גיט אורלויב פאר געלט[1], און די רייכע לאזט ער אויף אורלויב און די ארימע נישט. מען האט מיט אים וויניג קונצן געמאכט, מען האט אים גענומען אונטער געווער, און אוועק געפירט אויף קלויזענבורג. און פאר אונז האט מען איבערגעלאזט א זאסלויש פאר א סאזאט פירער.

דינסטאג (ג' סליחות) זענען מיר נישט ארויס צו דער ארבייט, ווייל עס האט געריגנט. נאכמיטאג האט מען אונז אכט אקטיווע ארויסגעגעבען א צעטל, אז מיר זאלן פארן אויף נאדי-באניא.

אונז האבן מיר זיך אויפגעזעצט אויפן צוג, און אויף צופרי זענען מיר געווען אין פעסט. האט מען נאך געדארפט ווארטן ביז ביינאכט אויף א פערזאנען צוג – ווייל אונזער צעטל האט געלויטעט צו פארן נאר אויף א פערזאנען צוג – און דא איז ערב ראש השנה (מיטוואך, ערב ר"ה שנת תש"ד לפ"ק), האבן מיר: איך, שמחה פערלמוטער, און מענדל חיים ווייס, זיך אויפגעזעצט אויפן שנעל צוג, וואו יעדער האט פאראויס באצאלט 27 פענגא, און זיך ארויסגעלאזט אין וועג.

אויפן וועג האבן מיר געהאט גרויס פארכט אז מען זאל אונז ניש לעגיטימירן, ווייל אונז האבן מיר נישט געהאט ביי זיך קיין שום לעגיטימאציאן, אדער עפעס א צעטל פונעם סאזאט, ווייל אונז אלע אכט האבן מיר ארויסבאקומען נאר איין צעטל, און דאס צעטל איז געבליבן ביי די אנדערע פינף וואס זענען נאכגעקומען נאך אונז. דערפאר בין איך א גאנצן וועג געשטאנען אין צוג ביים פענסטער מיטן קאפ ארויס, און געקוקט צי עס קומט נישט ארויף א זשאנדאר אויף דעם וואגאן, וואו אונז

1 דער מחבר ז"ל שרייבט נישט וועמען מען האט באשולדיגט, נאר ווי עס שיינט מיינט ער דעם אויבער-לייטענאנט פון זיין סאזאט, הארשאני דאניעל.

זענען מיר געפארן.

מיר זענען אנגעקומען קיין סאטמאר, און אין סאטמאר זענען מיר איבערגעשטיגן אויפן נאדי-באניא'ער צוג, און פינף מינוט פארן זמן זענען מיר אנגעקומען קיין נאדי-באניא. מיר האבן אראפגעלייגט אונזערע פעקלעך ביי א איד, און מיר זענען געגאנגען אין בית-המדרש'ל דאוועננען. מיך האט געלאדענט אויף יום-טוב א חסידישער איד מיטן נאמען "בראך". בייטאג האב איך אויך געדאוועננט אין בית-המדרש'ל, און געגעסן אויף דעם פלאץ וואו איך האב געגעסן אויפדערנאכט.

פארנאכט האבן מיר אלע דריי געדאוועננט מנחה, און מיר זענען ארויסגעגאנגען אקעגן די פינף יונגלעך וואס מיר האבן זיי איבערגעלאזט אין פעסט. זיי האבן געברויכט אנקומען פארנאכט. מיר האבן זיי דערווארט און מיר זענען אריין אין די קאסערין זיך מעלדן. די פעקלעך האבן מיר געלאזט אינדרויסן, ווייל אונז האבן מיר געמיינט אז אונז גיי מיר אריין אין די קאסערין זיך מעלדן, און אויפאיינמאל ווען מיר אויך בעטן צעטלעך ארויסצוגיין אין שטאט צום דאוועננען, ווייל די גאנצע קאסערין האט געהאט פריי דריי טאג, צוויי טאג ראש השנה וואס איז געפאלן דאנערשטאג און פרייטאג, און דערנאך שבת תשובה.

אבער מען האט אונז נישט געוואלט געבן די צעטלעך, זענען מיר אויפדערנאכט ארויס נאך די פעקלעך בגניבה, און צוריק אריינגעקומען אין זעלבן אויפדערנאכט.

אויפן אנדערן צופרי, דאס הייסט דעם צווייטן טאג ראש השנה, האט מען אונז געזאגט אז אונז דארפן מיר זיך גיין מעלדן צום אל-עזרעדעש, אז מיר זענען אנגעקומען. ווייל יעדער נייער מענטש וואס איז אריינגעקומען אין די קאסערין, האט זיך געברויכט מעלדן פארן זאסלאוי פאראנשנאק.

דא איז אבער געווען זייער א מיאוסע מעשה, אונז האבן מיר געהאט באוואקסענע בערד, און אזוי האט מען אונז נישט געוואלט לאזן גיין צום אל-עזרעדעש, דערביבער האבן מיר זיך געמוזט אום יום טוב אראפנעמען די בערד רח"ל... – די מעשה איז אונז אנגעקומען זייער שווער, נאר מיר האבן געמוזט, און נישט געהאט קיין אנדערע ברירה.

אונז זענען מיר אנגעקומען צום קי-האלגאטאש, איז אונז דורכגעגאנגען דער **סאזאטאש** "פאלגאר" ימ"ש, דער עוכר ישראל, האט ער אונז געזאגט: אז עס איז אונז נישט געלונגען צו זיין צווישן די אלטע. אונז האבן מיר געמיינט אז אונז וועלן מיר **ליבירען** מיט די אלטע צוזאמען, אבער עס איז אונז נישט געלונגען, מען האט אונז צוריקגערופן, און אונז וועלן מיר מוזן אויסדינען די דריי יאהר אקטיווע דינסט[1].

נאר בלויז צוויי טאג שפעטער האט מען דעם רשע אפגעהאלטן. ער האט געהאט אויף זיך 300 קלאגעס, וואס דער אל-עזרעדעש האט אים באשולדיגט, אז ער האט אפגעהאלטן די **ליבירי** צעטלען פון קראנקע מענטשן, ער האט זיי וויטער געהאלטן אין טאבאר, און נישט געוואלט אהיים לאזן, אא"וו.

מיר זענען דארט געשטאנען ביז ווילאנג דער אל-עזרעדעש איז אנגעקומען. דער אל-עזרעדעש האט בלויז געפרעגט יעדן פון וואו ער איז, און וואס זיין באשעפטיגונג איז... – ווייל ער איז געווען זייער א פיינער מענטש, א גוטער פריינד פארן נאדי-באניא'ער רב, און דער רב האט ביי אים אלעס ערלעדיגט.

עס איז שוין געווען נאכמיטאג, און אונז האבן מיר זיך נישט געקענט באקומען אין שטאט, צו הערן בלאזן שופר. האבן מיר זיך איינגעשטעלט, און מיר זענען אוועק אן קיין ערלויבעניש, איך, מיט שמחה'ן, און מיט מענדל חיים'ן. מיר זענען געקומען אין בית המדרש און אין שוהל, אבער אונז האבן מיר נישט געקענט טרעפן קיין שופר. אלע שופרות זענען געווען פארבארגט אין שטאט. ביז קוים האבן מיר געטראפן איין שופר אין ויזשניצער בית-המדרש'ל.

אויפדערנאכט, ליל שבת תשובה, זענען מיר צוריק אריין אין די קאסערין, און אויפצומארגנס, שבת נאכמיטאג, זענען מיר צוריק ארויס

1 זיין זידלעריי האט באדייטעט, ווייל אזוי ווי דער מחבר ז"ל און זיינע חברים, די אכט יונגלער, זענען געווען געווארן צו גיין קיין אוקריינא, ווי דערמאנט אין פערצנטער קאפיטל, זענען זיי ארויסגעפאלן פון זייער עלטער, צווישן די מונקא-ארבייטער אויפן צווייטן יאר פון דינסט, נאר זענען געקומען צווישן די עלטערע מונקא-ארבייטער, וועלכע האבן שוין געהאלטן נאך דריי יאר דינסט, און זענען געגאנגען אויף אוקריינא. איצט אבער אזוי ווי עס האט זיך אפגעשטופט דאס ארויסגיין אויף אוקריינא, זענען די אכט יונגלער צוריקגערופן געווארן צו קומען ארבייטן מיט זייער עלטער. האט ער געטשעפעט, אז עס וועט זיי נישט געלונגען זיך ארויסצודרייען פון דריטן יאר דינסט, ווייל מען האט זיי צוריקגערופן צו די מונקא-ארבייטער פון זייער עלטער.

אין שטאט.

מיטוואך (ה' עשי"ת ז' תשרי) האט מען אונז אלע אכט צוזאמען גערופן, אונז האבן **מיר זיך געפאקט** צידה לדרך, און מען האט אונז געגעבן א צעטל צו פארן קיין טאשנאד. האבן זיך די יונגלעך מיישב געווען אז זיי פארן פריער אהיים אויף איין טאג, און דערנאך וועלן זיי זיך מעלדן אין טאשנאד. איך מיט שמחה פערלמוטער האבן מיר נישט געקענט אהיים פארן, צוליב דעם **איינשלוס**[1], האבן זיי געזאגט אז אונז זאלן מיר זיי דערווארטן אין קראלי[2]. און שמחה האט געזאגט אז אין קראלי האט ער א פעטער, ר' בענדי דייטש, וועלן מיר זיין דארט ביי זיי א גאנצן טאג דאנערשטאג.

מיר זענען אנגעקומען מיטוואך אויפדערנאכט שפעט קיין קראלי. שמחה האט אויפגעוועקט ביי זיין פעטער, און עס איז אויפגעשטאנען איינער פון די הויז געזינד, און האט אונז געגעבן נאכטמאל. אונז האבן מיר זיך גענייגט שלאפן, און צופרי זענען מיר געגאנגען צו שלש עשרה מדות צום בערבעשט'ער רבי.

מיר האבן געדאוונט. אויף פרישטאג האב איך שוין נישט געוואלט צוריק גיין אויף דעם פלאץ וואס איך האב געגעסן נאכטמאל. נאכן פרישטאג בין איך צוריקגעגאנגען צו ר' בענדי דייטש, און איך האב געבעטן פון שמחה'ן ער זאל מיר ארויסברענגען א בבא מציעא גמרא. די טאכטער פון ר' בענדי האט אראפגערוימט דעם טיש, און איך האב מיך געזעצט לערנען. זיי האבן מיך אנגעקוקט אז איך לערן נאכאנאנד א פאר שעה.

דאן בין איך מיט שמחה'ן געגאנגען זיך ראזירן. דערנאך פרעגט מיך ר' בענדי'ס ווייב פון וואו איך בין? – האב איך איר געזאגט. האט זי געזאגט אז נישט ווייט פון קאלאדנא, האט זי א מומע'ן אין וואלאסק, די מומע דבורה. האב איך געזאגט דאס פאר מיר געהער זי אויך אן א מומע. דערנאך איז זי געוואויר געווארן ווער איך בין, און איך בין אויך געוואויר געווארן אז איך

1 ווי עס שיינט, האט דער טראנספער פונעם באן איינגעשלאסן די וואוינערטער פון די אנדערע זעקס יונגלער, אבער נישט די וואוינערטער פונעם מחבר און זיין חבר שמחה פערלמוטער.

2 ווייל זיי האבן באקומען אין צעטל אלע אכט צוזאמען, ממילא האבן זיי געמוזט אינאיינעם אנקומען קיין טאשנאד.

האב נישט אנגעטראפן געגנצליך צו א פרעמדן מענטש.

דערנאך האט זי געזאגט אז אויב איך בין פעטער **מענדל איציק'ס** אייניקל, איז איר שוין נישט קיין וואונדער אז איך לערן אזוי פלייסיג. דאן האט **די טאכטער פון ר' בענדי** געזאגט פאר שמחה, אז אזא חתן דארף זי, וואס לערנט אזוי ווי איך.

אויפדערנאכט האט מען אונז געבאקן א בארכיס[1], און מען האט אונז מיטגעגעבן פלייש און קיכעלעך צום פארפאסטן[2] און צום אויספאסטן. אויפדערנאכט זענען מיר געגאנגען צו דער שטאציאן, און אונז האבן מיר זיך הערצליך געזעגענט פון ר' בענדי'ן. אונז האבן מיר דערווארט דעם צוג און געפארן ביז טאשנאד, און אין טאשנאד האבן מיר זיך אלע אכט צוזאמען געטראפן, און געגאנגען אין די קאסערין.

יום כפור האט מען געהאט פריי, מען איז נישט ארויס עקזיצירן, נאר אונז האבן מיר א גאנצן טאג רואיג געדאוונט. צום פארפאסטן און צום אויספאסטן האט מען עפעס אריינגעברענגט פון שטאט.

ווילאנג מיר זענען געווען אין טאשנאד זענען מיר געווען עקסטער, אונז זענען מיר נישט געגאנגען עקזיצירן. מיר זענען געווען עקסטער און געשלאפן עקסטער. וואלף איזשאק האט יום כפור נאכמיטאג באקומען דאס **ליבריר** צעטל, און איז דעם אנדערן טאג אהיים געפארן. ער איז נעבעך אומשולדיג אריינגעפאלן אין געשטראפטן סאזאט דורך א טעות, אנשטאט אן אנדערן, און האט נאך געברויכט ליבירירן אין מערץ (אדר א' – אדר ב'), און דאס האט זיך אזוי פארצויגן ביז יום כפור.

דעם ערשטן טאג סוכות נאכמיטאג האט מען אונז אריינגערופן אין דער קאנצעלייי, און מען האט אונז געגעבן צעטלעך, פאר יעדן צו גיין צוריק אין זיין סאזאט אריין. אין דריטן סאזאט בין איך נאר איינער אליין געגאנגען.

אונז האבן מיר טאקע ארויסבאקומען דאס צעטל, אבער קיין צוג האבן מיר נישט געהאט ביז צופרי. זענען מיר אריינגעגאנגען אין שטאט, אונז האבן מיר אראפגעלייגט די פעקלעך אויף א פלאץ, און אונז זענען מיר

1 א גרויסע חלה.
2 אויפצומארגנס, פרייטאג, וואס איז אויסגעפאלן ערב יום כיפור.

געגאנגען אין בית המדרש, איך, שמחה, מענדל חיים, און מאיר מייזעלס. ווידער די אנדערע זענען אהיים געפארן.

אונז האבן מיר נאך עפעס טועם געווען א פרי אין די סוכה, לכבוד יום טוב, און לכבוד אושפיזא דאברהם. אויפדערנאכט בין איך געגאנגען צו א בעל הבית עסן. צופרי (פרייטאג, דעם צווייטן טאג יו"ט) האבן מיר געדאוונט בהשכמה, אונז האבן מיר זיך אנגעגרייט עפעס מיטצונעמען אין דער **ישיק**, און אונז זענען מיר געגאנגען צו דער שטאציאן[1].

אונז האבן מיר דערווארט דעם צוג, אונז האבן מיר זיך אויפגעזעצט, און געפארין ביז אויף ציגאניוו. אין ציגאניוו האבן מיר געברויכט ווארטן א גאנצן טאג, זענען מיר געגאנגען צו א איד, אונז האבן מיר דארט געשמועסט א פאר שעה, און אונז האבן מיר געגעסן מיטאג.

אונז האבן מיר זיך געזעגענט, און געגאנגען צו דער שטאציאן. אויפדערנאכט (פרייטאג צו נאכטס, שבת חוה"מ סוכות) האבן מיר זיך אויפגעזעצט, און מיר זענען געפארן ביז **דעעש**. אין דעעש זענען מיר אויסגעשטיגן און אריינגעגאנגען אין שטאט, עס איז אבער שוין געווען שפעט ביינאכט האבן מיר שוין קיינעם נישט געטראפן, זענען מיר געגאנגען צום רב, און אונז האבן מיר זיך געלייגט שלאפן אין דער סוכה. שב"ק צופרי זענען מיר אויפגעשטאנען האט מען אונז שוין מכבד געווען מיט טיי, און אונז האבן מיר געשמועסט מיטן רב'ס זון, וועלכער האט אויך געברויכט איינרוקן צום מונקאטש-סאזאט, אבער ער האט זיך באהאלטן און נישט איינגערוקט.

די שבת'דיגע מיטאג סעודה בין איך געגאנגען עסן צו ר' יחזקאל סאנדער, און דערנאך בין איך געקומען צום רב'ס טיש. שלש סעודות האבן מיר געמאכט ביים רב. אויפדערנאכט מוצאי שב"ק, האבן מיר געגעסן נאכטמאל, סעודת מלוה דמלכה, ביים רב. דאן האב איך איינגעקויפט ביי א געוועלבער[2] צוקער **ווארעז**, אז איך זאל עס טראגן פאר די יונגלעך צו פארקויפן, אזוי אז איך זאל עפעס פארדינען.

---

1 ווי פארשטענדליך, האט דער מחבר ז"ל דא נישט געהאט קיין אנדערע ברירה, נאר פארן אום יו"ט, און דערנאך אויך אום שב"ק, זייענדיג אונטערן קאנטראל פון מיליטער, וואס אויב ער זאל נישט פאלגן איז אחת דתו, אזוי ארום אז עס איז געווען פיקוח נפש.

2 גראסערי מאן.

זונטאג חוה"מ צופרי זענען מיר געגאנגען אין בית המדרש דאוועגען, און אונז האבן מיר געבענטשט אתרוג. אין גאנץ אונגארן איז דעמאלט נאר געווען פיר אתרוגים, איינס האט בעלזער רב געהאט אין פעסט, און איינס דעעש'ער רב, **אינאיינעם מיטן קלויזנבורגער רב.** דאס האט באקומען א פעסטער איד אויף דער פאסט פון זיין טאכטער אין פראנקרייך.

זונטאג פארמיטאג זענען מיר אוועק צום צוג, און אונז זענען מיר אויפגעשטיגן און געפארן ביז סערעט-פאלווא. אין סערעט-פאלווא זענען מיר אויסגעשטיגן, און מיר האבן געברויכט ווארטן אויף א צוג ביז 12 ביינאכט. זענען מיר געגאנגען צום סערעט-פאלווא'ער שוחט, און דארט האב איך אהיים געשריבן קארטלעך, און דערנאך זיך ארום געדרייט אין סערעט-פאלווא ביז ביינאכט!

*

עס איז מיר אין זינען אריין, אז עס איז כדאי צו פארשרייבן די שוידערליכע קאטאסטראפע, וואס דעם כלל ישראל פון אייראפע האט באטראפן, ביי וועלכן איך בין אויך נישט געווען קיין אויסנאם, נאר מיין נשמה און מיין גוף האבן זיך אויך אסאך געפיניגט און געפלאגט אין פארשידענע קאנצענטראציע לאגערן.

-17-

יום ב' ואתחנן ו' אב תש"ה לפ"ק

אין סערעט-פאלווא אויפדערנאכט, אום צוועלף אזייגער, האבן מיר זיך אויפגעזעצט אויפן צוג. דעמאלטס בין איך געפארן שוין דאס דריטע מאל דורך דער באן-שטרעקע, וואס איך זעלבסט האב געארבייט אויף איר[1].

1 זעה פערטער קאפיטל.

ווען מיר זענען אנגעקומען קיין דעדא האב איך מיך קושנדיג געזעגנט פון מיין ליבן חבר מענדל חיים ווייס, פארטשאלמא'ער שוחט'ס זון'. פון שמחה'ן האב איך מיך נישט געזעגנט, ווייל ער איז אויפגעשטיגן אויף אן אנדערע וואגאן, און זוכן אים האב איך נישט געקענט ווייל עס איז געווען א גרויס געשטויסעריי. נאר איך האב אים געשיקט א גרוס מיט מענדל חיים'ן.

איך בין געפארן א גאנצע נאכט און מאנטאג (ג' דחוה"מ סוכות) בערך ניין אזייגער פארמיטאג, בין איך אויסגעשטיגן אין שיק-סערדא. דארט האב איך מיך אויפגעזעצט אויפן אויטא, און איך בין געפארן קיין קאַסאָן-אָל-טיז, איך בין אראפגעשטיגן פונעם אויטא, און איך האב געזוכט אונזער סאזאט. אזוי זוכנדיג האב איך געטראפן פארן אויף א ביציקל דעם **צענער סאבוי דעם שרייבער**, האט ער מיך אפגעפירט צום סאזאט.

איך בין אריינגעקומען דארט וואו זיי האבן געהאט דאס קוואטיר, אין א שטאל, אבער איך האב קיינעם נישט געטראפן אינדערהיים. אלעס איז געווען בייַ דער ארבייט. נאר צוויי קראנקע יונגלער, איינער פון זיי איז געווען שמואל מערמעלשטיין פון דיריבראטיץ, וואס איך האב מיט אים אינאיינעם איינגערוקט אין מיליטער.

ער האט מיר דערציילט וויאזוי עס גייט דא די ארבייט, און אז די ארבייט איז שוין נישט אזוי שווער ווי עס איז געווען א גאנצן זומער, ווייל אן אנדערער סאזאט האט שוין געמאכט די ארבייט וואס איז געווען ארויסגעגעבן פארן דריטן סאזאט, נאר יעצט העלפט דער דריטער סאזאט פארן ערשטן און פארן פערטן סאזאט. און ער האט מיר אויך דערציילט אז מיין חבר שלו' מנחם פרערויא פון ראקאשין – וועלכער איז מיט מיר אין איין טאג געבוירן, און איך האב מיט אים אינאיינעם געלערנט אין חדר און אין דער ישיבה – אז ער איז מיט א וואך צוריק געפארן קיין קאשוי, אז ער האט צו טון מיט די אויגן, און האט **לעבירט**.

דערנאך בין איך געגאנגען אין דער קאנצעלי, און איך האב מיך

---

1 ווי געשריבן אין זעכצנטער קאפיטל, האבן זיי זיך געדארפט צוריקקערן יעדער איינער צו זיין סאזאט וואו ער איז געווען, איידער זיי זענען אריין אין געשטראפטן סאזאט. אזוי ארום איז דער מחבר ז"ל צוריקגעגאנגען אין דריטן סאזאט, און די צוויי חברים מענדל חיים וויס און שמחה פערלמוטער צו אן אנדערן סאזאט, פון וואו זיי ביידע זענען געקומען.

געמאלדן. דערנאך איז צו מיר געקומען ר' מענדל וואלף דרוממער פון אורשיווא, און אונז האבן מיר אינאיינעם געשמועסט. איך בין געגאנגען צו אים אין קוואטיר, האט ער געהאט זיך אויפגעשטעלט א סוכה, צוזאמען מיט הב' משה שווארץ, ביי אן אונגארישן גוי אין הויף, און איך האב געגעסן אין דער סוכה.

איך האב מיך געזארגט דאס איך גיי אין דער **ישיק**, און דארט וועט זיין שלעכט, עס וועט נישט זיין וואס צו עסן, אזוי ווי פאר א יאר זענען אידן פונעם מונקאש-סאזאט דארט געשטארבן, פון די גרויסע צרות און פלאג, אזוי ווייט אז מען האט געזאגט ענדערש ארויסגיין אויף אוקריינא, ווי איידער גיין אין דער **ישיק**.

אבער עס איז נישט געווען דאס וואס פאר א יאר, ווייל די גוים זענען צו אונז געווען אזוי העפליך, אז וואו אונז זענען מיר נאר אריין געגאנגען האבן מיר געמוזט ביי זיי עסן, אדער צונעמען עפעס פון זיי.

ווייל דעם פארגאנגענעם מוצאי יום כפור איז געווען דארט א פייער, דאס דארף האט געברענט, און עס האבן זיך שוין אנגעכאפט מערערע שטיבער. די גוים האבן געלאשן און האבן נישט געקענט פארלעשן. די פייער האט געברענט בעסער און בעסער. האט מען געמאכט אן אלארם פאר די אידישע יונגלעך, אז זיי זאלן קומען פארלעשן דעם פייער.

און די יונגלעך האבן עס טאקע פארלאשן. זיי זענען געקומען מיט שויוולען, מאנכע האבן נאס געמאכט טישטוכער, כדי די פייער זאל נישט ווייטער גיין, און די איבריגע האבן געטראגן וואסער, און מיט די שויוולען צושארט דאס פייער, ביז דער פייער איז געקומען אונטער קאנטראל.

איז דארט געווען אן אונגארישער מאיאר, האט ער געזאגט פאר די גוים: איר האט געפויקט היינט בייטאג אז פאר די מונקא-סאלגאלאטאשיס זאל מען גארנישט פארקויפן קיין עסענווארג, און יעצט ווען נישט זיי וואלט דאס גאנצע דארף פארברענט געווארן. האבן זיי דעם אנדערן טאג גערופן יונגלעך פון דער גאס, אז זיי זאלן גיין צו זיי עסן מיטאג. אויך האבן זיי מיטגעגעבן פאר זיי עסנווארג.

עס זענען געווען יונגלעך וואס האבן געהאט פלעצער אויף יעדן

טאג וואו צו גיין עסן, און טאמער איז ער איין טאג נישט געקומען האט מען געשיקט א שליח אים פרעגן, פארוואס ער איז נישט געקומען צום מיטאג מאלצייט. און נישט נאר די פשוט'ע גוים, נאר אויך די פריצים, דער נאטיר, אדער שולע לערער'ס, אלע האבן געגעבן עסנווארג פאר די אידישע יונגלעך. און ווען די יונגלעך זענען פון דארט אוועקגעפארן, האבן זיי געבאקן און געקאכט פאר אונז.

איך מיט ר' מענדל וואלף דרוממער'ן, און פראנקעל פון אוהעל, האבן מיר געפירט א קאך. אונז האבן מיר זיך פארשאפט מעל, און אונז האבן מיר געקאכט פון מעל פארשידענע טייגן און פערפל, אזוי ארום אז מיר האבן נישט געהונגערט אין קאסאן-אל-טיז.

דעם אנדערן טאג ווען איך בין אנגעקומען בין איך ארויס צו דער ארבייט, וואו איך האב אינאיינעם געארבייט מיט עובדי' דאווידאוויטש, וואס איז מיט מיר אינאיינעם געווען אין געשטראפטן סאזאט. די ארבייט איז געווען צום אויסהאלטן, נאר ארבייטן האט מען געברויכט פעסט. מען האט ארויסגעגעבן צוויי גריבער אויף איין טאג אויסצוגראבן, אריינצושטעלן דערין די טעלעפאן-שטאנגען. נאר דאס איז יא גוט געווען, אז טאמער איינער האט זיך פארטיג געמאכט די ארבייט, האט ער געקענט אריינקומען אין קוואטיר.

שפעטער מיט צוויי א האלב וואכן זענען מיר אריבער אויף סענט-לעלעק האָראָם-סעק-מעדיע. דארט איז שוין נישט געווען אזוי גוט ווי אין קאסאן-אל-טיז, די גוים האבן שווער געוואלט פארקויפן עסן, און מען האט נישט געקענט באקומען קיין זאך, אויסער קארטאפל. און דאס אויך שווער. אין סענט-לעלעק איז משה שווארץ געפארן אויף קאשוי לעבירין, און האט מיר איבערגעלאזט אן אלטן אנצוג. דערנאך א צייט שפעטער איז אויך אוועקגעפארן ר' מענדל וואלף דרוממער, וועלכער האט אויף דעם געארבייט אנדערהאלבן יאר, ביז ווילאנג ער האט דאס באקומען.

אונז זענען מיר געווען צוויי וואכן אין סענט-לעלעק איז אנגעקומען א באפעל אז די וואס זענען געקומען אויף טאשנאד פון קאשוי, זאלן אלע גיין אויף סענט-קיראלי-סאבאדיא, צום 108.59 סאזאט. איך האב געוואוסט ווער דער סאזאט איז, ווייל ווען איך בין נאך געווען אין פיר און

פופציגער סאזאט, האט געהייסן אז דער סאזאט גייט מיט אונז ארויס אויף אוקריינא[1].

איך האב באלד געקלערט אז דאס איז זיכער כדי צו דערפילן דעם סאזאט וואס האלט פארן ארויסגיין אויף פוילן[2], און איך האב עס געזאגט פאר די יונגלעך. אבער אונז האבן מיר נישט געהאט קיין גרויסע פארכט, ווייל מען האט געהאפט דאס ביז ווילאנג אונז וועלן מיר ארויסגיין, וועט זיך אנהויבן די ווינטערדיגע אפענסיווע, אזוי ארום אז אונז וועלן מיר נישט גיין צו ווייט, העכסטנס ביז סטאניסלאוו לעמבערג.

דער באפעל איז געקומען מיטוואך, און פרייטאג פארמיטאג האט מען אונז צוזאמען גענומען, מען האט אונז אויסגעצאלט דעם **זשאלד**, און ווער עס האט נישט געהאט גוטע קליידער האט באקומען קליידונג און שיך. ביים **זשאלד** אויסצאלן איז דארט אנוועזנד געווען **זאסלויש דאוויד**, ער האט זיך פון יעדן געזעגנט און געזומען די האנט, און האט זיך באדאנקט זאגנדיג, אז די צווייט יעריגע האבן גוט געלערנט די ערשט יעריגע צו ארבייטן, און זיי האבן גוט געפירט די ארבייט, אזוי אז עס וואלט גוט געווען אז אונז זאלן מיר בלייבן נאך ביים דאזיגן סאזאט. נאר אזוי ווי עס איז א באפעל, קען מען גארנישט טון. אבער ער זארגט זיך נישט פאר אונז, ווייל אונז וועלן מיר זיך זיכער גוט אויסארבייטן, אזוי ארום וועט אונז אלעמאל גוט זיין.

פארנאכטס זענען מיר געגאנגען אין **ראקטאר**, מען האט אונז געגעבן ברויט, און פאר יעדן א ק״ג מארמאלאד. מען האט געטיילט איינער פאר צען מענטשן קאסט געלד, צוויי הונדערט און צוואנציג פענגא, און מיר זענען גיך געגאנגען צום צוג. צום צוג האבן אונז באגלייט איין סאקאס-וועזעטי, וועלכער האט זיך פריינטליך געזעגנט פון אונז, און אונז האבן מיר זיך אויפגעזעצט אויפן צוג.

אויפן צוג האט ר׳ מנשה קעניג פון שאַראָש-פאָטאָק צוטיילט דאס געלד וואס מיר האבן געהאט, און אונז זענען מיר געפארן דורך קעזדי-וואַשאַרהעלי – דעדי – סערעט-פאלווא – דעש – קראלי – סאטמאר –

1 זעה פערצנטער קאפיטל.

2 ד.מ. אז דער סאזאט זאל האבן גאנצע הונדערט מענטשן, אזוי ווי א סאזאט דארף צו זיין, וואס דער באדייט דערפון איז, אז גאנץ אין קורצן וועלן זיי סוף סוף ארויסגיין קיין אוקריינא.

קיראליהאז – בערעגסאז – באטאי – טשאפ. פון באטאי און פון טשאפ זענען דאס מערסטע יונגלעך אהיים געפארן, עס איז נאר געווען א פאר יונגלעך וואס האבן נישט געקענט פארן וועגן איינשלוס. אויך איך האב נישט געקענט פארן, דעריבער האב איך דערווארט די איבריגע יונגלעך אין טשאפ.

האב איך געווארט אויף זיי א גאנצן טאג דארט אין טשאפ, און דערווייל האב איך געשריבן קארטלעך אהיים, און אויף קומניאט, אז איך גיי צוריק צו דעם זאסלאאי וואו איך בין געווען זומער, און ווארשיינליך האלט ער פארן ארויסגיין אויף פוילן, און דערפאר רופט מען אונז צו זיי, כדי צו דערפילן דעם סאזאט.

אויפדערנאכט זענען די יונגלעך אנגעקומען פונדערהיים, און מיר זענען געפארן ביז פעסט. אין פעסט האבן מיר עטוואס געווארט, און דינסטאג צופרי זענען מיר אנגעקומען קיין באָלאָטאָן-פירדיא. מיר האבן זיך געזומען גיין א וועג פון זעקס ק"מ צו די בארקן. מיר זענען אנגעקומען פארמיטאג, און נאכמיטאג זענען מיר זיך געגאנגען באדן. דארט איז אויך געווען דער פיר און פופציגער סאזאט, און ווען זיי האבן מיך געזעהן האבן זיי מיט מיר געהאט מיטלייד, אז איך בין צוריק אנגעקומען אין דעם זאסלאאי וואס גייט ארויס אויף פוילן. ווייל זיי האבן געמיינט אז איך האב מיך ארויסגעדרייט פונעם ארויספארן אויף פוילן, און דערווייל בין איך ווייטער דא.

אויפדערנאכט ווען אונז זענען מיר צוריקגעקומען פונעם באדן האב איך געהערט, אז אונז גייען מיר מארגן אינדערפרי אויף אורלויב אויף פינף טאג. איך האב געהאט גרויס פרייד, אז איך וועל צוריק זעהן מיינע ליבע עלטערן און געשוויסטער. מיטוואך פארמיטאג האבן מיר ארויס באקומען די אורלויב צעטלעך, און עס איז געקומען דער סאזאט פירער און האט אונז אנגעזאגט, אז אין פעסט זאלן מיר זיך נישט ארומדרייען, און אונז זאלן מיר פונקטליך צוריקקומען. ער האט מיט אונז זייער גוט גערעדט און אונז שיין געבעטן, אונז זאלן מיר אים טון דאס געפעליגקייט, כדי מען זאל וויסן אז דאס איז זיין סאזאט, און האט צוגעגעבן, אז וויאזוי מיר וועלן זיין צו אים אזוי וועט ער זיין צו אונז.

אונז זענען מיר נאכאמאל געגאנגען אויף באלאטאן-פירדיא, און ביי דער שטאציאן האבן מיר זיך אויפגעזעצט און געלייזט קארטן. אינאיינעם מיט מיר זענען אויך געפארן אהיים אויף אורלויב מנשה ווייס פון ראקאשין, וועלכער האט מיט מיר אינאיינעם געלערנט ביי מיין ליבן טאטן און ביי ר' לייביש פרערויא'ן, שנת **תש"ב**, און אויך כ"ץ יונגל פון אורשיווא.

אונז זענען מיר אנגעקומען אויפדערנאכט קיין פעסט, און אין פעסט האב איך זאפארט געהאט אן איינשלוס. איך בין אנגעקומען קיין בערעגסאז דאנערשטאג פארמיטאג עלף אזייגער, און איך האב מיך באלד אויפגעזעצט אויפן קליינעם צוג'ל.

אין צוג'ל האב איך געלייגט תפילין, און איך בין אנגעקומען קיין אורשיווא צוויי אזייגער. אין אורשיווא האב איך געגעסן פרישטאג, און דער פעטער האט מיך אויסגעפרעגט וואס דער אורלויב באדייטעט, צי איז דאס נישט צוליב'ן ארויספארן קיין פוילן. דער פעטער האט נעבעך געוויינט נאך זיין זון ר' חנניא יום טוב ליפא, וואס ער ווייסט נישט פון אים גארנישט, און האט פון אים שוין לאנג נישט באקומען קיין שום שרייבן.

נאר די מומע און די טאכטער מלכה'לע האבן שוין געוואוסט אז ליפא לעבט נעבעך נישט. ער איז נעבעך פארברענט געווארן אין שפיטאל, וועו מען האט אנגעצינדן א שפיטאל מיט קראנקע, וואו עס זענען געווען ליפא, שמואל'קא דעם פעטער יחיאל'ס, ר' שמואל סטרולאוויטש, און ר' יצחק דרוממער הי"ד.

מלכה'לע האט מיר געזאגט אז אונזער שלמה איז דא אין אורשיווא, און ער ברויך באלד אנקומען צום פעטער. ער איז טאקע באלד אנגעקומען, ער האט מיר געגעבן שלו' און האט געזאגט אז באלד וועט קומען בערל ר' שלמה אקערמאנ'ס זון מיטן וואגן, וועט איר אהיים פארן אינאיינעם.

שלמה האט אראפגעלייגט די זאכן וואס ער האט איינגעקויפט אויפן מארק, און איך מיט בערל'ן זענען מיר אהיים געפארן. ווידער שלמה איז נאך געבליבן אין אורשיווא. וועו איך בין אנגעקומען צו אונזער בריקל האב איך אראפגענומען פונעם וואגן די סחורה, דאס איז געווען א זאק מיט צוויבל, און איך בין געגאנגען ביז צו אונזער הויף.

יודל איז געווען מיטן טאטן אין הויף מיט א ליכט, און האט דערהערט אז א וואגן האט זיך אפגעשטעלט. איך בין שוין געגאנגען פונעם וואגן צום הויף, האבן זיי געקוקט ווער עס גייט דארט. שלמה האבן זיי געוואוסט איז עס נישט, ווייל זיי האבן דערקענט אין אופן פון גיין. וועז איך בין געקומען נענטער האבן זיי זיך דערפריידט כמוצא שלל רב, זיי האבן זיך יעצט מער געפריידט ווי נאך ביים ערשטן אורלויב וועז איך בין אהיים געקומען – כאטש וואס בלויז פאר ניין וואכן בין איך געווען אינדערהיים, ווייל יענעם טאג האבן זיי באקומען די קארטלעך וואס איך האב געשריבן פון טשאפ אהיים, אז מיר גייען קיין סענט-קיראלי-סאבאדיא, און פון דארט וועלן מיר ווארשיינליך ארויספארן קיין פוילן, האבן זיי געהאט גרויס פארדרוס וועגן מיר, און דא האבן זיי מיך דערזעהן אינדערהיים, האבן זיי געהאט גרויס פרייד.

איך בין אריינגעקומען אין שטוב, און די מאמע האט אויך געהאט גרויס פרייד, און חנה מיט רוזא'ן, און אויך חנה'לע פייגא'ס, וועלכע איז אויך געווען ביי אונז, נאך פון זומער אן. מען האט מיר געמאכט א נאכטמאל מיט פלייש, און מיר האבן אינאיינעם געגעסן.

איך האב זיי געזאגט אז פון ארויספארן הערט מען נישט גארנישט, כאטש מען גרייט זיך אז מען וועט ארויספארן, אבער קיין באשטימטע צייט דערפאר איז נאך נישטא, און מען האפט אז מען וועט נישט ארויספארן אזוי גיך. אונז האבן מיר געברויכט גיין אויף קיעוו, אבער קיעוו האבן די רוסן שוין לאנג געהאט אין די הענט, ממילא איז דא א שוואכע אויסזיכט אז מען וועט ארויספארן. און אפילו מען וועט שוין יא ארויספארן – האב איך זיי געזאגט – אז די לאגע אין אויסלאנד האט זיך שוין געבעסערט, ווייל איך האב מיך גראדע צוזאמען געטראפן – פארנדיג קיין סענט-קיראלי-סאבאדיא מיט אידן וואס זענען אהיים געפארן פון פוילן אויף אורלויב, און זיי האבן דערציילט אז זיי האבן פרייע קאסט, און מען פירט זיך גוט אויף מיט זיי, זיי קויפן ציגארעטלעך און מען קען עסן כשר'ס, ווייל מען קאכט נאר מיט פוטער אדער מיט מארגארין, און עס איז שוין נישט דאס וואס עס איז געווען מיט א יאר צוריק, וועז מען האט געשאסן אידישע יונגלעך, און זיי האבן נישט באקומען צו עסן, נאר פיל שלעק. די ארבייט איז אויך נישט געפערלעך, ווייל דאס מערסטע ארבייט מען אין מאגאזינען, און דאס

אלעס קען מען אויסהאלטן.

דערנאך בין איך געגאנגען שלאפן, ווייל איך בין זייער מיד געווען פון דאס פילע פארן, בין איך מיך געגאנגען אביסל אפרוען. צופרי, פרייטאג ערב שבת, בין איך אויפגעשטאנען, און איך האב מיך געשטעלט דאוונען, און דער טאטע האט זיך געזעצט זאגן תהלים, ווען ער איז געזעסן נעבן מיר. האט ער נעבעך געזאגט תהלים מיט הייסע טרערן... איך האב פארשטאנען אז דאס איז וועגן מיר, אבער איך האב אים נישט געזאגט קיין ווארט.

פארנאכטס זענען מיר געגאנגען אין מקוה, און דערנאך זענען מיר געגאנגען דאוונען. דער טאטע האט מיך געבעטן אז איך זאל גיין מקבל-שבת זיין מיטן עולם, אבער איך בין געווען אביסל פארקילט בין איך נישט געגאנגען.

אינדערהיים ביי דער סעודה האב איך מיך געשפירט זייער גוט, ממש ווי אין גן-עדן, און מיינע עלטערן האבן מיט מיר אויך פיל פרייד געהאט, און אזוי האב איך מיך גוט געשפירט ביז זונטאג מיטאג. זונטאג האט מען מיר געבאקן און געקאכט, איך זאל האבן אויפן וועג. וען עס איז געקומען די צייט וואס איך האב שוין געמוזט אפרייזן פונדערהיים, איז דער ליבער פאטער געווען ערגעץ, און איך האב מיך נישט געקענט געזעגענען פון אים. עס איז אבער געווארן שפעט און איך האב געהאט פארכט אז איך וועל אין אורשיווא פארשפעטיגן דעם צוג, האב איך מיך געזעגנט פון די ליבע מוטער און פון מיינע שוועסטערלעך, און פון די קליינע חנה'לען.

וען איך בין שוין געווען אויפן גאניק איז דער ליבער פאטער אנגעקומען, און האט מיר געזאגט, וואו איך וויל אזוי פרי גיין, ווייל עס איז נאך נישט קיין איינס אזייגער, און דאס צוג'ל פארט ערשט אום האלב זעקס. איך בין צוריקגעגאנגען און איך בין נאך געווען אינדערהיים א שטיקל צייט, דאן האב איך מיך הערצליך געזעגנט פון מיינע עלטערן און פון מיינע שוועסטער'ס.

שלמה האט בעפאר אוועק געטראגן מיינע שיך צום שוסטער, און איך מיט יודל'ן זענען מיר געגאנגען ביז בריד. אין בריד האבן מיר אפגעטרעטן צום שוסטער און איך האב נאך דארט געווארט אביסל, ביז ווילאנג די שיך

זענען פארטיג געווארן. איך האב מיר אנגעטון מיינע שיך, און איך האב מיך געזעגנט פון שלמה'ן.

יודל האט מיך ווייטער באגלייט, און האט מיר געגעבן זיין געשטריקטן סוועטער, און איך האב אים געגעבן דערפאר א רעקל. נאך בריד זענען מיר אונז געגאנגען אויפן וועג קיין אורשיווא צו. פארן ארויסלאזן זיך אין וועג, האט מיר די ליבע מוטער אנגעזאגט, אז איך זאל אים אביסל מוסר'ן, ווייל ער לערנט גארנישט, און וויל נישט פאלגן די ליבע עלטערן. האב איך אים איצט געבעטן אז ער זאל פאלגן די עלטערן, און אויך האב איך אים מער אפיר געזומען וועגן דאס לערנען, זאגנדיג אים, אז ער האט דאך א גוטן קאפ, איז פארוואס האט ער אין דער זייט געשטעלט דאס לערנען.

איך האב אים געבעטן אז ער זאל זיך צוריק נעמען צום לערנען, און ער זאל לערנען צושטייט און בעיון, וועט ער שוין דערנאך אליין האבן די גיסטע דערצו: "נאר דאס ערשטע מאל און דאס צווייטע מאל וועט דיר שווער אנקומען, דערנאך וועסטו שוין אליין האבן די גיסטע צום לערנען. און קוק אהער אז דו וועסט לערנען וועט דיך יעדער אינדערהיים ליב האבן, און מען וועט דיר נישט זאגן קיין ווארט."

ער האט נישט לאנג געקלערט און האט מיר צוגעזאגט אז ער וועט מיך פאלגן, און וועט לערנען יעדן טאג אביסל. און ער האט מיר אויך געזאגט, אז נאך היינט אויפדערנאכט וועט ער שוין אנהויבן זיין שיעור, און ער הייבט אן צו לערנען אלו טרפות, וויל דאס האט ער שוין געלערנט, ממילא וועט אים דאס אנקומען גרינגער.

ער איז מיט מיר געגאנגען ביז אונטער אורשיווא, און עס איז שוין געווען גוט פארנאכט, האט ער מיר געזאגט אז ער גייט צוריק. איך האב פון אים גענומען די האנט אויף דעם, אז ער וועט לערנען יעדן טאג, און אונז האבן מיר זיך געזעגנט.

איך בין אנגעקומען צום פעטער הערשל'ן, איך האב אנידערגעלייגט מיין פעקל, און איך האב מיך אביסל אראפגעזעצט. מלכה'לע האט מיר דערציילט אז מענדל וואלף דרוממער איז היינט צופרי געקומען פון קאשוי, און ער האט אין א מזל'דיגע שעה לעבירט. איך האב גרויס

גיסטע געהאט מיט אים צו שמועסן א פאר ווערטער, האב איך געקלערט אז ער וועט דאוונען אין שאלאבאקיר בית-המדרש'ל. בין איך געגאנגען אין בית-המדרש, אבער איך האב אים דארט נישט געטראפן. ער האט דעמאלט נישט געדאוונט אין שאלאבאקיר בית-המדרש.

איך האב מיך געזעגנט פונעם פעטער הערשל'ן און פון ר' חיים מרדכי'ן[1], און איך בין צוריק געגאנגען צום פעטער. ביים פעטער איז קיינער נישט געווען אינדערהיים, נאר מלכה'לע און זי האט געקנאקט נוס אויף מאנדלען. זי האט מיך געבעטן אז איך זאל מיך זעצן, אבער איך האב געזאגט אז איך ברויך באלד גיין צום צוג. האט זי מיר געזאגט אז זיי האבן נישט די זכי' אז איך זאל מיך אביסל פארזוימען ביי זיי, ווייל ווען איך קום צו זיי אויף א שטיקל צייט וויל איך שוין ווייטער גיין. און דאס זעלבע – זאגט זי – איז דער פעטער יוסף'ל, וואס ווען ער קומט צו זיי זאגט ער אז ער האט נישט קיין צייט, און ער דארף גיין ווייטער.

איך האב זיך אראפגעזעצט און זי האט מיך אויסגעפרעגט עטליכע זאכן. און די מומע עטי איז אנגעקומען אהיים. אבער איך האב נישט קיין צייט געהאט צופיל זיך צו פארזוימען ביים פעטער, האב איך מיך פון זיי געזעגנט, און איך בין געגאנגען צום צוג.

ביים צוג האב איך מיך נישט צופיל פארזוימט און דאס צוג'ל איז אנגעקומען. איך בין געפארן קיין בערעגסאז, און אין בערעגסאז האב איך מיך צוזאמען געטראפן מיט שלו' שמילאוויטש'ן, וואס איז געפארן פונדערהיים אויף פעסט. ער איז געווען אינדערהיים אויף איין טאג פון מונקא-טאבאר. דערנאך האב איך מיך געטראפן מיט ליב שמילאוויטש'ס ברודער, וואס איז פון בערעגסאז געפארן אהיים אויף קומניאט, האב איך באפוילן פאר מיינע ליבע שוועסטער'ס פייגא'ן און שיינדל'ן, אז איך בין געווען אינדערהיים און יעצט פאר איך צוריק אויף סענט-קיראלי-סאבאדיא.

דער צוג אין בערעגסאז איז אנגעקומען, און אונז האבן מיר זיך אויפגעזעצט אויפן צוג. צופרי זענען מיר געווען אין פעסט, און אונז האבן מיר זיך שוין צוזאמען געטראפן אלע חברים וואס זענען געפארן צוריק פון

1 וועלכע זענען דעמאלט אנווועזנד געווען אין שאלאבאקיר בית המדרש.

אורלויב. די יונגלעך האבן זיך אפגעשמועסט אז זיי וועלן זיך פארזוימען א גאנצן טאג אין פעסט, און אויפדערנאכט וועל מיר פארן ווייטער.

איך בין א גאנצן טאג געווען אויפן **דעליפייאָ האָדוואָר** און געווארט אויף זיי. פארנאכטס האבן מיר זיך צוזאמען געזומען און אונז זענען מיר געפארן. וועו אונז זענען מיר אנגעקומען אויף באלאטאן-פירדיא איז שוין געווען גוט טונקל, און אונז האבן מיר זיך געזומען גיין צו די בארקן. דאס גיין דעמאלט איז געווען זייער שלעכט, ווייל עס זענען געווען מארסטן, און עס איז שוין געווען זייער טונקל.

אונז זענען מיר קוים אנגעקומען צו די בארקן האבן מיר שוין געהערט דאס ערשטע ווארט, אז מארגן טוען מיר איינוואגאנירן ארויסצופארן, און אז עס איז שוין 100 פראצענטיג אז מיר פארן מארגן פון סענט-קיראלי-סאבאדיא.

וועו אונז זענען מיר אנגעקומען צו דער שטאציאן אין באלאטאן-פירדיא האבן מיר געטראפן יונגלעך וואס זענען אהיים געפארן אויף אורלויב, האבן מיר זיי געפרעגט וואס עס הערט זיך וועגן ארויספארן? — האבן זיי אונז געזאגט אז עס איז נישטא קיין שום ענדערונג פון פריער. עס איז נישטא קיין שום באפעל און קיין שום נייעס וועגן ארויספארן. אבער וועו אונז זענען מיר אנגעקומען צו די בארקן האבן מיר שוין געהערט די ווארהייט, אז עס איז שוין דא א באפעל צו פארן.

איך האב מיר נישט געמאכט דערפון קיין גרויסע שברי-לב, און איך האב די גאנצע צייט נישט געהאט קיין גרויס פארכט פונעם פארן, ווייל איך האב געזאגט אז דער באשעפער וואס העלפט דא אינלאנד דער וועט העלפן אין אויסלאנד, און איך האב געהאפט אז עס וועט מיר נישט שאטן דאס ארויספארן.

אונז האבן מיר זיך געמאלדן אין דער קאנצעליי, און אונז האבן מיר זיך געלייגט שלאפן. צופרי האבן מיר זיך צוזאמען געפאקט די זאכן, און אונז האבן מיר אנגעהויבן צו טראגן זאכן צו דער שטאציאן. עס איז ארויס א טראנספארט צו דער שטאציאן אריינוואגאנירן די זאכן אין די וואגאנען. נאכמיטאג זענען מיר אלע געגאנגען צו דער שטאציאן, און מען האט

אונז איינגעטיילט אין די וואגאנען. אונז זענען מיר געווען די וואס זענען געקומען די אקטיוו[1], זענען מיר אונז געווען אינאיינעם אין אן עקסטערן וואגן.

פונדערהיים האב איך מיר נישט מיטגענומען קיין עסנווארג, נאר געבעקס און פלייש. דאקעגן, ברויט האב איך מיר נישט געוואלט מיטנעמען, ווייל עס איז געווען גענוג ברויט אין סענט-קיראלי-סאבאדיא. דא אבער אויפן וועג, האב איך געהאט וויניג ברויט.

איז פונקט געווען אז מען האט געפופן יונגלעך פון אונזער וואגאן, זיי זאלן ברענגען ברויט פון די אויטאס, וואס האבן עס געברענגט פון די בארקאן, און עס איינפירן אין די וואגאנען אריין. בין איך געגאנגען, און שמואל'קא וויים, און יצחק גרינפעלד. האט שמואל'קא וויים געזומען צען ברויטן און האט זיי נישט געטראגן צו דעם וואגאן וואו די אנדערע האבן געטראגן, נאר האט עס איריינגעברענגט אין אונזער וואגאן. ער האט דאס ברויט אראפגעלייגט, און געגאנגען וויטער טראגן ברויט.

נאכדעם וואס מען האט געענדיגט טראגן ברויט, עס איז שוין אלעס פארטיג געווען, האב איך פון אים באקומען דריי ברויטן. אזוי ארום האב איך געהאט גענוג ברויט אויף דער גאנצער רייזע. און צום ברויט האב איך אויך געהאט, ווייל איך האב מיר מיטגענומען אזויפיל פלייש, אז איך האב נאך אין פוילן געגעסן פון דעם פלייש.

די גאנצע רייזע איז געווען זייער פריליך און לוסטיג, ווייל מיר האבן געהאט צווישן אונז א יונגל, הב' חיים מענדל מערמעלשטיין פון מונקאטש[2], וועלכער האט אונז משמח געווען א גאנצן וועג. ער האט געגראמט בייטאג און ביינאכט, און איז געווען דער בארימטער גראמער, וועלכער האט לידער געזינגען, אויף וועמען ער האט נאר דערזען, אז ער האט עפעס נישט גוט געמאכט אדער געזאגט, האט ער שוין אויף אים א האלבע שעה געגראמט, וואס יעדער האט פון אים געלאכט פון זיינע ווערטער און פאקסן.

1 זעה דרייצנטער קאפיטל, אז דער מחבר ז"ל איז געווען אנגענומען פון די אקטיוו ארבייטער, אבער דא שרייבט ער נישט ווער נאך עס זענען דא געווען מיט אים אנגענומען אלס אקטיוו, ווייל פון יענע ניין אקטיוו יונגלעך איז דער מחבר ז"ל דא געווען דער איינציגער.

2 דער שפעטערדיגער בארימטער בדחן משמח אלקים ואנשים הרה"ח ר' חיים מענדל מערמלשטיין ז"ל.

דינסטאג פארנאכט זענען מיר אוועקגעפארן פון סענט-קיראלי-סאבאדיא. אין טשאפ זענען מיר געשטאנען א גאנצן טאג דאנערשטאג. פון טשאפ זענען א פאר יונגלעך אוועקגעפארן אהיים, און אינדערהיים האבן זיי זיך באהאלטן. יצחק גרינפעלד פון שאראש-פאטאק איז אויך נאך נעבן סערענטש געפארן אהיים. ער האט נישט געוואלט ארויספארן קיין אויסלאנד, ווייל ער האט געהאט פארכט ארויסצופארן.

אין טשאפ איז געווען א אידישער אויבער-לייטענאנט, פון דער **אמזשא** פון פעסט. **איך האב אויך עטוואס געהאט דערפון**[1]. צו דעם איז מיר בייהילפיג געווען דער דאקטאר פונעם פיר און פופציגסטן סאזאט "קלינקאפער", וועלכער האט מיך גוט געקענט, נאך פון וועג איך בין געווען אין פיר און פופציגסטן סאזאט **פארגאנגענעם זומער**.

פרייטאג פארטאגס זענען מיר אוועקגעפארן פון טשאפ קיין אונגוואר צו. פארן אנקומען קיין ברעזנא האב איך נאך געשריבן קארטלעך אהיים און אויף קומניאט, אז מיר לאזן איבער אונגארן און אונז זענען מיר פאר דער גרענץ. פרייטאג מיטאג אום האלב איינס זענען מיר אריבער די אונגארישׁ-פוילישע גרענץ, און אונז זענען מיר אנגעקומען ביז קיין "שיאנקי".

אין שיאנקי זענען מיר געשטאנען פון פרייטאג מיטאג ביז שבת נאכמיטאג. אין שיאנקי זענען סאלדאטן ארויפגעקומען צו אונז אויף די וואגאנען, און האבן אונז געפרעגט וויפיל געלט אונז האבן מיר, און צי אונז האבן מיר נישט מער ווי טויזנט ציגארעטלעך יעדער איינער. אונטערזוכט האט מען אונז נישט, זיי האבן זיך גוט באגאנגען מיט אונז – נישט אזוי ווי אמאל, וועו מען איז ארויס נאך אין יאר 42', אז וועו עס האט געהאט עפעס האט מען פון אים צוגענומען, און האט נאך באקומען מיאוסע שלעק. ער האט געמעגט האבן ביי זיך נישט מער ווי 20 העלער, האט ער שוין געכאפט, ווייל וויאזוי מעג א איד האבן אונגאריש געלט. און ארויספארנדיג האבן זיי אין די וואגאנען אויסגעבינדן אידישע יונגלעך, און אויסגעבינדענערהייט האבן זיי געשלאגן, ביז ווילאנג מען האט געׂחלש'ט.

שבת נאכמיטאג זענען מיר אוועקגעפארן פון שיאנקי, און מיר זענען

1 אז דער אויבער-לייטענאנט איז געווען א איד.

געפארן קיין סטריה. פארנדיג קיין סטריה זענען געווען פארשידענע דעות וואו אהין אונז פארן מיר, מאנכע האבן געזאגט אז קיין פינסק, איינמאל האט מען געזאגט אז אויף לעמבערג, אדער אויף בראד. אונז זענען מיר געשטאנען אין סטרי א שטיקל צייט. אויפדערנאכט האבן מיר געהערט דאס אונז פארן מיר אויף סטאניסלאוו. דאס איז געווען מאנטאג אויפדערנאכט. דינסטאג צופרי זענען מיר אנגעקומען אויף סטאניסלאוו, סיי אונזער סאזאט און סיי דער פיר און פופציגער סאזאט.

אונז האבן מיר אויסוואגאנירט פון די וואגאנען, און מען האט אונז אריינגעפירט אין געווועזענעם געטא. אונז האבן מיר זיך געמאכט קוואטיר, און זאפארט איז געקומען א לייטענאנט, וואס איז שוין פון לאנג געווען אין סטאניסלאוו, און האט צוזאמען געשריבן די יונגלעך וואס האבן געהאט אין די הענט א פאך. עס האבן זיך געמאלדן מער ווי א האלבער סאזאט.

דארט אין סטאניסלאוו זענען שוין געווען צוויי סאזאטן, דער זיבן און צוואנציגער סאזאט, און נאך אן אונגארישער סאזאט, וואס דאס מערסטע יונגלעך פון זיי זענען געווען פון ווייצען. דער זיבן און צוואנציגער סאזאט האט שוין געברויכט אריינגיין צוריק אין לאנד, און עס האט געהייסן אז אונז זענען מיר געקומען זיי אויפוועקסלען.

ווי איך בין אנגעקומען אויף סטאניסלאוו האב איך געזעהן די גרויסע חורבות וואס די דייטשן האבן אונז אנגעארבייט, די פילע לערע הייזער, און די צושלאגענע שוהלן און בתי-מדרשים. וועו אונז זענען מיר נאך געגאנגען פונעם צוג גראד אין געטא אריין, האבן מיר אונז געזעהן דעם בית-החיים, ווי עס איז צו שאנד, די צובראכענע מצבות, און עס איז געווען אפען, נישט ארומגעצוימט – אבער וועו אונז זענען מיר אנגעקומען אין געטא, דארט האבן מיר ערשט געזעהן די גרויסע חורבות.

דארט האבן מיר געטראפן אין די מיסטן ספרים און תפילין, וועלכע האבן זיך ארום געוואלגערט, און אויך מזוזות. מערערע מאהל האבן מיר געזעהן שקצים וואס האבן זיך ארום געשלעפט מיט ספרי-תורות, און האבן אונז דאס פארקויפט פאר ציגארעטלעך. אויך זענען ליידער נישט ווייט פון אונזער וואוינונג געווען צוויי גרויסע קברים, וואס אין איין קבר זענען געלעגן פינף טויזנט אידן.

די גוים האבן דערציילט, אז נאך דריי טאג נאכדעם ווי מען האט זיי געשאסן האבן זיי זיך נאך געווארפן אונטערן ליים, ווייל זיי זענען געלעגען אונטער ליים, און פיל זענען נישט געווען גוט דערשאסן האבן זיי געלעבט נאך דריי טאג. פיל ערלים האבן געהאט טליתים אוועקגעלייגט, און צוביסלער האבן זיי דאס פארקויפט.

דעם אנדערן טאג זענען מיר געגאנגען ארבייטן מיט מוניציאן. אויף מיטאג זענען מיר ארײנגעקומען, און נאכמיטאג זענען מיר ווייטער געגאנגען ארבייטן. די ארבייט איז געווען צום אויסהאלטן. שפעטער צו איז שוין געווען בעסער. מען האט אנגעהויבן צו קאכן מיט פוטער און מיט מארגארין, אזוי ארום איז שוין געווען גרינגער וועגן די קאסט[1].

אין סטאניסלאוו האבן מיר דאס מערסטע געארבייט אין די **ראקטארן**, און איינוואגאנירן אין די וואגאנען עסנווארג פארן פראנט, און מוניציאן, רויטער קרייץ פעקלער, און שליטנס צו פירן די פאראליזירטע. פיל טעג איז די ארבייט געווען קליין, אבער פיל מאל האבן מיר געארבייט ביז שפעט ביינאכט, און פון גאנץ פרי. צוויי וואכן פון ווען אונז זענען מיר אנגעקומען קיין סטאניסלאוו, האט מען געגומען די וואס האבן געהאט א פאך אין די האנט, יעדער צו זיין אפטיילונג. דעמאלט האב איך מיך צוטיילט פון ר׳ מנשה קעניג און פון שמואל׳קא ווייס.

שפעטער מיט דריי טעג, נאכדעם וואס די יונגלעך זענען אוועק, איז אמאל צופרי אנגעקומען א **דירעקטער** וואס האט צוטיילט די ארבייט, מיטן נאמען "נעמעט" ימ"ש, און האט צוזאמען גענומען יונגלעך, וועמען ער האט געטראפן, און האט אויפגעשריבן פאר יעדן דעם נאמען, און האט געזאגט דאס זאפארט זאל מען זיך צוזאמען נעמען די זאכן, און זאפארט זאלן מיר איינטרעטן. מען האט אונז צוזאמען גענומען אויף איין אויטא, און מען האט אונז געפירט ביז קיין "קאלוש", און דארט אין קאלוש האט מען אונז מיטן אויטא געפירט גראד צו דער ארבייט. דארט האט מען צונומען בארקן, ווייל זיי האבען געברויכט ברעטער. דארט האט מען אונז געהאלטן פיר טאג, דערנאך זענען מיר צוריק געפארן קיין סטאניסלאוו.

אין סטאניסלאוו זענען מיר נאך געווען א פאר טאג, דערנאך איז

1 ווייל פוטער און מארגארין איז געווען כשר׳ע פעטנס, דאקעגן די אנדערע פעטנס זענען געווען טריפה.

געקומען אן אנדערער באפעל, אז אונז און אויך דער סאזאט וואס איז געווען פון **מאמע** לאנד, דער ווייצענער סאזאט, גייען מיר צו דער גרעניץ האקן האלץ פאר די סטאניסלאווער אונגארישע קאנצעלייען. אויפן אנדערן טאג זענען מיר שוין געווען איינגעטיילט צו דעם סאזאט מיט די קאסט און מיט אלעם. צען מענטשן זענען אויך צוגעקומען פונעם פיר און פופציגסטן סאזאט.

אונז זענען מיר נאך געווען אין סטאניסלאוו ביז צום איין און דרייסיגסטן דעצעמבער, דאס איז געווען פרייטאג (ד' טבת ערב שב"ק ויגש), האבן מיר דאן איינוואגאנירט א גאנצן טאג, און אויפדערנאכט זענען מיר אוועקגעפארן. צופרי זענען מיר געווען אין נאדווארנא, און אונז האבן מיר אויסוואגאנירט שבת צופרי. און דערנאך האבן מיר זיך אויפגעזעצט אויף א קלייניע באן און געפארן דרייסיג ק"מ.

פארנאכטס זענען מיר אנגעקומען **דריי ק"מ** נעבן א דארף מיטן נאמען "זעלענע". דארט זענען געווען צוויי שטיבער, אין איין שטוב איז געווען דער סאזאט, און אין דער אנדערער איז געווען די קאנצעליי, די קאך און דער לייטענאנט.

ווען אונז זענען מיר אנגעקומען אין דער שטוב, איז אויף דער שטוב נישט געווען קיין טיר, קיין פענסטער, און עס איז געווען פארפרוירענער מאראסט איבער דער גאנצער שטוב. און דא איז געווען א געפערליכע קעלט, און אזוי אויך זענען מיר שוין געווען אפגעפרוירן פון א גאנצן טאג פארן אין אפענע וואגענען. איז א יונגל געגאנגען צוויי ק"מ, און האט געטראפין א טיר אויף א לערע שטוב, און האט זי אונז געברענגט. די פענסטער האבן מיר פארלייגט מיט עפעס ברעטער, און אונז האבן מיר זיך געלייגט שלאפן.

אונז זענען מיר אויפגעשטאנען זונטאג צופרי, האבן מיר אנגעהויבן אויסרוימען די שטיבער, און געגאנגען נאך ברעטער צו מאכן **פריטשן**. אונז האבן מיר דאס שטיבל גוט אויסגערוימט, און געמאכט דערפון א גוט קוואטירל. דעם אנדערן טאג מאנטאג זענען מיר נאך נישט ארויס צו דער ארבייט, אונז האבן מיר נאך געמאכט דעם קוואטיר. נאכמיטאג האבן מיר באקומען ווערקצייג צו דער ארבייט, זעגן און העק, און מען האט

זיך איינגעטיילט טראנספארטן. פער אכט מענטשן א טראנספארט. סיי ווער מיט סיי וועמען עס האט געוואלט ארבייטן. אין אונזער טראנספארט זענען געווען: מאיר לייב נאיאוויטש פון סומי, הערשל גאנץ פון ספינקא, ראזענבערג מארטאן א ווינער, פויגעל יוזעף פון מונקאטש, שטרויבאך אלעקסאנדער, מאשקאוויטש דאוויד פון דיווידקאף, רויטפעלד איזשאק און איך.

דינסטאג זענען מיר שוין ארויס צו דער ארבייט, אונז האבן מיר אראפגעלאזט ביימער און אנגעהויבן צו זעגן האלץ. יענעם טאג האט מען נאך נישט איבערגענומען די ארבייט, אבער דעם אנדערען טאג מיטוואך האט מען שוין יא איבערגענומען די ארבייט. מען האט געמוזט פארטיג מאכן אכט מענטשן אכט מעטער. און אזוי איז געווען יעדן טאג, האט מען געמוזט פארטיג מאכן אכט מעטער.

דעם אנדערן טאג נאכדעם וואס מיר האבן אנגעהויבן ארבייטן, איז שוין שטרויבאך מיט מאשקאוויטש דאוויד'ן נישט ארויסגעקומען צו דער ארבייט, ווייל זיי זענען געגאנגען קוילן ברענען. אנשטאט זיי האבן מיר באקומען אין טראנספארט אריין "אולמער" פון ווייצען, און איציקל.

אונזער טראנספארט איז געווען דער בעסטער פון אלע טראנספארטן, אונז זענען מיר שוין זייגער איינס, זייגער צוויי, געווען פארטיג מיט די אכט מעטער. נאר דערנאך האבן אונז אנגעשריגן די אנדערע טראנספארטן, פארוואס מיר מאכן אזוי גיך פארטיג די ארבייט, ווייל עס איז דא פיל טראנספארטן וואס קענען נישט פארטיג מאכן די אכט מעטער, אפילו ביז ביינאכט, און דערנאך שרייעט אויף זיי דער לייטענאנט.

אבער פאר אונזער טראנספארט איז גאר גרינג אנגעקומען די ארבייט, ווייל נאיאוויטש האט צווישן אונז גוט צוטיילט די ארבייט, אז עס האט אלעמאל געמוזט זיין פון איין טאג אויפן אנדערן אראפגעלאזט די ביימער, און צופרי ווען מיר זענען אנגעקומען האבן מיר זיך אביסל אפגערוהט פונעם וועג, און דערנאך האבן מיר זיך גענומען זעגן מיט דריי זעגן. נאך אונז האבן נאיאוויטש און גאנץ געשפאלטן דאס האלץ. אום האלב עלף-עלף אזייגער זענען מיר געגאנגען עסן ויזענט[1], דערנאך זענען מיר געגאנגען

1 ריסעס.

נאך אביסל זעגן, וויפיל עס האט נאך אויסגעפעלט, און דערנאך זענען מיר געגאנגען העלפן צוזאמלייגן דאס האלץ.

ווען מיר האבן פארטיג געמאכט די אכט מעטער האבן מיר זיך אראפגעזעצט נעבן פייער, און געווארט ביז ווילאנג אנדערע זענען פארטיג געווארן. ווען יעדער איז שוין געווען פארטיג זענען געקומען "זינגער" (א וואלאווער אפטייקער) מיטן לייטענאנט, און האבן איבערגענומען דאס האלץ. דאן זענען מיר אהיים געגאנגען.

אינדערהיים, שוין אויפן קוואטיר, איז דאס ערשטע געווען צו גיין נאכן נאכטמאל, ווען אונז זענען מיר צוריקגעקומען איז געווען וויאזוי די צייט האט געהאלטן, אמאל האבן מיר פריער געגעסן נאכטמאל, און אמאל האבן מיר זיך געשטעלט קודם דאוונען מנחה מעריב. נאכן דאוונען האב איך מיר פיל מאל געפוצט קארטאפל און געלייגט קאכן, דערנאך האב איך מיך געשטעלט לערנען.

איך האב ווייטער געלערנט מס' בבא מציעא, איינמאל האב איך מסיים געווען מס' בבא מציעא – נאך אין סעק-מעדיע[1], אין קאסאן-אל-טיז, און דערנאך האב איך נאכאמאל אנגעהויבן. איך האב אין זעלענע אין וואלד געלערנט יעדן אויפדערנאכט פלייסיג, אויסער פרייטאג צו נאכטס וועגן ליכטיגקייט, ווייל עלעקטער האבן מיר נישט געהאט, נאר א שוואך לעמפל וואס ביי דעם איז נישט מעגליך געווען צו זעהן אין א גמרא, נאר מען האט אונז געגעבן פאר יעדן איינעם צוויי מאל פער זעקס שאכטלעך פעטן, אלס שוץ אקעגן געפרוירענע פיס און הענט, און די שכנים האבן מיר צוזאמען געגעבן די פעטנס, און מיט דעם האב איך מיר געלייכט.

איך האב געלערנט ביז האלב ניין-ניין אזייגער, ווייל ווען עס איז שוין יעדער געשלאפן האב איך שוין נישט געוואלט אויף זיין און שטערן סיי וועמען פונעם שלאפן, האב איך מיך אויך אראפגעלייגט שלאפן.

די גאנצע צייט וואס איך בין געווען אין פוילן האב איך דאס מערסטע געלעבט פון דעם וואס איך האב באקומען ציגארעטלעך. מיר האבן געהאט יעדע צען טאג ציגארעטלעך. מיר האבן נישט געהאט יעדעס מאל אייניג, דאס מערסטע מאהל האבן מיר באקומען פער צען ציגארעטלעך אויף

1 סענט-לעלעק האראם-סעק-מעדיע, ווי פריער דערמאנט.

איין טאג, און פאר די ציגארעטלעך האב איך אלעס געקענט באקומען. זלאטעס האבן מיר געהאט יעדע צען טאג צען זלאטעס. פאר צען זלאטעס האבן מיר געקויפט איין **קומיס** ברייטל.

אין וואלד האט מען אויך געקענט קויפן מילך און קארטאפל פאר געלד, און אז מען האט געהאט זייף אדער עטוואס אנגעטוען, האט מען באקומען פון די ארבייטער פוטער. סיי וואס מען האט נאר געוואלט האט מען פאר קליידונג געקענט באקומען. דערנאך האבן מיר געהאט יעדע צען טאג צוקערלעך אדער וויטאמינען, און יעדן טאג האבן מיר באקומען ברייטליך און יעדן צווייטן טאג פוטער, אדער האניג, אדער **שויט**, און יעדען צווייטן טאג פינף ק"ג **שפעק**, אדער סאלאמי.

אין אנהויב ווען אונז זענען מיר געקומען אין וואלד האב איך אפגעמאכט מיט ראזענבערג מיקי[1], אז איך גיב אים דעם טרפה'נעם פויטלעק, און ער זאל מיר געבן דעם כשר'ן. שפעטער האב איך פארקויפט דעם טרפה'נעם פויטלעק פער צעהן זלאטעס א פארציאן. אמאל האבן מיר גע'שחט'ן אן עוף אין וואלד, ווייל עס איז געווען מיט אונז דארט אין וואלד ר' יחזקאל ווידער, דער קליינווארדיינ'ער שוחט און חזן.

דער שוחט האט פיל יונגלעך ערווארטעקט צו עבדות השם. פרייטאג צו נאכטס האט ער אלעמאל מקבל שבת געווען מיט זייער א זיסע שטימע, און אלע יונגלעך האבן מיט אים מיטגעדאווענט. זיי האבן אים געפרופן רבי, און האבן אים אלעס געפאלגט. אמאל זונטאג האט יעדער געמוזט לייגן תפילין, און עס איז געווען דארט אזעלכע וואס האבן נישט געווואוסט וויאזוי מען לייגט תפילין, האט ער זיי געלערנט און געמאכט מיט זיי די ברכות. ער האט געזאגט אז דער וואס לייגט אפילו נאר איינמאל תפילין, דער איז שוין נישט אין כלל פון קרקפתא דלא מנח תפילין.

אויך דער לייטענאנט, וועלכער איז געווען א גרויסער שונא ישראל, האט ער אבער פאר אים געהאט דרך ארץ. ער איז אים געקומען הערן זינגען. שבת איז ער נישט ארויס ארבייטן, און יעדען טאג איז ער אריינגעקומען צוויי אזייגער, אבער א גרויסער חריף איז ער נישט געווען. אין וואלד זענען מיר געווען פיר וואס מיר האבן געגעסן כשר'ס, דער בערעזסאזער סופר

1 דער אויבנדערמאנטער ראזענבערג מארטאן פון וויען.

וועבערמאן, פארקאש פון שאמקוט, חיים אלעזר וועיס פון שאמלוי, און איך. דאס איז געווען פון אונזער סאזאט. פון דעם וועיצענער סאזאט זענען אויך געווען דריי וואס האבן געגעסן כשר'ס.

-18-

שבת פ' וארא (כ"ו טבת) שטיי איך אויף צופרי, אבער איך האב נישט געטויגט אויפצושטיין, אלע אברים זענען אויף מיר שווער געווען. איך האב מיך געי'ישוב'ט צי איך זאל גיין צום דאקטאר. נאר ווען איך האב געהערט אז ער האט שוין פיל קראנקע האב איך נישט געוואלט גיין. איך בין קוים ארויס צו דער ארבייט, און איך האב מיך געמומען צו זעגן האלץ, מיט מיין שותף רויטפעלד איזשאק, איך האב אפגעזעגט איין קלעצל, אבער דאס אנדערע האב איך שוין נישט געטויגט צו זעגן.

איך זאג אים אז איך בין נישט געזונט, און איך טויג נישט צו ארבייטן. האט ער געזאגט פאר נאיאוויטש'ן, האט נאיאוויטש מיך געשיקט צום פייער זיך ווארימען, ביז ווילאנג דער דאקטאר וועט אנקומען, ווייל דער דאקטער איז נאך געבליבן אין זיין צימער, וואו ער האט געהאט ארבייט מיט די קראנקע. א שטיקל צייט שפעטער איז דער דאקטאר אנגעקומען, ער האט מיר אפגעמאסטן די היץ, און איך האב געהאט 39.6[1], האט ער מיך אויפאמאל אריינגעשיקט. מיט מיר זענען מיטגעקומען נאך אנדערע זעקס, וואס האבן אויך געהאט היץ, נאר ווייניגער פון מיר.

אויפדערנאכט איז דער דאקטער אריינגעקומען און האט מיר געגעבן אן אינעקציאן[2]. איך בין אזוי שוואך געווארן אז איך האב ניטאמאל געטויגט צו זיצן. דעם אנדערן טאג איז מיר אביסל גרינגער געווארן. זונטאג נאכט האב איך נאר געהאט עטליכע זיבן און דרייסיג א האלב. אויף מאנטאג

1 צעלזיוס, דאס איז ארום

2 איינשפריצונג.

נאכט האב איך ווידער געהאט 38.9. דערנאך איז מיר שוין אראפ די היץ, און איך האב כסדר געהאט ארום 37-37.5. איך בין פארבליבן אינדערהיים גאנץ פ' בא און פ' בשלח.

פ' בשלח שבת האט מיך שוין דער דאקטאר געוואלט ארויסשיקן צו דער ארבייט, נאר דארט האט אים א יונגל געזאגט – מען האט אים גערופן ניהוסקי – אז שבת זאל ער מיך נישט ארויסשיקן דעם ערשטן טאג צו דער ארבייט. דעם לייטענאנט איז דאס נישט געווען געפעלן, אז עס איז דא אזויפיל קראנקע, ווייל אונז זענען מיר געווען 43 מיטאמאל וואס זענען געלעגן קראנק אין בעט, האט ער געוואלט אז די וואס האבן קלענערע היץ זאלן יא ארויסגיין צו דער ארבייט.

איז אבער דארט געווען, פונקט אין דעם זעלבן טאג, אונזער לייטענאנט פון סטאניסלאוו "סאבוי", און ער האט אנגעזאגט פארן דאקטאר – וועלכער איז געווען א אידיש יונגל מיטן נאמען קליין לאסלוי, אז אזוי ווי ער איז דער דאקטאר, האט ער פאראנטוואורטליכקייט פאר זיינע מענטשן, דערפאר די וואס האבן העכער זיבן און דרייסיג היץ זאל ער נישט ארויסלאזן צו דער ארבייט. האט דער דאקטאר שוין געהאט אויף וואס זיך צו פארלאזן, און דער וואס איז געווען אביסל היציג האט ער אים נישט ארויסגעלאזט צו דער ארבייט.

מאנטאג פ' יתרו בין איך שוין ארויס צו דער ארבייט, אבער איך בין מער נישט געווען אין דעם טראנספארט וואס איך בין געווען בעפאר, ווייל די טראנספארטן האבן זיך שוין געהאט אויפגעלעזט, ווייל מען האט געברויכט פיל מענטשן צו אראפלאזן דאס האלץ צום באן און אויפלאדענען אויפן באן, און פיל מאל איז דער באן געקומען ביינאכט, און מען האט געברויכט די וואגענען אויפלאדענען ביינאכט, האט מען געמאכט א טראנספארט וואס האט געארבייט ביינאכט.

בין איך פון אנהייב געווען ביים אראפלאזן דאס האלץ פונעם בארג, עס איז געווען צוזאמען געלייגט האלצערנע **מילטערס**, און עס איז געווען פארפרוירן, האט זיך דאס האלץ געגליטשט אויף די מילטער'ס. דערנאך שפעטער, בין איך שוין בייטאג נישט ארויסגעגנגען ארבייטן, נאר איך בין געווען צווישן די וואס האבן געארבייט ביינאכט. דעמאלט האב איך

מיך שוין ב"ה גוט געשפירט. עס זענען אנגעקומען די וואגאנען און אונז האבן מיר די וואגאנען אנגעלאדנט אונטער דריי שעה, און דערנאך זענען מיר אהיים געפארן מיט די וואגאנען אין קוואטיר, און אונז האבן מיר זיך געלייגט שלאפן.

צופרי בין איך אויפגעשטאנען, און איך האב געדאוועט, דערנאך האבן מיר געווארט אז עס זאלן צוריק אנקומען די וואגאנען. נאר נישט אלץ זענען די וואגאנען אנגעקומען. וועו אונז האבן מיר אנגעלאדנט די וואגאנען איז שוין געווען זייגער איינס ביינאכט, און וועו אונז זענען מיר אהיים געפארן מיט די וואגאנען אין קוואטיר האבן מיר געזינגען וויזשניצער שטיקלער, מיט וואס דאס גאנצע באן האט זיך געהויבן. דער סופר און הב' חיים אלעזר וויים זענען אויך געווען אין דעם אויפדערנאכטיגן טראנספארט.

פורים האט דער סופר געלייענט די מגילה, אבער נאר פון א חומש, וויל קיין מגילה האבן מיר נישט געהאט. צופרי בין איך נישט ארויסגעגאנגען צו דער ארבייט, וויל איך בין ביינאכט געווען לאדענען די וואגאנען. אונז האבן מיר געמאכט מנין, איך האב געדאוועט פארן עמוד, געזאגט קרובץ, און געליינט די מגילה.

פורים בייטאג האב איך געוואלט גיין נאך חיים מענדל מערמלשטיין, ער זאל קומען צו אונז גראמען, נאר דערנאך האב איך נאך אים באפוילן מיט אן אנדערן יונגל. אויפדערנאכט זענען די וואגאנען געקומען, און אונז זענען מיר געגאנגען זיי אנלאדענען. אונז זענען מיר צוריקגעקומען פונעם לאדענען אום ניין אזייגער, און אונז האבן מיר שוין געטראפן אין אונזער צימער חיים מענדל'ן, און ער האט געהאלטן אינמיטן בעסטן גראמען. איך האב פון אים א גרויסע הנאה געהאט, און אויך אלע יונגלעך.

וועו איך בין נאך ארויסגעגאנגען אויף אויסלאנד האב איך אין צוויי וואכן שפעטער באקומען פונדערהיים שרייבן, ביי וועלכן די ליבע מוטער האט מיך אין א קארטל געבעטן, אז איך זאל מיך נישט פלאגן מיט די כשר'ע קאסט, נאר איך זאל עסן, כדי איך זאל טויגן צו אויסהאלטן די ארבייט און די אלע פלאגענישן. דעמאלט האב איך נישט געוואלט מאכן פאר די ליבע מוטער קיין שברי-לב, האב איך געשריבן אז איך עס שוין פון די קאסט. אבער די ליבע מוטער האט נישט געוואוסט אז אין פוילן איז מיר

פיל גרינגער אנגעקומען מיט די כשר'ע קאסט ווי אין לאנד גופא, ווייל מען האט דאך געקאכט מיט פוטער און מיט מארגארין[1].

איך האב אין אויסלאנד אפטער באקומען שרייבן ווי אין לאנד, ווייל אונז האבן מיר געזעצליך נישט געקענט שרייבן נאר איין קארטל א מאנאט, אבער אונזער לייטענאנט "סאבוי" האט פאר אונז אוועקגעשיקט די פאסט יעדע וואך. מיין ברודער שלמה האט מיר אפט געשריבן, און אויך מיינע שוועסטער'ס האבן מיר געשריבן.

שושן פורים האב איך באקומען פון מיין ליבן פאטער א קארטל, אז זיי וועלן האבן א טרויעריגן פורים, ווייל איך וועל נישט זיין מיט זיי צוזאמען, און איך בין שוין דעם דריטן פורים נישט אינדערהיים. אויך מיינע שוואגער'ס זענען געווען ביים מיליטער, און אלע אידן זענען געווען זייער אומגעדולדיג, ווייל די רוסן זענען שוין נישט ווייט געווען פון דער גרענץ, און מען האט פיל פארכט געהאט פאר די אונגארן און פאר די דייטשן וועז זיי וועלן צוריקטרעטן!

-19-

זיבעצן טאג אין אדר, זונטאג פ' ויק"פ, זענען געפארן די וואס זענען געווען פון אונזער סאזאט איינגעטיילט צו ארבייטן אין זייער פאך נאך אין סטאניסלאוו, און צוויי וואכן פאר פורים האט מען זיי געשיקט פון סטאניסלאוו צו אונז אין וואלד, זיי זאלן אונז העלפן אראפלאדענען דאס האלץ, זענען זיי איצט, זונטאג פ' ויק"פ, געפארן אויף דוירא, דאס איז אכט ק"מ נאך דעליטין, צו דער גרענץ צו. ווידער אונז זענען מיר געפארן ערשט דינסטאג.

דינסטאג פארמיטאג האבן מיר געזעהן ווי עס איז אנגעקומען א סערבישער סאזאט אויף אונזער פלאץ. אונז זענען מיר שוין געווען גרייט

1 וועלכע האבן נישט געהאט קיין חשש טריפות ח"ו.

אפצורייזן, נאר אונז האבן מיר געווארט אז די וואגאנען זאלן אנקומען, וועלן מיר פארן מיט די וואגאנען ביז קיין נאדווארנא. נאכמיטאג זענען די וואגאנען אנגעקומען און אונז זענען מיר געפארן ביז קיין נאדווארנא.

אויפן וועג איז געווען זייער א שלעכטע צייט, א גרויסער ווינט מיט א שניי. נאר פאר נאדווארנא איז שוין געווען רואיג, און עס האט שוין געשיינט די זון. אונז זענען מיר אנגעקומען אויף נאדווארנא, און אויף דער שטאציאן האבן מיר געווארט אז עס זאל אנקומען דער צוג, וועלן מיר פארן קיין דוירא. דער צוג איז אנגעקומען און מיר זענען אוועק ביז קיין דוירא.

אין דוירא איז שוין נישט געווען מיט אונז דער ווייצענער סאזאט, וויל ער איז נאך דריי וואכן פאר פורים געפארן קיין סטאניסלאוו. עס האט געהייסן אז דער סאזאט איז שוין מער ווי אנדערהאלבן יאר אין אויסלאנד, וועט ער שוין צוריק אריינגיין אין לאנד אריין.

וועו אונז זענען מיר אנגעקומען אויף דוירא, האט מען אונז אריינגעפירט אין א צימער וואו מען האט געוואשן וועש, דערפאר איז דארט נאס געווען דער **ערד'ס בוידעם**. אונז האבן מיר זיך געברענגט ברעטער, און אונז זענען מיר געשלאפן ביז צופרי. צופרי האבן מיר זיך געזוכט א קוואטיר, און א גאנצן טאג האבן מיר געארבייט מיטן קוואטיר.

אונז זענען מיר געווען צוועלף אין א שטיבל, און אונז האבן מיר זיך געמאכט א דאפלטן **פריטש**, מיט א געמויערט אייוועלע. אונז זענען מיר אלע געווען געקליבענע מענטשן, וואס האבן ארדענונג געהאלטן, און עס איז געווען זייער אנגענעם אין דעם קוואטירל.

דעם אנדערען טאג וועו אונז זענען מיר געקומען קיין דוירא, האבן מיר געהערט אז די דייטשן האבן באזעצט אונגארן. אונז זענען מיר אלע געווארן זייער פארזארגט, וואס וועט זיין מיט אונז? און מיט די אידן אין אונגארן?

אויך אונזערע אפיצירן זענען געווען זייער **אויפגע**ברויזט אויף די דייטשן, אז זיי האבן באזעצט אונגארן. עס איז געווען דארט א לייטענאנט וואס האט אונז געטרייסט, אז אונז זאלן מיר זיך נישט זארגן אז אונז גייען

מיר צוריק אויף אונגארן, נאר אונז וועלן מיר זיך צולויפן אין די וועלדער, און אונז וועלן מיר אלע ווערן פארטיזאנער. און זיי האבן געשאלטן די דייטשן.

און אויפאמאל, אזוי ווי די דייטשן האבען באזעצט אונגארן, האבן די ענגלישע פליגער אנגעהויבן באמבאדירן די אונגארישע שטעט מיט די אונגארישע פאבריקן, זענען זיי געווארן באזונדער אויפגערעגט.

אויך האבן מיר געהערט אז מיט די אידן טוען די דייטשן זיך זייער שלעכט באנעמען, מען נעמט צו די אלע אידישע געשעפטן מיט די הייזער. און "**קאלאָאין**" האט מען אויך געוואלט אפהאלטן, נאר ער איז געהאט אנטלאפן צום טערקישן קאנסולאט.

אין דוירא האבן מיר אויך געזעגט האלץ, פער אכט מענטשן אין איין טראנספארט, אזוי ווי אין זעלענע. איין און צוואנציג טאג אין אדר (דאנערשטאג פ' ויק"פ) זענען מיר געווען אין וואלד ביי דער ארבייט, און ווען מיר קומען אהיים פון דער ארבייט, הער איך א געוואלד און א געשריי, מען טאנצט, מען שפרינגט און מען זינגט, אבער וואס דאס באדייט ווייס איך נישט.

איך קום אריין צו די יונגלעך אין קוואטיר, און איך פרעג: וואס דאס איז מיט זיי? – אבער קיינער ענטפערט מיר נישט, נאר זיי כאפן מיך אן און שלעפן מיך, איך זאל מיט זיי מיטטאנצן. אבער איך וויל נישט גיין ביז ווילאנג זיי זאגן מיר נישט וואס איז די גרויסע פרייד. ענדליך האט מען מיר געזאגט אז ענגלישע פילאטן האבן זיך אראפגעלאזט אין אונגארן, און פירן שלאכט מיט די דייטשע סאלדאטן וואס האבען באזעצט אונגארן. אויך די אונגארישע סאלדאטן, און דאס גאנצע מיליטער איז קעגן די דייטשן.

איך האב געגלייבט, און מער נישט געגלייבט ווי יא געגלייבט, וויל דאס איז מיר געווען אן אויסגעשלאסענע זאך, אז די ענגלענדער זאלן זיך אראפלאזן דא אין אונגארן, וואו די רוסן שטייען נאך גאנץ ווייט פון דעברעצין און מישקאלץ. האבן זיי מיר פארשטארקערט זייערע ווערטער, אז אונזערע אפיצירן וויסן אויך דערפון, און פון זיי האבן זיי די נייעס געהערט. איך האב מיר געקלערט, אז עס קען אפשר זיין אז דאס זאל

הייסן דער צווייטער פראנט, און פון דא זאלן זיי אינאיינעם מיט רוסלאנד יאגן דעם דייטש.

איך האב מיך מיט זיי מיטגעפריידט, און איך האב געלויבט דעם באשעפער אז ער האט רחמנות געהאט אויף די אונגארישע אידן, און אז דאס וועט זיין זייער אויסלייזער פון די דייטשע רויבערישע הענט.

אבער שפעטער האבן מיר געהערט אז עס איז נישט אמת די גאנצע מעשה. נאר אונגארן האט געוואלט גאנץ אונגארן איבערגעבן פאר ענגלאנד, אבער די דייטשן האבן זיך פריער דערמאנט, און זיך באוואהרנט, זיי האבן פריער ווי די ענגלענדער באזעצט אונגארן.

שב"ק (פ' ויק"פ) דריי און צוואנציג טאג אין אדר גייען מיר אריוס צו דער ארבייט, האט מען אונזער טראנספארט געגומען אז אונז זאלן מיר מאכן **ריזיגע האלצערנע שלויבעלעך** אין דער ערד אריינגעפאסט, אז מיט דעם זאל מען אראפלאזן דאס האלץ פונעם בארג. אונז האבן מיר זיך געגומען צו דער ארבייט, צו גראבן די גריבלעך. אונז האבן מיר געארבייט ביז צען אזייגער, און דאן גראדע שטייט נעבן מיר א לייטענאנט, וועלכער איז געווען דער פאכמאן אין האלץ האקן, און שרייעט אויף מיר פארוואס איך ארבייט אזוי שטייט, און פארוואס איך האק נישט אביסל גיכער די ערד. ער האט גע'טענה'ט אז איך ארבייט פון צופרי, און מען זעהט גארנישט אן מיין ארבייט.

ער האט קוים צייט געהאט ארויסצוזאגן דאס וואס איך האב דא געשריבן, איז שוין געשטאנען נעבן אים א שליח פון דער קאנצעליי, וועלכער זאגט אים, אז זאפארט זאל דער סאזאט אריינקומען, ווייל באלד ברויך ער וויייטער גיין. ער איז בלאס געווארן ווי די וואנט, ווייל דאס איז געווען וואס די רוסן האבן שוין געיאגט, אזוי אז מען האט נישט געקענט צוריקטרעטן געהעריג וועגן זייער יאגן.

אונז זענען מיר זאפארט אריינגעקומען, און אונז האבן מיר שוין געזעהן א גרויסע אומארדענונג, עס איז געווען אויף די גאסן מעהל, פעטן, שיך-ווארג, קליידונג. אויך האט דער לייטענאנט געלאזט פארברענען די אלע קאנצעליי שריפטן. די גוים האבן געטראגן וואס זיי האבן נאר

געטראפן. דארט אויף דער גאס נעבן **ראקטאר**, איז די גאס פול געווען מיט פארשידענע זאכן. מען האט צוזאמען געפאקט דעם סאזאט'ס זאכן אויף די וועגענער, און אום האלב דריי אזייגער נאכמיטאג זענען מיר אוועק פון דוירא.

אויפן וועג איז שוין געווען א געשטויסעניש, עס זענען געפארן פיל דייטשע און אונגארישע אויטאס און וועגענער, און עס זענען געווען דארט פיל מענטשן. עס איז געווען שרעקליך, אט דאס וואס הייסט צוריק געגאנגען.

אונז זענען מיר געגאנגען א גאנצן נאכמיטאג, און א גאנצע נאכט, און דערנאך אויך זונטאג פארמיטאג (פ' ויקרא). אונז זענען מיר אנגעקומען ביז קיין יאַבלאָנקי, דריי א האלב קילאמעטער פאר דער פוילישׁ-אונגארישער גרעניץ. אונז האבן מיר זיך דארט באזעצט אויף א גרויסע לאקאל, און אונז האבן מיר געוואוהט.

עסן האבן מיר דארט וויניג געהאט, ווייל מיר האבן נישט געהאט פון וואו צו פארשאפן עסן, האט מען נאר געגעבן פון וואס עס איז געווען אפגעשפארט. אין יאבלאנקי איז מיר פיל בייהילפיג געווען שטרויבאך יושע, ווייל ער האט געהאט א באקאנט פלאץ, וואס ער האט דארט באקומען עסנווארג, האט ער מיר אויך געגעבן.

דינסטאג צופרי מאכט מען אונז אן אלארם, אויך האט מען אונז אנגעזאגט נאך פון מאנטאג אויפדערנאכט, אז אונז זאלן מיר זיין גרייט, אונז זאלן מיר זיך נישט אויסטון די קליידער, ווייל וואַרשיינליך צופרי וועלן מיר ווייטער גיין, און אונז גייען מיר אריין אין לאנד. אלזא, צופרי האט מען אונז געמאכט אן אלארם, אונז האבן מיר זיך צוזאמען גענומען אלע זאכן, אונז זענען מיר ארויס אויף דער גאס, און אונז האבן מיר געווארט אויפן באפעל צום אפרייזן.

דער באפעל איז אבער געקומען צו וואַרטן, זענען מיר צוריק געגאנגען צום קוואטיר, און אונז האבן מיר וויטער געווארט. די גאנצע צייט דארט איז אונז ב"ה זייער לוסטיג געווען, חיים מענדל מערמלשטיין האט משמח געווען דעם עולם אויפן העכסטן שטאפל, ער האט געמאכט פארשידענע

קונצן און פארשידענע פיגורן, ער האט געגראמט און געזינגען, אזוי אז עס איז געווען פרייליך די גאנצע צייט וואס אונז זענען מיר געווען אין יאבלאנקי.

-20-

אויף מיטוואך (פ' ויקרא) אינדערפרי[1] האט מען אונז שוין נישט אנגעזאגט שטרענג, אז אונז זאלן מיר זיך נישט אויסטון די קליידער, דערפאר האבן מיר זיך רואיג געלייגט שלאפן. אונז האבן מיר זיך אויסגעטון און גענהעריג זיך אויסגעבעט.

צופרי אום פינף אזייגער קומט אריין א פעלד **פעבעל** און גיט א געשריי: "ריאדוי!" – יעדער איז גיך אויפגעשטאנען, זיך אנגעטון און זיך צוזאמען געפאקט די זאכן, און איז שוין געווען גרייט צום גיין. עס האט נאך געדויערט א שעה ביז ווילאנג עס איז ליכטיג געווארן, און דאן האבן מיר יעדער אראפגעלייגט זיין רוק-זאק אויף שליטעלער.

די שליטעלער האט זיך יעדער אנגעגרייט, ווייל עס איז געווען א גוטער שליטן-וועג, ממילא האט מען נישט געברויכט שלעפן אויפן רוקן, און אזוי זענען מיר געגאנגען אין וועג. עס איז דעמאלט געווען א געפערליכע פראסט און קעלט. אויפן וועג זענען געווען פיל אונגארישע סאלדאטן, וואס זענען געגאנגען איינהאלטן די רוסן, זיי זענען געווען איבערגעפרוירן, אויפן פנים און אויף די האר איז געווען פיל פראסט, און אויך אויף די פערד. – עס איז איין זייט וועג געגאנגען צום פראנט, און איין זייט איז אריין געגאנגען פונעם פראנט אין לאנד אריין.

דעם זיבן און צוואנציגסטן טאג אין אדר (מיטוואך פ' ויקרא), ולמספרם דעם צוויי און צוואנציגסטן מערץ, אום דריי פערטל ניין פארמיטאג, זענען מיר אריבער די גרענץ. אונז האבן מיר געהאט גרויס פרייד, אז אונז זענען

1 ד.מ. דינסטאג נאכט.

מיר צוריק אריין געקומען אין לאנד, און מיר האבן גליקליך פארלאזט דאס פארשאלטענע פוילן און אוקריינא, וואס דארט האבן נעבעך פיל אידישע יונגלעך איבערגעלאזט זייערע ביינער, יונגלעך וואס זענען ארויס געזונט, העלדן! מענטשן! – און האבן נעבעך מער קיינמאל נישט געזהען זייערע פאמיליעס.

אונז זענען מיר געגאנגען א וועג פון דריי ק"מ נאך דער גרענץ, דארט איז שוין נישט געווען קיין שליטן-וועג, האבן מיר אלע אוועק געווארפן די שליטעלעך, און געגומען די רוק-זעק אויפן רוקן. אונז האבן מיר יעדער געהאט גרויס געפעק, און עס איז זייער שווער געווען דער וועג. אויך עסן האבן מיר ווייניג געהאט.

אונז זענען מיר אנגעקומען קיין יאסיני, האבן מיר געפרעגט וויאזוי עס איז די לאגע מיט די אידן, האט מען אונז געזאגט אז וואס ווייטער טוען זיי אלץ ארויסגעבן נייע גזירות. די געשעפטן האט מען זאפארט צוגעגומען, א איד טאר נישט פארן אויף א צוג, און עס איז אים נישט ערלויבט צו גיין פון איין דארף צום צווייטן. אונז האבן מיר שוין נעבעך געזהען די אידישע צוקונפט, אז עס וועט זיין מיט זיי אזוי ווי מיט די אידן אין פוילן.

אונז זענען מיר געגאנגען א גאנצן טאג. ווייטער איז שוין יא געווען א גוטער שליטן-וועג, נאר אונז האבן מיר שוין נישט געהאט די שליטעלעך, אזוי אז די רייזע איז זייער שווער געווען.

אום צוועלף אזייגער ביינאכט זענען מיר אנגעקומען אויף ראחוב, אונז האבן מיר נישט געווואוסט וואו אריין צו גיין, זענען מיר אונז אריין צו אן ערל. ער האט אונז געגעבן 3 שטיקלעך ברויט, און אונז האבן מיר זיך געווואלט לייגן שלאפן. האט ער אבער געהאט אין שטוב קליינע ציגעלעך, און קיין פיס בוידעם איז נישט געווען, נאר ערד, זענען מיר געגאנגען ווייטער.

דאן האבן מיר אנגעטראפן צו א פרוי וואס דער מאן איז איר געווען אין אוקריינא, אבער זי האט נאך פון אים באקומען שרייבן. דארט זענען שוין געווען פיר יונגלעך, און איך בין געקומען מיט אלי' מערמלשטיין פון אובליא, זענען מיר אינאיינעם געווען זעקס. זי האט געגעבן ברויט און אביסל מילך, וויפיל זי האט נאר געהאט. זי איז נעבעך ארים געווען, אזוי

אז פאר מיר איז שוין נישט אויסגעקומען.

איך האב מיך געשטעלט דאוועגען מעריב. ווי זי האט געזעהן אז איך דאוועג האט זי מיך שוין מער מכבד געווען ווי די אנדערע. זי האט מיר געהייסן אז איך זאל מיך לייגן אין בעט, און איך זאל מיך אויסרוען, און אויף צופרי וועט זי שוין פארשאפן עטוואס צו עסן, ווייל די יונגלעך האבן איר געזאגט אז איך עס נאר כשר׳ס. דאנערשטאג צופרי בין איך אויפגעשטאנען און געדאוועגט. זיי האבן מיך געגייט צו עסן פון זייער עסנווארג[1], און איך בין דארט געווען א גאנצן טאג.

זי האט זיך געוואונדערט אז איך היט מיר די תפילין, און אז איך האב מיט מיר א גמרא, און איך לערן מיין שיעור. איך בין איר זייער געפאלן, ווייל זי איז אויך געווען א פרומע אידישע טאכטער. ווידער פון די אנדערע יונגלעך האט זי נישט געהאט קיין הנאה, ווייל זיי דאוועגען נישט און פירן זיך נישט אידיש.

אונז האבן מיר גערוהט דארט א גאנצן טאג דאנערשטאג, דאן האב איך ביי די אידענע צוריק איבערגענעכטיגט, און פרייטאג צופרי האבן מיר געברויכט ווייטער גיין. אונז זענען מיר געגאנגען אויפן וועג צוריק ביז פארנאכטס. אויפן וועג האבן מיר שוין געזעהן – אין די שטאט טריבישאן, אז אויף יעדע אידיש הויז הענגט א מגן-דוד[2]. דאס האט אונז שטארק פארדראסן, נאר אונז האבן מיר נישט געהאט קיין עצה דערקעגן.

פארנאכטס זענען מיר אנגעקומען קיין קליין-בישקיף. דארט האבן מיר געהערט אז פונעם פינפטן אפריל וועט יעדער מוזן טראגן א מגן-דוד[3]. איך האב געזוכט אז איך זאל האבן א פלאץ וואו שבת צו האלטן. אבער עס איז שוין איבעראל געווען באזעצט. האב איך, מיט מאיר לייב נאיאוויטש, און קליין הערמאן פון יולניצא, זיך צוזאמען מיישב געווען, און אונז זענען מיר געגאנגען ביז קיין קרעטשיניף, א דריי ק״מ, ווייל אום שבת מעג מען גיין פון בישקיף קיין קרעטשיניף.

איך האב געזוכט יואל הערש מייזעלס פאטער, וועלכער שרייבט

1 זאגנדיג אז עס איז כשר.
2 די מגן-דוד׳ס זענען געווען די טרויעריג בארימטע געלע לאטעס אין פארעם פון א מגן-דוד.
3 געלע לאטעס, ווי אויבנדערמאנט.

זיך "קעניג דער בהמה סוחר", און איך האב זיי געטראפן. וועו איך בין אנגעקומען צו זיי האבן זיי געמיינט אז דאס איז יואל הערש, נאר דערנאך האבן זיי זיך דערזעהן וואו זיי האלטן, האב איך מיך פאר זיי פארגעשטעלט אז איך בין מיט אים אינאיינעם געווען אין געשטראפטן סאזאט. איך האב מקבל-שבת געווען און געגעסן די שבת'דיגע סעודה. צופרי האב איך ביי זיי געדאווענט ביחידות, ווייל איך האב געקלערט אז דער סאזאט וועט ווייטער גיין גאנץ פרי. איך האב ביי זיי געגעסן, און איך בין געגאנגען זוכן נאיאוויטש'ן.

דערנאך בין איך געווען אינאיינעם מיט נאיאוויטש'ן דארט וואו ער איז געווען, און מיר זענען צוזאמען געגאנגען אין בית המדרש, וואו אונז האבן מיר עולה געווען. דאן בין איך געגאנגען צו א חסידישן איד, אויף דער סעודה פון עתיקא קדישא. נאכן עסן בין איך ווייטער געקומען דארט צו נאיאוויטש'ן, און ערשט ארום צוויי אזייגער איז געגאנגען דער סאזאט. אונז האבן מיר זיך געזעגענט פון דארט, צוריקגעגאנגען צום סאזאט, וואו אונז האבן מיר זיך אריינגעמישט צווישן די יונגלעך, און מיט זיי מיטגעגאנגען.

אונז זענען מיר אינאיינעם געגאנגען דריי סאזאטן, אונזער סאזאט – וואס אין אויסלאנד האט ער באקומען א נייעם נומער, דער זעקס און דרייסיגער סאזאט, דער פיר און פופציגער סאזאט – וואס אין אויסלאנד איז ער געווען דער זיבן און דרייסיגער סאזאט, און דער וויצענער סאזאט, וואס האט מיט אונז אינאיינעם פארגאנגענעם ווינטער געהאקט האלץ.

נאכמיטאג זענען מיר אנגעקומען פאר מאראמאראש-סיגעט. דארט האט מען אונז נישט געוואלט אריינלאזן אין שטאט, ווייל עס איז געווען פיל דייטש און אונגאריש מיליטער אין שטאט, האבן מיר זיך באזעצט אינדרויסן פון שטאט, אין דער "**קאמער**". איך האב מיר געטראפן א פלאץ ביי א איד, וואו איך האב מיר אראפגעלייגט דעם רוק-זאק, און איך בין געגאנגען מיט חיים אלעזר וויס אין שטאט אריין.

דארט זענען מיר אריין צו א איד, א היי סוחר, און מיר האבן געמאכט שלש סעודות און מלוה-מלכה. דערנאך האט ער אונז אריין געברענגט היי אין שטוב, און אונז האבן מיר זיך געלייגט שלאפן. צופרי (זונטאג פ' צו) זענען מיר געגאנגען דאווענען אין בית המדרש, דאן זענען מיר

צוריק געקומען צו דעם איד, אונז האבן מיר געגעסן פרישטאג, און דאן אוועקגעגאנגען.

דער איד איז געווען זייער אן ערליכער, א פשוט'ער איד, וועלכער איז מיר זייער געפאלן, ווייל ער האט זייער גערן געגעבן דאס עסן. דערנאך האבן מיר געוואלט צוריקגיין אין דער **קאמער**, דארט וואו מיר האבן איבערגעלאזט די פעקלעך, אבער אינמיטן וועג טרעפט אונז אן עלטער יונגל, און פרעגט אונז: צי מיר דארפן ברויט? – האט ער אונז געזומען און איז מיט אונז געגאנגען אין דער נאנט, אויף בעסערע פלעצער, און מיר האבן צוגעברענגט פאר די יונגלעך ברויט.

אויך האט מען פון דער שטאט געברענגט עסנווארג מיט א וועגעלע, וואס מען האט נישט דער**שטראט** אזויפיל צו עסן. עס איז פאר אונז געווען אנגעגרייט ווארימע בתי-מדרשים און בעדער, און פיל עסנווארג, אז וועו אונז קומען מיר אן זאלן מיר אלעס האבן. – סיגעט האט זיך זייער שיין אויסגעצייכנט מיט זייער אויפפירונג צו אונז. נאר דערווייל האט מען אונז נישט אריינגעלאזט אין שטאט,האבן מיר נישט געקענט הנאה האבן פין דעם אלעם, נאר מען **האט אונז צוגעפירט מיט א וועגעלע צוריק צום קאמער אינדערויסן פון שטאט, אבער דאס איז שוין נישט געווען אזוי ווי זיי האבן דאס געוואלט אהערשטעלן.**

פון ראחוב האב איך געשריבן אהיים וויאזוי איך האב געלעבט די גאנצע צייט אין אויסלאנד. אויך פון סיגעט האב איך געשריבן אהיים, און אויך אויף קומניאט. אבער צי זיי האבן דאס באקומען וויס איך נישט, ווייל אויף דעם האב איך שוין נישט באקומען קיין אנטוואורט.

אין סיגעט זענען מיר געווען א גאנצן טאג זונטאג, און מאנטאג צופרי זענען מיר ווייטער געגאנגען. אין סיגעט האט מען אונז שוין ערלויבט אז אונז זאלן מיר זיך דינגען א ראל וואגן[1] פאר די פעקלעך, און אן די פעקלעך איז שוין פיל גרינגער געווען צו גיין. נאכמיטאג ארום האלב פינף זענען מיר אנגעקומען קיין שעיש. אין שעיש האט מען אונז אריינגעפירט אין שוהל, די ווייבער האבן אנגעהויבן צו ברענגען עסן, וואס יעדער האט דארט געהאט געווג.

1 אן אפענער וואגן, וואו מען קען אנלאדענען פעקלעך.

דערנאך בין איך מיט שטרויבאכ'ן געגאנגען זוכן א קוואטיר, און אונז האבן מיר אנגעטראפן א שניידער, וואס איז נישט לאנג אהיים געקומען פונעם מונקא-טאבאר פון סענט-קיראלי-סאבאדיא, און ער האט אונז זייער מכבד געווען.

דינסטאג צופרי זענען מיר ווייטער געגאנגען, דער זעלבער וואגן האט אונז ווייטער געפירט די פעקלעך ביז קיין חוסט. אין חוסט האבן מיר געהערט אז מיר גייען נישט ווייטער, ווייל עס איז דא פיל ארבייט אין חוסט, און מען ברויך דא האבן א מונקאש-סאזאט. דער זיבן און דרייסיגער סאזאט איז געגאנגען אויף סעליש, און אונזער סאזאט איז געבליבן אין חוסט.

איך האב געהאט פיל זארג וועגן פסח, ווייל עס איז געווען א פאר טאג פאר פסח, און איך האב נישט געהאט קיין כזית מצות, און איך האב אויך נישט געהאט קיין שום אויסזיכט, אז איך זאל פון ערגעץ באקומען מצות. און אזוי אויך איז אין חוסט שוין די לאגע זייער קריטיש געווען מיט די אידן.

פרייטאג ערב פסח האט מען אונז צוזאמען גערופן דעם גאנצן סאזאט, און עס האט געהייסן אז אונז גייען מיר אויף סעליש. איך האב געהאט גרויס פרייד אז אין סעליש וועל איך קענען גרינגער האלטן דעם פסח, ווייל די שוועסטער'ס פון קומניאט וועלן מיר שוין עטוואס שיקן. אונז האבן מיר אבער געווארט ביז נאכמיטאג, דערנאך זענען מיר צוריק געגאנגען אין קוואטיר.

פארנאכטס בין איך געגאנגען אין א בית המדרש'ל דאוונען, און דארט האט שוין יעדער געהאט די מגן-דוד'ס. אום זעקס אזייגער האט מען זיך געשטעלט דאוונען, ווייל אידן האבן נישט געטארט גיין אויף די גאסן נאר ביז זיבן אזייגער. איך בין געגאנגען צו איינעם ר' סיני, עס איז נאך געווען גוט פרי, האבן מיר אונז געווארט ביז ווילאנג עס איז געווארן נאכט, און דאן האבן מיר זיך געמומען צום סדר אפרעכטן.

עס איז מיר זייער איינגענעמליך געווען, אז איך האב אנגעטראפן אויף א גוט פלאץ. איך האב ביי זיי אויך איבערגענעכטיגט, און צופרי בין איך

געגאנגען צום קוואטיר.

די קוואטיר האב איך געהאט אין דער באן גאס ביי וואלפ'ן. צופרי האבן מיר געהאט צו גיין צו דער ארבייט, וואו אונז האבן מיר געארבייט מיט מעל. אונז האבן מיר אויסוואגאנירט מעל פון די וואגאנען. אויף אויפדערנאכט בין איך וויטער געגאנגען אין שטאט, מען האט מיר אנגעווויזן אויף א פלאץ, ביי אן אלטן איד. איך האב אפגעראכטן דעם סדר, און איך בין ביי זיי איבערגעשלאפן.

צופרי בין איך וויטער געגאנגען צו מיין קוואטיר. בייטאג האבן מיר זיך אריבערגעצויגן פון דער באן גאס צו דער איזא'ער גאס. איך מיטן סופר, חיים אלעזר וויים, און הב' פנחס שטערן האבן מיר זיך געמאכט דאס קוואטיר ביי ר' צבי דוב וויים, דעם חוסטער דיינ'ס שוואגער. מען האט מיר פארשאפט ביי א איד איך זאל גיין עסן די מיטאג סעודה לכבוד יו"ט, און דערנאך האבן מיר אפגעפירט ביי ר' הערש בער וויים'ן גאנץ פסח. אונז האבן מיר זיך געברענגט פון דער קאך קארטאפל, און די מיידלעך דארט האבן אונז געקאכט גאנץ פסח.

אונז האבן מיר געלויבט דעם באשעפער, אז ער האט אונז אזוי גליקליך געהאלפן איבערצוקומען דעם פסח כשר, און אן קיין מיה. וועו אונז זענען מיר נאר געקומען פון דער ארבייט, האבן מיר שוין געטראפן אונזער עסן פארטיג. זיי האבן זיך מיט אונז זייער אפגעגעבן. נאר אמת אז עס איז נישט געווען פון זייער געלט, אבער זיי האבן פאר אונז פארשאפט אין שטאט מצות און אייער, צוויבל און בארשט, און סיי וואס אונז האבן מיר געברויכט.

א טאג נאך זונטאג אסרו-חג האט מען שוין אנגעהויבן צוזאמען נעמען די אידן אין געטא אריין. דאס איז געווען פארכטערליך וויאזוי די מעשה האט אויסגעזעהן, און וואספארא פארכט די אידן האבן געהאט, אז שוין שוין קומט מען און מען נעמט זיי אין געטא אריין.

ר' הערש בער וויים איז פיל מאל אריין געקומען אין זיין בית המדרש'ל, און האט זיך פארן ארון-קודש גוט אויסגעוויינט. עס איז שרעקליך געווען דאס צוצוקוקן. די זשאנדארן זענען אריינגעקומען פער צוויי אין א שטוב,

און האבן פארנומען די גאנצע פאמיליע, מען האט נישט געטארט זיך מיטנעמען אין געטא מער ווי מען האט געקענט אויפלאדענען אויף איין קויש. די אידן זענען געגאנגען אומגעדולדיג, און מען האט נאר געלויבט דעם באשעפער אז מען איז נאך א שעה צוויי רואיג אינדערהיים.

אונז זענען מיר יעדן טאג געגאנגען ארבייטן צו דער שטאציאן, און אויסגעלאדנט פון די וואגענען מעל און האבער, און פארשידענע מיליטערישע זאכן. אונז זענען מיר דאנערשטאג ארויס צו דער ארבייט, און אונז זענען מיר אריינגעקומען צום מיטאג, דאן זענען אונזערע קוואטיר'ס לייט, ר' הערש בער מיטן גאנצן הויף, שוין געווען אין געטא. אויפדערנאכט איז ר' הערש בער'ס מיידל ארויסגעקומען פון געטא, און אונז האבן מיר איר געהאלפן ארויסנעמען די נויטוועניגע זאכן. אויך האבן מיר איר געהאלפן אריבערצוטראגן א ש"ס פאר ר' הערש בער'ן.

דעם אנדערן טאג, פרייטאג, האבן מיר זיך ווייטער אריבערגעצויגן אין די באן גאס, אבער איך בין שוין נישט געגאנגען צום אלטן קוואטיר, נאר אונז זענען מיר געגאנגען מיטן סופר, חיים אלעזר וויס, און פנחס שטערן, און אויך ר' אברהם פריעדמאן פון יולניצא, צו אן אנדערן קוואטיר. דארט איז געווען נאר איין פרוי וואס איר מאן איז געווען אין אוקריינא, און זי איז נאך געווען אינדערהיים. שב"ק (פ' שמיני) האבן מיר אונז דארט געמאכט אונזער מנין.

זונטאג (פ' תז"ט), האט מען די פרוי, וואס אונז זענען מיר געווען ביי איר אויף קוואטיר, אויך פארנומען אין געטא. פאר ר' הערש בער'ן האבן מיר צוגעטראגן אין געטא וואס זיי האבן פארלאנגט, ברויט, און וואס נאר זיי האבן געבעטן – אויב אונז האבן מיר געקענט, האבן מיר פאר זיי עס צוגעברענגט. זיי האבן זיך געטיילט מיטן דיין[1] אינאיינעם.

אונז האבן מיר פאר זיי אויך אפגעטיילט ציגארעטלעך, פון דעם וואס אונז האבן מיר געהאט, און זיי געגעבן. אונז האבן מיר מיט זיי געהאט גרויס מיטלייד, דעריבער האבן מיר זיי ארויסגעהאלפן מיט סיי וואס אונז האבן מיר נאר געקענט. אין דעמאלט צייט האט מען געקענט באקומען ברויט וויפיל מען האט געוואלט, מען האט באקומען פאר צוויי א האלב פענגא

1 דער שוואגער, חוסטער דיין.

אוועקין, האבן מיר זיי צוגעברענגט ברויט וויפיל זיי האבן נאר פארלאנגט!

-21-

אונז זענען מיר נאך געווען א גאנצע וואך אין חוסט, און דארט געארבייט ביי דער שטאציאן.

אום שבת קודש (פ' תז"ט, ו' אייר), ניין און צוואנציג טאג אין אפריל, גאנץ פרי, האט מען אונז אויפגעוועקט צו דער ארבייט, ביי וועלכן מיר האבן איינוואגאנירט מעהל און האבער אויפן פראנט. עס איז געווען א שלעכטע צייט, און אונז האבן מיר ביז אויפדערנאכט געמוזט האבן פארטיג אייגוואגאנירט דרייצן וואגאנען.

מיטאג צייט האבן מיר געהערט אז **געסטערן** איז ארויסגעפארן אויף פוילן דער זיבן און דרייסיגער סאזאט, און מארגן וועלן מיר אונז וואגאנירן ארויסצופארן. אונז האבן מיר אבסאלוט נישט געהאט קיין שברי-לב, פארקערט, מיר האבן נאך געהאט פרייד, אז אונז פארן מיר ארויס אויף אויסלאנד: איינס, אז אונז וועלן מיר נישט מוזן צוקוקן די לעבעדיגע אידישע צרות, און אויך אז אונז וועלן מיר נישט מוזן זעהן ווי מען וועט אוועקפירן די אידן פון די געטאס, ווייל א גאנצע וואך האט מען שוין געפירט אויף מאטע-סאלקא די אידן פון יאסיני, פון טריבישאן און ראחוב, און אזוי אלץ ווייטער – ווייל פריער האט מען אוועקגעפירט די וואס זענען געווען נאנט צו דער גרענץ.

דערנאך, האבן מיר אויך געהאט פרייד, אז קען זיין אז עס וועט אונז געלונגען זיך ארויסצודרייען פון די רשעים'ס הענט, און זיך אריבער צו באקומען אויף דער אנדערער זייט, צו די רוסן.

אונז זענען מיר אהיים געקומען אויפדערנאכט זייער מיד, אום האלב עלף, נאך א גאנצן טאג וואס מיר האבן שווער געארבייט, אנגעהויבן פון

גאנץ פרי. אויפמארגן צופרי זענען מיר אויפגעשטאנען, און נאכמיטאג האט מען אונז צוזאמען געזומען אינאיינעם, און אונז זענען מיר אוועק צום צוג. אונז האבן מיר איינוואגאנירט דעם סאזאט׳ס זאכן, און אונז אלע זענען מיר אויך אריין אין די וואגאנען.

איז געווען פינף יונגלעך וואס זענען געווען **צו הויז**, און ווען אונז זענען מיר שוין געווען אין די וואגאנען צוויי שעה, זענען זיי ערשט אנגעקומען מיטן צוג. האבן זיי געמאכט א **שוקלוי** פון צוויי שעה, וואס פון דעם שוקלוי האט זיי ווייי געטוהן אלע אברים א פאר וואכן. ערשט דערנאך זענען זיי אריינגעקומען אין די וואגאנען.

מאנטאג (פ׳ אח״ק) זענען מיר נאך געשטאנען אויף דער שטאציאן ביז נאכמיטאג. אונז האבן מיר זיך נאך ארום געדרייט אין שטאט, אבער נאר נאנט ביי דער שטאציאן. אונז האבן מיר נאך איינגעקויפט וואס אונז האבן מיר געברויכט. צו אונזער מזל האט מען ברויט נישט געקענט באקומען. – די גאנצע צייט וואס אונז זענען מיר געווען אין חוסט איז געווען ברויט וויפיל אונז האבן מיר געברויכט, און איצט גראדע ווען אונז האבן מיר אין בעסטן עס געברויכט, האט מען נישט געקענט באקומען אפילו א שטיקל ברויט.

נאכמיטאג זענען מיר אוועק פון חוסט. די רייזע איז לאנגזאם געגאנגען, ווייל עס זענען געווען טראנספארטן וואס זענען געגאנגען אויפן פראנט, און זיי זענען פריער נויטיג געווען אהין ווי אונז. אויפן וועג האבן מיר געהערט אז אונז פארן מיר קיין נאדווארנא.

אין דער צייט האבן די אונגארישע רשעים שוין ארויסגעווייזן אקעגן אונז רשעות. עס איז זיי געווען זייער צום גרויסן זיך, אז זיי האבן צוריקגעקלאפט די רוסן עטליכע פערציג ק״מ פון טאטאראף, ביז זעקס ק״מ פאר קאלאמיי. זיי האבן געמיינט אז זיי האבן שוין די קריג געווינען. אויך אונזער לייטענאנט, וואס איז די גאנצע צייט צו אונז זייער פריינטליך געווען, האט ער זיך איבערגעדרייט צו אונז פאר א שונא.

אונז האבן מיר נאר געקלערט וויאזוי די רשעים זענען נישט אחד בפה ואחד בלב, אז אפילו נאכדעם וואס ער האט אונז בא׳גנב׳ט מיט די קאסט,

און איז פון אונז געווארן אן עושר, קען ער זיך יעצט אזוי איבערדרייען אזוי ווי ער וואלט דאס קיינמאל נישט געווען'. דאס איז פאר אונז נישט בא'טעמ'ט געווען, די גאנצע מעשה.

אויך האבן מיר געהאט פארכט אז עס זאל זיך נישט אנהייבן די מעשה וואס איז געווען אין אוקריינא אין יאר 24'. נאר מיר האבן געהאפט, און איך האב געזאגט, אז דער באשעפער וואס האט ביז יעצט געהאלפן, דער וועט וועיטער אויך העלפן.

אויפדערנאכט האבן מיר געהערט ווי די גוים וואס זענען מיט אונז געווען אין אונזער וואגאן, פון די שומרים, וואספארא פארכט זיי האבן געהאט פון דעם ארויספארן, אז זיי וועלן אויך אנקומען אויפן פראנט.

איינמאל האבן די אונגארן אין איין טאג געיאגט די רוסן אכצן ק"מ, דערנאך האבן זיך די רוסן געשטעלט פאר קאלאמיי, און האבן געזאגט פאר די אונגארן אין מיקראפאן, אז אויב זיי וועלן צונעמען קאלאמיי דאן טרעטן זיי אפ פאר זיי ביז מאסקווע.

גייענדיג ארויס פון אונגארן אין צייט פון די אלע זאכן, זענען מיר אלע געווען גוט אויפגעלייגט. מיט דער האפענונג אז מעגליך דאס אונז וועלן מיר געפאנגען ווערן, האבן מיר זיך משמח געווען. חיים מענדל האט געגראמט אויפן גרעסטן אופן. אויפדערנאכט האט ער געגראמט דאס גאנצע לעבן פון חוסט, און וויאזוי די אידעלער האבן דארט געלעבט, אויף דער מאלאדיע פון "בעלז, מיין שטעטעלע בעלז", און דער צושפיל איז געווען "אין חוסט, וואס דאס לעבן האט זיך אמאל געגלוסט, אבער היינט נעבעך..." – דאס איז געווען צום געוויין, וויאזוי ער האט דאס אהערגעשטעלט.

פרייטאג צופרי זענען מיר אנגעקומען אויף נאדוואדנא. אונז האבן מיר אויסוואגאנירט און מען האט אונז אריינגעפירט אין א הויף, וואו עס איז געווען א גרויסער זעג, און דארט איז געווען פיל האלץ. מען האט אונז געוואלט אריינגעבן דארט אין א שטוב, אונז זאלן מיר דארט זיין גוט פארשפארט. אבער דארט זענען געווען דייטשע סאלדאטן, און האבן

1 ד.ה. ער שעמט זיך נישט צו טון די רשעות, כאטש ער האט אזויפיל הנאה געהאט פון אונז. דאס מיינט ער איז נישט אחד בפה ואחד בלב, נאר אויב האט ער א שנאה צו א איד, שפארט דאס ארויס פון אים אן קיין בושה.

נישט געוואלט ערלויבן די שטוב פאר אונז, האבן מיר געמוזט ווייטער גיין פון דעם הויף.

אונז האבן מיר באקומען א לערע אידישע שטוב, דארט איז געווען דריי שטיבלער, זו לפנים מזו, און נאך א שטיבל אין אן עקסטערן אריינגאנג. אונז האבן מיר זיך דארט אויסגערוימט די שטיבלער, איך בין געשלאפן אין צווייטן שטיבל אינאיינעם מיט ר' אברהם פריעדמאן. קיין שטרוי האבן מיר נישט געהאט, ווייל דאס פלאץ איז זייער קליין געווען, זענען מיר אונז געשלאפן אין פארטיי אין איין זייט, און די אנדערע פארטיי אקעגן איבער, אזוי אז די פיס האבן דערגרייכט איינעם פארן אנדערן ביז אינמיטן בויך. און דער לייטענאנט, פאר רשעות, האט אונז נישט געוואלט געבן נאך א שטוב, כאטש עס זענען דארט געווען פיל לערע צימערן. איך האב געהאט צוויי קאצן, איינע האב איך אונטערגעשפרייט אויף דער בריק[1], און מיט דער אנדערער האב איך מיך צוגעדעקט.

דעם אנדערן טאג זענען מיר ארויס צו דער ארבייט, אונז האבן מיר פארראכטן דעם שטראז, אבער עס איז נישט געווען קיין ארבייט פאר אונז, ווייל עס זענען געווען גריבער אויפן שטראז, און עס איז נישט געווען מיט וואס דאס צו פארפילן.

דער זיבן און דרייסיגער סאזאט האט געהאט אן ערנסטע ארבייט, זיי האבן שווער געארבייט מיט מוניציאן, וואס איז געקומען אין די וואגענען, און דאס האבן זיי אויסוואגאנירט אויף די אויטאס, און פון די אויטאס האבן זיי דאס צו געטראגן אין וואלד.

וועז אונזער לייטענאנט ימ"ש איז ארויסגעקומען צו דער ארבייט, האט ער צו אונז גערעדט פארשידענע רשעות'דיגע ווערטער, אז ער האט געוואלט שוין זעהן אונזערע קברים... – און אויך פארשידענע רשעות האט ער אונז שטילערהייט ארויסגעווינזן.

פארנאכטס זענען מיר געגאנגען העלפן פארן זיבן און דרייסיגער סאזאט צוצוטראגן דאס מוניציאן פון די אויטאס אין וואלד. אונז האבן מיר געארבייט ביז עלף אזייגער ביינאכט. אונז האבן מיר ביי דעם אלעם גרויס מזל געהאט, אז קאסט איז ביי אונז זייער גוט געווען, דער

1 די ערד אויסגעפלאסטערט מיט שטיין.

לייטענאנט האט געזאגט אז דאס קען ער שוין נישט צוקוקן, אז אונז זאלן מיר הונגעריגערהייט ארבייטן. און כאטש אונז האבן מיר שוין דעמאלט נישט וויניג גיפאסט, פאר אידן האט מען שוין גאר וויניג ארויסגעגעבן, האבן מיר אבער געהאט פיל אפגעשפארט. און אויך האט דער לייטענאנט געמאכט געשעפטן, ער האט געטוישט, אדער האט געקויפט, קעלבלעך און קארטאפל, אז עסן זאל זיין גענוג.

אין נאדווארנא איז געווען נאך צוויי אידישע סאזאטן, דער זיבן און דרייסיגער סאזאט, וואס איז מיט אונז איבעראל מיטגעפארן, און אויך איז געווען דער זעכצנער סאזאט. און זיי האבן געהאט זייער געמיינע קאסט.

אונז האבן מיר פיל מאל געארבייט אין לעבנס-מיטל **ראקטארי**, און אויך האבן מיר פיל געארבייט מיט האבער, וויל אין די וואגאנען איז געקומען האבער, און אונז האבן מיר דאס צוזאמען גענומען אין זעק, און אונז האבן מיר די זעק שיין צוזאמען געלייגט. אויך האב מיר געהאט א גענמיינע ארבייט, מיט בענזין. עס זענען געקומען גאנצע קעסלען מיט בענזין, וואס אין איין קעסל איז געווען צוויי הונדערט און פופציג **העקטער**, און דאס האבן מיר מיט שלויכן אריינגעלאזט אין די פעסער, און די פעסער האבן מיר געקוילערט אויף א וועג נעבן דער שטאציאן. די ארבייט איז געווען געפערליך, עס האט ארויסגעצויגן דעם מארך פון די פיס, דאס ארום גיין א גאנצן טאג און שטויסן די פעסער מיט גרויס כח.

אויך צו אונזער גליק וועז עס איז אנגעקומען בענזין האט אלץ גערעגנט, און אויף די פעסער האט זיך אנגעקלעבט מאראסט, און אויך די **וועג** איז וויעך געווען פון דער גאס רעגן, און ביים אנהייב **וועג** איז געווען געשטעלט שינעס, וואס די פעסער האבן זיך געקוילערט אויף די שינעס.

אין נאדווארנא האבן מיר זייער שווער געארבייט, דאס איז געווען זייער ערנסטע ארבייטן, וואס דארט האט זיך נישט געלאזט מאכן קיין שום חכמות. מען האט געמוזט פארטיג מאכן וואס עס איז אלץ אנגעקומען, צי בענזין, צי מוניציאן, אדער האבער. ביז ווילאנג מען איז נישט פארטיג געווען איז מען נישט אהיים געגאנגען אויפן קוואטיר, פארקערט אז מען איז פארטיג געווארן מיט איין ארבייט פאר אכט אזייגער אויפדערנאכט. האט מען אונז נאך געהייסן אויסקערן די הויף, אדער האט מען אונז שוין

עפעס אן ארבייט ארויסגעזוכט.

דארט איז געווען אן אונגארישער מאיאר וואס פון אים איז געוואקסן די אלע זאכן, מען זאל מיט אונז ארבייטן, און מען זאל אונז נישט לאזן רואיג קיין מינוט. אויך איז געווען א זאסלויש, א רשע ימ"ש, א שונא ישראל, וועלכער איז געווען ביים מוניציאן, וואס דער האט געשלאגן געפערליך, אז מען איז נישט געלאפן מיט א זיבעציג קילא'דיג קעסטל מוניציאן אויפן רוקן, האט ביי אים נישט געהייסן קיין ארבייט. ער איז ארום געגאנגען מיט א גראבן שטעקן ווי א רויבער, איינמאל האט ער אלע יונגלעך געשלאגן, ווייל א אידישער פילאט פון ענגלאנד איז געווען באמבאדירן דעברעצין.

די ארבייט אין נאדוואַרנא איז געווען זייער שווער. דערנאך שפעטער זענען געווען די אלע פרישע גזירות, אז מען זאל מיט אונז מיטגיין מיט אויפגעפלאנצט געווער, און אויך זענען מיר געווען ארום ענעמען מיט דראטן, דארט וואו אונז האבן מיר געוואוינט, אזוי ווי געפאנגענע.

ציגארעטלעך האבן מיר איינמאל יא גיהאט, און איינמאל נישט, און דאס וואס אונז האבן מיר יא באקימען, דאס איז אויך נאר געווען וואס אונזער לייטענאנט האט אויסגעריסן פונעם ראקטאר. אין די צייטן האט זיך אונזער לייטענאנט פיל געבעסערט, ער האט געזעהן אז אונז זאלן מיר האבן צו עסן, און איז פאר אונז געשטאנען אז מען זאל אונז נישט שלאגן, און האט געבעטן אז אונז זאלן מיר אמאל האבן זונטאג פריי, כדי אונז זאלן מיר זיך קענען אביסל אפ-פרישן.

אויך האט ער געזאגט בסוד פארן שרייבער אין דער קאנצעליי, אז אונז זאלן מיר נישט האבן קיין פארכט, ווייל אויב עס וועט זיין עפעס וועגן אונז, אויב וועט זיין עפעס א נויט, וואס מען וועט אונז וועלן אנשטעלן, וועט ער אונז צו וויסן טאן צווייי שעה בעפאר, אז אונז זאלן מיר זיך קענען צולויפן. אויך וועלן עס זענען געקומען פארשידענע באפעלן, וואס מען זאל מיט אונז מאכן, האט דער לייטענאנט נישט געטון נאר דאס וואס ער האט געמוזט.

קיין שרייבן האב איך נישט באקומען א גאנצע צייט פון אין ערגעץ. עס זענען געווען יונגלעך וואס האבן באקומען שרייבן פון זייער פאמיליע,

נאכדעם וואס מען האט זיי שוין געהאט ארויסגעפירט פון "וואלדזעה", אבער קיינער האט נישט געוואוסט וואו דער "וואלדזעה" געפינט זיך. אונז האבן מיר געפרעגט פיל דייטשע סאלדאטן, זיי זאלן אונז זאגן וואו דער וואלדזעה געפינט זיך. – דערנאך זענען מיר שוין געווארן געווארן, וועו עס זענען צוריקגעקומען די וואס זענען געבליבן לעבן, פון די וואס זענען געווען אין וואלדזעה, אז וואלדזעה איז געווען אוישוויץ.

נאכדעם וואס די יונגלעך האבן באקומען די קארטלעך פון וואלדזעה, האבן מיר געשריבן קארטלעך אויף פעסט, מען זאל אונז צוואויסן טון וואו אונזער פאמיליע איז. אין פעסט איז געווען א גרויסע קאנצעליי, וואס פון דארט האט מען געקענט געווער ווערן וואו די פאמיליע איז, און זיי האבן אויך צו וויסן געטון פאר דער פאמיליע.

יעדן אויפדערנאכט האבן מיר פאליטיזירט, איז געווען צווישן אונז א קלוגער מענטש, מיטן נאמען "ברודער" פון גרויסווארדיין. ער איז אלץ געווער געווארן וויאזוי די פראנטן האלטן, האט ער אונז יעדן אויפדערנאכט אלעס דערציילט, און אונז האב מיר געהאט גרויס פרייד וועו די רוסן זענען פאראויס געגאנגען אין וויס רוסלאנד, און האבן פארנומען וויטעבסק, ארשוי, מעגילעף, מינסק, ווילנא, און האבן זיך געשטעלט פאר ווארשע.

אונז האבן מיר נאר ארויסגעקוקט וועו עס וועט זיך שוין אנהייבן די אפענסיווע דא אויף לעמבערג, סטאניסלאוו, אז אונז זאלן מיר קענען אריבערגיין אויף דער אנדערער זייט, און ניצול ווערן פון די רשעים'ס הענט. איינמאל שבת האבן מיר געארבייט ביי דער שטאציאן מיט טרוקן טייג, די יונגלעך האבן גענומען, האב איך גענומען מיין רעקל און איך האב פארבינדן די ערמל, און איך האב אהיים געטראגן צוויי פילע ערמל מיט טייג. דאס האט מיך גוט געהאלטן אין די שווערע צייטן, ווייל איך האב נאך געהאט פון דעם טייג, ביז וועו איך בין שוין געווען געפאנגען ביי די רוסן[1].

פארקאש און פנחס שטערן, דער סופר און אויך חיים אלעזר ווייס, אלע האבן שוין געמוזט עסן טרפות, צוליב דער גרויסער שווערער ארבייט. אבער מיר האט דער באשעפער געהאלפן, איך האב געארבייט די זעלבע ארבייט, און איך האב אויסגעהאלטן מיט כשר'ס. איך האב שטענדיג

1 זעה ווייטער אין קאפיטל 22.

געהאט גענוג ברויט, און דאס געקעכטס איז דאס מערסטע געווען געקאכט מיט מארגארין, דערפאר האב איך מיך גאנץ גוט געהאלטן, און איך האב מיך ב"ה געשפירט בכח.

פיל יונגלעך האבן זיך פארגעזעהן פלעצער, אז אויב עס וועט זיך מאכן עפעס אן איבערקערעניש, זאלן זיי האבן וואו צו בלייבן, און אזוי זאלן זיי זיך דערנאך באקומען צו די רוסן. איך האב מיר נישט געזוכט קיין שום פלעצער, איך האב געזאגט, אז וויאזוי דער באשעפער וועט הייסן אזוי וועט דאס זיין.

גרויס גיסטע האב איך געהאט זיך צו באקומען אויף דער אנדערער זייט, און איך האב אין דעם אויך אריינשפעקולירט, וויאזוי עס דורכצופירן, נאר איך האב וויניג געקענט אויסשפעקולירן.

-22-

ראש חודש אב (פרייטאג ערב שב"ק פ' מטות מסעי), ולמספרם דעם איין און צוואנציגסטן יולי, וועקט מען אונז אויף פרי, אז מיר גייען איצט ארבייטן מיט די מוניציאן, ווייל די ארבייט ברענט. דער **שווארצער** זאסלויש איז דארט געווען נאך גאנץ פרי, ווייל א גאנצע נאכט האט אן אנדערער סאזאט געארבייט. מען האט געפירט די מוניציאן צוריק צו דער שטאציאן, ווייל די רוסן האבן אנגעהויבן צוריק יאגן, און אזויפיל מוניציאן וויפיל דארט איז געווען האבן זיי נישט געקענט פארברויכן.

אונז קומען מיר אן אין וואלד, און מיר האבן אנגעהויבן צו ארבייטן. פארלאנגט האט מען אז עס זאל ארויסקומען דער גאנצער סאזאט, אלעס, דער דאקטאר, דער שרייבער, עס זאל קיינער נישט בלייבן אינדערהיים. וועז דער זאסלויש האט געזעהן דעם שרייבער, האט ער אים אויפאמאל געהייסן מאכן נידערס צו דער ערד. שפעטער מיט פינף מינוט איז אנגעקומען אונזער לייטענאנט, און ער האט געזעהן ווי דער שרייבער

ארבייט דארט אין די נידערס. האט אונזער לייטענאנט אים געהייסן ער זאל אויפהערן, און האט זיך געקריגט מיטן זאסלויש. ער האט אים געזאגט, אז ער האט נישט קיין שום רעכט צום סאזאט אויסער הייסן ארבייטן, ווידער שלאגן אדער הייסן מאכן נידערס, האט ער נישט קיין רעכט. דערנאך איז ער נעלם געווארן, און מען האט אים מער נישט געזעהן א גאנצן טאג.

אונז זענען מיר פארטיג געווארן מיט די ארבייט נאכמיטאג, אום פיר אזייגער, און אונז האבן מיר זיך אפגערוהט. שבת (פ' מטות מסעי) און זונטאג (פ' דברים) זענען מיר געגאנגען ארבייטן צום בענזין. אין נאדווארנא איז געווען זייער פיל בענזין, דאס האבן מיר איינוואגנירט אין די וואגענען, און מען האט דאס אוועק געפירט אויף שעיש. דאס איז אויך געווען א שלעכטע ארבייט, ווייל עס איז געווען א פאר טויזנט פעסער, און מיר האבן דאס פולערהייט איינוואגנירט אויף די וואגענען.

זונטאג מיטאג זענען מיר אהיים געקומען אויף מיטאג, האבן מיר געהערט איבער די גרויסע אפענסיווע אויף סטאניסלאוו, און די געגענט פון נאך קאלאמיי, און אז מען קען זיך נישט אקעגנשטעלן אקעגן די רוסן, ווייל זיי גייען בקומה זקופה פאראויס.

אונז האבן מיר שוין געזעהן, אז עס איז געקומען די צייט וואס אונז ברויכן מיר עפעס טון, און קלערן וועגן אראפבלייבן, און נישט אריינגיין צוריק מיט די רשעים אין לאנד אריין. מאנטאג זענען מיר ווייטער געגאנגען ארבייטן צום בענזין, און אונז האבן מיר געארבייט ביז זייגער עלף ביינאכט. אונז האבן מיר צונומען די קליינע בארק'לער וואס זיי האבן דארט געהאט, און אלעס האבן מיר איינוואגאנירט. אויך ברעטער, **לאווענט**, אלעס וואס זיי האבן דארט געהאט. די צוויי דריי טאג האט אומאויפהערליך בייטאג און ביינאכט די גאַס נישט גערוהט, עס האבן זיך צוריקגעצויגן טאנקען, אויטאס, וועגענער, און מענטשן.

דינסטאג צופרי שטייען מיר אויף, אונז זענען מיר נישט געגאנגען אין ערגעץ צו דער ארבייט, נאר מען האט אונז געזאגט, אז אונז זאלן מיר זיך צוזאמען פאקן די זאכן, ווייל היינט וואַרשיינליך וועלן מיר אוועקגיין פון נאדווארנא.

עס זענען געווען צוויי יונגלעך וואס האבן געארבייט אין א מיליטעריש בעקערייי. זענען זיי געגאנגען צו דער ארבייט, און באלד צוריקגעקומען פון דער בעקערייי, זאגנדיג אז זיי האבן דארט קיין שום מענטש נישט געטראפן, נאר פיל טייג צוואוארפן, איבער דער גאנצער בעקערייי, און אין גאנצן הויף פונעם בעקערייי.

אונז האבן מיר פארשטאנען אז די רוסן ברויכן שוין זיין נישט ווייט. מען האט אונז געקאכט מיטאג. עס האט געהייסן אז אויף צען אזייגער וועט זיין פארטיג די מיטאג, און אום האלב עלף וועלן מיר גיין.

און דאן, אום האלב צען קומט אן איין ערל, אן אונגארישער גוי, וואס איז געווען אין דער קאנצעלייי, און שרייט מען זאל אויסגיסן דעם מיטאג און מען זאל גיין, ווייל באלד וועלן מיר בלייבן אין געפענגעניש, ווייל די רוסן זענען זעקס ק"מ פון נאדוואדנא. אבער די אנדערע האבן אים אויסגערעדט, אז די מיטאג איז שוין פארטיג, און מען זאל ווארטן.

אונז האבן מיר אויסגעווארט דעם מיטאג, און מיר האבן געגעסן. נאכן עסן האט דער לייטענאנט אונז איבערגעציילט, און עס האט געפעלט א מענטש, מאיר בערקא. דער לייטענאנט האט געוואוסט אז ער איז ערגעץ אראפגעבליבן, און די יונגלעך נאך פון צופרי האבן זיך ארום געדרייט, עס האבן פילע געוואלט אראפבלייבן, נאר די שומרים האבן געהיטן, און נישט געלאזט א טריט אפטרעטן פון הויף. זיי האבן געזאגט אז אויב וועט איימיצער פעלן פון סאזאט, וועט דער גאנצער סאזאט האפטן פאר דעם מענטש. האבן די יונגלעך באקומען פארכט, און האבן געזאגט אז וועגן מענטשהייט זאל קיינער נישט אראפבלייבן, ווייל דעם גאנצן סאזאט קען מען אויסשיסן, אדער גרויסע צרות אנטון.

האבן די גרעסטע שפרינגער'ס, וועלכע האבן געזאגט אז זיי וועלן זיין די ערשטע וואס וועלן אראפבלייבן – ווען עס וועט זיך מאכען עפעס אן איבערקערעניש, אט די האבן באקומען די גרעסטע פארכט, און האבן געזאגט פאר יעדן, מען זאל נישט אראפבלייבן.

און דאן, ווען מען האט געציילט, און דער לייטענאנט האט געזעהן אז מאיר בערקא פעלט, האט הערשקאוויטש מאיר געזאגט אז ער וויסט

וואו מאיר בערקא האט זיין פלאץ, און ער גייט נאך אים, און וועט אים ברענגען ביי די אויערן צו שלעפן. מען האט אים אוועק געשיקט, און ער איז געגאנגען, און האט אויך פארגעסן צוריק צוקומען.

זאגט קליין איגנאץ פון דאלהא, אז ער גייט זיי זוכן. ער איז געווען פארלעסליך פאר די שומרים, און זיי האבן אים אוועק געלאזט, אז ער זאל זיי זוכן. איז ער אויך אוועקגעגאנגען און נישט צוריקגעקומען. זייגער צוועלף זענען זיי שוין געווען רוסישע.

עס איז געווארן שפעט, און ערשט נאך האלב עלף האבן מיר זיך געזומען צו גיין. עס איז געווען געפערליך א הייסער טאג, און אונז האבן מיר געהאט פיל געפעק. אונז זענען מיר נאך נישט געווען ארויס פון נאדוואַרנא, האבן מיר שוין געהערט ווי עס האט עקספלאדירט אין וואלד, די מוניציאן וואס איז נאך דארט געבליבן, און נאך אנדערע זאכן וואס זיי האבן אונטער **אקנאזירט**.

אונז האבן מיר שוין געזעהן אז די רוסן זענען זייער נאנט. קיין שיסן האבן מיר נישט געהערט גארנישט. אונז זענען מיר געגאנגען אכט ק"מ, און אונז האבן מיר זיך אראפגעזעצט אפצורוען. די יונגלעך האבן אויפן וועג אוועקגעווארפן זאכן ווייל אונז זענען מיר שנעל געגאנגען, און עס איז געווען געפערליך הייס. איך האב אויך אוועקגעווארפן איין קאץ, וואס איך האב זי נאך באקומען אין קאשוי אין א פעקל, וואס די מומע דאברע האט מיר דאס געשענקט. די קאץ איז שוין געווען אלט, צוריסן, און שווער, האב איך זי אוועקגעווארפן.

אונז זענען מיר ווייטער געגאנגען. אונז זענען מיר געקומען פאר דעליטין, און דארט האבן מיר זיך נישט געקענט באקומען ווייטער. דארט איז געווען דאס פלאץ וואו די וועגן צושיידן זיך, איין וועג אויף נאדוואַרנא, און איין וועג אויף קאלאמיי. זענען געווען דארט וועגענער פון אלע ביידע זייטן, און מען האט נישט געקענט גיין ווייטער פון דעם גרויסן געשטויסעריי. און דאן, ווען אונז האבן מיר דארט געווארט, האבן מיר שוין געהערט שיסן מיט קאנאנען, און אויך מיט ביקסן, פון צוויי זייטן וואס האבן זיך שוין געזעהן איינע די אנדערע, און געשאסן איינע אויף די אנדערע.

אונז זענען מיר דארט געזעסן איבער א שעה. אונזערע שומרים זענען געווען זייער איבערגעשראקן, אז זיי בלייבן שוין מיט אונז אינאיינעם אין געפענגעניש. אויף די גאס האט מען נישט געקענט ארויפגיין, ווייל די רוסן האבן געשאסן, האבן מיר נאר געמוזט ליגן אין דער זייט פונעם שטראז אין גרוב.

דארט וואו אונז זענען מיר געלעגן איז געווען א שטוב, האט זיך דארט אוועקגעכאפט שטרויבאך אלעקסאנדער אין דער שטוב, און האט געפרעגט צי זיי קענען דא בלייבן און איבערווארטן ביי זיי, ביז עס זאלן קומען די רוסן? – די ערל'טע האט געזאגט אז זיי קענען בלייבן. ער האט זיך נאך געגומען מיט זיך שאהן בעלא פון גרויסווארדיין, און מאיר לייב נאיאוויטש'ן, און זיי זענען אריין אין שטוב.

איך האב אויך געקלערט אז איך וועל מיך ערגעץ דא באהאלטן, אבער ווען איך בין געגאנגען האבן מיך די שומרים צוריקגערופן. עס איז געווארן אביסל פרייער דער וועג, און אונז זענען מיר געגאנגען וויטער. אונז גייען מיר הונדערט מעטער, און מען קען נישט גיין וויטער. אונז האבן מיר זיך וויטער אראפגעזעצט אין דער זייט פון דעם שטראז, און גערוהט.

דארט איז געווען מיט אונז דער זיבן און דרייסיגער סאזאט, האבן זיי אונז געזאגט דאס א האלבער סאזאט איז אראפגעבליבן אין נאדוואךנא, און זיי זענען שוין לאנג אין די הענט פון די רוסן, ווייל נאדוואךנא איז נאך מיטאג געווארן רוסיש. דא זענען געגאנגען אונגארישע סאלדאטן, פרעגן מיר זיי: ווי ווייט זענען די רוסן פון דא? – זאגן זיי אונז אז א קילאמעטער אנדערהאלבן פון וואו אונז שטייען מיר. האבן מיר געהאט גרויס פארדרוס פארוואס אונז זענען מיר נישט אראפגעבליבן נאך אין נאדוואךנא, וואלטן מיר שוין געווען פטור געווארן פון די אונגארישע-דייטשע רשעים.

איך בין געזעסן אינאיינעם מיט די צוויי ברידער "זילבערשטיין", האבן מיר זיך צוזאמען געשמועסט, אז ביי דער ערשטער געלעגנהייט וועלן מיר אראפבלייבן וואו אונז וועלן מיר נאר קענען. עס איז צוריק אביסל פרייער געווארן דער שטראז, און אונז האבן מיר אנגעהויבן צו גיין וויטער. ווען אונזערע שומרים האבן געזעהן אז דער שטראז איז אביסל פרייער, זענען זיי צו זיך געקומען, זיי האבן באקומען צו אונז פרייהייט, און האבן

אותו״ת במלחמה

אונז אנגעהויבן יאגן און שלאגן, און געשריגן אויף אונז אז אונז זענען מיר קאמוניסטן, ווייל אונז ווילן מיר אלע אראפבלייבן און זיך באקומען צו די רוסישע הענט... – אזוי ווי עס איז טאקע געווען, אז יעדער האט נאר געהאפט און געקוקט, אז דער וועג זאל זיין פארשפארט, מען זאל נישט קענען ווייטער גיין, און די רוסן זאלן אנקומען ווי אמשנעלסטן, און מיר זאלן פטור ווערן פון די רשעים.

אבער עס איז אונז פארגאנגען דער אפעטיט פון אלעם, ווי מען האט אונז געיאגט איבער א קילאמעטער, און אונז זענען מיר נישט געבליבן שטיין אין ערגעץ. וואס האט אבער דער באשעפער געהאלפן, אינמיטן דער שטאט איז געווען ווייטער א גרויס געשטויסערייַ, און אונז האבן מיר געמוזט אפטרעטן דעם וועג פארן מיליטער. די אפיצירן האבן געשריגן אז די מונקא-סאלגאלאטאשיס זענען צום לעצט, און זאלן אפטרעטן דעם וועג פארן מיליטער... – ווי זיס זענען ביי אונז געווען די ווערטער, ווי מען זאל אונז שמירן מיט פוטער.

און דאן קומט אן אויף א פערד צו רייטן אן אויבער-לייטענאנט און ווינט, אז מען זאל גיין אויף פאראויס, ווייל אונז זענען מיר באלד אלע געפאנגען. די וועגענער מיט די פערד האבן אנגעהויבן צו פארן דורך די גערטנער, עס איז פרייער געווארן דער וועג, און אונז זענען מיר ווייטער געגאנגען הונדערט מעטער.

מען האט ווייטער נישט געקענט גיין, ווייל דער וועג איז ווייטער נישט געווען פריי. איך האב מיך געדרייט, צו זהען וואו מען קען אראפבלייבן, אבער עס איז נישט געווען וואו אראפצובלייבן.

און דאן, נישט ווייט האבן די אונגארן אנגעצינדן א גאנצן ראקטאר מיט עסנווארג און פעטן, וואס האט געברענט עד לב השמים. זענען יונגלעך געגאנגען און האבן ארויסגענומען ברעזל, און האבן עס געגעסן. פון אונזער סאזאט איז אויך געווען א צוג'ס פירער, וואס האט געברענגט א גאנצן זאק מיט ברעזל, און האט געטיילט פאר די יונגלעך.

עס האט זיך געמאכט א געשטויסערייַ נאך דעם ברעזל, און דאן האב איך געזההן ווי איין יונגל פון נאדי-באניא, "גראסמאן", מיט ראזענבערג

מיקי'ן, דרייען זיך ארום און זוכן א פלאץ זיך צו באהאלטן, און דוד מאשקאוויטש גייט נאך זיי. ווי איך האב דאס געזעהן בין איך געגאנגען נאך זיי. אונז האבן מיר געטראפן אין יענעם הויף א לערע שטוב, וואס איז געווען א לערע אידישע שטוב, אונז זענען מיר געגאנגען צו איין שטוב אין דער אנדערער, די שטוב איז געווען חרוב, עס איז נישט געווען דארט גארנישט, נאר צובראכענע ציגל וואס איז געפאלן פון די וועגט.

אונז זענען מיר דארט אין די שטיבער געגאנגען אראפגעבויגן, כדי מען זאל אונז נישט דערזעהן. און דאן האבן מיר געטראפן אין דער זייט א קליין גריבעלע אין דער בריק נעבן דער וואנט, וואס קוים האט זיך געקענט דערין אריינציען א מענטש. עס איז אריינגעקראכן אין דעם גריבל גראסמאן פון נאדי-באניא, און האט געזאגט: יונגלעך דא איז א קעלער און קומטס אריין...

מען האט פאר אים אריינגעגעבן דעם רוק-זאק, און נאך אים איז אריינגעקראכן ראזענבערג מיקי, דערנאך דוד מאשקאוויטש פון דיווידקאף, און דערנאך בין איך אריינגעגאנגען. אונז האבן מיר מסדר געווען די רוק-זעק, און אונז האבן מיר זיך אראפגעזעצט, נעבן דעם אריינגאנג צום קעלער, און דארט געזעסן. אונז האבן מיר נאר געווארט אז דער סאזאט זאל שוין אוועקגיין וויייטער, ווייל אונז האבן מיר גרויס פארכט געהאט, מען זאל אונז נישט טרעפן באהאלטן. אונז זענען מיר דארט געזעסן א האלבע שעה, א שעה, און עס איז געגנצליך שטיל געבליבן.

עס זענען גליקליך אלע אוועקגעגאנגען, און דאן זענען מיר אונז אריין אין קעלער, אום האלב פינף נאכמיטאג, ה' אב, ולמספרם דעם פינף און צוואנציגסטן יולי, דינסטאג (פ' דברים). אונז זענען מיר דארט געזעסן א גאנצע צייט זייער שטיל, אונז האבן מיר נישט געהערט איינער צום אנדערן, נאר זייער וויניג. איך האב געדאוועט מנחה. דערנאך שפעטער האבן מיר נאר געהערט שיסן פון די קאנאנען. אונז האבן מיר געהאט פארכט, אז עס זאל נישט אראפפאלן א קויל פונעם קאנאן אויף דעם קעלער. אויך האבן מיר מורא געהאט אז די אונגארן זאלן אונז נישט טרעפן. און אויך האבן מיר מורא געהאט אז אפילו די רוסן וועלן שוין דא זיין, זאלן זיי נישט קלערן אז אונז זענען מיר אונגארישע פארטיזאנער.

אונז זענען מיר דארט געזעסן אומגעדולדיג. עס איז נאכט געווארן, איך האב געדאוועט מעריב, און אונז זענען מיר ווייטער געזעסן. מיטאמאל האט אונזער שטוב באקומען א קויל, וואס האט אפגעבראכן א שטיק וואנט, און עס האט זיך ארויסגעזען א פייער. מיטאמאל האבן מיר נאך געהערט שרייען אויף אונגארישׁ, און אן אויטא אדורך פארן, און מיט פינף מינוט דערויף האבן מיר שוין געהערט יונגע רוסישע יונגלעך רעדן אויף רוסיש, פון די וואס האבן געיאגט די אונגארן.

אונז האבן מיר זיך צוזאמען געקושט, און מיר האבן געזאגט אז אונז זענען מיר שוין פטור פון די אונגארישע רשעים. שפעטער מיט פופצן מינוט זענען שוין אנגעקומען די רוסן און האבן נעבן אונזער קעלער אנגעהויבן צו גראבן, און געמאכט פלאץ אויף איין **מינע מעטיל**. דארט איז געווען אויפגעשטעלט אן אונגארישע **אוקנא**, און דאס האבן שוין די רוסן עקספלאדירט, וואס דאס האט זיך אויך אנגעזעהן אין אונזער קעלער, ווי עס גייט א פייער.

די רוסן האבן פון נעבן אונזער קעלער געשאסן א גאנצע נאכט. אונז האבן מיר ביינאכט נישט געמעגט צו זיי ארויסגיין, ווייל אונז האבן מיר מורא געהאט אז זיי זאלן נישט קלערן אז אונז זענען מיר אונגארישע פארטיזאנער. אונז זענען מיר נישט געשלאפן דארט אין קעלער א גאנצע נאכט. און אז איינער איז איינגעשלאפן האבן מיר אים באלד אויפגעווועקט, ער זאל נישט א שנארכץ טון, און מען זאל אונז דערהערן אז אונז זענען מיר אין קעלער.

אונז האבן מיר גליקליך דערווארט דעם צופרי, דאן שיקן מיר ארויס מאשקאוויטש דאוויד'ן, אז ער זאל גיין קוקן וואו די רוסן זענען, און זאל אויפהייבן די הענט. און אז עס וועט גוט זיין, זיי וועלן אים גארנישט טון, דאן זאל ער אויסזאגן אז נאך דריי זענען דא מיט אים, און טאמער וועלן זיי מיט אים יא מאכן עפעס קונצן, דאן זאל ער אונז נישט אויסזאגן, אז אונז זענען מיר אין קעלער.

ער איז ארויס און האט אויפגעהויבן די הענט, זיי האבן שוין פון אים געבעטן ציגארעטלעך, און ער האט מיט זיי געשמועסט גאנץ פריינטליך. דערנאך האט ער געזאגט אז ער האט נאך מיט זיך דריי קאמעראדן. זענען

זיי באלד געקומען צום קעלער, און געהייסן אז אונז זאלן מיר ארויסגיין פונעם קעלער, און אונז זאלן מיר נישט האבן פאר זיי קיין פארכט.

אונז האבן מיר געגומען די רוק-זעק און ארויסגעגאנגען. זיי האבן דערזעהן ביי ראזענבערג מיקי א גוטע וואלענע קאץ, האט איינער שוין געבעטן אז ער זאל פאר אים געבן דעם קאץ. ער האט אוועקגעגעבן דעם קאץ. דערנאך האבן זיי געבעטן ציגארעטלער, האט גראסמאן געגומען א שאכטל פון הונדערט ציגארעטלער, און האט זיי געטיילט.

דערנאך האט אונז געגומען א סאלדאט און האט אונז געפירט אויפן **פאראנש נאקשאג.** אויפן וועג האט אונז באגעגנט א רוסישער אפיציר, און האט אונז געפרעגט: וואר אונז זענען מיר? – האבן מיר אים דערציילט וויאזוי אונז זענען מיר געווען ביי די אונגארן, אז אונז האבן מיר נאר געארבייט, און וויאזוי די אונגארן האבן אונז געשלאגן, און אז אונז זענען מיר טשעכישע.

האט ער אונז געפירט דארט וואו מען האט געטראפן אן אונגארישן דאקטאר, און דארט איז געווען גוטער ברעזל, האט ער אונז געגעבן וויפיל אונז האבן מיר נאר געווואלט נעמען. דערנאך האט ער געהייסן מען זאל אונז פירן אויפן פאראנשנאקשאג זיך מעלדן. אונז זענען מיר געגאנגען און אויפן וועג האבן מיר שוין געזעהן געפאנגענע אונגארן ווי זיי זענען געזעסן.

אונז זענען מיר אנגעקומען צום רוסישן פאראנשנאקשאג, דארט איז געווען א רוסישער מאיאר, האט ער אונז באקוקט די שריפטן, און האט געהייסן מען זאל פון אונז גארנישט פארנעמען, ווייל אונז האבן מיר נישט געקעמפט אקעגן זיי, און האט אונז געהייסן גיין אין גארטן. אונז זענען מיר דארט געזעסן אין דעם גארטן, האב איך מיך געווואלט שטעלן דאוונען און לייגן תפילין, האבן מיר די יונגלעך געזאגט, אז איך זאל נישט לייגן קיין תפילין, ווייל די רוסן זענען אויף דעם געפערליך אויפגעטראגן. בין איך אוועק דארט נאנט אין א פעלד פון טענגערע, און איך האב דארט געלייגט תפילין און געדאוונט באהאלטענערהייט.

שפעטער האט מען אונז באקוקט די זאכן, און ווער עס האט געהאט א מעסער אדער ציגארעטלעך צום רייכערן, האבן זיי דאס פון יעדן פארנומען.

אונז זענען מיר דארט געווען ביז נאכמיטאג, און צו אונז זענען צוגעקומען אונגארישע סאלדאטן, און אויך להבדיל אידישע יונגלעך, אפיצירן פון די אונגארישע סאלדאטן, וועלכע זענען אויך געווען דארט צווישן אונז.

נאכמיטאג האט מען אונז צוזאמען גענומען און מען האט אונז געפירט אויפן צווייטן דארף, צו קאלאמיי צו. אונז זענען מיר אנגעקומען דארט, זענען דארט געווען סאלדאטן וואס זענען אויך געווען אמאל געפאנגענע, און זענען געווען אין לאגער. האבן זיי אונז דערציילט אלעס וויאזוי אין לאגער גייט, און אז פונעם לאגער קען מען זיך נאר מעלדן אין דער ארמיי. און זיי האבן אונז זייער בארואיגט, אז עס איז גוט אין לאגער, מען באקומט אלעס גענוג צו עסן, און די ארבייט איז נישט געפערליך.

אונז האבן מיר דארט געשמועסט מיט זיי ביז פארנאכטס. פארנאכטס איז אנגעקומען צוריק א טראנספארט מיט געפאנגענע, צווישן זיי איז געווען נאיאוויטש מיט שטרויבאכ'ן און שאהן. זיי האבן זיך מיט אונז דערפריידט, און האבן זיך זייער געוואונדערט אז די אלע שפרינגער'ס, וואס האבן געזאגט אז הונדערט פראצענטיג זיי וועלן אראפבלייבן, די זענען אוועקגעגאנגען אין לאנד, און איך, וואס פון מיר האט קיינער נישט געהערט קיין ווארט, איך בין אראפגעבליבן. זיי האבן פון מיר געהאט א גרויס הנאה, און שטרויבאך האט מיר אנגעטראגן, אז אונז וועלן מיר זיין חברים, איך האב אויף דעם באלד מסכים געווען, ווייל ער איז געווען א טויגליכער יונג.

מען האט אונז געגעבן עפעס צו עסן, און עס איז געווארן נאכט, און אונז זענען מיר ווייטער געגאנגען אויפן שטראז. דער שטראז איז געווען איבערגעשאסן, פון די קוילן פון די קאנאנען וואס זענען אונז געפלויגן העכער די קעפ, ווייל דער פראנט האט זיך געהאט געשטעלט צווישן דעליטין און דוירא.

אונז זענען מיר געגאנגען עטליכע אכט ניין ק"מ, אונז זענען מיר אנגעקומען אין א גרויסע שטוב, און אונז האבן מיר דארט איבער געענעכטיגט. עסן האבן מיר נאך געהאט גענוג, אין יענע צייט. צופרי זענען מיר אויפגעשטאנען, איך האב מיך ווייטער באהאלטן און געדאוועט. און אונז האבן מיר דארט געווארט ביז נאכמיטאג. מען האט אונז ווייטער

געמאכט א חיפוש, און מען האט פון די יונגלעך ווייטער צוגענומען די בעסערע זאכן, און אויך פון מיר, די אלע איבריגע זאכן האט מען פון מיר פארנומען, אזוי אז עס איז ביי מיר געבליבן נאר די העלפט פון וואס איך האב געהאט בעפאר.

אבער פאר גארנישט האב איך נישט געהאט קיין פארכט, נאר אז מען וועט פון מיר צונעמען די תפילין. אבער דער באשעפער האט געהאלפן, אז די תפילין האבן זיי נישט געברויכט. קיין איין רוס, סיי וועלכע האבן געוואוסט וואס דאס איז, און סיי וועלכע האבן געפרעגט וואס דאס איז, האט מען זיי געזאגט, און זיי האבן דאס נישט געירט.

מען האט אונז צוזאמען גענומען און מען האט אונז געפירט צו קאלאמיי צו. דערנאך זענען מיר געגאנגען מיט א זייטן שטראז, און אונז זענען מיר אנגעקומען אין דערפער, וואו מען האט אונז געטראגן עסן: מילך, ברויט, און קעז. דערנאך זענען מיר אנגעקומען אויף א דארף "ווישנאפצע". דארט איז געווען א גרויסע געביידע, וואס דארט האבן די אונגארן געוואוינט, און אונז זענען מיר אריין אין דער געביידע. דערנאך האט מען אונז צוזאמען געציילט און צוזאמען געשריבן יעדן, וואס ער איז, און מען האט אונז געגעבן געטרוקנט ברויט, און אביסל אמעריקאנער קאנזערוון.

אויפן אנדערן טאג פרייטאג (ערב שב"ק דברים) זענען שוין אנגעקומען פיל מענטשן געפאנגענע, און פיל מונקא-סאלגאלאטאשיס, און מיט זיי איז אויך מיטגקומען קליין איגנאץ פון דאלהא, בערקא מאיר פון קאפאניא, און הערשקאוויטש מאיר, וואס האבן זיך באהאלטן נאך אין נאדוואדנא.

עס זענען אנגעקומען פיל מענטשן, יעדע שעה האט מען געברענגט טראנספארטן, פיל אידישע יונגלעך זענען אויך אנגעקומען. נאר צווישן די מונקא-סאלגאלאטאשיס זענען געווען זייער פיל משומדים, וואס זענען ארויסגעקומען פון פעסט אויף פוילן דעם ערשטן יולי, און אין דריי א האלב וואכן זענען זיי שוין געווען געפאנגען.

דעם אנדערן טאג שבת תשעה באב האט מען דאס דארף אויסגעלערט

פון די ציווילע איינוואוינער, און אונז די געפאנגענע האבן מיר באזעצט דאס דארף. אונז האבן מיר אויך איבערגעלאזט די וואוינונג[1], און אונז זענען מיר געגאנגען אין א ציווילע שטוב. מוצאי שבת האבן מיר אונז זיך געמאכט אין א גערטנדל א קליין שטיבל פון ברעטער, און עס צוגעדעקט מיט שטרוי, און איך מיט שטרויבאכן, און נאיאוויטשן, זענען מיר אינאיינעם געשלאפן אין דעם שטיבל.

אויפן אנדערן טאג האבן מיר געפאסט דעם תענית פון תשעה באב נדחה. דאסמאל איז שוין שווער אנגעקומען דער תענית, ווייל אונז האבן מיר נישט געהאט וואס צו עסן. עס האט זיך צוביסלעך שוין אלעס אויסגעלאזט. איך האב נאך פיל ברויט צוטיילט, ווייל איך האב געקלערט אז ביי די רוסן וועט זיין גענוג וואס צו עסן, און געהאט האבן מיר זייער ווייניג, צוויי און א האלב רעפטלעך טרוקן ברויט. דאס געקעכטס איז אויך געווען זייער שוואך, ראזענבערג מיקי האט זיך באקומען פאר א קעכער, האט ער מיר פונעם געקעכטס אראפגענומען בעפאר ער האט אריינגעגעבן דאס פעטן.

מיין חבר שטרויבאך איז געווען אויף צוויי הונדערט מענטשן דער פאראנשנאק, ער איז געגאנגען שאפן פאר דעם סאזאט, האט ער אמאל עפעס דערווישט מער ווי געווענליך, האט ער זיך צוטיילט מיט מיר און מיט נאיאוויטשן גאנץ ערליך. עס איז זייער שלעכט געווען וועגן קוואטיר, דארט האט געריגנט א גאנצע וואך, עס איז געווען מאראסטן ביז אונטער די קניען, און מען האט זיך נישט געקענט אויסשלאפן. עס איז אונז געווען נאס די קליידער, און עס איז נישט געווען פלאץ זיך אראפצושטעלן אונטער א דאך און זיך שיצן פונעם רעגן[2]. עס איז אונז שוין פארגאנגען דער אפעטיט פון דעם גאנצן געשעפט. נאר מיט דעם האבן מיר זיך בארואיגט אז אונז זענען מיר פטור געווארן פון די דייטשע-אונגארישע שונאים, און אונז וועלן מיר דאך קומען צו א בעסערן תכלית דא, ווי ביי די דייטשן אדער ביי די אונגארן.

אויך האט מען אונז געזאגט אז מיר וועלן זיין דא נאר א קורצע צייט, אונז וועלן מיר גיין אין א לאגער און דארט וועט אלעס זיין אין ארדענונג.

1 די געביידע וואו די אונגארן האבן געוואוינט, ווי אויבנדערמאנט.
2 ווייל זיי זענען געשלאפן אין א שטיבעלע פון ברעטער, צוגעדעקט מיט שטרוי.

אונז זענען מיר געווען אין דעם דארף "ווישנאפצע" א גאנצע וואך פ' ואתחנן. פרייטאג האט מען שוין צוזאמען געשריבן וועד עס וויל גיין אין די טשעכישע לעגיאן. עס האבן זיך וויניג געמאלדן, אבער איך האב מיך יא געמאלדן, איך האב נישט געהאט קיין פארכט אז מען וועט ברויכן גיין קעמפן, ווייל איך האב געהאפט אז דער באשעפער וועט דארט אויפן פראנט אויך העלפן אזוי ווי ער האט מיר געהאלפן ביז יעצט!

איך האב אלעמאל געזאגט, נאך וועז איך בין נאך געווען ביי די אונגארן, אז אויב מען זאל נעמען פרייוויליגע פונעם מונקא-טאבאר צום מיליטער קעמפן אקעגן די דייטשן אדער אקעגן די אונגארן, בין איך פון די עשרה ראשונים, וואס איך וועל גיין פרייוויליג. די רשעים וואס האבן אזוי צוגרונד געשטעלט דעם כלל ישראל, און האבן אונז אויסגע'הרג'ט די רבנים, און אונזערע עלטערן, מיט די אידישע פאמיליעס צוגרונד געשטעלט, און עס איז יעצט געקומען די צייט דערפאר, וועל איך מיך מעלדן. און דאס איז נישט אזוי אויפן פראנט, אזוי ווי די דייטשן האבן געמומען געזונטע יונגלעך, מיטן פולן פארשטאנד, און זיי געפירט צו דער הריגה, זיי האבן אים נאך געהייסן זיך אויסגראבן א גרוב – דאס האב איך נאר געבעטן דעם באשעפער, אז פון דעם זאל ער מיך מציל זיין. ווייל מיט וואספארא גיסטע און מיט וואספארא ווייטאג איז ער געגאנגען מיט דעם דייטשן אדער מיט דעם אונגארישן סאלדאט, וואס ער האט אים געפירט צו דעם טויט... – אבער אויפן פראנט גייט דאס על פי דין, ער גייט אויף מיר און איך גיי אויף אים, "הבא להרגך השכם להרגו"!

-23-

שבת פ' ואתחנן ט"ז אב, האבן מיר געהערט, אז מארגן וועט א טראנספארט פון דריי טויזנט מענטשן גיין ווייטער, און וועט גיין ביז ווילאנג מען וועט טרעפן דעם ערשטן לאגער. שטרויבאך האט פארשאפט עפעס, אביסל געטרוקנט ברויט, אויפן וועג. דעם אנדערן טאג זונטאג נאכמיטאג

(פ' עקב) האבן מיר זיך געגומען צו גיין. אונז זענען מיר געגאנגען א גאנצן נאכמיטאג, עס איז געווען א גרויסע היץ, און אויפדערנאכט זענען מיר אנגעקומען קיין קאלאמיי.

אין קאלאמיי האבן מיר געגעכטיגט אויף א פעלד נעבן וואסער "פרוט". דאס ביסל געטרוקנט ברויט וואס אונז האבן מיר געהאט האט זיך נאך נעכטן אויסגעלאזט, און דעם אנדערן טאג האבן מיר נישט געהאט גארנישט. די ציווילע איינוואוינער פון קאלאמיי האבן צוגעברענגט עפעס עסנווארג, אבער איך האב פון דעם זייער וויניג געהאט, ווייל איך בין געשטאנען ווייט פון זיי, און אזוי ווייט ווי איך בין געווען, האבן אונזערע שומרים נישט געוואלט צולאזן די ציווילע איינוואוינער. האבן מיר געפאסט ביז מיטאג, און מיטאג האט מען אונז עפעס צוגעברענגט.

אונז האבן מיר זיך געגומען גיין צוריק, צו אונזער גליק איז געווען גרויסע היצן, און קיין וואסער האט מען אונז נישט געוואלט צוברענגען, און ארויסגיין פון די רייע האט מען נישט געטארט. און אפילו אז איימיצער האט שוין געוואלט צוברענגען אביסל וואסער, האבן אונזערע שומרים נישט געוואלט צולאזן צו אונז, מען זאל אונז געבן דאס ביסל וואסער, אדער דאס ביסל ברויט. פיל מאל, וועו עס האט אונז געברענגט א שטיקל ברויט, האבן זיי פארנומען דעם ציווילן בירגער, און אים געפירט מיט אונז. אזוי האבן זיי אנגעשראקן די מענטשן, אז זיי זאלן אונז גארנישט צוברענגען.

אונז זענען מיר געגאנגען א גאנצן טאג, און פארנאכטס זענען מיר אנגעקומען קיין "האראדענקע". אונז זענען מיר דורך געגאנגען דאס גאנצע שטעטל, און ביים עק פונעם שטעטל האבן מיר זיך באזעצט אויפן פעלד. דאס איז געווען א פעלד פון אפגעשניטענע תבואה. עס איז זייער שווער געווען די גאנצע נאכט, ווייל מען האט אונז נישט צוגעלאזט אביסל וואסער, ווייל דאס וואסער איז געווען וויט אין שטאט, און די שומרים זענען מיד געווען, און האבן נישט געוואלט גיין מיט אונז נאכן וואסער.

דעם אנדערן טאג זענען מיר וויטער געגאנגען, עס איז וויטער זייער שווער געווען. די גאנצע צייט וואס אונז זענען מיר געגאנגען האבן מיר נישט געהאט קיין וואסער, און די היץ איז געווען אזוי געפערליך, אז עס

איז געווען ניסים אז אונז האבן מיר עס אויסגעהאלטן, אן קיין עסן, און אן קיין וואסער.

אין די טעג זענען מיר אנגעקומען קיין "טלוסט", דארט האבן מיר געטרינקען וואסער, פון דארט וואו עס איז געווען דעם בעל שם טוב'ס מקוה. אזא וואסער ווי דארט איז געווען, האב איך נאך קיינמאל נישט געטרינקען. דאס איז געווען זויבער ווי א טרער. איך האב פון דעם וואסער אויסגעטרינקען דריי א האלב ליטער, און עס האט מיר גארנישט נישט געשאדט. איך בין נישט געווארן אויפגעבלאזן.

דארט אין טלוסט האבן מיר געזעהן אידישע הייזער וואס איז נאך געווען אויף זיי די מגן-דוד'ס, און אויך האבן מיר געזעהן דעם בית-החיים, וואו די מצבות זענען געווען צובראכן.

איין טאג זענען מיר אנגעקומען קיין "זאלעשטשיק", דארט איז אונז געווען דער דורשט אזוי גרויס, אז אונז האבן מיר געזעהן פון דער זייט פונעם שטראז אין די גריבער אביסל וואסער, האבן זיך מערערע מענטשן געשלאגן אויף דעם שמוציגן וואסער. אונז זענען מיר ווייטער געגאנגען א גאנצן טאג, און קיין וואסער האבן מיר נישט געטראפן. די פעסטער משומדים האבן אויפן וועג אנגעהויבן צו שרייען געוואלד: "וואדי! וואדי!", וויל עס איז נישט געווען צום אויסהאלטן די גרויסע דורשט וואס אונז האבן מיר געהאט, צוליב דער גרויסער היץ און צוליב דעם טרוקענעם ברויט.

אונז זענען מיר אין א גליקליכער צייט אנגעקומען נאנט צום טייך "דניעסטער", און פארן דניעסטער זענען געווען וואסער מילן, און פון דארט איז געריגען דאס וואסער, שמוציגערהייט, און דעם וואסער האט יעדער אויסגעטרינקען א פאר ליטער. דאס איז נישט צום באשרייבן וואספארא גרויסן דורשט אונז האבן מיר געהאט. אונז האבן מיר נאר געהאפט און ארויסגעקוקט, אז ווען וועלן מיר שוין אנקומען צו א לאגער, אונז זאלן מיר שוין אביסל גרינגער לעבן, אונז זאלן מיר כאטש האבן גענוג וואסער צו טרינקען.

שבת פ' עקב זענען מיר אנגעקומען קיין "הוסיאטין". דארט איז

אמאל געווען א לאגער. אונז האבן מיר זיך באזעצט נעבן וואסער, און אונז האבן מיר גערוהט א גאנצן טאג זונטאג. עסן האבן מיר באקימען זונטאג נאכמיטאג אויף פינף טאג, און מאנטאג צופרי זענען מיר ווייטער געגאנגען. אונז זענען מיר געגאנגען קיין "טארנאפאל". אונז זענען מיר אנגעקומען פאר טארנאפאל זעקס ק"מ, זענען מיר געגאנגען אין א זייט פונעם שטראז, דורך א פיס-שטעג, א פעלד-שטראז. אונז האבן מיר זיך נאכגעפרעגט[1] אויף דעם טארנאפאלער לאגער, אבער קיין לאגער איז דארט קיינמאל נישט געווען.

אונז האבן מיר זיך דארט אפגערוהט, און אונז האבן מיר ווייטער באקימען עסן אויף פינף טאג, און אונז זענען מיר ווייטער געגאנגען!

אויפן וועג, אז מען האט אונז צוגעברענגט א שטיקל ברויט, אדער אן עפל, אדער עטוואס צום עסן, האבן זיך אויף דעם שטיקעלע ברויט געריסן און געשלאגן צוואנציג מענטשן. זיי האבן עס צושטיקלט און צודרויבלט אז עס איז פון דעם גארנישט געבליבן. אויך וועו מען האט געזעהן פעלדער מיט קארטאפל איז מען געלאפן, און וועו עס האט געהאט פינף זעקס קארטאפל, דער איז געווען א גליקליכער מענטש, דער האט שוין געהאט א גוטן מיטאג אדער נאכטמאל.

די גאנצע צייט וואס אונז זענען מיר געגאנגען האט נישט געריעגנט, עס איז געווען גוטע ווארימע צייטן, און אונז זענען מיר געשלאפן אינדרויסן. איין נאכט פון דעם גאנצן וועג איז געווען וועו עס האט געריעגנט, האבן מיר געוואלט אויפשטיין ווייל ליגן האבן מיר נישט געקענט אין רעגן, זענען די שומרים געקומען און געשלאגן מיטן געווער מען זאל זיך צוריקלייגן, און מען האט געמוזט די גאנצע צייט ליגן. די אורזאך פון דעם איז געווען, ווייל ביינאכט זענען די שומרים געשלאפן, און עס זענען נאר אויף געווען די וועלכע האבן געהאט דינסט, און דאס איז געווען פיר שומרים אויף טויזנט מענטשן, פון די פיר זייטן – איז אויב אונז זענען מיר געלעגן האבן זיי אונז געקענט גוט היטן, אבער אז אונז זענען מיר אויפגעשטאנען האט ער שוין נישט געקענט זעהן, און מען האט זיך לייכט געקענט ארויסבאקומען פון די געפאנגענע.

1 ביי די ציווילע דורכגייער.

אמאל זענען צוויי שקצים פון פאד-קארפאטסקא-רוס אנטלאפן, און צופרי האט מען געציילט די מענטשן, האבן צוויי פון די געפאנגענע געפעלט. די שומרים האבן אנגעהויבן זוכן די צוויי, און מען האט זיי נישט געקענט טרעפן. דארט נאנט איז געווען א וואסער וואס איז גערינען, און נעבן דעם וואסער איז געווען גרויסע זומפן, און אין די זומפן א גרויסער **סאש**. האבן זיך די שומרים אויסגעטוהן נאקעט, און אזוי האבן זיי אנגעהויבן זיי צו זוכן, ביז זיי האבן זיי געטראפן צווישן דעם **סאש**. דערנאך האבן זיי באקומען גרויסע שלעק, און זענען וויטער מיטגעגאנגען מיט אונז.

אויפן וועג האבן מיר שוין געהערט אז אונז וועלן מיר שוין אנקומען אין לאגער, און דאס וועט זיין בעפאר שפיטיווקא פופצן ק"מ. אונז האבן מיר זיך אבער שוין וויניג געוואלט גלייבן, ווייל אונז האבן מיר שוין געקלערט אז אונז וועלן מיר אין א לאגער קיינמאל נישט אנקומען. ענדליך זענען מיר גליקליך אנגעקומען אויף "זאסלוי" מאנטאג פ' שופטים ב' אלול. איך בין דעמאלט פון דעם וועג זייער שוואך געווארן, און איך האב נישט געגעסן דאס ביסל פעטן און קאנזערוון, וואס מען האט געגעבן. איז מיטוואך (פ' שופטים) בין איך קראנק געווארן אויפן מאגן, און עס האט מיר געפערליך וויי געטוהן, אזוי אז איך האב נישט געטויגט צו גיין א פאר טריט. האבן זיך שטרויבאך און נאיאוויטש גענומען אויף מיר, פארוואס איך עס נישט די קאסט, זאגנדיג, איך וועל מיך מחי' זיין מיט דאס ביסל ווארימע זופ, עס וועט מיר גוט זיין אויפן מאגן, און איך וועל צוריקקומען צום כח. איך האב מיך נישט געקענט אפלאזן פון זיי, און איך האב אויך אליין פארשטאנען אז איך מוז אנהייבן צו עסן די קאסט, ווייל איך גיי צוגרונד.

דאנערשטאג צופרי ה' אלול, האב איך אנגעהויבן צו עסן די זופן. נאר אפילו מיט דעם זופ איז אויך וויניג געווען, ווייל די זופ איז נאר געווען וואריים וואסער, אבער דאך איז מיר אביסל גרינגער געווארן, ווייל איך האב געטרינקען אביסל ווארימס!

אזוי ווי אונז זענען מיר דארט געווען א פאר טאג, האט מען פון אונז אויך צוגענומען די דעקעס וואס אונז האבן מיר געהאט. א פאר טאג זענען מיר געשלאפן אין דעם הויף אין גארטן, ווייל די געביידע איז געווען

באזעצט מיט אלטע, וואס זענען דארט געווען שוין פון לאנג. און אפאר טאג דערויף, איז אוועקגעגאנגען א טראנספארט, און עס איז ליידיג געווארן די געביידע, זענען מיר אריין אנשטאט זיי.

נאך אין ווישנאפצע האב איך מיר אויסגעבארגט פון הב' הח' "פעלדבראנד" פון פרעסבורג, א גמרא וואס איז געווען דערין צוזאמען נזיקין קדשים טהרות, און איך האב אנגעהויבן צו לערנען מס' עבודה זרה. אין אנהויב האב איך געלערנט גמרא רש"י תוספות, דערנאך האב איך נאר געלערנט גמרא רש"י, ווייל תוספות איז מיר שווער אנגעקומען, וועגן געדולד און וועגן נאכקוקן.

אזוי ווי אונז זענען מיר שוין געווען א פאר טאג אין דער געביידע, האט מען אריסגענומען א פאר ארבייטער צו ארבייטן. בערקא מאיר מיט נאיאוויטש'ן זענען אריסגעגאנגען ארבייטן צו א שמיד, ווייל בערקא איז געווען א גוטער אויסגעלערנטער שמיד. האט מען פארלאנגט מען זאל אים שיקן יעדן טאג ארבייטן, האט ער יעדן טאג עטוואס אריסגעטראגן, און פאר דעם האט ער אריינגעברענגט טאבאק און ברויט.

פאר טאבאק האט מען געקענט קויפן וואס מען האט געוואלט, ברויט מיט זופן. פאר פיר קלייניע ציגארעטלעך טאבאק האט מען געקענט באקומען א פארציאן זופ. עס זענען געווען דארט אלטע וואס זענען שוין געווען לאנג אין לאגער, און די האבן אויך פארקויפט עסן פאר ציגארעטלעך, ווייל זיי האבן נישט געהאט וואס צו רויכערן. דארט איז געווען א אידיש יונגל "שאיאוויטש", וועלכער האט מיר אלץ צוגעגעבן זופן, ווייל ער האט א אידיש יונגל זייער געשוינט, און האט אים געהאלפן מיט וואס ער האט נאר געקענט.

דארט האב איך אפגעפירט די טעג אט אזוי: איך בין פרי אויפגעשטאנען, און איך האב מיך געוואשן די הענט. – וועגן וואסער איז אויך זייער שווער געווען, אבער איך האב נאר געהאלטן וואסער צו וואשן זיך, ווידער טרינקען האב איך געשוינט – דערנאך האב איך געדאווענט. נאכן דאווענען איז געווען א **שאראקאזוי** וואס מען האט אונז געציילט. דאס האט געדויערט ביז צוויי שעה, ביז ווילאנג מען האט דעם גאנצן לאגער איבערגעציילט.

דערנאך האט מען געגעסן פרישטאג 03 ד"ג[1] ברויט מיט א זופ. דערנאך בין איך געגאנגען לערנען מס' עבודה זרה. נאר אזוי ווי איך האב מיך אנידערגעזעצט, האב איך נישט געהאט קיין כח אויפצושטיין, פון הונגער, עס האט מיר געשווינדלט פאר די אויגן, און עס האט זיך מיר געדרייט אין קאפ, ממש צום אראפפאלן.

ארום צוויי אזייגער האט מען אנגעהויבן צו טיילן דעם מיטאג, אויך 03 ד"ג ברויט מיט א זופ. די זופ איז גארנישט בעסער געווען ווי די צופרי'עדיגע זופ. נאכן מיטאג האבן מיר נאך אביסל געווארט, האט מען ווייטער געמאכט א **שאראקאזוי** צום ציילן. דערנאך האט מען געגעבן א וואסער'דיגן שווארצע קאפע, צוקער צו דער קאפע האבן מיר נאך באקומען פארמיטאג, אזוי אז צו דער קאפע האבן מיר עס קיינמאל נישט געהאט[2]. דערנאך האב איך געווארט אז בערקא מיט נאיאוויטש'ן זאלן אנקומען, און זאלן עטוואס ברענגען צו עסן.

ווען אונז זענען מיר געווען אין זאסלוי, האט מען אונז געהאלטן א רעדע, א רוסישער הויפטמאן, און אויך איינער ווייניבערגער. דער ווייניבערגער איז געווען אין ווייצען פארשפארט זעכצן יאר ווען קאמוניזם, און נאך ווען דייטשלאנד מיט רוסלאנד זענען געווען אין גוטע באציאונגען, איז אונגארן מיט רוסלאנד אויך גוט געווען, האבן די רוסן אפגעגעבן פאר די אונגארן פון די וואס זענען געפאנגען געווארן נאך אין די פאריגע וועלטס קריג, און אלס שכר, האבן די אונגארן ארויסגעגעבן צוויי פירערס פון די קאמוניסטן אין אונגארן, וואס זענען געווען פארשפארט. און איינער פון די צוויי איז געווען א פעסט'ער ווייניבערגער.

האבן זיי גערעדט פאר אונז, אז מען זאל קעמפן אקעגן **פאשיזמוס**. האבן זיך געמאלדן 003 פארטיזאנער, און זענען אויפן אנדערן טאג געגאנגען אין דער פארטיזאן שולע. דארט האט מען אונז יעדן טאג צוואויסן געטוהן וויאזוי דער פראנט האלט. דעמאלט האבן מיר געהאט גרויס פרייד, ווייל די רומענער האבן קאפיטולירט, און גאנץ רומעניע איז געווארן באזעצט אין א קורצע צייט. אויך האט פינלאנד קאפיטולירט אין יענער צייט.

1 ד"ג איז ראשי תיבות דעקא-גראם. איין דעקא-גראם איז בלויז איין פראצענט פון א קילא.
2 ווייל צוליב הונגער האט מען נישט געקענט אויסווארטן, און עס באלד אויפגעגעסן.

און אמאל צופרי זענען מיר אויפגעשטאנען, האט מען אונז געזאגט אז די רוסישע ארמיי האט אריבערגעטרעטן די אונגארישע גרענ'ץ, און האבן באזעצט "סעפשיסענד-דיהרדי"!

.

-24-

ווען עס זענען דורכגעגאנגען די דריי וואכן וואס אונז זענען מיר געווען אין זאסלוי, מאנטאג פ' נצבים כ"ג אלול (דעם צווייטן טאג סליחות), האט מען גענומען א פאר סאזאטן, און מען האט זיי געפירט צום צוג איינוואגאנירן. נאיאוויטש מיט בערקא'ן זענען געווען אינדרויסן, האב איך מיט שטרויבאכ'ן געהאט גרויס פארכט, אז אונז וועט מען אויך נעמען נאך היינט צום צוג, און אונז וועלן מיר ווערן צוטיילט פון בערקא'ן און פון נאיאוויטש'ן. אבער דער באשעפער האט געהאלפן אז אונזער סאזאט איז געבליבן.

זיי זענען אריינגעקומען אויפדערנאכט, און אונז האבן מיר זיי דערציילט, אז מארגן רייזן מיר אלע אפ פון דאנעט. צו מזל האבן זיי דעם טאג גארנישט געקענט באקומען אינדרויסן, קיין שטיקל ברויט, אזוי אז מיר זענען געגאנגען צום צוג אן גארנישט.

דעם אנדערן טאג דינסטאג זענען מיר אלע וואס זענען נאך געבליבן אין לאגער ארויף אויפן צוג. – אויסער דער **טירעש** וואס איז דארט געווען פון לאנג, די זענען ווייטער דארט געבליבן. מען האט איינגעטיילט פער פופציג מענטשן אין איין וואגאן. אונז זענען מיר געבליבן אויף לעצט, אזוי אז עס איז נישט אויסגעקומען אויף אונזער וואגאן מער ווי עטליכע אין צוואנציג מענטשן. אונז זענען מיר אינאיינעם געווען אין וואגאן דינסטאג און מיטוואך.

דאנערשטאג איז געקומען דער דאקטאר וואס איז מיט אונז מיטגעפארן, א רוסישער אפיציר, און האט אונז געזומען און געפירט צו יעדן וואגאן, ער האט ארויסגענומען די קראנקע וואס זענען געווען אין די וואגאנען, און האט אריינגעגעבן אנשטאט זיי געזונטע פון אונזער וואגאן. שטרויבאך איז געווען דער איינטיילער, ער האט געהייסן אז דער זאל גיין אין דעם וואגאן און דער אין דעם וואגאן. עס זענען שוין אלע געווען איינגעטיילט, נאר איך מיט שטרויבאכ'ן זענען מיר געבליבן. האט דער דאקטאר געזאגט אז אונז צוויי וועלן מיר אכטונג געבן אויף די קראנקע, וויפיל מאל זיי גייען ארויס, און יעדער וויאזוי ער שפירט זיך.

פון די קראנקע איז גאנץ וויניג געווען, האבן מיר אונז זיי געגעבן איין זייט וואגאן, און איך מיט שטרויבאכ'ן, און עס איז אויך געווען נאך א פאר קראנקע אידן, האבן מיר זיך געזומען די אנדערע זייט וואגאן, פאר אונז און פאר די קראנקע אידן. קליין איגנאץ מיט ראזענבערג מיקי האבן זיך באקומען אין דעם אפיציר'ס קאך, האבן זיי א פאר מאל פאר מיר און פאר שטרויבאכ'ן צוגעברענגט זופן.

דערנאך האבן מיר, איך מיט שטרויבאכ'ן, געהאט ברויט בהרחבה. אונז האבן מיר געקויפט פון די קראנקע ברויט, ווייל זיי האבן וויניג געגעסן, און פאר טאבאק האבן זיי פארקויפט זייער ברויט. אביסל טאבאק האבן מיר געהאט נאך פון דעם וואס נאיאוויטש האט אריינגעברענגט, וואס דאס האט געהערט ראזענבערג מיקי'ס. פאר טאבאק אויף צען קליינע ציגארעטלעך האבן מיר באקומען א פארציאן ברויט פון זעכציג ד"ג. אזוי אז אונז האבן מיר געהאט ברויט בהרחבה. אפילו נאכדעם וואס אונז זענען מיר ארויסגעגאנגען פון די וואגאנען, האבן מיר געהאט א גאנץ ברויט פון פיר ק"ג.

צוויי מאל אין טאג האט מען אונז צוגעברענגט זופ, אבער עס איז געווען אזעלכע טעג וואס אונז האבן מיר באקומען נאר איינמאל אין טאג אביסל זופ. אין די וואגאנען איז געווען אנגעגרייט מיט א ברעטל ארום **רוהר ארויס-קלאזעטן**. די קראנקע כאטש זיי האבן געמוזט פיל מאל איבערן טאג ארויסגיין, ווייל די קראנקע וואס זענען דארט געווען זענען נאר קראנק געווען אויפן בויך, פונדעסטוועגן האבן זיי געמוזט דאס

אפהיטן אז דער קלאזעט זאל זיין זויבער.

צופרי זענען מיר אויפגעשטאנען, איז יעדער ארויסגעגאנגען. דערנאך האבן מיר געהאט אין וואגאן איין אונגארישן ציגיינער, וואס ער האט דעם קלאזעט אויסגעוואשן און אפגעפוצט זויבער. ער האט אים אויסגעריבן מיט א בארשט און מיט וואסער, דערנאך האט ער אויך מיט שטויב עס אויסגעריבן, אזוי אז עס איז פיל זויבערער געווען ווי אין אנדערע וואגאנען.

איך מיט שטרויבאכ'ן האבן מיר אויף זיי אנגעשריגן, אז אפילו זיי זענען קראנק זאלן זיי נישט פארשמירן דעם קלאזעט, און זאלן אים זויבער האלטן, ווייל דאס איז דער באפעל פונעם דאקטאר. דערנאך ווי דער קלאזעט איז זויבער געווארן, האב איך איבערגעדעקט מיט א ליילעך דעם גאנצן קלאזעט, און איך האב מיך געשטעלט דאוועננען. וועז איך האב געדאוועט האבן זיי געהאט דרך ארץ, דאס קיין איינער האט זיך נישט דערוואגט גיין צום קלאזעט, אפילו ער האט געברויכט גיין ארויס. ווייל בעפאר מען האט געפוצט דעם קלאזעט האט שטרויבאך אויסגערופן, אז ווער עס ברויך דער זאל יעצט גיין, ווייל וועז איך וועל דאוועננען וועט קיינער נישט גיין ביז ווילאנג איך וועל אפדאוועננען. איך האב געדאוועט און זיך געוואשן צו ברויט, און דערנאך זענען זיי שוין געשטאנען אין א שורה ארויסצוגיין.

אין אנדערן וואגאן זענען געווען תלמידי-חכמים פון סאמבאטהעלי, אבער זיי האבן נישט געלייגט תפילין, נאר געדאוועט אן קיין תפילין!

אונז זענען מיר געפארן די גאנצע צייט און אונז האבן מיר נישט געוואוסט וואוהין אונז פארן מיר. עס איז געווען גוים פון פאד-קארפאטסקא-רוס, וואס זענען געווען אין דעם קראנקען וואגאן, וועלכע האבן אונז געזאגט אז זיי האבן געהערט פון א רוסישן אפיציר, אז אונז פארן מיר צו א שטאט וואס הייסט "זאפאראזשיע", אבער אונז האבן מיר נישט געוואוסט וואו די שטאט ליגט.

שבת (פ' נצבים) זענען מיר דורכגעפארן "ניקאפאל", האבן שוין געוואוסט אונזערע אידישע יונגלעך, וואס זענען מיט אונז געווען אין קראנקען וואגאן, אין וועלכער זייט אונז זענען מיר. אבער איך האב געהאט

גרויס זארג אז דא איז איין טאג פאר ראש-השנה (שנת תש"ה, וועלכע איז געפאלן מאנטאג), און איך ווייס נישט וויאזוי איך וועל דא דאוועננען אין דעם וואגאן. קיין מנין האבן מיר נישט אין וואגאן, און דא אין דעם וואגאן גייט מען ארויס יעדע פאר מינוט. איז מיר זייער נישט בא'טעמ'ט געווען. און איך האב מיך פיל געזארגט, אז אונז וועלן מיר בלייבן אין וואגאן אויף ראש-השנה.

ביז שבת נאכמיטאג זענען מיר זייער שטייט געפארן, אונז זענען מיר פיל געשטאנען אויף די שטאציאנען, אבער פון שבת נאכמיטאג האבן מיר אנגעהויבן צו פארן שנעל, און מיר זענען אומאויפהערליך געפארן א גאנצע נאכט. און אויך זונטאג זענען מיר געפארן אומאויפהערליך, אונז האבן מיר ניטאמאל געהאט גארנישט צום עסן, ווייל דער צוג האט געהאלטן אין איין פארן, און עס איז נישט געווען קיין צייט אונז ארויסצוגעבן עסן[1]. אונז האבן מיר געהאט ברויט געגוג, געקויפט פון בעפאר, האבן מיר געגעסן, און "קליין איגנאץ" האט אונז צוגעברענגט א קאנזערוול מיט זופ.

זונטאג נאכמיטאג (ערב ר"ה) האבן מיר נאך געהאלטן אין איין פארן, ביז ווילאנג אונז זענען מיר אנגעקומען קיין "זאפאראזשיע". אויף דער שטאציאן האבן מיר זיך געשטעלט, אונז האבן מיר געהאט גוט ברויט, וואס האט נישט געהאט קיין שטרוי און קלאווען – ווייל ביז ווילאנג אונז זענען מיר געווען אין זאסלוי האבן מיר באקומען ברויט וואס איז געווען פול מיט שטרוי און קלאווען – און א פאר וואגאנען האבן אויך באקומען זופ. אונז האבן מיר נישט באקומען, ווייל עס איז נישט געווען קיין צייט צום אויסטיילן די זופ.

ווי אונז זענען מיר אנגעקומען, זענען אנגעקומען פונעם לאגער וואס איז געווען אין זאפאראזשיע, אפיצירן און א דאקטאר'קע. די דאקטאר'קע האט איבערגענומען די קראנקע, עס איז געווען אזעלכע וואס האבן נישט געקענט גיין, האט מען זיי געטראגן ביז אין לאגער.

אונז האבן מיר נאך גיהאט טאבאק און צוקער, דערנאך זענען מיר ארויס פון די וואגאנען, און מען האט אונז איבערגעציילט, יעדן סאזאט עקסטער, און אונז זענען מיר געגאנגען צום לאגער.

1 ד.מ. צוליב די שנעלע פארן, האט מען נישט געקענט אויסטיילן דאס עסן.

וועו איך בין ארויס פונעם וואגאן האב איך מיך געשפירט ווי ניי געבוירן. איך האב געהאט גרויס פרייד, אז איך בין ארויסגעגאנגען פונעם וואגאן, און איך בין נישט געבליבן אין וואגאן אויף ראש-השנה.

אונז זענען מיר אריינגעקומען אין לאגער, מען האט אונז נאכאמאל איבערגעציילט, און אונז האבן מיר דאס ערשטע מאל געזעהן דעם פארעם פון א רוסישן לאגער. דארט איז שוין געווען אלעס איינגעארדנט. אונז זענען מיר אריין אין לאגער האט אונז געשפילט ראדיא. מען האט אונז צוגעפירט צו א באראק, איך בין געשלאפן אין א קליין שטיבעלע וואס איז געווען פארן באראק. איך האב מיך געשטעלט דאוועננען מעריב מיט מנין, און איך האב מיך געוואשן צו ברויט לכבוד יו"ט, און געבענטשט, און איך האב מיך געלייגט שלאפן.

צופרי זענען מיר אויפגעשטאנען, מען האט אונז איבערגעציילט. דארט האט אונז נישט געציילט אן אפיציר, נאר עס איז געווען געזעצט אויף דעם א דייטש, וואס האט אונז יעדן צופרי און יעדן אויפדערנאכט געציילט. דערנאך האט געבעטן אונזער זאסלאַי פאראנשנאק זעל'גמאן, מען זאל אונז ערלויבן צו דאוועננען, און מען זאל אונז נישט **מינערן** מיט קיין שום זאכן.

מען האט געקראגן ברויט און זופ, און דערנאך האבן מיר זיך געשטעלט דאוועננען. א ספר תורה האבן מיר געהאט די סאמבאטהעל'ער תלמידי חכמים האבן געהאט מיט זיך א ספר תורה. זיי האבן דעם ספר געטראגן די גאנצע צייט וואס אונז זענען מיר געגאנגען צופיס. א שופר האבן מיר נישט געהאט, אין רוסלאנד האבן מיר נישט געקענט באקומען קיין שופר.

אונז האבן מיר געהאלטן די מוסף'דיגע שמונה עשרה, איך האב געהאלטן פאר די ברכה אתה קדוש, איז אריינגעקומען דאס יונגל – וואס האט נאך אין זאסלוי איבערגעזעצט די נייעסער פון דייטש אויף אונגארישׁ, איז ער געקומען איצט מיט א פרייד, שרייענדיג אז אונגארן האט קאפיטולירט. דאס איז אבער נישט אמת געווען.

אונז האבן מיר דעם ערשטן טאג ראש השנה גאנץ גוט אפגעפירט, קיין מחזורים האבן מיר נישט געהאט, ניטאמאל איין מחזור, אונז האבן מיר

נאר געדאוועגט פון די סידורים, און דאס וואס אונז האבן מיר געדענקט פון אויסנווייניג. אונז האבן מיר געדאוועגט מנחה און מעריב, דערנאך איז געווען א באפעל אז יעדער מוז זיך גיין אפבאדן, ווייל אונז זענען מיר נאך געווען שמוציג פון די וואגאנען, אין וואס אונז זענען מיר געפארן, און וואסער האבן מיר וויניג געהאט.

ביים באדן האט מען יעדן אפגעשאצט, וויאזוי ער קען ארבייטן, עס איז דארט געווען א דאקטאר וואס האט יעדן באהאנדלט. עס איז געווען ביז פינף נומערן, די ערשטע נומער האט געמוזט ארבייטן הונדערט פראצענטיג, ווי א ציווילער ארבייטער. די צווייטע נומער האט געארבייט פינף און זיבעציג פראצענט. די דריטע פופציג פראצענט. די פערטע איז נישט געגאנגען ארבייטן, און האט באקומען מער מיט פופצן ד"ג ברויט, און אויך בעסער געקעכטס. און די פינפטע נומער, דאס איז געווען די גאנץ שוואכע און קראנקע, וואס זענען געגאנגען אין שפיטאל.

איך האב מיך א גאנצע נאכט גוט אויסגעשלאפן, כאטש מען האט געשריגן אז יעדער זאל זיך גיין באדן, און דער גאנצער סאזאט זאל גיין אינאיינעם, בין איך געגאנגען פארטאגס, און איך האב גארנישט געווארט. איך בין זאפארט אריין מיט "קליין איגנאצן", און אונז האבן מיר זיך אפגעבאדן. אונז זענען מיר נאך שנעלער פארטיג געווארן פון סיי וועלכע, וואס זענען דארט געשטאנען א גאנצע נאכט.

איך בין געקומען פונעם באדן, אונז האבן מיר זיך געשטעלט דאוועגען אזוי ווי נעכטן, און אונז האבן מיר א גאנצן טאג רואיג געדאוועגט. נאך אויפדערנאכט ווען אונז זענען מיר געווען זיך באדן, האב איך באקומען א פיר'ער, דאס האט א דאקטאר געשריבן אויף די האנט. דעם פיר'ער האט מען געשריבן אזוי "K.O.", דאס הייסט: שוואך, נישט פעאיג צו דער ארבייט, און באקומט בעסערע קאסט.

ווען אונז זענען מיר אנגעקומען אויף זאפאראזשיע, איז געווען זייער א שוואכע קאסט. מען האט געקאכט אויף מיטאג און אויף נאכטמאל נאר זופ פון קארן מעל. דאס איז געווען ערגער ווי מען קאכט פאר חזירים. דאס איז געווען זייער געמיין.

שוין ראש-השנה זענען עטליכע יונגלעך ארויס אין שטאט ארבייטן, און זיי האבן דארט געזעהן ווי אידן זענען געגאנגען פון שוהל, מיט די טליתים אונטער די ארעם. דאס איז מיר געווען א גרויסע וואונדער, אז אין רוסלאנד וואו מען האט געזאגט אז מען לאזט נישט צו צו האלטן קיין גלויבן, און דא האבן מיר געזעהן אז דער וועג עס וויל, דער קען האלטן אן א **ווייטערעס**, און מען שטערט נישט קיינעם פון צו האלטן דאס גלויבן.

דאנערשטאג (פ' וילך, ב' דעשי"ת) האט מען צוזאמען גערופן די וואס האבן געהאט געשריבן "K.O.", מען האט זיי געזומען אין אן עקסטערן בארק, און מען האט זיי ארגאניזירט פער פופצן מענטשן. ווייל דארט האט מען געווענליך ארויסגעגעבן פאר איין **סקופינע** פון פופצן מענטשן: צופרי זעקס ק"ג ברויט, און אויפדערנאכט דריי ק"ג ברויט. דאקעגן פאר די "K.O." האט מען געגעבן: צופרי זעקס ק"ג ברויט, אין אויפדערנאכט פינף ק"ג און פינף און צוואנציג ד"ג[1].

עס זענען געווען דארט עקסטער די אידן אין איין זאסלאאי, וואס זייער פאראנשנאק איז געווען זעליגמאן – דאס איז געווען דער צווייטער זאסלאאי. און דער ערשטער זאסלאאי איז געווען פון רוסן פון פאד-קארפאטסקא און די סלאוואקישע, וואס זייער פאראנשנאק איז געווען ד"ר הערץ פון נעבן קאשוי. ווידער, דער דריטער זאסלאאי איז געווען בלויז פון אונגארן, וואס דער פאראנשנאק איז געווען שווארץ, איין שולע לערער פון באטיא. און עס איז אויך געווען עקסטער די "K.O.", און דערנאך איז געווען אן עקסטער אפטיילונג, די שפיטאל.

די צייט וואס איך בין געווען אין די "K.O.", בין איך געשלאפן נעבן א יונגל קאהאן פון טריבישאן. צופרי בין איך אויפגעשטאנען, און איך האב געדאוונט. דערנאך האבן מיר געהאט ברויט, און געגאנגען נאכן פרישטאג. דערנאך האב איך געלערנט וויטער מס' עבודה-זרה, ביז צום מיטאג. דערנאך האט מען געגעבן די מיטאג, און דערנאך האב איך וויטער אביסל געלערנט. פארנאכטס האט מען אונז געציילט, און אונז האבן מיר

1 לויטן חשבון, אז פאר יעדן פון די שוואכע האט מען צוגעגעבן נאך פופצן ד"ג ברויט, איז וועז מען רעכנט פופצן ד"ג ברויט פאר פופצן מענטשן אין א גרופע, קומט אויס: 51X51=522, צוויי ק"ג מיט פינף און צוואנציג דעקא גראם. דערפאר האט מען ביי די נאכט מאלצייט געגעבן פינף ק"ג מיט פינף און צוואנציג ד"ג, וואס איז געווען מער ווי די געזונטע, מיט צוויי ק"ג און פינף און צוואנציג ד"ג.

געמאכט מנין צו מנחה מעריב, און עס איז געווארן נאכט, און מיר זענען ווייטער געגאנגען שלאפן.

איך בין געווען אין דער "K.O.", און כאטש מען האט דארט געגעבן אביסל בעסערע קאסט, און אביסל מער ברויט, פונדעסטוועגן האבן מיר אלע געהאט גרויס הונגער, אזוי אז ווען אונז זענען מיר געזעסן אויף א פלאץ, און איך האב מיך געוואלט אויפהייבן, איז מיר טונקל געווארן פאר די אויגן, און עס איז מיר געקומען צום צוריקפאלן אויף דער ערד.

שפעטער מיט א פאר טאג, ווען איך בין געווען אין דער "K.O.", איז שוין שטרויבאך ארויסגעגאנגען צו דער ארבייט, און האט שוין געהאט אריינגעברענגט א שטיקל ברויט מיט א טאמאטע. אבער עס איז דעמאלט געקומען אין די מאדע, אין גאנצן לאגער, אז מען האט געגעסן דעם קוכן וואס מען פרעסט אויס דעם אויל פון **זאנען בלומען**, און דער קוכן בלייבט. דעם קוכן האט מען געקויפט פאר ברויט, און דאס זעטיגט זייער, עס שטאפט זייער – האב איך שוין אמאל געקענט באקומען פון אים א שטיקל ברויט מיט א טאמאטע[1].

ערב יום הקדוש האט ער מיך אריינגערופן צו זיך, און האט מיר געגעבן צום פארפאסטן ברויט מיט זיין מיטאג. יום הקדוש האבן מיר געדאוונט רואיג, נאר דאס איז געווען דער פראבלעם, אז מיר האבן נישט געהאט קיין מחזורים, האבן מיר ווייניג געדאוונט. אבער איך האב געלערנט משניות מס' יומא, און געזאגט תהלים.

ווען איך בין געווען אין דער "K.O." האט זיך געגומען צום ארבייט דער ד"ר הערץ[2], צו איינשרייבן און ארגאניזירן די מענטשן וואס ווילן גיין פרייוויליג אין דער טשעכישער לעגיאן. עס איז נישט געווען קיין איינער וואס ער זאל נישט ווען גיין, פארקערט, פילע פון די רומענישע און פון די אונגארישע האבן זיך געוואלט מעלדן, נאר מען האט נישט געקענט אריינענעמען נאר די וואס זענען געווען אין געווען געווענעם טשעכישן באדן.

עס איז אבער דאך געווען וואס זענען מיט פאפערי אריינגעפאלן אין דער טשעכישער לעגיאן, האט מען פיל פון זיי געגומען צוריק צו דער

1 ווייל ער האט זיך באגענוגט מיטן קוכן, האט ער זיך ערלויבט אוועקצוגעבן זיין שטיקל ברויט מיט טאמאטע.
2 וועלכער האט אנגעפירט דעם ערשטן זאסלאאי פון רוסן און סלאוואקן.

ארבייט אין "קראסנאגארסק", און די וואס זענען אין קראסנאגארסק נישט ארויסגעפאלן זענען זיי ארויסגעפאלן אין מעדזי-לאבארעץ. מען האט זיי דארט צוזאמען גענומען – די וואס זענען געווען פון **אוזארג**, אדער די וואס האבן נישט געקענט טשעכיש רעדן – און מען האט זיי צוריק איבערגעגעבן פאר די רוסן!

-25-

יום הקדוש נאכמיטאג האט מען געמאכט ביי דער K.O.א דאקטאר וויזיט, און וועד עס האט אביסל בעסער אויסגעזעהן ווי פריער, האט ער באקומען א דריי'ער. איך האב אויך באקומען א דריי'ער. בין איך אריבער צו שטרויבאכ'ן, און איך האב אים געזאגט אז איך בין ארויסגעפאלן פון דער K.O., האט ער מיר געזאגט, אז איך זאל נישט זארגן, ווייל איך קום צוריק צו זיי, אין דעם סאזאט וואו איך בין געווען בעפאר, און איך וועל מיט זיי גיין ארבייטן, און דארט וועט ער מיר שוין אלעס פארזארגן. די ארבייט איז גארנישט שווער, און מען קען אלעס קויפן, און אינאיינוועגס וועל איך אים בייהילפיג זיין צו די געשעפטן, ווייל ער האט באקומען פופציג אונגארן און ער איז אויף זיי דער **פערעוואשיק** (מליץ).

איך בין נאך געווען אין דער K.O. ביז פרייטאג נאכמיטאג (פ' האזינו). שבת קודש אינדערפרי בין איך געגאנגען מיט שטרויבאכ'ן צו דעם פירער פון דעם טראנספארט, ער האט געהייסן "קערטעס", אן אידיש יונגל פון "עגער", און ער האט מיך באלד אנגענומען, ווייל שטרויבאך האט אים געזאגט, אז מיט מיר וועט ער נישט האבן קיין שום אומאנגענעמליכקייטן, איך וועל ווייניג געשעפטן מאכן און איך וועל גוט ארבייטן.

איך בין ארויסגעגאנגען ארבייטן, און איך האב מיך באלד בעסער געשפירט, ווי איידער צו זיצן אינעווייניג א גאנצע צייט הונגעריגערהייט. שטרויבאך האט געקויפט ברויט מיט טאמאטעס און מילך. פאר איין ק"ג

ברויט האבן מיר געצאלט א גאנצע צייט דרייסיג רובל, און אויך פאר מילך דרייסיג רובל א ליטער.

ראזענבערג מיקי האט באקומען צו דער ארבייט אן אויפזעער, האט ער געברויכט אויסארבייטן הונדערט פראצענט, דעריבער האט ער נישט געוואלט ארויסגיין ארבייטן, איז ער געבליבן דער היטער פונעם צימער. ער האט אזוי ערלעדיגט מיט "זעליגמאנ'ען" דער זאסלאאי פאראנשנאק, אז ער זאל אלעמאל בלייבן אין צימער, און מען זאל נישט האבן קיין רעכט אים ארויסצוטרייבן צו דער ארבייט. האט ראזענבערג אויך געהאלפן זוכן מאנטלען, רעקלער, אדער הויזן, שיך, און דאס האבן מיר ארויסגעטראגן פון לאגער, און אונז האבן מיר פון דעם גאנץ שיין געלט פארדינט. אונז האבן מיר אזוי געמאכט, אז אונז האבן מיר אריינגעברענגט אין לאגער די קוכנס פון די זאנען- בלומען, און מיר האבן געגעבן ברויט, און אויך עפעס געלט פאר א מאנטל אדער א פאר שיך, און אונז האבן מיר דאס ארויסגעטראגן און גוט פארקויפט. "אונז האבן מיר געקויפט פאר א שיבוש און פארקויפט האבן מיר דאס גוט".

אונז האבן מיר געטרינקען יעדן צופרי, מיט שטרויבאכ'ן, א ליטער מילך. ברויט האבן מיר שוין שפעטער נישט געקויפט אינדרויסן, ווייל אין לאגער איז ברויט פיל ביליגער געווען ווי אינדרויסן אויפן באזאר (מארק). אין לאגער האט געקאסט א פארציאן ברויט פון פערציג ד"ג אכט רובל, דאס הייסט א ק"ג צוואנציג רובל[1], ווידער אינדרויסן האט געקאסט א ק"ג ברויט דרייסיג רובל.

שפעטער האבן מיר שוין געהאט אפגעשפארט עטליכע פערצן הונדערט רובל. נאר אין דעם האט אויך געהאט א טייל ראזענבערג מיקי, ווייל ער איז געווען אינדערהיים און ער האט אונז אויסגעזוכט מאנטלען און אנדערע זאכן. דעריבער האט ער פארלאנגט א געהעריגע טייל אין דעם, וויפיעל עס האט זיך אים געהערט.

געשלאפן בין איך נישט אינאיינעם מיט שטרויבאכ'ן און מיט די אנדערע חברים, ווייל זיי זענען געשלאפן אין א קליין שטיבל, און דארט

1 לויטן חשבון, אז איין ד"ג איז א פראצענט פון א ק"ג, קומט אויס אז פערציג ד"ג איז פערציג פראצענט, און אויב פערציג פראצענט איז אכט רובל, קומט אויס אז א גאנצע ק"ג דארף קאסטן צוואנציג רובל.

איז געווען ווייניג פלאץ. אויך איז דאס שטיבל די בריק (פלאר) געווען אפען פון אונטן, דערפאר איז זייער קאלט געווען, וויל דער ווינט האט אריינגעבלאזן. איך בין געשלאפן נעבן דוד מאשקאוויטש פון דיווידקאף, און נעבן אברהם קליין פון איהעל.

צופרי בין איך אויפגעשטאנען, און איך האב מיך געוואשן נעגל וואסער. עס איז אבער זייער שווער געווען וועגן וואסער, מיין גליק איז אבער געווען, אז איך האב געהאט א **קולאש**, וואו איך האב מיר אלעמאל געהאלטן רעזערוו וואסער, כדי איך זאל האבן אויף צופרי זיך צו וואשן די הענט און אביסל דאס געזיכט. דערנאך האב איך געמוזט גיין נאכן פרישטאג. איך האב אבער מיין עסן אוועקגעלייגט, און איך האב מיך קודם געשטעלט דאוונען.

נאכן דאוונען האב איך געגעסן, און מען האט שוין געברויכט גיין צו דער ארבייט. אונז זענען מיר אנגעקומען צו דער ארבייט, דארט האב איך שוין געהאט מיין שותף צו דער ארבייט, הב' יצחק האלפערט, אונגווארער משגיח אויף די פלייש-בענק'ס זון. אונז האבן מיר דארט געארבייט ביי א בעקעריי צו באקן ברויט, פאר דער שטאט זאפאראזשיע. אונזער ארבייט איז געווען דאס מערסטע, אז אונז האבן מיר געברויכט **שטראטן זעק** צו ברענגען אויף **מאלטער**, און דאס איז נישט אזוי שווער געווען די ארבייט.

איך מיט שטרויבאכ'ן האבן מיר געזעהן אז נאך פארמיטאג זאלן מיר ערלעדיגן און פארקויפן די זאכן וואס אונז האבן מיר ארויס געברענגט צום פארקויפן. דערנאך האבן מיר געטרינקען מילך, דאס מערסטע האבן מיר אויפגעווארימט די מילך אין דער שמידעריי וואס איז געווען דארט אין הויף. אונז האבן מיר געארבייט ביז זייגער איינס, דערנאך זענען די רוסישע ארבייטער געגאנגען אויף מיטאג, און פאר אונז האבן זיי אויך געברענגט מיטאג. דאס מיטאג איז געווען גרויפן פון טענגערע, און דאס איז געווען איינגעברענט. אמאל האט מען אונז געברענגט איינגעברענטע פערפל, אבער דאס האט נישט געהאט קיין שום טעם. נאר פונדעסטוועגן האט יעדער דאס געשמאק געגעסן.

דערנאך זענען מיר ווייטער געגאנגען ארבייטן ביז פינף זייגער, און דערנאך זענען מיר אהיים געגאנגען. ביים טויער האבן מיר אלץ געהאט

פארכט, אז מען וועט אונז אונטערזוכן, ווייל אונז זענען מיר אלץ אהיים געגאנגען פול אנגעפאקט מיט פארשידענע זאכן, מיט טאמאטעס, און מיט זאנען-בלומען קוכנס, צוויבל, און אויל – פאר א האלב ליטער אויל האבן מיר געצאלט הונדערט צוואנציג רובל – און מען האט פיל מאל אונטערזוכט, און מען האט פיל צוגענומען פון יעדן. אבער פיל מאל האט מען ביי מיר נישט געטראפן, ווייל איך האב עס גוט באהאלטן. אז איך האב אהיים געטראגן א פלעשל אויל, האב איך מיר דאס אריינגעלייגט אין ערמיל, און די טאשן האב איך מיר געלאזט אונטערזוכן...

וועז אונז זענען מיר אריינגעקומען אין די בארעקן זענען מיר געגאנגען נאכן מיטאג, און "קערטעס" האט אונז צוגעברענגט דאס ברויט וואס אונז האבן מיר צובאקומען, פערציג ד"ג ווייל אונז האבן מיר געארבייט. נאר דאס האט מען נישט געגעבן יעדן טאג, פיל מאל האט מען איין טאג נישט געגעבן, ווייל אין די בעקערייז איז נישט געווען ברויט, אבער דעם אנדערן טאג האט מען געגעבן אכציג ד"ג, אנשטאט נעכטן אויך.

איך האב געגעסן מיטאג, און איך האב מיר געגומען אביסל די גמרא, און וויטער געלערנט מס' עבודה זרה. דערנאך האט מען אונז געציילט, נאכן ציילן אדער נאך אינמיטן ציילן האבן מיר געדאוועט מנחה און מעריב. און דעמאלט וועז מען האט אונז געציילט, האט מען אונז אלץ דערציילט וויאזוי די פראנטן האלטן. דעם צווייטן טאג חול המועד סוכות (דאנערשטאג י"ח תשרי) האבן מיר געהערט אז עס איז געפאלן סאסרעגען און בעשקערעק.

דערנאך איז שוין געווען גוט טונקל. מען האט געברענגט די נאכטמאל, און איין לעפיל קאשע – וואס דאס איז געווען אדער קרומפירן, אדער גערשטלעך, אדער קרויט – האט מען נאר געגעבן פאר די וואס האבן געארבייט. אין זאפאראזשיע האבן מיר נישט געהונגערט, עס איז געווען צו קויפן גענוג ברויט. א צייט שפעטער האבן מיר שוין אויך אמאל געקאכט אביסל קרומפירן, די קאסט איז אויך געווארן פיל בעסער, ווי וועז אונז זענען מיר אנגעקומען אויף זאפאראזשיע, די מיטאג איז געווען גאנץ געדיכט, און דאס זעלבע די נאכטמאל מיטן פרישטאג. צוקער האבן מיר באקומען יעדן טאג צוויי קאצקא צוקער, און מען האט אויך געקענט קויפן

פאר דריי רובל איין קאצקא צוקער.

עס איז געווען צוויי טאג די רוסישע חגא, האבן מיר באקומען יעדער איינער אכט שטיקלעך טשאקאלאד, און אונז האבן מיר זיך צוגעקויפט נאך.

די גאנצע צייט וואס אונז זענען מיר געווען אין זאפאראזשיע בין איך מיט שטרויבאכ'ן, און מיט ראזענבערג מיקי'ן, געווען אינאיינעם. קליין איגנאץ מיט הערשקאוויטש מאיר'ן זענען א לענגערע צייט געווען שותפים, דערנאך האבן זיי זיך צוטיילט. שעהן איז נאך אין זאסלוי אריין אין שפיטאל, און איז נישט מיטגעקומען מיט אונז אויף זאפאראזשיע. נאיאוויטש האט פון אנפאנג געארבייט דארט וואו אונז אין **כלעבא-זאַוואָד**, נאר דערנאך האט מען פון אונזער טראנספארט ארויסגענומען די וואס זענען געווען סינטירט און האבן באקומען נומער איינס אדער צוויי', איז נאיאוויטש דעמאלט ארויסגעפאלן פון אונזער טראנספארט, ווייל ער איז געווען אונטער נומער צוויי. איז ער געווארן בריגאדיר ביי א טראנספארט.

גראספעלד האט זיך באקומען אין דער שניידעריי, און האט מיט אונז וויניג געהאט פיר. בערקא מאיר איז קראנק געווארן נאך דעם ערשטן טאג ווען אונז זענען מיר אנגעקומען אויף זאפאראזשיע, און ער איז אריין אין שפיטאל. דערנאך ווען ער איז געזונט געווארן איז ער וייטער געבליבן אין שפיטאל ארויסהעלפן דארט פאר די קראנקע.

אין זאפאראזשיע האבן מיר זיך געבאדן יעדע וואך, נאר וועש האבן מיר נישט באקומען קיין זויבערע. אינדרויסען ביי דער ארבייט האבן מיר זיך געוואשן די וועש. אין זאפאראזשיע איז געווען יעדן טאג ארויסגעשריבן יעדער טראנספארט וויאזוי ער האט געארבייט, און עס איז געווען עקסטער א טאוועל, וואס אויף דעם טאוועל איז געווען אויפגעשריבן וועלכע טראנספארט עס האט באקומען מער ווי הונדערט פראצענט.

אמאל פאר די חגא האט מען געברויכט פארטיג מאכן דעם אויוון אין כלעבא-זאוואד, דארט וואו אונז האבן מיר געארבייט, האבן מיר איין נאכמיטאג פיל געארבייט, און דאס איז געווען אן ארבייט וואס מיר האבן

1 זעה אין פריערדיגן קאפיטל.

אראפגעלייגט, אז עס איז געווען צום דערקענען. האבן מיר דעמאלט באקומען הונדערט אכציג פראצענט. זענען מיר געווען ארויסגעשריבן אויף דעם טאוועל במשך פון א פאר טאג.

אין הויף איז געווען א טאוועל, א מאפע, א בלעכערנע, וואס דארט האט מען אונז אלץ אנגעצייכנט וואו דער פראנט שטייט, און ווען דער פראנט איז ווייטער געגאנגען האט מען מיט קראט ווייטער געצייכנט!

-26-

אמאל שב"ק נאכמיטאג פ' וירא (י"ח חשון), קומען מיר פון דער ארבייט אריין אין לאגער, און ראזענבערג מיקי האט שוין אונז געווארט נעבן שפיטאל און האט אונז געווינקען און געוינקען, נאר אונז האבן מיר נישט געוואוסט וואס ער ווינקט אונז. אונז זענען מיר ווייטער געגאנגען, און אונז זענען מיר אדורכגעגאנגען די צוויי טויערן וואס זענען דארט געווען, איז ער שוין מיטגעקומען מיט אונז, און אונז דערציילט אז די וואס האבן זיך געשריבן אין דער טשעכישער לעגיאן גייען אוועק און פארן אין א לאגער וואס דארט זענען נאר לויטער טשעכישע, און פון דארט וועלן מיר גיין אין דער ארמיי. עס איז געווארן א גרויס פרייד אז אונז וועלן מיר שוין פטור ווערן פון די לאגערס, און אונז וועלן מיר שוין אויך געריכטע ווערן פאר איין מענטש.

דעם אנדערן טאג זונטאג האט מען אונז נאכאמאל אויסגערופן און געציילט וויפיל אונז זענען מיר, ווייל פילע וואס האבן זיך געשריבן אין דער טשעכישער לעגיאן זענען אווק געגאנגען אויף אנדערע פלעצער אויף ארבייט, און זיי זענען נישט געווען גאר אינגאנצן אין לאגער. פון אנהויב האט געהייסן אז אלע טשעכישע פארן, איז דארט געווען א אידיש יונגל פון סאבאדקע, וואס איז געווען גוט באקאנט מיטן לאגער פירער, האט ער אים געבעטן אז אזוי ווי סערבן איז דא אינגאנצן אין לאגער קארגע

הונדערט, איז אנשטאט די סערבן זאלן בלייבן אזויפיל טשעכישע, ווייל די סערבן טוען דאך זעלבסט אזוי קעמפן אקעגן די דייטשן ווי די טשעכן. די טשעכן זענען שוין לאנג געווען אויסגעשטעלט וויפיל זיי פארן, האט אבער דער יונגל פון סאבאדקע געמאכט א גרויס פארמישונג, מיט דעם וואס ער האט געוואלט אז די סערבן זאלן גיין אין די סערבישע ארמיי.

האט זיך געטון א געבעטעכץ אז מען זאל נישט ארויספאלן פון די צאל, יעדער האט געבעטן ד"ר הערצ'ן אז אים זאל ער נישט ארויסשרייבן פון די צאל. האט ד"ר הערץ אזוי געמאכט, אז קיין איד איז נישט ארויסגעפאלן, נאר די גויים.

מאנטאג (פ' חיי שרה) איז ארויסגעגאנגען אן אנדערער טראנספארט ארבייטן אין כלעבא-זאוואד, און אונז זענען מיר געבליבן אין די בראקן. מאנטאג פארמיטאג האט מען אויסגערופן וועלכע זיי גייען אין טראנספארט, און אויך די סערבן זענען מיט אונז מיטגעגאנגען. מען האט אונז געגעבן מיטאג און מען האט אונז דאס געגעבן צווישן די צוויי טויערן. מען האט אונז אויך אונטערזוכט, און מען האט פון אונז גארנישט צוגענומען, נאר מעסער'ס.

דערנאך האט מען אונז צוזאמען געשריבן יעדער וואס ער האט, און וואספארא רעקלער, צי דייטשע אדער רוסישע. דאס האט געדויערט ביז שפעט פארנאכט. דערנאך האט מען אונז אנגעהויבן ארויסצולאזן דורכ'ן טויער. נישט ווייט פונעם טויער זענען געווען קליינע רוסישע יונגלער, זיי האבן אונז באגריסט, און האבן געשריגן: א גליקליכע רייזע, אונז זאלן מיר באגליקן אויפן פראנט, און אונז זאלן מיר שלאגן די דייטשען ווי אונז וועל מיר נאר קענען.

אן אנדערס מאל ווען אונז זענען מיר געגאנגען צו דער ארבייט האבן זיי אויף אונז געשימפט, אונז צוגערופן און נאכגעשריגן "פריץ", אבער יעצט זענען זיי פריינטליך און ליבליך געווען, אז מיר גייען קעמפן אקעגן די דייטשן, און האבן געזאגט דאס די זענען נישט אונזערע פיינט, זיי זענען טשעכאסלאוואקן, זיי קעמפן אקעגן די דייטשן אזוי ווי מיר.

ווען אונז זענען מיר געגאנגען פונעם לאגער צום צוג – וואס ביז צום

צוג איז געווען עטליכע צוויי הונדערט מעטער – זענען פונקט אין דער צייט געגאנגען דער טראנספארט וואס האט געארבייט אין כלעבא-זאוואד, האבן זיי אונז געווינקען. אונז זענען מיר אנגעקומען צום צוג, און מען האט צוגעלייגט א לייטערל צום וואגאן, און אזוי זענען מיר אריינגעקראכן אין וואגאן. אונז האבן מיר געקלערט אז אונז וועלן מיר שוין האבן פריי אין די וואגאנען, און אונז וועלן מיר קענען ארויסגיין פון די וואגאנען אויף אונזער געברויך, און מיר וועלן נישט האבן די קלאזעטן אין די וואגאנען. אבער אונז האבן מיר געהאט א טעות, ווייל אונז האבן מיר נאך אלץ געהייסן קריגס געפאנגענע, און עס איז אונז נישט ערלויבט געווען ארויסצוגיין. אויך איז נישט געווען איינגענעם אין וואגאן, ווייל עס איז זייער פול געווען מיט מענטשן, און עס איז נאר געווען איין אייוועלע אין וואגאן. אויך האבן מיר אנגעטראפן אן איינגעשמירטן וואגאן, אבער אונז האבן מיר דעם וואגאן אויסגעזויבערט, און אונז האבן מיר זיך געלייגט שלאפן. דאס שלאפן איז אבער זייער שווער געווען, עס איז געווען וויניג פלאץ, אונז האבן מיר פרובירט איינמאל זיך צו לייגן אזוי, און איינמאל זיך צו לייגן אויף אן אנדערן ארט, אבער עס איז קיינמאל נישט געווען קיין פלאץ וואו צו שלאפן.

און אז דער וואגאן איז געווען אזוי געשטאפט איז געווען זייער הייס אין וואגאן, אזוי איז געווען די ערשטע צוויי דריי טעג, ווען אונז זענען מיר נאך געווען נאנט, אבער ווען אונז האבן מיר אנגעהויבן צו פארן פון כארקאף און ארויף, קיין מאסקעווע צו, איז שוין געווען זייער קאלט, אזוי אז אונז זענען מיר אויפגעשטאנען אינמיטן דער נאכט און געטאנצט און געשפרינגען אויף די פיס, ווייל עס איז אזוי קאלט געווען. און דאס אייוועלע וואס אונז האבן מיר געהייצט, איז וויניג ווערד געווען, ווייל אונז האבן מיר געהייצט מיט קוילן, און עס האט נישט געוואלט ברענען. אזוי אז עס איז געווען א גרויסע פלאג פון די קעלט.

עסן האט מען אונז נישט געקאכט, נאר טרוקענע קאסט האבן מיר באקומען. אונז האבן מיר באקומען ברויט מיט קאנזערוון, און פון די טרוקענע קאסט האבן מיר באקומען גרויס דארשט, און וואסער האט מען אונז זייער וויניג צוגעגעבן, אזוי אז אונז האבן מיר געווויינט און געשריגן מען זאל אונז געבן וואסער. אמאל האט מען אונז געגעבן אנשטאט די קאנזערוון געזאלצענע הערינג, און אונז האבן מיר דאס געגעסן מיט

אפעטיט. אבער אזוי ווי מיר האבן זיך זאט אנגעגעסן האבן מיר אבער נישט געהאט גארנישט קיין וואסער, און דארשט האבן מיר באקומען נאך דעם הערינג, האבן מיר אנגעהויבן צו קלאפן אין די טירן פון די וואגאנען און געשריגען געפערליך נאך וואסער. מען האט אונז אבער געלאזט שרייען, ווייל קיין וואסער האט מען אונז נישט געקענט צו געבן, ווייל עס איז נישט געווען נאנט נעבן צוג קיין וואסער.

ענדליך א פאר שעה נאך אונזער שרייען, האבן מיר גליקליך אנגעטראפן אויף איין **פלימפף** מיט וואסער, איז געווארן צווישן אונז א גרויס פרייד, אז אונז האבן מיר שוין וואסער, אבער אונז האבן מיר נאך געברויכט ווארטן ביז ווילאנג עס קומט די רייע אויף אונזער וואגאן. אונז האבן מיר גליקליך דערווארט די גוטע צייט, און די יונגלעך האבן אנגעהויבן צו טראגן וואסער, מען האט געטראגן און געטראגן אומאויפהערליך. אונזער וואגאן האט אויסגעטרינקען ביי ארום צען אמפערס וואסער. אבער במשך די גאנצע צייט וואס אונז זענען מיר געפארן, האבן מיר אלץ ווייניג וואסער געהאט.

ווען אונז זענען מיר אוועקגעפארן פון זאפאראזשיע, האבן מיר שוין עפעס געהערט, אז אונז פארן מיר קיין מאסקעווע, נאר עס איז ביי אונז נישט געווען הונדערט פראצענטיג, אז אונז פארן מיר טאקע קיין מאסקעווע. נאך צוויי טאג האבן מיר זיך נאכגעפרעגט דורכ'ן פענסטער, ווו אונז זענען מיר? – האט מען אונז געזאגט, אז אונז זענען מיר אין כארקאף. און דערנאך זענען מיר געפארן ארויף קיין מאסקעווע צו.

די גאנצע צייט איז אונז געווען זייער אומאנגענעם אין וואגאן, עס איז געווען זייער קאלט אין די פארשפארטע וואגאנען, און אינדרויסן איז אויך געווען א טרויעריגע צייט, און נאך מער אין פארשפארטן וואגאן, ווו עס איז אויך געווען ווייניג פלאץ, האבן מיר פיל מאל בייטאג זיך צוזאמען געזומען אינאיינעם, און אונז האבן מיר געמאכט א רקידה, ווייל עס איז אזוי קאלט געווען און זייער אומהיימליך, האבן מיר זיך געווארמט אביסל ארויסקלאפן פונעם קאפ די זארג. פיל מאל האבן מיר פארציילט מעשיות, כדי די צייט זאל אונז אוועקגיין.

נאך א פאר טאג, איין פארטאגס, האבן מיר זיך באקומען אין טולָא. דארט האבן מיר באקומען אויף דער שטאציאן זופ און עפעס צושפייז,

און אונז האבן מיר זיך מיט דעם מחי' געווען, ווייל אונז האבן מיר שוין א פאר טאג נישט געהאט אין מויל אביסל זופ. דערנאך זענען מיר ווייטער געפארן, און מיר האבן זיך דעם אנדערן טאג באקומען אויף מאסקעווע.

אין מאסקעווע זענען מיר ארומגעפארן פון איין פלאץ צום אנדערן דריי טאג, אונז זענען מיר געגאנגען פון איין שטאציאן צו דער אנדערער. דארט אין מאסקעווע איז שוין געווען אויף די שטאציאנען האלץ, האט מען אונז ערלויבט אז אונז זאלן מיר זיך נעמען האלץ צום הייצן. אונז האבן מיר שוין געהאט אזויפיל האלץ, אז ווען אונז זענען מיר ארויסגעגאנגען פונעם וואגאן, איז פיעל האלץ איבערגעבליבן אין וואגאן.

דינסטאג פ' תולדות זענען מיר אנגעקומען אויף א שטאציאן עטליכע פינף און צוואנציג ק"מ פון מאסקעווע, דאס פלאץ הייסט "קראַסנאָגאָרסק". דארט האבן מיר שוין געהערט פון די רוסישע אפיצירן, אז דא וועלן מיר אויסוואגנירן, און אונז גייען מיר ווייטער אריין אין לאגער.

אונז זענען מיר ארויסגעגאנגען פון די וואגאנען, און אונז האבן מיר זיך קוים דערקענט איינער דעם אנדערן, ווייל אונז זענען מיר געווען שווארץ פאררייכערט און שמוציג, פון דעם וואס אונז האבן מיר געהייצט מיט קוילן, און עס איז געווען געמיינע אייוועלער, אזוי אז אונז האבן מיר זיך אינגאנצן פאררייכערט און פארשמירט. מען האט אונז צוזאמען ענגומען אינאיינעם, און צוזאמען געציילט, עס איז געווען איבערן וועג דריי טויטע רח"ל, אבער קיין איין איד ב"ה איז נישט געווען פון זיי.

אונז זענען מיר אנגעקומען אין לאגער, און אונז האבן מיר זיך געשטעלט פארן לאגער. זענען דורכגעגאנגען קליינע רוסישע יונגלעך, האבן זיי אונז געזאגט און געוויזן אויף איינעם "אך, דער האט געטויטעט מיין פאטער". דאס איז מיר זייער געפאלן, וויאזוי די רוסן זענען פארהאסט קעגן די דייטשן, אפילו די קליינע שקצים'לער, אלעס איז אויף די דייטשן אויפגעברויזט. און אויך האבן זיי אונז נאר געוראפן "פריץ", און אויך אויפן גאנצן וועג האבן זיי אונז געזאגט דו האסט שוין דערקעמפט "**דאָוואָיאָ מאַוויס**". אונז האבן מיר געווארט א לענגערע צייט ביז ווילאנג מען האט אונז אריינגעלאזט אין לאגער, מען האט אונז געברענגט אין הויף פונעם לאגער, איז געקומען אן אפיציר און האט אויסגערופן די נעמען, און יעדער

האט געברויכט זאגן וואס ער איז.

איז געווען דארט אידן וואס האבן נישט געזאגט אז זיי זענען אידן, נאר אז זיי זענען טשעכן. האט דער אפיציר געזאגט, פארוואס זיי זאגן אז זיי זענען טשעכן, אז איר זענט אידן זאגט דאס איר זענט אידן, איר זענט נישט אין דייטשלאנד, נאר אין א פרייע שטאט, איר דארפט נישט האבן קיין פארכט אז איר זענט אידן. דא איז יעדער איניג.

מען האט פארטיג געמאכט דאס אויסרופן, און מען האט אונז צוזאמען געזומען אין אן עקסטערן גרויסן צימער, דאס האט מען גערופן "קלוב". דארט האבן מיר שוין געטראפן פיל מענטשען וואס זענען אביסל פריער אנגעקומען, מיט א צוויי דריי שעה פאר אונז, פון אן אנדערן לאגער, אויך אלעס טשעכן וואס זענען געגאנגען אין דער טשעכישער לעגיאן. איך האב צווישן זיי דארט געטראפן, פון אורשיווא, מענדעל דאווידס זוהן "אלי'ן", און פון וואלאסיק, משה לייב. דערנאך האבן מיר זיך דארט אראפגעזעצט און געזעסן ביז נאכמיטאג.

נאכמיטאג בין איך געווער געווארן, אז פישל פריעדמאן פון סעליש, וואס איז מיט מיר געווען אין מונקא-סאזאט איבער א יאר איז אויך דא. איך האב אים געטראפן, מיר האבן זיך צוזאמען געקושט, און מיר האבן זיך זייער געפריידט אז ב"ה אונז זעען מיר זיך איינער דעם אנדערן. ער האט מיר פארציילט אז זיידא אבראמאוויטש, וואס איך האב מיט אים אינאיינעם געלערנט אין אונגוואר, און אין מונקאטש, און דארט אין מונקאטש איז ער געווען חברה בחורים גבאי, איז אויך דא. און די צוויי ברידער שלמה און משה סטרולאוויטש פון יולניצא זענען אויך דא. איך האב מיך מיט זיי צוזאמען געטראפן, און איך האב מיך מיט זיי געפריידט כמוצא שלל רב.

דערנאך האט מען מיר פארציילט אז ר' יוסף מאיר יעגער[1] איז נעכטן אוועקגעפארן פון דא אין אן אנדערן לאגער, און אז נאך ביי די אונגארן האט זיך אים צושטויסן דעם בויך, וועו ער איז געשטאנען צווישן צוויי וואגענען, און די וואגענען האבן זיך צוזאמען געשטויסן, און אים ארויסגעדרוקט די קישקעס. ער איז לאנג געווען אין שפיטאל, אבער איצט פעלט אים שוין גארנישט, ער איז שוין פולקאם געזונט.

1 זעה מער וועגן אים אין ניינטער און צענטער קאפיטל.

נאכמיטאג האט מען אונז איינגעשריבן, יעדן וואס איז געקומען, און אויפדערנאכט האט מען צוזאמען געשריבן די טראנספארטן, פער פופצן פערזאן, צו נעמען ברויט אינאיינעם. דערנאך זענען מיר זיך געגאנגען באדן, ביים באדן האבן מיר באקומען אנדערע וועש, און וועמען עס האט עפעס אויסגעפעלט האט ער באקומען. נאכן באדן האט מען אונז אריינגעפירט אין א באראק, וואו עס איז געווען פלאץ פאר זעקס הונדערט מענטשן. דעם אנדערן טאג האבן זיך נאך אונזערע מענטשען א גאנצן טאג געבאדן, ביז ביינאכט זענען זיי פארטיג געווארן.

דעם אנדערן טאג זענען שוין פיל מענטשן ארויסגעגאנגען צו דער ארבייט, אבער איך בין נאך נישט געגאנגען. דארט האט מען נאר באקומען צוואנציג ד"ג ברויט מער די וואס האבן געארבייט, און די זופן זענען אויך געווען פיל געמיינער ווי אין זאפאראזשיע, און אין מאסקעווע האט מען נישט געגעבן אזוי די פראצענטן, ווי אין זאפאראזשיע. פישל פריעדמאן מיט משה סטרולאוויטש'ן האבן מיר פיל ארויסגעהאלפן, זיי האבן געארבייט אין דער קאך האבן זיי באקומען זופן, און זיי האבן גע'גנב'ט מיערן און קרויט, און האבן מיר געברענגט. אויף נאכטמאל האט מען דארט נישט געגעבן קיין זופ, מען האט געגעבן געדיכטע קאשע אדער טייג, און פון דעם האבן זיי מיר אויך פיל געברענגט און געגעבן.

אונז זענען מיר אויפגעשטאנען צופרי אום פינף אזייגער, עס איז נאך געווען צוויי א האלב שעה ביז טאג, און אונז זענען מיר געגאנגען נעמען ברויט דרייסיג ד"ג און זופ, און אזוי לאנג האב איך עפעס געטון, תהלים געזאגט, און געדאוונט פון פארנט. דאס צוטיילן די זופן האט געדויערט א היפש שטיקל צייט, און וועו עס איז שוין געווארן אביסל ליכטיג האב איך געלייגט תפילין, מען האט שוין ארויסגעיאגט יעדן צו דער ארבייט, און איך האב נאך אנגעהאט די תפילין אויף מיר.

אונז זענען מיר ארויס צו דער ארבייט, די ערשטע וואך בין איך געגאנגען אין דער פאבריק ארבייטן, וואס איז געווען פונעם לאגער א האלבן ק"מ. די ארבייט איז דארט נישט שווער געווען, נאר צו זיין א גאנצן טאג אויף דער קעלט, און אנגעטוען האבן מיר אויך געהאט גאנץ שוואכע, איז יא שווער געווען. שפעטער, די דריטע וואך וואס אונז זענען מיר געווען

אין קראסנאגארסק, בין איך געגאנגען ארבייטן אין בערקאוויטש'ס טראנספארט.

אונז האבן מיר געארבייט ביי דער שטאציאן מיט האלץ און מיט קוילן, דארט האבן מיר שוין אביסל פעסטער געארבייט, אבער עס האט אונז געגלוסט צו גיין ארבייטן צו דער שטאציאן, ווייל די צייט איז אונז בעסער געגאנגען דארט ביי דער ארבייט, און מען האט אונז נאכמיטאג געברענגט קרומפירן מיט פעטן, און אונז האבן מיר זיך געקאכט א זופ פון קרומפירן.

ווען אונז זענען מיר אריין פון דער ארבייט זענען מיר פרי אריינגעקומען האבן מיר נאך געמוזט גיין צום ציילן – וואס דער סדר איז געווען אז מען האט איבערגעציילט צופרי און אויפדערנאכט, וויפיל מענטשן עס איז דא אין לאגער, און די וואס זענען געווען ביי דער ארבייט האט מען צוגעגעבן צום צאל וואס מען האט איבערגעציילט, האט מען געוואוסט צי עס פעלן נישט קיין מענטשן – און אז אונז זענען מיר שוין אריינגעקומען ווען עס איז שוין געווען טונקל, זענען מיר צום ציילן נישט געגאנגען, ווייל דאס ציילן איז שוין לאנג פארטיג געווען.

אונז זענען מיר אריינגעקומען אין דעם באראק גוט איבערגעפרוירן, דאס איז געווען אין נאווענבער, אבער אין מאסקעווע איז שוין געווען העכער צוואנציג גראד קעלט. מען האט אונז ארויסגעגעבן דרייסיג ד"ג ברויט, און די מיטאג'דיגער זופ. דערנאך האב איך מיך געזעצט לערנען מס' שבת, ווייל ווען איך בין אוועקגעפארן פון זאפאראזשיע האב איך געמוזט איבערלאזן די מס' עבודה זרה פאר אן אנדערן איד פון לעבן טשאפ, און איך האב נאך נישט געהאט געפארטיגט מס' עבודה זרה, עס האט מיר געפעלט צום סיום צוויי בלאט, און דאס האב איך נישט געקענט דערפילן.

בערגער האט געהאט א שיינע קליין שבת גמרא'לע, האב איך דאס ביי אים געהאנדלט נאך אין זאפאראזשיע, אז ער זאל מיר לייען די גמרא, ווייל איך האב געהאט גרויס גיסטע צו לערנען מס' שבת. אבער ער האט געהאט א באקאנטן האט ער זי גיכער אוועקגעליגן פאר אים, אבער ווען אונז זענען מיר אוועק פון זאפאראזשיע האט דער בערגער אוועקגענומען די גמרא פון זיין באקאנטן, ווייל ער איז אוועקגעגאנגען פון זאפאראזשיע, און זיין באקאנטער איז געווען אן אונגארישער איז ער דארט געבליבן, האב

איך זי פון אים געבעטן אין קראסנאגארסק, האט ער זי מיר מיט שווער געבעט געליגן.

האב איך אנגעהויבן לערנען, נאך מיטוואך פ' תולדות, מס' שבת, און איך האב עס ב"ה געלערנט גרונטליך און פלייסיג. איך האב געלערנט יעדן אויפדערנאכט, ביז ניין האלב צען אזייגער. איך האב געלערנט אין קראסנאגארסק פרק יציאות השבת און פרק במה מדליקין. איך האב געלערנט א פרק, און דערנאך האב איך אים איבערגע'חזר'ט. געשלאפן בין איך פונקט נעבן לעקטער, וואו דער לעקטער האט געברענט.

ווען אונז זענען מיר געווען אין קראסנאגארסק אנדערהאלבן וואכן, איז איין טראנספארט אוועקגעפארן אין דער טשעכישער לעגיאן. ר' זיידא אבראמאוויטש און ר' שלמה סטרולאוויטש זענען אויך אוועק מיט דעם טראנספארט. אבער פישל פריעדמאן און משה סטרולאוויטש זענען געבליבן, ווייל זיי זענען שוואך געווען, האט מען זיי נישט גענומען אין טראנספארט. דעם אנדערן טאג וואס אונז זענען מיר אנגעקומען אויף קראסנאגארסק, איז הב' דוד מאשקאוויטש קראנק געווארן, ער האט באקומען די גרעלע זיכט און איז אריין אין שפיטאל. דערנאך ווען מען האט אונז גענומען צום קאמיסיאן איז ער נישט געווען, ווייל פון שפיטאל האט מען נישט גרעלאזט גיין צום קאמיסיאן, דערפאר איז ער ארויסגעבליבן פון אונזער טראנספארט.

אויך ראזענבערג מיקי האט איין עולה באגאנגען, אז ער האט זיך איינגעשריבן אז ער איז אין וויען געבוירן, ממילא האט ער געהייסן אן עסטרייכישער בירגער, און עס האט אים נישט גענוצט גארנישט, כאטש ער האט געהאט א **טשעכיש סינטיר צעטל**.

כ"ז כסלו מיטוואך פ' מקץ (דער דריטער טאג חנוכה) האט מען שוין געשמועסט אז מען ברויך אונז טראנספארטירן, און אז דער באפעל ליגט אין דער קאנצעלייי שוין א פאר טאג, נאר מען ווארט אויף וואגאנען. יענעם טאג איז געווען א געפערליכע קעלט, און איך בין נישט ארויס געגאנגען ארבייטן וויייל איך האבן מיר גרעלאזט מיינע שיך מיט **האלב זוילן**. ווי נאר די יונגלעך זענען ארויס ארבייטן, שפעטער מיט א שעה קומט צו מיר צו דער יונגערער **ברידער** פון די **סערזי'שע**, און זאגט מיר אז "קעסטנבוים" דער

לאגער פירער, וואס ער צוטיילט די ארבייט, האט מיך גערופן, אז איך זאל קומען צו אים אין דער קאנצעלי.

איך בין אוועקגעגאנגען צו אים אין דער קאנצעלי, און ער האט זיך מיר פארגעשטעלט אז זיין ווייב איז אויך פון די מויזקאפ'ישע, און אז זי איז פון קאמלויש. ער האט מיר געגעבן צו עסן, און האט מיר געגעבן ברויט, און האט מיר געזאגט אז אויב איך וויל בלייבן דא גיט ער מיר א גוטע פאסטן, ביי וואס איך וועל גוט לעבן. איך האב אים אבער געענטפערט, אז איך וויל ליבערשט גיין אין דער לעגיאן, און פטור ווערן פונעם לאגער. נאר פאר מיין חבר ראזענבערג מיקי, האב איך געבעטן, צי ער קען אים נישט העלפן עפעס, ער זאל אויך מיט מיר מיטקומען.

ער האט באלד נאכגעקוקט אין בוך, און האט אים געטראפן אז ער איז אן עסטרייכישער, און ער קען אים גארנישט העלפן. האב איך פאר אים געבעטן א גוטע פאסטן, האט ער אים געגעבן צו זיין א הייצער ביי דער **לאזארעט** קאך. דערנאך האט ער מיך געפרעגט פארוואס איך גיי ארום אזוי באוואקסן, פארוואס איך ראזיר מיך נישט? – האב איך אים געענטפערט אז מיט א מעסער האב איך מיך נאך נישט ראזירט.

האט ער צו מיר אנגעהויבן רעדן אז דא קען מען נישט באקומען קיין **ראזווייר**, און ראזירן מוז איך מיך. האט ער מיר געגעבן א צעטל צום **בארבירער**, אז איך זאל נישט ברויכן ווארטן און מען זאל מיך זאפארט אפראזירן.

עס האט זיך מיר נישט געגלוסט דאס צעטל צו נעמען, האט ער מיר געזאגט אז אלץ באפעל הייסט ער מיר דאס צו נעמען, און איך מוז גיין צום **בארבירער**. דעמאלט האב איך מיך דאס ערשטע מאל גערעזירט מיט א מעסער. ביז דעמאלט האב איך נאר מיט א שערל אראפגענומען די בארד, אין זאסלוי און אין זאפאראזשיע. און ביז זאסלוי האב איך נאך געהאט א ראזווייר, האב איך דאס ענוצט – נאך וואס איך האב מיר עס געקויפט שבעה עשר בתמוז תש"ג אין קראלי, ווען איך בין צוריקגעפארן פונעם אורלויב אויף גארגאניאראס-פאלא![1]

1 זעה ? קאפיטל.

-27-

אויפדערנאכט, וועז די יונגלעך זענען אריינגעקומען פון דער ארבייט, האבן מיר שוין געהערט אז מארגען טוען מיר זיכער טראנספארטירן, און נאך די נאכט וועלן מיר זיך גיין באדן, און פארטאגס וועלן מיר גיין. אונז האבן מיר געגעסן נאכטמאל, און באלד נאכן נאכטמאל האט מען זיך גענומען צום באדן. ביים באדן האט מען פון אונז אראפ גענומען די ווארימע קליידער, און מען האט אונז אנשטאט די ווארימע קליידער געגעבן דייטשע מיליטערישע קליידער.

מען איז פארטיג געווארן מיטן באדן פארטאגס צייט. דערנאך האט מען אונז ווייטער צוזאמען גענומען אין קלוב, און מען האט אויסגערופן אונזערע נעמען, וועלכע עס פארן. איך האב מיך געזעגנט פון ראזענבערג מיקי'ן, און ער האט מיר איבערגעגעבן זיין דריטע טייל אין נאיאוויטש'ס גאלדן רינגל, אבער איך האב פון נאיאוויטש'ס טייל גארנישט באקומען.

מען האט אונז אנגעהויבן ארויסצולאזן פונעם קלוב, און מען האט אונז אין הויף נאכאיינמאל איבערגעציילט. דערנאך האט מען אונז ארויסגעלאזט פונעם טויער אן קיין וועכטער'ס, און מיר זענען געלאפן מיט גרויס פרייד, אז אונז גייען מיר שוין נישט מיט קיין וועכטער'ס, און נישט אונטער אויפגעפלאנצט געווער. אונז האבן מיר זיך געזומען גיין צו פיס, און אונז זענען מיר געגאנגען ביי די זעקס זיבן ק"מ, דערנאך זענען מיר אריין געגאנגען אין א קליין צימערל.

וועז אונז האבן מיר זיך אראפגעשטעלט נעבן דעם צימערל, און איך האב געזעהן אז די פאדערשטע גייען אריין, האב איך מיך געווואנדערט וואו אין אזא קליין שטיבל גייען אריין אזויפיל מענטשן? – איך בין אויך אריין געגאנגען, און אונז האבן מיר אנגעהויבן צו גיין אונטערערדיש. איך האב מיך נישט געקענט ענוג אנזעטיגן מיינע אויגן פון צוקוקן אויף די שיינהייט וואס איז דארט געווען. אונז זענען מיר געגאנגען אלץ אראפציר מיט טרעפ, ביז ווילאנג אונז זענען מיר אנגעקומען דארט וואו די עלעקטערישע באן גייט.

אונז האבן מיר דארט געזעהן פארשידענע פיגורן פון **געלבן מעש**, אויף איין פלאץ איז געווען א הער און נעבן אים א הונט. אויף אן אנדערע פלאץ, מיט פינף מעטער ווייטער, האבן מיר געזען ווי א מאמע גיט עסן פאר א קינד. ווייטער ווי א פרוי טראגט א קיישל גרינצייג, און אזעלכע פיגורן איז געווען פיל, איינס נעבן אנדערן, און אלץ עפעס אן אנדערע פיגור.

אונז האבן מיר דערוואָרט ביז ווילאנג עס איז אנגעקומען די עלעקטערישע באן, אונז זענען מיר איין געגאנגען אין די וואגאן, די טירן האבן זיך אליין צוגעמאכט, וועו די עלעקטערישע באן האט אנגעהויבן צו פארן. און ווידער וועו די עלעקטערישע באן איז געבליבן שטיין, האבן זיך די טירן אליין אויפגעמאכט. אונז זענען מיר געפארן מער ווי א שעה אויף די עלעקטערישע באן, און דערנאך זענען מיר ארויסגעשטיגן דערפון.

ווי די עלעקטערישע באן איז געפארן עקזיסטירט נישט אז עס זאל אזוי שנעל פארן א שנעל-צוג. ווייל אונטערערדיש איז פריי געווען דער וועג, איז די עלעקטערישע באן ממש געפלויגן. און אויך איז געווען דארט אינאיינעם צוועלף דרייצן וואגאנען אויף איין באן. עס איז אין מאסקעווע א גרויסער פארקער אונטערערדיש, איין עלעקטערישע באן קומט, און די אנדערע גייט, און אלעס מיט לאנגע גרויסע וואגאנען, וואס אלע זענען געווען פול.

אונז זענען מיר אויסגעשטיגן פון די וואגאנען, און אונז האבן מיר אנגעהויבן צו גיין ארויף אויף די טרעפ. מיטאמאל זענען מיר אנגעקומען וואו עס איז געווען טרעפ אקעגן פופציג מענטשן, האט מען זיך דארט ארויפגעשטעלט אויף די טרעפ, און דאס האט זיך ארויפגעדרייט ביז ארויף, און אזוי האט מען זיך ארויפגעפירט ביז אויבן. און דאס האט זיך אויך געדרייט עלעקטעריש.

אונז זענען מיר אנגעקומען ארויף, אבער נישט ארויס אויף דער לופט, ווייל דאס איז געווען אזוי אויסגעבויעט, האבן מיר זיך ווידער ענומען צו גיין אראפ. עס איז ווייטער געווען אזעלכע טרעפ, אויף וואס אונז האבן מיר זיך אראפגעפירט עלעקטעריש ביז אונטן. און דאס איז געווען אזוי אויסגעשטעלט, אז אויף איין זייט האט מען זיך אראפגעפירט, און אויף

דער אנדערער זייט האט מען זיך אריפגעפירט.

אונז זענען מיר ווייטער אראפגעגאנגען, ביז ווילאנג אונז זענען מיר אנגעקומען צו דער שטאציאן וואו די עלעקטערישע באן בלייבט שטיין. דארט האבן מיר ווייטער געזעהן די שיינע געמאלעכצער, און די שיינע פיגורן, אלע שיינע פארשידענע פיגורן, און די שיינע **דרעקסלערי** וואס איז געווען דארט אויף יעדע שטאציאן, אויסגעצירט און שיין אויסגעבויט, עס איז געווען פשוט א וועלט שיינהייט וואס אונז האבן מיר דארט געזעהן.

דארט ביי דער שטאציאן האבן מיר געטראפן א אידישע מאסקעווע'ער פרוי, און זי האט אונז אויסגעפרעגט וויאזוי עס איז מיט די אונגארישע אידן, און צי מען האט זיי אוועק גענומען. אונז האבן מיר איר אלעס דערציילט, און זי האט געהאט גרויס מיטלייד מיט אונזערע פאמיליעס.

די עלעקטערישע באן איז אנגעקומען און אונז האבן מיר זיך אויפגעזעצט. מיר האבן נישט געהאט אלע פלאץ אויפאיינמאל אויפשטייגן, נאר איין רוס איז געבליבן מיט די וואס זענען נאך איבערגעבליבן, און איז מיט זיי אנגעקומען מיט דער אנדערער עלעקטערישע באן, און אונז זענען מיר געפארן ווייטער. אינמיטן פארן איז אונז ליכטיג געווארן פון די טאג שיין, ווייל די עלעקטערישע באן איז אריסגעקומען פונעם טונעל, און איז אריבערגעגאנגען איבער א וואסער. דערנאך איז די עלעקטערישע באן ווייטער אריין אין טונעל, און אונז זענען מיר אנגעקומען אויף אונזער פלאץ.

אונז זענען מיר אויסגעשטיגן פון די עלעקטערישע באן, און אונז זענען מיר אריף געגאנגען די טרעפ. אונז זענען מיר אריסגעגאנגען פון דער שטאציאן, און אונז האבן מיר אויף דער גאס געווארט די יונגלעך וואס זענען געבליבן צו פארן מיט דער אנדערער עלעקטערישע באן. איך האב מיך צוגעקוקט אינדרויסן אויף דער שטאציאן, אז וואספארא קליין שטיבל דאס איז, און אינדרויסן דערקענט מען גארנישט אז אונטערערדיש זאל דארט זיין אזא שיינהייט.

אויך ווען אונז זענען מיר ארויס אויף דער גאס, בין איך אזוי איבערראשט געווען, ווי איך זאל קומען אויף אן אנדערער וועלט, נאך די

שיינהייט וואס איך האב דארט געזהן. אונז זענען מיר געווען אזוי ווי אונז זאלן מיר אריסקומען פון א גרויסע געוואלדיגע שטאט צו א קליין דערפל. אונז האבן מיר דערווארט די אנדערע יונגלעך, וואס זענען אנגעקומען מיט דער אנדערער עלעקטערישע באן, און אונז זענען מיר געגאנגען צו די שטאציאן.

די שטאציאן איז געווען גאנץ נאנט פון דארט וואו אונז זענען מיר אויסגעשטיגן. אונז האבן מיר געווארט דארט ביי די שטאציאן ביז שפעט נאכמיטאג. עסן האבן מיר נישט באקומען א גאנצן טאג, ענדליך פארנאכט זענען מיר אריין אין די וואגענען, אונז האבן מיר זיך אלץ אנגעגרייט אז אונז זאלן מיר האבן געגנוג צו הייצן, ווייל קאלט איז געווען, און אן אייוועלע האבן מיר אויך געהאט גאר א גוטס. אונז האבן מיר געהאקט האלץ, און אונז האבן מיר געמאכט א פייער.

דערנאך זענען מיר געגאנגען שאפן ברויט מיט קאנזערוון, און אונז האבן מיר עפעס איבערגעביסן. איך האב באקומען א שטיקל ברויט, נאך אויף דער שטאציאן אין מאסקעווע, וואס דארט האבן מיר געטראפן צוויי אידישע יונגלעך פון לעמבערג, וועלכע האבן אונז צוגעברענגט א שטיקל ברויט.

ווען אונז זענען מיר אריין אין וואגאן זענען מיר דארט געווען וויניג אידישע יונגלעך, איך בין געווען מיט שטרויבאכ'ן, און הערשקאוויטש מיט שלאמאוויטש'ן פון סעקערניצע. עס איז דעמאלט געווארן א גרויס קריגעריי צווישן אונז און צווישן להבדיל די שקצים. שטרויבאך האט געוואלט זיין דער וואגאן שאפער, און עס איז געווען אנדערע שקצים וואס האבן אויך געוואלט זיין וואגאן שאפער'ס. אבער שטרויבאך האט אויסגעפירט. און דערנאך האבן מיר שוין בעסער געלעבט צווישן די שקצים, נאך בעסער ווי אין אנדערע וואגאנען. עס איז ביי אונז קיינמאל נישט געווען קיין קריגעריי, און אונז האבן מיר זיך זייער גוט פארטראגן. און די שקצים האבן אונז אלעס צוגעברענגט, וואס אונז האבן מיר נאר געברויכט, בין איך מיט שטרויבאכ'ן געווען די ערשטע.

מיט א פאר טאג שפעטער זענען אויך אריינגעקומען אין אונזער וואגאן מיין חבר יצחק האלפערט פון אונגוואר, און גרינשטיין עמיל פון

אונגוואר. אונז זענען מיר אויפדערנאכט אוועקגעפארן פון מאסקעווע, מיר זענען געפארן דריי טאג. אונז זענען מיר געפארן איבער די בריאנסק'ער וועלדער, און אונז זענען מיר ווייניג געשטאנען אויף די שטאציאנען, נאר אזוי לאנג וואס דער צוג האט זיך געשטעלט, זענען מיר שוין באלד ווייטער געפארן.

די אידישע יונגלעך און להבדיל אויך די ערלים האבן אונגעהויבן פון זיך אלעס צו פארקויפן, זיי האבן עס אוועקגעגעבן פאר עסנווארג און פאר רובל'ס. און אונז האבן מיר אנגעהויבן צו עסן לעבעדיג, יעדער איז געווען זייער אויסגעהונגערט, און אויך פארשפארט, האבן יעצט די יונגלעך אלעס פארקויפט פון זיך, און אלעס אויסגעגעבן פאר עסנווארג. אונז האבן מיר געהאט אן אייוועלע, און דאס איז געווען פול אנגעשטעלט מיט טעפלעך, אומאויפהערליך בייטאג און ביינאכט, צי פון אנהייב אויפדערנאכט, צי פארטאגס, צי אום צוועלף ביינאכט איז עס פול געווען.

אונז האבן מיר געהאט יעדן טאג ארום אכציג ד"ג ברויט, א שטיקל קאנזערוו, און אביסל צוקער און טאבאק, און נאך א שטיקל **שפעק**. אבער דאס אלעס איז פאר אונז ווייניג געווען נאך דעם גרויסן הונגער וואס איז געווען אין קראסנאגארסק, וואס דארט האבן מיר געצאלט פאר א קארגע ק"ג ברויט פופציג רובל.

ווען דער צוג איז געבליבן שטיין איז יעדער אראפגעשפרינגען פונעם צוג, און איז געלאפן אויפן באזאר עפעס קויפן. דאס איז געווען די ערשטע פאר טאג, ווען אונז זענען מיר אזוי **שנעל** געפארן. אבער שפעטער צו, שוין נאך קיעוו, זענען מיר זייער פיל געשטאנען אויף די שטאציאנען, איז דעמאלט יעדער געגאנגען אויפן באזאר ווען ער האט געברויכט, און האט זיך דארט איינגעקויפט.

נאך קיעוו זענען געווען פיל שקצים וואס זענען געגאנגען שנארן פון די ערלים, און זענען צוריק געקומען אין די וואגאנען און האבן פארקויפט קרומפירן, ברויט, מילך, וואס זיי האבן אלץ אנגעשנארט. צוליב דעם שנארן זענען פיל שקצים אראפגעבליבן פון אונז, ווייל זיי זענען געגאנגען שנארן, אדער קויפן ביי ציווילן, און ווען זיי זענען צוריקגעקומען האבן זיי שוין דעם צוג געטראפן אוועקגעפארן. איין גויאיש יונגל איז געווען אויפן באזאר,

און וועו ער איז צוריקגעקומען האט פונקט דער צוג אנגעהויבן פארן, האט ער געוואלט אריבערגיין אויף דער אנדערער זייט, ווייל נאר אויף איין זייט איז נאך אפען געווען די טיר, און וועו דער צוג איז שוין געפארן האט ער געוואלט אריבערגיין אויף דער אנדערער זייט האט אים געכאפט א רעדל פונעם צוג, און האט אים איבערגעהאקט אויף צווייען, ה"י.

צופרי וועו איך בין אויפגעשטאנען האב איך מיך געוואשן. וואסער האבן מיר שוין געהאט בהרחבה, ווייל אונז זענען מיר פריי געווען, און נישט אזוי ווי בעפאר וואס מיר האבן זיך נישט געקענט ארויסרירן פונעם וואגאן, נאר אלעס האט מען אונז צוגעברענגט. דערנאך האב איך געוואלט אז עס זאל ליכטיג ווערן, און איך האב מיך געשטעלט דאוועננן. נאכן דאוועננן האבן מיר שווער געווארט אז עס זאל קומען דאס **פרישטאג**, און אונז זאלן מיר קענען עסן.

נאכן עסן האב איך מיך געזעצט לערנען ווייטער מס' שבת, איך האב איבערגע'חזר'ט פ' במה מדליקין, און איך האב ווייטער געלערנט פ' כירה און במה טומנין, במה בהמה און במה אשה, און איך האב אנגעהויבן צו לערנען פ' כלל גדול, וואו איך בין געבליבן אינמיטן. דערנאך וועו איך בין שוין ארויס פונעם וואגאן האב איך שוין נישט געלערנט, ווייל איך האב וויניג צייט געהאט אין מיליטער צו לערנען.

איך האב געלערנט ביז פארנאכט, און איך האב געדאוועט מנחה און מעריב. אויפדערנאכט האב איך נישט געקענט לערנען, ווייל איך האב נישט געהאט קיין באלייכטונג. אונז האבן מיר ביינאכט נאר געזעהן פונעם פייער וואס עס האט געברענט. ביינאכט האבן מיר פיל מאל דערציילט מעשיות און וויצן, אדער געזינגען, איך מיט יצחק האלפערט'ען. און דערנאך האבן מיר זיך געלייגט שלאפן.

אין וואגאן זענען מיר געווען זייער נישט זויבער. אונז האבן מיר געהאט אין די וועש חיות גדולות עם קטנות. עס איז געווען שרעקליך. יעדן טאג האבן מיר זיך געזויבערט, און עס האט נישט געגוצט, ביז ווילאנג אונז האבן מיר נישט באקומען נייע קליידער אין מעדזי-לאַבאָרעץ. ווילאנג אונז זענען מיר געווען אויפן רוסישען באדן האבן מיר נישט געזעהן אויף קיין איין באזאר א ווייסע בילקע אדער א שטיקל ווייס ברויט, און אויך פאר די

שווארצע האבן מיר טייער געצאלט. אבער וועו אונז זענען מיר אנגעקומען אויפן געוועזענעם פולישן אוקריינא האבן מיר אלעס באקומען פאר די העלפט פרייז. אויך האבן מיר שוין באקומען ווייסע בילקעס אדער ווייס ברויט, און דאס איז געווען אין טארנאפאל.

אין לעמבערג זענען מיר געשטאנען גאנצע צוויי טאג. דארט זענען יונגלעך געגאנגען קויפן אין שטאט, און האבן זיך צוזאמען געטראפן מיט טשעכישע סאלדאטן, וואס זענען געווען אין שפיטאל **פערעליזירטע**, און זיי האבן אונז פארציילט וויאזוי עס גייט אין טשעכישער לעגיאן, אז מען ברויך קעמפן, און וועמען עס איז גוט געווען אין לאגער, איז איין עולה צוליב וואס ער איז געגאנגען אין דער לעגיאן, ווייל פיעל אידישע יונגלעך זענען שוין געפאלן אויפן פראנט. איך האב פון דעם אלעם נאך נישט געהאט קיין גרויס פארדרוס, ווייל איך האב נאר געהאפט אז דער באשעפער וועט מיר העלפן, און איך וועל איבערקומען די אלע שוועריקייטן.

אונז האבן מיר ערשט אויפדערנאכט באקימען עסן, און אויך וויניג. די עסן וואס אונז האבן מיר געהאט פון מאסקעווע איז שוין אויסגעגאנגען, ווייל שוין לאנג האבן מיר געברויכט זיין אויפן באשטימטן פלאץ, נאר וועגן דעם ווייל די באן-ליניעס זענען געווען זייער פארנומען, ווייל אלעס איז געפארן אויפן פראנט האבן מיר נישט געקענט וויטער פארן, און דאס וואס אונז האבן מיר מיטגעברענגט איז זייער וויניג געווען. א מזל האבן מיר געהאט, אז עס האבן איינגעריקט אוקריינישע שקצים אין לעמבערג, און זיי האבן אויך געברענגטט אויפן וועג זאכן צום קאכן, און געטרוקנט ברויט, און זיי האבן נאך געהאט גענוג פון דערהיים, האבן זיי דאס אוועק געגעבן פאר אונז.

אונז זענען מיר וויטער געפארן קיין סטריה און קיין סאנאק, און קיין קראסנא. –מען האט אונז שוין אין סטריה געברויכט איבערגעבן פאר דער טשעכישער לעגיאן, נאר מען האט אונז דארט נישט איבערגענומען, זענען מיר אונז וויטער געפארן קיין סאנאק. אין סאנאק זענען מיר געשטאנען צוויי טאג, דערנאך זענען מיר וויטער געפארן ביז קראסנא. אין קראסנא זענען מיר נאך געשטאנען א טאג, דערנאך זענען מיר צוגעפארן צוריק ביז רימינוב. קיין רימינוב זענען מיר אנגעקומען זונטאג פ' וארא (כ"ב טבת)

פארטאגס. צופרי זענען מיר ארויסגעגאנגען פון די וואגאנען, און יעדן וואגאן האט מען עקסטער געגומען צו טיילן עסנווארג!

-28-

אונז האבן מיר זיך אראפגעשטעלט נעבן אויטא, און מען האט אונז פונעם אויטא געגעבן יעדן א ברויט פון צוויי ק"ג, מיט א קאנזערוו פאר דריי מענטשן. יעדער האט געחאפט זיין פארציאן און יעדער האט געגעסן. דערנאך האט מען אונז צוזאמען געשריבן די נעמען, מען האט אונז צוזאמען גענומען, און די אפיצירן האבן אונז געהאלטן א רעדע, וויאזוי אונז זאלן מיר קעמפן אקעגן די דייטשן. און זיי האבן אונז געזאגט, אז אונז וועלן מיר איצט גיין צופיס ביז מעדזי-לאבארעץ.

אונז האבן מיר זיך געגומען צו גיין, און אונז זענען מיר געגאנגען ביז ביינאכט. נאך זענען מיר ארייגעגאנגען אויף א פלאץ נעכטיגן, אין א גרויסע געביידע. דארט איז אבער זייער קאלט געווען, האט מען אונז צוטיילט אין דארף צווישן די שטיבער. איך מיט שטרויבאכ'ן, מיט יצחק האלפערט'ן, זענען מיר געווען אויף איין פלאץ. אונז האבן מיר דארט געגעסן א גוטע נאכטמאל, און אונז האבן מיר זיך געלייגט שלאפן.

אונז זענען מיר אויפגעשטאנען, איך האב געדאוועט, און מען האט אונז געמאכט א גוטן פרישטאג. אונז האבן מיר באצאלט דערפאר הונדערט קרוינען, און אונז זענען מיר וויטער געגאנגען. אונז זענען מיר אנגעקומען מאנטאג (פ' וארא) פארנאכט קיין מעדזי-לאבארעץ. דארט זענען מיר אלע געווען אין איין שטוב, און מען האט אנגעהויבן איינשרייבן יעדן וואו ער איז געווען אין מיליטער, און פון וועו און וואו ער איז געפאנגען געווארן, און דערנאך האט מען דאס איבערגעגעבן צום קאמיסיאן.

דער קאמיסאר איז געווען א גרויסער שונא ישראל, און האט מיט יעדן איד גרויסע קונצן געמאכט, און אז דער יונגל האט געזאגט אז ער איז

א איד, האט ער געזאגט אז אידן האבן דא נישט קיין פלאץ, זייער פלאץ איז אין פאלעסטינע, און אין נייעם טשעכאסלאוואקיי וועלן וואוינען נאר טשעכן, סלאוואקן און אוקריינא'ער.

צוויי טאג דערויף איז געקומען מארקאוויטש'ס ברודער פון פאליאני, האבן מיר אים דאס דערציילט, וויאזוי דער קאמיסאר האט געערעדט אויף אידן. האט ער זיך דאס אויפגעשריבן, אז ער וועט אים איינמעלדן'. ער איז שוין געווען פון לאנג א סאלדאט, האט ער געוואוסט אז אנטיסעמיטיזם איז פערבאטן ביי די טשעכישע ארמיי.

דאנערשטאג נאכמיטאג (פ' וארא) בין איך אריין צום קאמיסאר, האט ער מיך געפרעגט וואס איך בין? – האב איך געזאגט אז א איד. האט ער מיט מיר גערעדט זייער אנטיסעמיטיש, אבער איך האב מיך פון אים נישט געלאזט, און איך האב אים געאנטוואָרט אויף יעדן וואָרט וואס ער האט מיר געזאגט, און איך האב אים געזאגט אז עס איז נישט וואר אז אידן וועלן נישט האבן קיין פלאץ אין דער נייער רעפובליק. די אידן קעמפן אקעגן די דייטשן פונקט ווי די סלאוואקן, און די אידן ליידן פיל אין דער קריג, און אז אזויפיל קאמוניסטן ווי די אידן האט קיין איין פאלק פראצענטואל נישט ארויסגעגעבן.

דערנאך האט ער מיך איבערגעשריבן פון א איד אויף אן אוקריינא'ער. פיל אידישע יונגלעך האט ער צוריקגעשיקט אין לאגער, ווייל זיי האבן אים נישט געאנטוואָרט גוט. דאנערשטאג נאכט זענען מיר זיך געגאנגען באדן, און אונז האבן מיר זיך פשוט מחי' געווען אז אונז האבן מיר שוין אראפגעגעבן פון זיך די נישט זויבערע קליידער, אין די **פארע** אריין.

פרייטיג פארנאכט האט מען אונז געגעבן שפאגל נייע קליידער, א טשעכיש רעקל, מיט א **מאנטעל**, מיט א רימען, א רוסיש וואריימע הויזן, וועש, שיך, און א רוסיש ווינטער קאפל. איך האב אויף מיר ארויפגעצויגן די זאכן, און איך האב מיך געשפירט פאר אן אנדערן מענטש ווי ביז יעצט, וואס איך בין איבער דריי יאר שטענדיג געגאנגען אין אלטע צוריסענע קליידער. און איצט האב איך מיך שוין געשפירט פאר א סאלדאט.

נאר עס איז מיר געווען אין קאפ די זארג, אז די קליידער גיט מען

1 ביי די העכערע אינסטאנצן.

נישט אומזיסט, עס איז נאך דא אויף דעם א גרויסער חוב צו באצאלן פאר די קליידער, און יעצט איז נישט אזוי ווי אין פריעדנס צייטן, ווייל יעצט דארף מען גיין אויפן שלאכט-פעלד. נאר איך האב אבער אלץ געהאפט אז דער באשעפער וועט העלפן, און איך וועל דאס אויך איבער לעבן.

שב"ק (פ' וארא כ"ח טבת) צופרי האט מען אונז צוזאמען גענומען און מען האט אונז געגעבן פרישטאג, און דערנאך האט מען אונז געגעבן טרוקענע קאסט אויף צוויי טאג, ברויט מיט **שפעק** מיט קאנזערוון, און מען האט אונז געזאגט אז מארגן זאלן מיר זיך מעלדן אין הומענע.

אונז האבן מיר זיך געגומען גיין, און אונז זענען מיר געגאנגען ביז ביינאכט. אונז האבן מיר געוואלט בלייבן ערגעץ נעכטיגן, נאר עס איז נישט מעגליך געווען צו טרעפן א קוואטיר, ווייל אלעס איז געווען באזעצט מיט רוסיש מיליטער, ווייל עס איז געווען פיל רוסיש מיליטער אין די גאנצע לענג פון מעדזי-לאבארעץ ביז הומענע, ווייל דאס איז געווען נאנט צום פראנט.

די יונגלעך האבן זיך געגומען צו צוגיין און זוכן זיך א קוואטיר. פיל יונגלעך האבן געטראפן אויטאס און זענען אריינגעפארן ביז קיין הומענע. איך מיט שטרויבאכ'ן, מיט יצחק האלפערט'ן, האבן מיר געזוכט קוואטיר, און עס איז נישט מעגליך געווען צו טרעפן, האבן מיר זיך אויך מיישב געווען אז פון דעם דארף פארן מיר אוועק, און אונז האבן מיר זיך געשטעלט אויף די גאס, און אז עס איז געפארן אן אויטא אויף הומענע האבן מיר אים **געשטעלט**, און אז עס איז געפארן אן אויטא אויף מעדזי-לאבארעץ צו, האבן מיר אים אויך **געשטעלט**, עס איז אונז נישט געווען קיין אונטערשיד, נאר פונעם דארף זאלן מיר אונז ארויסגיין, צו אן אנדערע דארף, אונז זאל מיר אנטרעפן א קוואטיר אויף די איינע נאכט.

צו אונזער גליק האבן מיר געטראפן אן אויטא וואס איז געפארן אויף הומענע צו, האט ער אונז מיטגענומען און אונז געפיהרט אויפן דריטן דארף. דארט האבן מיר שוין באלד געטראפן א קוואטיר. מען האט אונז געקאכט א גוטע נאכטמאל, און מען האט געהאט מיט אונז גרויס מיטלייד, ווייל זייער זוהן האט אויך נישט לאנג פריער אינגערוקט צום מיליטער. מען האט אונז אריינגעברענגט שטרוי, און מען האט פאר אונז געבעט צו

שלאפן, און ביז צופרי האבן מיר זיך גוט אויסגעשלאפן.

פרישטאג האט מען אונז ווייטער געגעבן, און אונז זענען מיר געגאנגען ווייטער. אויפן וועג האב איך פארקויפט מיינע שיך, וואס שטרויבאך האט זיי מיר געקויפט נאך אין זאפאראזשיע פאר 061 רובל, און נאך א העמד. ארום צוויי אזייגער זענען מיר אנגעקומען אויף הומענע, דארט זענען מיר אריין געקומען אין די קאסערין. דארט איז געווען פיל פון די וואס זענען געקומען מיט אונז פון מעדזי-לאבארעץ, און נאך פיל מער סלאוואקן וואס האבן איינגערוקט קיין הומענע. אונז האבן מיר זיך נישט פארזוימט לאנג אין דער הומענער קאסערין הויף, און אונז וואס מיר זענען געקומען פון מעדזי-לאבארעץ, האט מען ענומען עקסטער, און מען האט אונז ארויסגעפירט פונעם קאסערין הויף, און מען האט אונז געזאגט אז אונז זאלן מיר גיין נאך פינף ק"מ ביז קיין "האזשין", דארט וועט מען אונז איבערנעמען, און דארט וועלן מיר עקזיזירן די גאנצע לערן צייט.

אונז זענען מיר אנגעקומען קיין האזשין, דארט איז יעדער זיך צולאפן זוכן א קוואטיר. אבער מען האט נאך נישט צייט געהאט צו טרעפן א קוואטיר איז שוין געווען א שליח, אז יעדער זאל קומען צום **שאראקאזוי**, ווייל א קאפיטאן וואלט אונז שוין דארט. מען איז זיך שנעל צוזאמען געקומען, מען האט אונז איבערגעצייגט, און מען האט אונז צוטיילט פער דרייסיג מענטשען אין איין סאקאס. איך בין געגאנגען אין נאיאוויטש'ס סאקאס.

מען האט איינגעטיילט יעדע סאקאס אין א ציוויל שטוב, אונז האבן מיר זיך געמאכט דאס קוואטיר, און אונז זענען מיר איבער געשלאפן די נאכט. צופרי האבן מיר אויסגעוועקט עקזיזירן, אבער קיין שום עסן האבן מיר נישט געהאט, ווייל עס איז נאך נישט געווען איינגעארדנט. ביים עקזיזירן איז געקומען דער יונגערער פון די **העצערישע קאמיסארן**, און האט נאכאמאל יעדן אויסגערופן ביים נאמען, און די וואס זענען נאך נישט געווען קיין סאלדאטן, נישט ביי די טשעכן און נישט ביי די אונגארן, האט מען ענומען עקסטער, און מען האט פון זיי געמאכט איין גרויסע סאקאס. דאס מערסטע פון זיי: 59 פראצענט, זענען געווען אידן, ווייל די גוים זענען דאס מערסטע געווען סאלדאטן ביי די אונגארן. אבער עס

זענען אויך געווען צווישן אונז יונגע סלאוואקן וואס האבן איינגערוקט אין מעדזי-לאבארעץ.

צען אזייגער זענען מיר אריין געגאנגען פונעם עקזיצירן, אונז האבן מיר באקימען ברויט מיט קאנזערוון, און אונז וואס מיר זענען נאך נישט געווען קיין סאלדאטן, האבן מיר זיך איבערגעצויגן אין איין אנדערע וואוינונג. אונז האבן מיר א גאנצע צייט געארבייט מיט דער וואוינונג, פון צען אזייגער ביז אום צוויי אזייגער.

די קוואטיער איז נאך נישט געווען פארטיג, האט מען אונז שוין געמאכט א **שאראקאזוי**. אונז גייען מיר ארויס אויפן הויף, און דארט זענען צוויי אפיצירן, וועלכע זאגן אונז: ווער עס איז קראנק דער זאל ארויסטרעטן.

פון די אידישע יונגלעך זענען מער ווי דריי טיילן ארויסגעטרעטן, און אונז זענען מיר געבליבן נאר עלף יונגלעך: איך, שטרויבאך, יצחק האלפערט, גרינשטיין עמיל פון אונגוואר, ווידער פון טעטש, הערשקאוויטש און שלאמאוויטש פון סעקערניצע, מארקאוויטש פון פאליאני, יודקאוויטש פון סעקערניצע, קליין פון חוסט, און הערשל שטאהל פון סערעדנע. מען האט צוגענומען שקצים ביז צו די פופציג, און אונז זענען מיר געגאנגען צו די אויטאס, און אונז זענען מיר אוועקגעפארן.

דאס איז געווען מאנטאג פ' בא, ראש חודש שבט. אונז זענען מיר געפארן דורך מעדזי-לאבארעץ, אונז זענען מיר אריבער די סלאוואקיש-פוילישע גרענץ, און אום צוועלף אזייגער ביינאכט זענען מיר אנגעקומען צו א קליין דערפל "ניזשנעוואליע". דארט איז געווען א גאנצע זאסלאאי מיט מיליטער וואס האט עקזיצירט טאג און נאכט. מען האט זיי אויפגעוועקט אום פינף אזייגער פארטאגס, און זענען אריסגעגאנגען עקזיצירן. עס איז נאך געווען ווייט פון טאג, און זיי האבן שוין עקזיצירט. זייגער איינס זענען זיי איינגעקומען און האבן געגעסן מיטאג, זיי האבן נאך נישט געהאט צייט אויפצוועסן דעם מיטאג, האט מען זיי שוין צוריק צוזאמען געזומען, און ווייטער געגאנגען עקזיצירן, פון צוויי אזייגער ביז אום זיבן אזייגער. זיי האבן נישט געהאט פריי ניטאמאל זונטאג.

דעם אנדערן טאג דינסטאג האט מען אונז נאך נישט געטריבן צום

עקזיצירן, נאר אונז זענען מיר א גאנצן טאג געזעסן אויפן קוואטיר. פארנאכטס האט מען אונז געמאכט א **שאראקאזוי**, און א קאפיטאן האט אונז געהאלטן א רעדע, וויאזוי מען ברויך קעמפן אקעגן די דייטשן.

נאך די רעדע האט ער אפגעציילט דרייסיג מענטשן, און איך האב געזעהן דאס איך זאל אויך זיין פון די דרייסיג מענטשן, און אזוי אויך אלע אידישע יונגלעך. מען האט אונז געהייסן זיך צוזאמען נעמען די זאכן, און קומען צו די קאך. אונז האבן מיר געגעסן נאכטמאל, אונז האבן מיר זיך אויפגעזעצט אויף צוויי אויטאס, און אונז זענען מיר געפארן.

ווען אונז האבן מיר אנגעהויבן פארן האבן מיר נישט געוואוסט ווהו אהין אונז פארן מיר. אונז זענען מיר געפארן א שטיקל וועג, האבן מיר דערקענט אז אונז פארן מיר אויף דעם וועג מיט וועלכן אונז זענען מיר געקומען. דערנאך האבן מיר געזעהן אז אונז פארן מיר דורך די גרעניץ, אונז זענען מיר אנגעקומען אויף מעדזי-לאבארעץ, האבן מיר געהאט גרויס פרייד, אז אונז פארן מיר צוריק אויף האזשין, און אונז וועלן מיר צוריק זיין צווישן אונזערע. אבער אונז זענען מיר געפארן אביסל ווייטער, זענען מיר אנגעקומען דארט ווהו די וועגן צושיידן זיך, איין וועג גייט אויף הומענע, און איין וועג גייט אויף סטראפקוב. אונז זענען מיר געגאנגען מיטן סטראפקוב'ער וועג, האבן מיר שוין געזעהן אז אונז פארן מיר נישט צוריק צו אונזערע.

אונז זענען מיר געפארן ווייטער, האט מען אונז געשפארט מיט די אויטאס, און מען האט געהייסן פאר די שאפערן אויסלעשען דאס באלייכטונג פונעם אויטא, ווייל אז די דייטשן זענען דאס ליכטיגקייט שיסן זיי. האבן מיר שוין פארשטאנען אז די דייטשן זענען נישט ווייט פון דא. אונז זענען מיר אנגעקומען צו א קליין דערפל "קרושינצע", דריי ק"מ פון סטראפקוב, וואס דאס דערפל איז געווען ביי אונז אין די הענט, און סטראפקוב איז געווען אין די דייטשע הענט.

אונז זענען מיר אראפגעגאנגען פון די אויטאס גוט איבערגעפרוירן, און מען האט אונז געזאגט אז אונז זאלן מיר אריינגיין אין א שטוב, און אונז זאלן מיר זיך לייגן שלאפן, ווייל דאס גאנצע דארף איז געווען לעהר, די אלע ציווילע מענטשן זענען אוועק פונעם דארף, ווייל עס איז געווען צוויי

ק"מ פונעם פראנט.

אונז זענען מיר אריין געגאנגען אין א שטוב, די יונגלעך זענען געווען אויסגעהונגערט, נאך פון רוסלאנד, האבן זיי זיך נישט געלייגט שלאפן, נאר זיי האבן דארט אין דער שטוב געטראפן באנדלעך, האבן זיי ענדערש געקאכט באנדלעך און געגעסן. אונז האבן מיר דערוואָרט דעם צופרי האט מען אונז געגעבן צו פוצן קרומפירן פאר די יונגלעך וואס זענען געווען אין פראנט, דערנאך האט מען אונז געגומען אין דער קאנצעלייַ, און מען האט יעדן איינעם איינגעטראגן[1].

נאכמיטאג האט מען צוריק צוזאמען געגומען אונז דרייסיג, און מען האט אונז צוטיילט: מיך מיט יצחק האלפערט, און שטאהל און יודקאוויטש, האט מען געגעבן **אויטאמאטן**, און אונז זענען מיר געווארן ווי אויטאמאטשיקעס. שטרויבאכ'ן האט מען איינגעטיילט צו די קאך. גרינשטיין און קליין, און מארקאוויטש'ן און ווידער, האט מען איינגעטיילט צו די טעלעפאניסטן. הערשקאוויטש און שלאמאוויטש זענען אויך געווארן איינגעטיילט צווישן די אויטאמאטשיקעס, נאר דעם אנדערן טאג ווען אונז זענען מיר געגאנגען נאך די דייטשן איז הערשקאוויטש מיט שלאמאוויטש'ן געבליבן אין קרושינצע אלץ וואך היטער. דערנאך איז שלאמאוויטש געווארן איין **סיניטעז** אויף דער בריגאדע, און הערשקאוויטש איז געווארן א מעלער, א **רויזלער** אין דער קאנצעלייַ.

מען האט אונז ארויסגעגעבן אויטאמאטן, זייער פעט איינגעשמירט אין יעדעס שטיק עקסטער. איך האב דאס געגומען אין די הענט, איך האב דאס אפגעפוצט, נאר איך האב צו דעם גארנישט פארשטאנען, איך האב נישט געווואוסט וויאזוי דאס צוזאמען צו לייגן. איז געקומען א לייטענאנט, און האט אונז איינמאל געוויזן וויאזוי מען לייגט דאס צוזאמען, און וויאזוי מען פילט מיט קוילן דעם אויטאמאט. אבער איך האב נאך אלץ ווייניג פארשטאנען און געווואוסט.

דער לייטענאנט האט אויסגעקליבן די וואס זענען שוין געווען סאלדאטן ביי די אונגארן, גויאישע יונגלעך, און זיי האבן ביינאכט געטראגן עסן אויפן פראנט. אויפדערנאכט זענען מיר אונז געקומען זיך לערנען צו

1 ד.מ. איינגעמאלדן אז ער איז דא.

איין **ראָטני**, אונז זאל מיר זיין באקאנט אין דעם אויטאמאט. און מען האט אונז שוין דעם זעלבן אויפדערנאכט געגומען צו דער וואך, איין אלטער סאלדאט, און איינער פון אונז נייע וואס זענען געקומען.

איך בין געגאנגען שטיין פון צען ביז צוועלף אזייגער, איך בין געשטאנען מיט איין אלטן אקעגן מיר א האלבע שעה, איז מיטאמאל געקומען א שליח, אז אונז זאלן מיר איבערלאזן אונזער פלאץ און אונז זאלן מיר גיך קומען אויפן צימער. וועו אונז זענען מיר געקומען אויפן צימער, האב איך געזעהן ווי מען גרייט זיך, זיי זענען באלד אוועקגעגאנגען אלע אלטע, אויפן פראנט, ווייל די דייטשן האבן זיך פרובירט דורכברעכן דעם פראנט, זענען זיי געגאנגען פארשטארקערן די ליניע.

דעם אנדערן טאג דאנערשטאג האבן מיר זיך געמאכט א קוואטיר. דערנאך האט מען אונז געגומען טראגן אויפן פראנט **באקעשיס** פאר די יונגלעך. וועו אונז זענען מיר פון דארט צוריקגעקומען האט מען אונז געזאגט, אז אונז זאלן מיר זיך צוזאמען גרייטן, ווייל זאפארט נאכן מיטאג גייען מיר ווייטער, ווייל די דייטשן האבן אפגעטרעטן, און אונז גייען מיר ווייטער.

מען האט אונז צוזאמען געגומען און אונזער פאראנשנאק איז געווען א לייטענאנט "פליישנער". ער האט אונז געוויזן וויאזוי מען שיסט מיטן אויטאמאט, און האט אונז אנגעזאגט אז אויב עס וועט אזוי זיין אז מען וועט ברויכן שיסן אויף די דייטשן זאלן מיר נישט האבן קיין אנגסט, און אונז זאלן מיר נישט אנטלויפן פון זיי, נאר גיין אויף זיי פריי.

אונז האבן מיר אבער אלע געהאט פארכט, ווייל אונז זענען מיר נאך נישט געווען אויסגעלערנט צום שיסן, און נאך גארנישט געהאט עקזיצירט. אונז האבן מיר זיך געגומען גיין, אונז זענען מיר געגאנגען נעבן סטראפקוב, פיעל הייזער זענען געווען פארברענט, וואס די דייטשן האבן געצינדן א גאנצע נאכט. אונז זענען מיר געגאנגען א גאנצן נאכמיטאג, און אויפדערנאכט ביז צען אזייגער.

אונז זענען מיר אנגעקומען צו א דארף, און דארט האבן מיר איבערגענעכטיגט. אינדערפרי זענען מיר ווייטער געגאנגען, אונז זענען

מיר דורכגעגאנגען פיל דערפער, און מען האט איבעראל געהאט מיט אונז גרויס פרייד. מען האט אונז ארויסגעברענגט עסנווארג מיט ציגארעטלער, און אויף פיל פלעצער האבן מיר געזעהן ווי די ציווילע מענטשן זענען אהיים געגאנגען פון די וועלדער, נאכדעם וואס זיי זענען אנטלאפן פון דערהיים, ווייל די דייטשן האבן זיי געוואלט פארנעמען. אונז זענען מיר געגאנגען ביז נאכמיטאג אום דריי אזייגער.

אמאל פאלט נעבן אונז נישט ווייט, א מינע, און די אנדערע דערנאך, און אזוי איינע נאך די אנדערע, אונז זענען מיר זיך צולאפן אונטער די שטיבער. וועו מען האט אויפגעהערט צו שיסען מיט די מינעס, זענען מיר זיך צוזאמען געקומען אין א הויף, און דארט האבן מיר געגעסען מיטאג, און געהאט ברויט און **ברוינפן**. וועו אונז האבן מיר אפגעגעסן האבן מיר זיך צוזאמען גע'שורה'ט, און איך האב געזעהן ווי מען גיט פאר פיל מענטשן פון אונז ווייסע קליידער, מען זאל נישט דערקענען אזוי זייער, אז עס שווארצלט זיך א מענטש, ווייל עס איז שוין געווען א גוטער שניי. האבן מיר שוין פארשטאנען אז אונז גייען מיר אקעגן די דייטשן.

אונזער לייטענאנט פליישנער האט אונז אויך געזאגט, אז אונז זאלן מיר נישט האבן קיין פארכט. עס איז נישט זיכער אז דארט זענען דא דייטשן, און מען וועט ברויכן מיט זיי קעמפן, קען זיין אז זיי וועלן אליין אפטרעטן. אונז זענען מיר געגאנגען מיט א זייטן וועג, דערנאך זענען מיר ארום געגאנגען א וואלד. אונז זענען מיר ארויסגעגאנגען פונעם וואלד, און אונז גייען מיר אויף א הוילן פעלד, האבן די אונגארן געלייכט איבער אונז מיט א ראקעטע. אונז האבן מיר זיך זייער דערשראקן, און אונז האבן מיר זיך געלייגט צו דער ערד. נישט ווייט איז געווען ביימער, האבן מיר זיך אוועקגעצויגן צווישן די ביימער, און אונז זענען מיר דארט געלעגן ארום צוויי שעה.

דערנאך האט דער לייטענאנט געזומען צוויי מענטשן, זיי זאלן גיין אויף פארנט און אויסקוקן וואו עס געפינען זיך די אונגארן. די צוויי מענטשן זענען געווען איך און יודקאוויטש איגנאץ. אונז זענען מיר געגאנגען, אבער קיין דייטשן אדער אונגארן זענען שוין נישט געווען דארט. זיי האבן אפגעטרעטן, און אונז האבן מיר געפאנגען דריי אונגארן. דערנאך

זענען מיר שוין געגאנגען מיטן שטראז, און אונז זענען מיר דערגאנגען ביז "זבאָרוב".

אונז זענען מיר געווען אלע זייער מיד און הונגעריג, האבן מיר זיך געטראפן א קוואטיר, און אונז זענען מיר דארט געשלאפן. דעם אנדערן טאג שב"ק (פ' בא, ו' שבט) זענען מיר נישט געגאנגען אין ערגעץ, נאר אונז האבן מיר גערוהט א גאנצן טאג. אויפדערנאכט זענען מיר געגאנגען וויטער דורך "בארדיוב", און זונטאג נאכט זענען מיר אנגעקומען אויף "פרעשאף".

די גאנצע שטאט איז געווען צוקלאפט, וואס מען האט דארט פיל מאל באמבאדירט, אזוי אז אונז האבן מיר זיך זייער שווער געטראפן קוואטיר אין פרעשאף. דינסטאג נאכמיטאג זענען מיר אוועקגעגאנגען פון פרעשאף, אז אונז גייען מיר אויף לעוואשא. אונז זענען מיר געגאנגען א גאנצן נאכמיטאג, און אויפדערנאכט ביז צוועלף אזייגער זענען מיר אנגעקומען צו א דארף. אונז האבן מיר דארט איבערגענעכטיגט, און צופרי זענען מיר געגאנגען וויטער צו אן אנדערן דארף, דריי ק"מ פון וואו אונז האבן מיר גענעכטיגט.

אונז זענען מיר אנגעקומען צו דעם דארף, און דארט קלאפן די דייטשן געפערליך, זיי האבן דארט געהאט צוויי **מינא מעטלעך**, און אונז האבן מיר נישט געהאט גארנישט, נאר אויטאמאטן און א פאר **קולומעטן**. מען האט פון אונז אויסגעקליבן די וואס זענען שוין געווען סאלדאטן, און מען האט זיי געשיקט אויף פארנט. עס איז דארט געווען פון אונז אכט פארעלעזירטע רח"ל. די יונגלעך האבן געזעהן אז זיי קענען גארנישט טון דארט, האבן זיי זיך צוריקגעקערט. אונז האבן מיר זיך צוזאמען גענומען, און אונז זענען מיר געגאנגען וויטער צו דעם דארף וואו אונז האבן מיר גענעכטיגט.

פארנאכט זענען אויטאס געקומען נאך אונז, און אונז זענען מיר אוועקגעגאנגען אויף אן אנדערן פלאץ, מיטן פלאן אז אונז וועלן מיר ארום רינגלען די דייטשן, אזוי אז פון יענעם פלאץ וועלן זיי אליין מוזן אפטרעטן (דאס פלאץ וואס אונז האבן מיר נישט געקענט צוטרעטן צו די דייטשן האט געהייסן שיראקא).

אונז זענען מיר געפארן דורך "סאבינוי", און אונז זענען מיר אנגעקומען צו א דארף. דארט האבן מיר איבערגענעכטיגט. איך האב אנגעטראפן אויף א גוט פלאץ, ווו מען האט מיר געגעבן נאכטמאל און פרישטאג. אונז האבן מיר זיך גענומען ווייטער צו גיין, און אין אלע דערפער ווו אונז זענען מיר דורכגעגאנגען האט מען אונז געמאכט פאראדעס, מען האט געקלינגען אין די תיפלה'ס, און די גאסן זענען געווען באשיינט מיט בלומען, און מען האט אונז געגעבן עסן, אבער אונז האבן מיר פון זיי נישט גענומען קיין עסנווארג.

אונז זענען מיר ווייטער געגאנגען, און אונז האבן מיר נאך געהאט צען ק"מ ביז לעוואשא, זענען מיר אונז אנגעקומען אויף "ניזשני-רעפאשי", און דארט זענען מיר געבליבן שטיין. מען האט געהערט אויפן ראדיא, אז די דייטשן מיט די אונגארן געפינען זיך אין אנדערן דארף "ווישני-רעפאשי". אונז האבן מיר געווארט ביז ביינאכט, און ווען עס איז געווארן נאכט זענען מיר געגאנגען ווייטער.

אונז זענען מיר אונגעקומען פאר ווישני-רעפאשי איז געווען אויף רעכטס פונעם שטראז א וואלד, און דארט זענען געווען די דייטשן. די יונגלעך וואס זענען געגאנגען פארנט האבן זיך באלד געשטעלט, ווייל מען האט אויף זיי אנגעהויבן שיסן. זיי האבן זיך אויסגע'שורה'ט אין דער גאנצער לענג, און האבן ארויסגעטריבן די דייטשן פון דארף. אונז זענען מיר אלץ געווען ווי רעזערוע פון אונטן, ווייל אונז האט מען נישט געשיקט פון פארנט, ווייל אונז זענען מיר נאך נישט געווען גארנישט געלערנט.

אונז זענען מיר אריין געקומען אין דארף, און אונז האבן מיר אביסל געהרוהט. מען האט אונז צוגעברענגט עסן, און אונז זענען מיר אריינגעגאנגען אין דעם וואלד. האבן אונז די דייטשן ווייטער געשפארט, האט מען ווייטער געגעבן א באפעל פאר די יונגלעך זיך אויסצו'שורה'ן, און דער קאפיטאן "שראמערק" און דער לייטענאנט "פעטראס" זענען געווען די פירער'ס דערפון, און דער קאפיטאן שראמערק איז מיטגעגאנגען אויף פארנט, אזוי ווי אן אנדערער סאלדאט.

די דייטשן האבן דארט געהאט גוטע שוץ גראבנס, אבער מען האט די דייטשן ארויסגעטריבן פון די גראבנס. אונז האבן מיר דארט

אראפגעשאסען איין דייטש, און אונז האבן מיר זיך אריינגעזעצט אין די דייטשע גראבנס. נאר די דייטשן האבן וויטער מיט צוויי הונדערט מעטער געהאט אנדערע גראבנס, האט מען זיי פרובירט ארויסצויאגן פון די גראבנס, אבער עס איז נישט געגאנגען בשום אופן, ווייל די דייטשן האבן געהאט מינא מעטלעך, און אונז האבן מיר נישט געהאט גארנישט, נאר די אויטאמאטן מיט די קלומעטן.

עס האבן אנגעהויבן צו קלאפן די מינא מעטלעך, האבן מיר זיך באהאלטן אונטער די ביימער. מען האט פרובירט א פאר מאל זיי ארויסצוטרייבן, און עס איז נישט געגאנגען. אונז זענען מיר דארט געווען א גאנצע נאכט אין דער גרויסער קעלט. וועו עס איז אביסל ליכטיג געווארן, האבן מיר אונז געמאכט פייער, און אונז האבן מיר זיך געווארימט, און די וואס זענען שוין געווען אויסגעלערנטע סאלדאטן האבן זיך געטוישט, איין סאקאס איז געווען אין די גראבנס און איין סאקאס האט זיך געווארימט ביים פייער.

עס איז געווען נאכמיטאג, דער עולם איז געווארן זייער הונגעריג, און אויך געווארן שוואך, פון די קעלט און פונעם הונגער, עס האט אבער גארנישט געגעסן, איבערלאזן האט מען נישט געקענט, און עסן האט מען אויך נישט געקענט צוברענגען. אונז שטייען מיר אזוי ביים פייער, קומט א שליח פון די גראבנס און זאגט פארן קאפיטאן, אז עס זעהט אויס אז די דייטשען האבן מיט אויטאס צוגעברענגט קראפט, און גרייטן זיך אקעגן אונז.

דער סאקאס וואס האט זיך געווארימט איז זאפארט געגאנגען אין די גראבנס, און אונז נייע האט מען צוטיילט **רינגסאום** אין וואלד, אז מיר זאלן אכטונג געבן צי עס קומען נישט די דייטשן עטוואס פון אן אנדערע זייט.

אונז זענען מיר געשטאנען אזוי איבער א שעה, און מיטאמאל הערן מיר א געשריי: אנטלויפטס! די דייטשן זענען דא! – אונז האבן מיר זיך גענומען צולויפן אן כח, ווייל אונז זענען מיר געווען זייער מיד, איבערגעפרוירן און הונגעריג, און אויסער די אלע זאכן האבן מיר זיך זייער דערשראקן פאר די דייטשן. אונז זענען מיר אלע געלאפן, און אונז זענען מיר אנגעקומען ביז צום לאנד שטראז. דארט האבן מיר זיך אביסל באראיגט, און אונז האבן

מיר אויך געטראפן אינמיטן וועג די קאך, אונז האבן מיר אומגעקערט די קאך, און אונז זענען מיר געגאנגען ביז קיין ניזשני-רעפאשי.

די מענטשן פון ווישני-רעפאשי האבן פשוט געוויינט, וועו זיי האבן געזעהן אז אונז טוען מיר אפטרעטן פאר די דייטשן. זיי האבן זייער אנגסט געהאט פאר די דייטשן, און האבן זיך געוואלט צולויפן אין די וועלדער, אז די דייטשן זאלן זיי נישט פארנעמען פון זיערע היימען. אונז האבן מיר זיי געטרייסט, אז די דייטשען קומען נישט אריין אין דארף.

אין ניזשני-רעפאשי האבן מיר געגעסן נאכטמאל, און איך האב מיך געלייגט שלאפן. אונז זענען מיר נישט געשלאפן קיין צוויי שעה, האט מען אונז שוין געוועקט, און אונז זענען מיר געגאנגען א גאנצע נאכט איבערן וואלד, ביז שב"ק מיטאג. שבת זענען מיר געקומען צו א דארף, און אונז זענען מיר געווען נאס דורך און אדורך, ווייל עס האט געשנייעט א נאסע שניי, און אין די שיך האב איך געהאט פיל וואסער, וואס עס האט מיר אראפגעריסן פון די קליידער, איך האב מיך אויסגעטון די זאכן אין איין שטוב, **איך האב מיר אויסגעדרוקט די פעצנס פון די שיך פונעם וואסער.**

אין א שעה שפעטער איז מען געקומען נאך אונז, אז אונז גייען מיר ווייטער. אונז זענען מיר זיך צוזאמען געקומען און אונז האבן מיר זיך געגומען ווייטער גיין. וועו אונז האבן מיר אנגעהויבן צו גיין האט זיך געמאכט א קעלט מיט א ווינט וואס האט געברענט, און נאך דערצו זענען מיר אונז געווען נאס, אז איך האב געמיינט אז איך ווער פארפרוירן. אויך איז אונז געווען שווער אז אונז האבן מיר געברויכט טראגן דעם אויטאמאט און נאך א קולומעט. און אין דער זעלבער צייט זענען די שקצים נאך געווען רשעים אויך, די "סלאוואקן", זיי האבן אונז אנגעטון צרות מיטן טראגן דעם קולומעט. אונז זענען מיר געגאנגען ווייטער אויפן לאנד שטראז, און דארט איז אביסעל שטילער געווארן דער ווינט, נאר עס איז שווער געווען דער וועג, ווייל עס איז אנגעפאלען א גרויסער שניי, און דער וועג איז נאך נישט געווען אויסגעטרעטן.

אונז זענען מיר אנגעקומען ענדליך צו א דארף פאר קעזמארק מיטן נאמען "לאָוביצא", מען האט אונז דארט זייער מכבד געווען, מען האט אונז אריין געברענגט אין דער שוהל, און מען האט פאר אונז דארט

איינגעהייצט, מען האט אונז געטראגן עסן, אזויפיל וואס אונז האבן מיר זיך נאך אוועקגעלייגט אויף שפעטער, ווייל אונז האבן מיר נישט געקענט אזויפיל עסן, וויפיל מען האט אונז געבראנגט.

אונז האבן מיר זיך אריין געבראנגט שטרוי, אז אונז וועלן מיר דארט שלאפן, אבער עס האט נישט געדויערט לאנג, און עס איז געקומען א באפעל אז אונז גייען מיר נאך ביז קיין קעזמארק. אונז זענען מיר זייער שווער געגאנגען, ווייל אונז זענען מיר זייער מיד געווען פון דעם גרויסן וועג, און פון דער גרויסער קעלט, וואס די קליידער זענען אויף אונז נאס געווען, און די קעלט האט אונז איבערגענומען.

אונז זענען מיר זייער שווער אנגעקומען, אויך האב איך געהאט אומשטענדן פון הב' יצחק האלפערט, וועלכער איז געווען זייער אנגעקילט, און די פיס זענען אים געווען געשוואלן, האב איך אים געמוזט פירן ביי די האנט. אונז זענען מיר גליקליך אנגעקומען אויף קעזמארק, און אין קעזמארק האבן מיר זיך ארום געדרייט נאך אנדערהאלבן שעה, ווייל אונז האבן מיר נישט געהאט קיין קוואטיר. דערנאך האט מען אונז געטראפן א קוואטיר, אונז האבן מיר זיך געלייגט שלאפן און זיך אפגערוהט פון דער גרויסער מידקייט.

צופרי זענען מיר אויפגעשטאנען, מען האט פאר אונז אנגעהויבן צו טראגן עסנווארג, אזויפיל וואס מען האט שוין נישט געקענט אזויפיל אוועקלייגן, וויפיעל מען האט דארט געטראגן. אונז האבן מיר געהערט אז אונז גייען מיר נאך ווייטער, ביז קיין פאפראד. אבער אונז זענען מיר נישט געגאנגען אין ערגעץ.

נאכמיטאג האט אונז פארנומען דער ראָטני "סערבין" ימ"ש אויף אן אנדערע קוואטיר, אויף א שטאק, און דארט איז געווען דייטשע בעטלעך. אונז האבן מיר זיך געמאכט קוואטיר, און מען האט אונז געזאגט אז אונז בלייבן מיר אין קעזמארק אויף דריי וואכן צו עקזיצירן. אונז האבן מיר אנגעהויבן צו גיין עקזיצירן, עס איז נישט געווען אזוי געפערליך, אונז זענען מיר אויפגעשטאנען צופרי אום זעקס אזייגער (נאר אונז זענען מיר געגאנגען לויט די מאסקעווער צייט, וואס האט געהייסן מיט צוויי שעה פריער ווי אונזער צייט, דאס הייסט אויף אונזער צייט איז געווען

פיר אזייגער). דאוועגען האב איך נאך נישט געקענט, ווייל עס איז נאך געווען טונקל, אונז זענען מיר געגאנגען אויף א פערטל שעה אויף שוקלוי, דערנאך זענען מיר געגאנגען נאכן פרישטאג און אום זיבן אזייגער זענען מיר געגאנגען עקזיצירן.

אונז זענען מיר אנגעקומען אויפן עקזיציר פלאץ איז נאך געווען שוואך ליכטיג, און אונז האבן מיר עקזיצירט ביז זייגער איינס. אום איינס זענען מיר אהיים געגאנגען, איך האב געלייגט תפילין, און געזאגט אין די תפילין פ' קדש והי' כי יביאך, און קריאת-שמע. דערנאך בין איך געגאנגען נאכן מיטאג. אונז האבן מיר קוים געהאט צייט אויפצועסן דעם מיטאג, איז שוין געווען שאראקאזוי ווייטער צום עקזיצירן.

פיל מאל האבן מיר געמוזט איבערלאזן אינמיטן מיטאג עסן, און גיין צום שאראקאזוי. אונז זענען מיר ווייטער ארויס אויף דעם עקזיציר פלאץ, און אונז האבן מיר עקזיצירט ביז פארנאכטס. פיל מאל האבן מיר געהאט נאכמיטאג אויפן פראגראם צוויי שעה קריכן איבער די ביימער, אדער אויף די דעכער, און שפרינגען ארום פון די דעכער. דאס איז געווען אונזער מזל, אז עס איז געווען גרויסע שנייען, זענען מיר אראפגעשפרינגען אין דעם שניי, און מיר האבן זיך נישט אזוי צוקלאפט זייער. אבער אונז האבן מיר געהאט צו לויפן א האלבע שעה אן קיין אויפהער, אויך זענען מיר שטענדיג אהיים געקומען אין קוואטיר נאס פון דעם עקזיצירן, פון דעם וואס אונז האבן מיר זיך געווארפן אין די שנייען. אום זיבן אזייגער זענען מיר אהיים געקומען, האב איך געדאוועט מנחה און מעריב, און דערנאך זענען מיר געגאנגען צום פאראנשנאק, און אונז האבן מיר געגעסען נאכטמאל. און אויפדערנאכט האבן מיר נאך געהאט נאך שולע פונעם אויטאמאט, אדער פונעם קולומעט, אדער אנדערע מיליטערישע זאכן, נאר אבער קיין מנוחה האבן מיר נישט געהאט קיינמאל אין קעזמארק.

ווען אונז זענען מיר אנגעקומען אויף קעזמארק האב איך דעם אנדערן טאג געטראפן אידן, וואס זענען געקומען אהיים פון די וועלדער. איך בין געווען בייא איד אין קעזמארק, וואס האט געווואוינט אין די **טאטריס** אלץ **פאסטער,(פאסטמאן)** ער האט געהאט גויאישע שריפטן, און איז געווען דארט מיט צוויי טעכטער מיט א קליין מיידעלע. דאס מיידעלע האבן זיי

געלערנט סלאוואקיש, און אויך זיך צלמ'ען רח"ל, ווייל די סלאוואקישע זשאנדארן זענען געקומען קאנטראלירן, צי ער איז טאקע ערנסט א סלאוואק.

אונזער לייטענאנט "לילינק", וואס איז געווען געשטעלט איבערן **ראָקטאָר**, האט פיעל טובות געטוען פאר די אידן. ער האט זיי פארשאפט אלעס וואס זיי האבן געברויכט: האלץ, עסנווארג און קליידונג, און עס איז געווען גאנץ שיין אידן אין קעזמארק, און זיי האבן שוין געמאכט געשעפטן. אויך דערנאך וואס אונז זענען מיר שוין געווען אין קעזמארק איין וואך און צוויי וואכן, האט נאך לילינק געשיקט וועגעלעך אין די דערפער, מען זאל אהיים ברענגען די אידן, וואס זענען געווען באהאלטן אין די דערפער!

-29-

מיטוואך פ' משפטים (כ"ד שבט) זענען מיר אהיים געקומען פונעם עקזיצירן, האבן מיר געהערט אז אונז גייען מיר אוועק פון קעזמארק, גייענדיג אויפן פראנט. דעם אנדערן טאג "דאנערשטאג" זענען מיר שוין נישט ארויסגעגאנגען עקזיצירן, נאר אונז האבן מיר זיך צוגעגרייט צו דער רייזע. נאכמיטאג זענען מיר געגאנגען ווארפן גראנאטן, ווייל ביז יעצט האבן מיר נאך נישט געווארפן קיין גראנאטן.

אונז האבן מיר איבערגענעכטיגט, און צופרי האבן מיר געווארט אויפן באפעל. מען האט אונז צוזאמען גענומען אינאיינעם, מען האט אונז צוטיילט, אנדערש ווי אונז זענען מיר געווען איינגעטיילט ביז יעצט. עס זענען געקומען נייע אפיצירן און נייע סלאוואקישע סאלדאטן, וואס מען האט זיי געשיקט צו אונז פון פאפראד.

מען האט אונז אלע פיר אידן איינגעטיילט אין ערשטן סאזאט, אין דריטן סאקאס. דער סאקאס פאראנשנאק איז געווען א נייער "לאבאש", א שונא ישראל, נאר ער האט נישט געקענט ארויסווייזן קיין רשעות, ווייל

עס איז געווען שטרענג פארבאטן. ער איז געווען צווישן אונז א נייער, האט מען פון אים געלאכט, ווייל ער האט נאך נישט געקענט די פירונגען פון דער נייער טשעכישער ארמיי.

אונז זענען מיר צוריק ארויף געגאנגען אין צימער, און אונז האבן מיר געגעסן מיטאג. נאכן מיטאג האט מען אונז ווידער צוזאמען גענומען אינאיינעם, מיט אלע אונזערע זאכן, און אונז זענען מיר געגאנגען דארט וואו די טאנקיסטן זענען געשטאנען. אונז זענען מיר אנגעקומען אויף די הויפט-גאס, און דארט זענען געווען פון אנהייב ביז ענדע הויפט-גאס, אויף די רעכטע זייט, פיל מיט טאנקען – אויף די טאנקען האבן מיר נאך זייער ווייניג געלערנט וויאזוי ארויפצושפרינגען און וויאזוי אראפצושפרינגען פונעם טאנק – און אויף די לינקע זייט זענען געשטאנען מיליטערישע מוזיקאנטן.

אונז האט מען איינגעטיילט אויף די טאנקען, אונז האבן מיר אראפגעלייגט אונזערע זאכן אויף די טאנקען, און אונז האבן מיר זיך אראפגעשטעלט אלע נעבן די טאנקען. די מוזיקאנטן האבן געשפילט ארום א האלבע שעה, אונז האבן מיר זיך אויפגעזעצט אויף די טאנקען, און מיר האבן אנגעהויבן צו פארן. די גאסן אין קעזמארק זענען געווען פול מיט ציווילע מענטשן, ווייל יעדער איז געקומען קוקן וויאזוי די טשעכישע טאנקיסטן פארן מיט די טאנקען קעמפן אויפן פראנט.

אונז האבן מיר איבערגעלאזט קעזמארק, און אונז זענען מיר געפארן. איבער אלע דערפער איז געווען פול מיט מענטשן, און אויך מיט רוסישע סאלדאטן, וואס האבן געקוקט וויאזוי די טשעכישע סאלדאטן דערנענטערן זיך און גייען אויפן פראנט. וועו מיר זענען אנגעקומען קיין ספיסקע-נאָווע איז שוין געווען גוט טונקל, דארט האבן די טאנקיסטן באקומען נאכטמאל. אונז אויטאמאטשיקעס האבן מיר אויך געקראגן ביי זיי נאכטמאל.

איך בין אריין געגאנגען אין א שטוב, און איך האב באקומען מילך צו טרינקען. דאן האבן מיר אונז זיך ווייטער אויפגעזעצט אויף די טאנקען, און אונז זענען מיר ווייטער געפארן. אונז זענען מיר אריבערגעגאנגען די סלאוואקיש-פוילישע גרענץ, און אונז זענען מיר אנגעקומען ארום האלב

צוויי אזייגער צו א פוליש דערפל "לאפושנא". אונז האבן מיר זיך דארט געטראפן קוואטיר ביי א פאליאק. צופרי האבן מיר שוין געהאט מיט אונז די קאך, אונז האבן מיר באקומען פרישטאג, און אונז האבן מיר זיך ווייטער אפגערוהט.

נאכמיטאג זענען מיר געגאנגען צו די טאנקיסטן, און מען האט אונז געלערנט די צייכנס וואס מען ווייזט פון איין טאנק צום צווייטן מיט פענדלער, וואספארא באפעל מען גיט ארויס, דאס איז געווען א רויט פענדל, מיט א געל פענדל, און אויף דעם האט מען געגעבן צייכנס, וועו דער טאנק ברויך בלייבן שטיין און וועו ער ברויך גיין, אויף רעכטס און אויף לינקס, און פארשידענע צייכנס וואס מען האט אונז געלערנט.

פארנאכט האט מען אונז אהיים געלאזט. אונז זענען מיר נאר קוים אנגעקומען האט מען אונז שוין באפוילן אז אונז זאלן מיר נעמען אונזערע זאכן, און גיין אויף א באשטימט פלאץ וויל אונז גייען מיר ווייטער. אונז האבן מיר צוזאמען גענומען אונזערע זאכן, און אונז זענען מיר געגאנגען צום באשטימטן פלאץ. דארט האבן מיר געווארט די טאנקען, וויל די טאנקען האבן געמוזט גיין **רינגסאום** מיטן שטראז, און אונז זענען מיר געגאנגען גראד. האבן מיר געווארט די טאנקען איבער א שעה, און אין דער צייט האבן מיר געזינגען.

די טאנקען זענען אנגעקומען, אונז האבן מיר זיך אויפגעזעצט אויף די טאנקען, און אונז זענען מיר געפארן. אונז זענען מיר דורכגעפארן א שטעטל "נאווי-סאד", און נאך נאווי-סאד זענען מיר נאך געפארן זעקס ק"מ. אונז זענען מיר אנגעקומען אויף א קליין דערפל "לאסעקי", און אונז האבן מיר דארט לאנג געזוכט קוואטיר אויף ביינאכט. דערצו איז דארט געווען גרויסע זומפן. דערנאך האבן מיר מיט גרויס מיה געטראפן א גוט קוואטיער, און אונז האבן מיר זיך גוט אויסגעשלאפן.

אויפן אנדערן טאג זענען מיר שוין געגאנגען עקזיצירן, אונז האבן מיר געהאט א גוטן פארנשנאק, וועלכער האט אונז נאר געלערנט וויאזוי אונז זאלן מיר זיך אויפפירן, און אונז זאלן מיר זיך פירן מיליטעריש, אבער עקזיצירט האבן מיר ווייניג, נאר אבער דאס ביסל וואס אונז האבן מיר יא עקזיצירט איז אויך געגנג געווען, וויל דארט איז געווען העכער ווי א

מעטער די שניי, און אז מען האט געברויכט ארום צו לויפן אין די שנייען, האט מען שוין געהאט גענוג.

מיטוואך זענען מיר געגאנגען מיט די טאנקען אויף א שיס-פלאץ, נעבן לאפושנא אין א וואלד, וואו אונז האבן מיר פיל געשאסן פון די טאנקען און פון די אויטאמאטן. מען האט דאס שיסן פאטאגראפירט און געפילמט, כדי מען זאל דאס ווייזן אין **מאווי**. אין דעם דארף לאסעקי זענען מיר יעדן טאג געגאנגען עקזיצירן, פארמיטאג און נאכמיטאג, פארמיטאג זענען מיר געגאנגען מיט די טאנקען, און נאכמיטאג אן די טאנקען. עס איז פיעל גרינגער געווען עקזיצירן מיט די טאנקען, ווי איידער אן די טאנקען, ווייל מיט די טאנקען האט מען אונז געפירט אויף די טאנקען, אין אונז אלע זענען מיר געווען זייער אויסגעמידעט אויף די פיס פונעם אזויפיל לויפן און גיין.

ווען אונז האבן מיר עקזיצירט, האט מען אונז אויסגעמאלן ווי אונז האבן מיר באזעצט, און ווי די דייטשן זענען איינגעגראבן, און מיר מוזן עררייכן דאס פלאץ, און ארויסטרייבן פון דארט די דייטשן. אונז זענען מיר צוגעפארן מיט די טאנקען נאנט צו דעם פלאץ, און ווען אונז זענען מיר געווען צוויי ביז דריי הונדערט מעטער פון דעם פלאץ וואס מען האט אונז אויסגע'משל'ט, האט מען געשאסן איין ראקעטע, און אונז זענען מיר אראפגעשפרינגען פון די טאנקען, ווען די טאנקען זענען געגאנגען מיטן גרעסטן קראפט, און אונז זענען מיר געלאפן מיט די אויטאמאטן אקעגן אויף פארנט, און ווען אונז זענען מיר שוין געווען פופציג מעטער פון דעם פלאץ האבן מיר געשריגן "הורא הוררא", און ביים עקזיצירן האבן מיר דאך די דייטשן נישט געזעהן, זענען דאך די דייטשן זיכער ארויס פון די גראבנס, האבן מיר אונז זיך אריינגעזעצט אין די גראבנס, און מיר האבן נישט געלאזט די דייטשן צוריקגיין.

אונז זענען מיר געווען א גאנצע וואך אין לאסעקי. מוצאי שבת ארום איינס האלב צוויי אזייגער איז מען אונז געקומען וועקן, אונז זענען מיר אויפגעשטאנען, און אונז האבן מיר דערווארט די טאנקען. די טאנקען זענען אנגעקומען, אבער זיי האבן אונז נישט אויפגענומען, און אונז זענען מיר געגאנגען ביז צום אנדערן דארף. דארט האבן מיר זיך אויפגעזעצט

אויף די טאנקען און אונז זענען מיר אוועקגעפארן.

וועו איך בין אוועקגעפארן מיטן טאנק האב איך אלץ געזאגט תפלת-הדרך אויפן טאנק.

עס איז נאך געווען גוט טונקל וועו אונז זענען מיר געפארן, און וועו עס האט אונז אנגעהויבן ליכטיג צו ווערן, האבן מיר געזעהן אין די פענסטער פון די הייזער, ווי מען האט אונז נאכגעקוקט וויאזוי אונז פארן מיר אויף די טאנקען. פיל ערלים פאליאקן זענען ארויס אויף די בריקלעך פארנט פון זייערע וואוינונגען, און האבן אונז געפרעגט וואספארא מיליטער אונז זענען מיר, ווייל זיי האבן דערקענט אז קיין רוסן זענען מיר נישט.

אונז האבן מיר געהאלטן אין איין פארן, ביז אום איינס נאכמיטאג זענען מיר אנגעקומען צו די שטאט "וואדאוויץ". אין וואדאוויץ זענען מיר געבליבן שטיין, און דארט האבן מיר זיך אפגערוהט. אונז האבן מיר זיך געטראפן א קוואטיר, און מיר האבן זיך אפגערוהט. עס האט געהייסן אז אויפדערנאכט פארן מיר ווייטער. אונז האבן מיר זיך ניטאמאל אויסגעטון די קליידער, ווייל אונז האבן מיר געהאט א באפעל אז אונז זאלן מיר זיך נישט אויסטון, טאמער עס קומט דער באפעל ווייטער צו גיין זאל מיר זאפארט זיין גרייט זיך אויפצוזעצן אויף די טאנקען און גיין ווייטער.

אונז זענען מיר אבער רואיג געשלאפן ביז אינדערפרי. דעם אנדערן טאג האבן מיר אויך נאך נישט אויסגערוקט, נאר מיר האבן גערוהט אינעם קוואטיר. דינסטאג צופרי האט מען אונז שוין אויפגעוועקט גאנץ פרי, און אונז האבן מיר אויסגערוקט ווי געווענליך. עס איז געווען דעם טאג א גרויסער רעגן. יענעם טאג איז אויך אויסגעפאלן "פורים". אונז האבן מיר אביסל עקזיצירט, און דערנאך איז געקומען א באפעל, אז אונז זאלן מיר צוריק איינרוקן.

אונז האבן מיר צוריק איינגערוקט, און דערנאך זענען מיר געגאנגען צו א באגרעבעניש צערעמאניע (א שייגעץ פון סלאוואקיי, **"פליישנער'ס" א לייטענאנט'ס פוצאק**, ער האט אראפ געפאקט פון אן אויטא זאכן, און האט געוואלט נעמען אן אויטאמאט, דער אויטאמאט איז אבער געווען אנגעלייגט מיט זאכן, האט ער עס אנגעכאפט און עס צוריקגעלאזט, האט

עס אים אריינגעשאסן פונקט אין הארץ).

דעם אנדערן טאג האבן מיר זיך איבערגעצויגן אין אן אנדערע קוואטיר אין עק שטאט, דערנאך זענען מיר ארויסגעגאנגען עקזיצירן יעדן טאג. מאנטאג האבן מיר שוין נישט אויסגערוקט, ווייל אונז האבן מיר באקומען א באפעל אז אונז זאלן מיר זיך אויסגרייטן, ווייל אונז גייען מיר ווייטער. פארנאכטס זענען מיר געגאנגען אויפן שאראקאזוי, און אביסל ווייטער פון אונזער קוואטיר זענען געשטאנען די טאנקען. מען האט אונז איינגעטיילט יעדן אויפן טאנק, אונז האבן מיר זיך אויפגעזעצט אויף די טאנקען, און עס איז דורכגעגאנגען אונזער אויבער לייטענאנט "בורשיק", א בארימטער קעמפער, האט ער אונז געבעטן אז ווען אונז וועלן מיר דורכגיין דורך די שטאט זאלן מיר זינגען, אז די פאליאקן זאלן זעהן אז די טשעכישע סאלדאטן גייען אויפן פראנט זינגענדיג.

אונז זענען מיר אוועקגעפארן עס איז געווען א גרויסע קעלט, און אונז זענען מיר אנגעקומען ערגעץ אום עלף אזייגער ביינאכט, אין א קליין דערפל. דארט האט מען אונז אריינגעפירט אין א גרויסע קאלטע וואוינונג, דארט איז געווען שטרוי, און אונז האבן מיר זיך אראפגעלייגט שלאפן. דארט זענען מיר געווען דינסטאג און מיטוואך.

דאנערשטאג נאכמיטאג האבן מיר באקומען א באפעל ווייטער צו גיין, אונז האבן מיר זיך ווייטער אויפגעזעצט אויף די טאנקען, און מען האט אונז אנגעזאגט אז מיר זאלן זיין גרייט אז פארטאגס גייען מיר אין פראנט, און די קאנאנען וועלן שיסן, און זיי וועלן פריער שיסן אנדערהאלבן ביז צוויי שעה, דערנאך וועלן מיר גיין און מיר וועלן ארויסטרייבן די דייטשן פון זייערע גראבנס, און דערנאך וועלן מיר זיי טרייבן ווייטער.

אונז זענען מיר געפארן מיט די טאנקען, ביינאכט זענען מיר אנגעקומען צו א מיל, און דארט זענען מיר געבליבן שטיין, ווי מיר האבן געוואלט דארט איבערנעכטיגן, אבער נישט אלע האבן געהאט פלאץ דארט נעכטיגן, בין איך, מיט אויך פיל אנדערע, געגאנגען אין שטאל, און דארט האבן מיר זיך אריינגעדרייט אין שטרוי.

דערנאך שפעטער איז געקומען עפעס אן אפיציר און האט אונז, פארן

ערשטן סאזאט, געמאכט פלאץ אין דער מיל אויפן שטאק, און אונז האבן מיר זיך געלייגט שלאפן – זעלבסט פארשטענדליך אז אנגעטוהן אלע זאכן, ווייל טאמער עס קומט דער באפעל אז אונז זאלן מיר גיין זאלן מיר זיין גרייט. די אויטאמאטן זענען געווען יעדער נעבן קאפ, און אונז שלאפן מיר, אזוי אז יעצט איז שוין הונדערט פראצענטיג אז אונז גייען מיר ארויס אויפן פראנט.

יעדער איז געווען אנגעגרייט אז יעצט גייען מיר אויפן פראנט, און יעדער האט געהאט נעבן זיך דריי הונדערט קוילן, און א קאנזערוו מיט געטרוקנט ברויט, אז טאמער די קאך וועט נישט קענען נאכקומען זאל יעדער האבן ביי זיך עפעס עסן.

-30-

אונז זענען מיר בשלום איבערגעשלאפן די נאכט, און עס האט אונז קיינער נישט געווען. נאר אונז שטייען מיר אויף פארטאגס און אונז הערן מיר א גרויסע געשיסעריי, קולות וברקים. עס איז געווען א רעגן צייט, און עס איז נאך געווען אביסל טונקל, עס איז דאך פארטאגס, האט מען געזהן די פייער פון די קאנאנען, ווי זיי שיסן.

אונז האבן מיר נאר געווארט ווען עס וועט שוין קומען דער באפעל, אז אונז זאלן מיר זיך אויפזעצן אויף די טאנקען, און אונז זאלן מיר ארויסגיין אין די ליניע. די טאנקען האבן אנגעהויבן צו זשימערן, און האבן זיך אויסגעשטעלט אין די רייע, און אונז האבן מיר באקומען א באפעל, אז אונז זאלן מיר זיך אויפזעצן אויף די טאנקען.

אונז האבן מיר דאן צו באקומען הילף, עטליכע רוסן וואס זאלן פארעכטן די שטראזן און מאכן בריקן. אונז האבן מיר זיי געברויכט טאמער דער טאנק פאלט אריין אין א וויזן, אדער אויף א ווייך פעלד, און דער טאנק וועט איינגעזינקען, האבן זיי געהאלפן פארן טאנק ארויסצוגיין

דערפון.

די רוסן זענען שוין געזעסן אויף די טאנקען, און אונז האבן מיר זיך אויך געוואלט אויפזעצן אויף די טאנקען, איז אבער געקומען א באפעל אז אונז זאלן מיר צוריקגיין אין קוואטיר אריין. אונז זענען מיר אריין געגאנגען צוריק אין קוואטיר, און אונז האבן מיר געווארט דעם ווייטערדיגן באפעל. פארמיטאג איז אריין געקומען צו אונז אונזער סאזאט פאראנשנאק "קאפיטאן לאַווירינעץ", און האט אונז אנגעהויבן אויסצורעדן, אז מיר זאלן זיך נישט פארכטן פאר די דייטשן, אונז זאלן מיר זיין פאר זיך מענטשן, און אונז זאלן מיר שלאגן די דייטשן וויאזוי אונז וועלן מיר נאר קענען. און אז עס קומט צו אונז אין די הענט אריין א לעבעדיגער דייטש, זאלן מיר אים טויטן, און אונז זאלן מיר נישט האבן אויף אים קיין רחמנות, ווייל זיי וועלן אויף אונז אויך נישט האבן קיין רחמנות, און אז אונז האבן מיר א געלעגנהייט, אז אונז טרעפן מיר טויטע אדער פארוואונדעטע דייטשן, זאלן מיר פון אים אלעס אוועקנעמען, זייגערלעך אדער רינגלעך, אדער אז ער האט גאלדענע ציין, זאלן מיר פון אים אן קיין רחמנות אויסקלאפן די ציין, און אלעס פון זיי אוועקנעמען.

שב"ק האבן מיר נאך אלץ נישט אויסגערוקט, און אונז האבן מיר כסדר געווארט טאמער עס וועט קומען עפעס א באפעל, זאלן מיר זאפארט זיין גרייט. זונטאג האבן מיר שוין אנגעהויבן אויסרוקן, ווי געווענליך יעדן טאג. אויך האבן מיר אינמיטן די וואך געמאכט **פריטשען**, ווייל עס איז ווייניג געווען דאס פלאץ צום שלאפן. אונז זענען מיר דארט געווען א גאנצע וואך.

ווען אונז האבן מיר זיך געהאלטן וואך ביינאכט, האט מען געזעהן די ליכטיגקייט, צוליב דעם אויסשיס פונעם קאנאן, ווייל דער פראנט איז זייער נאנט געווען.

די גאנצע צייט האב איך מיך גע'חבר'ט מיט הב' יצחק האלפערט פון אונגוואר, איך האב אים פיל ארויסגעהאלפן, ווייל ער האט נישט געקענט רעדן רוסיש, ממילא איז אים שווערער אנגעקומען זיך צו באגיין מיט די שקצים, ווי פאר מיר. אין דער מיל זענען מיר געווען פון פרייטאג פ' ויקהל-פקודי (כ"ד אדר) ביז מאנטאג פ' צו (ט' ניסן).

מאנטאג האבן מיר באקומען א באפעל, אז מען זאל זיך צוזאמען פאקן, ווייל אונז גייען מיר ווייטער. פארנאכטס האבן מיר זיך אויפגעזעצט אויף די טאנקען, און אונז זענען מיר געפארן. דער וועג איז אבער שלעכט געווען, ווייל דארט וואו די טאנקען זענען געגאנגען איז דער וועג געווען שוואך, ממילא זענען די טאנקען איינגעזינקען געווארן אין מאראסט, האט מען אסאך געברויכט ארבייטן מיט זיי.

דאן, ווען אונז זענען מיר געגאנגען מיט די טאנקען האב איך געקלערט, אז איצט איז הונדערט פראצענטיג אז גייען מיר שוין אויפן פראנט, אין די ליניע אריין. אבער אונז זענען מיר אנגעקומען ארום איינס אזייגער ביינאכט אין וועלדל, וואו דער שטראז גייט אריין אין דאס וועלדל, באקומען מיר א באפעהל אראפצוגיין פון די טאנקען און מען פירט אונז אריין אין וואלד אריין.

איך האב געמיינט אז מען פירט אונז אין די גראבנס, אדער מען וועט אונז דא געבן א באפעל אז ביינאכט זאלן מיר זיך גראבן די שוץ-גראבנס. מען האט אונז אבער אריינגעפירט אביסל טיפער אין וואלד, און מען זאגט אונז אז א קליין פייערל מעגן מיר זיך מאכן, און אונז מעגן מיר זיך לייגן שלאפן.

די ערד איז געווען גוט נאס און עס האט פון די ערד געצויגן א גוטע קעלט. נאר דאס איז געווען אונזער גליק, אז דער וואלד איז געווען א **סמערעקי** וואלד, און א סמערעקי וואלד האט אין זיך אן אייגנשאפט, אז די צווייגלעך און די דינע בלעטלעך וואס עס פאלט אן פון די ביימער, איז טרוקענער ווי אין אן אנדערע וואלד.

איך בין געגאנגען גראד, איך האב נישט געמאכט קיין פייער'ס, נאר איך מיט מיין חבר יצחק האלפערט האבן מיר אפגעבראכן דינע צווייגלעך, און זיך געמאכט א געלעגער. אויף די צווייגלעך האבן מיר אונטערגעשפרייט די רעקלעך, און אויף די רעקלעך געגעבן די **בעקאטשעס** (**קאזשוך**), און מיט די מאנטלען האבן מיר זיך צוגעדעקט, און פאר א נויט זענען מיר אזוי געשלאפן ביז צופרי.

צופרי זענען מיר אויפגעשטאנען, און ווי נאר מיר האבן באקומען דעם

פרישטאג, האבן מיר שוין באקומען דעם באפעל, אז אונז זאלן מיר האקן ביימער און זיך בויען **קאליבעס**.

אונז האבן מיר זיך גענומען בויען, יעדע שורה פונעם סאקאס, דאס הייסט יעדע ניין מענטשן, א **קאליבע**. נאכמיטאג זענען מיר אונז פארטיג געווארן מיט אונזער בויען. אונז ווערן מיר קוים פארטיג באקומען מיר א נייעם באפעל, אז עס איז נישט גוט אז עס זאל זיין יעדע שורה עקסטער, נאר דער גאנצער סאקאס זאל זיין אינאיינעם.

די אלע יונגלעך האבן בייזערהייט אנגעהויבן צו צונעמען די פארטיגע קאליבעס, און דער גאנצער סאקאס האט אנגעהויבן צו בויען אינאיינעם. אויפדערנאכט איז געווען פארטיג די קאליבע פאר דעם גאנצן סאקאס. פון דעם וואלד זענען מיר שוין אויפן אנדערן טאג יא געגאנגען עקזיצירן, און דארט האבן מיר זיך געלערנט וויאזוי מען מאכט א שוץ גראבן פאר דעם טאנק. דאנערשטאג האבן מיר געהערט אז מארגן ברויכן מיר גיין אויפן פראנט, און אז דאס איז שוין יא הונדערט פראצענטיג.

דאנערשטאג פארנאכט האבן מיר באקומען, אויסער די געוועלכע פארציאן, נאך פיל פלייש. מען האט אונז דאס געגעבן רויערהייט, און די שקצים האבן פון דעם געמאכט שניצל. און פון דעם וואס זיי האבן שוין נישט געטויגט אויפארבייטן עס אויף שניצל, האבן זיי דאס אפגעקאכט. דאס האט מען געגעבן אלץ מתנה, ווייל מען גייט אויפן פראנט.

פרייטאג האבן מיר שוין נישט אויסגערוקט נאר מען האט געהייסן יעדער זאל זיך אויסרוען, ווייל עס קומען איצט צייטן ווען מען וועט נישט שלאפן פילע נעכט. נאכמיטאג האט מען אונז געגומען דעם גאנצן ערשטן סאזאט, און דער סאזאט-פראנשנאק האט אונז געזאגט, אז דער **פראַפאָר** באשטייט פון דריי סאזאטן, אבער אונז זענען מיר דער ערשטער סאזאט, ווייל אזוי איז זיך געפאלן דער גורל, אז אונז מוזן מיר גיין די ערשטע אין פראנט אריין. און מיר זאלן נישט האבן קיין פארכט פאר די דייטשן, די דייטשן זענען שוין ממילא ווי אפגעלעבט, זיי זענען שוין אז זיי האבן די שלאכט אנגעוואוירן, אבער אונז קעמפן מיר פארן זיג, און אונז טוען מיר מיט אונזער קאמף אויסלייזן פיל אונטערדרוקטע מענטשן, וואס זענען אומשולדיג אריינגעפאלן צו די דייטשע רויבערישע הענט.

ער האט אונז געהאלטן א רעדע פון איבער א שעה, ווייל ער איז אויך געווען זייער אויפגעברויזט אויף די דייטשן, ווייל זיי האבן עם געטויט זיין ווייב מיט זיין קינד. נאך די רעדע איז באלד געווען די נאכטמאל.

פארנאכטס, ווען עס האט שוין אנגעהויבן טונקל צו ווערן, האט מען אונז געגעבן א באפעל אז יעדער זאל זיך צוזאמען נעמען די זאכן, און גיין פאר די קאך צום שראקאזוי. דארט האבן מיר שוין געטראפן די טאנקיסטן, און עס איז אנגעקומען איין אויבער לייטענאנט, זיין נאמען איז געווען בורשיק, דער פראנשנאק פונעם צווייטן פראפאר טאנקיסטן, וועלכער האט געהאט פיל אויסצייכענונגען פון די פריערדיגע קאמפן, נאך פון כארקאף און פון קיעוו, און האט אויך פאר אונז געהאלטן א רעדע:

אז אונז האבן מיר שוין פיל געווארט, אז עס זאל קומען די צייט אז אונז זאלן מיר אויך אנטייל נעמען, צו צוקלאפן די היטלער'ישע פאשיזמוס. מארגן איז געקומען די טייערע צייט וואס אונז האבן מיר געווארט, און יעדער וויאזוי ער קען זאל שלאגן און הרג'ענען אן קיין רחמנות, ווייל זיי אויף אונז וועלן אויך נישט קיין רחמנות האבן, און טאמער אונז וועלן מיר אים נישט הרג'ענען וועט ער אונז נאך הרג'ענען, און מיט וויפיל וויניגער דייטשן עס איז דא אויף דער וועלט, איז אלץ בעסער פאר די גאנצע וועלט, נישט נאר בייַ דער שלאכט נאר אויך וויייטער אויפן צוקונפט, ווייל די דייטשן זענען פון אייביג געווען פיינט פאר דער גאנצער וועלט.

ער האט אונז פיל געבעטן און איבערהויפט די אויטאמאטשיקעס אז זיי זאלן געטריי קעמפן, און זאלן נישט לאזן קיין דייטש לעבן, סיי וועלכער עס קומט אין זייערע הענט. נאך די רעדע איז שוין געווען גוט טונקל, און מען האט אונז שוין נישט געלאזט צוריק צו אונזער קאליבע, נאר אונז זענען מיר געשלאפן אינאיינעם מיט די טאנקיסטן.

צופיל זענען מיר נישט געשלאפן די נאכט, ווייל ארום צוויי אזייגער האט מען אונז אויפגעוועקט, מען האט אונז געגעבן צו עסן פרישטאג, און אונז האבן מיר זיך אויפגעזעצט אויף די טאנקען. די טאנקען האבן אנגעהויבן ארויסצופארן פון דעם וואלד אויפן שטראז, זעלבסטפארשטענדליך אז איך האב געזאגט תפילת-הדרך מיט גרויס כוונה. אונז זענען מיר געפארן ארום זעקס ק"מ, און דארט זענען מיר געבליבן שטיין אין א וואלד.

עס איז דארט גוט ליכטיג געווארן, אונז האבן מיר פארדעקט די טאנקען מיט גרינע ביימלער, אז טאמער די דייטשע פליגער קומען זאלן זיי נישט אין אכט נעמען די טאנקען. און אונז האבן מיר זיך אויך אראפגעלייגט דארט אין וועלדל נעבן די גאס.

זענען מיר דארט אינאיינעם געווען די אידישע יונגלעך, איך, יודקאוויטש פון נערעסניצע, מארקאוויטש פון פאליאנע, און לעבאוויטש פון סעליש (עליהם השלום, זיי לעבן שוין נישט קיין איינער פון זיי). זאגט נעבעך יודקאוויטש, אז ער האט נישט קיין פארכט פונעם פראנט, ווייל ער האט ממילא נישט קיינעם, און אז מען וועט אים הרג'ענען איז אים אלעס איינס, ווייל דאס לעבן איז ביי אים גארנישט טייער. און טאקע מיט צוויי שעה דערויף איז ער שוין נעבעך טויט געווען מיט א מיתה משונה, ווייל ער האט באקומען פון א קאנאן א קויל (**אבאלוואנקי**), וואס האט אים אפגעריסן דעם קאפ מיט איין פוס.

די גאנצע צייט זענען מיר אינאיינעם געווען פיר אידישע יונגלעך, נאך פון פאר סטראפקוב, וועו מען האט אונז צוטיילט אין קרושינצע: איך, הב' יצחק האלפערט פון אונגוואר, הב' הערשל שטאהל, און יודקאוויטש ע"ה. און בעפאר דעם וואס אונז זענען מיר ארויס אויפן פראנט האט מען אוועקגענומען שטאהל'ן פון אונז, אז ער זאל נישט גיין אויפן פראנט, נאר ער זאל זיין פון אונטן, אויף דער בריגאדע אלץ סאניטאר, ארויסצוהעלפן פארן דאקטאר צו בינדן די קראנקע וואס מען ברענגט פונעם פראנט. אונז האט מען אויך איינגעטיילט פער צוויי אויף איין טאנק. האלפערט'ן האט מען איינגעטיילט מיט א שייגעץ, און יודקאוויטש'ן ע"ה און מיך אויך מיט א שייגעץ. מיין חבר האלפערט איז אויך נאר וואס אריינגעקומען אויפן פראנט, האט ער באקומען א קויל אין פוס, וואס האט אים אפגעריסן דעם פוס פונעם קנעכל. און דעם שייגעץ וואס איז מיט אים געווען, האט עס איין אויג אויסגעשלאגן.

מיין חבר האלפערט האט פיל פארכט געהאט פארן פראנט. אלץ פלעגט ער מיר צו זאגן, אז דער אייבערשטער זאל אים העלפן אז וועו ער קומט אריין אין פראנט, זאל עס אים איין פוס אפרייסן, אז ער זאל נאך בלייבן לעבן, און מער אין פראנט זאל ער נישט ברויכן צו גיין, און ג- ט ב"ה

האט אים אזוי געהאלפן ווי ער האט זיך געבעטן.

איך האב ווידער מיך אלץ געבעטן צום באשעפער אז איך זאל ארויסגיין אימבאשעדיגט פון די שלאכטן, און איך בין אלץ געווען פיל מיט אמונה און בטחון אז איך וועל אי"ה איבערלעבן די קריג, און אזוי האט טאקע דער באשעפער מיר געהאלפן, חסדי ה' כי לא תמנו, כי לו כלו רחמיו.

(חסר כאן דף אחד)

-31-

...פונעם אנדערן איינגעזונקען געווארן.

מיר האבן ווידער פיל געארבייט ביי די טאנקען, געשלעפט האלץ און געלייגט אונטער די טאנקען, אז די טאנקען זאלן קענען ארויספארן, עס האט אבער ווייניג געגוצט ווייל זיי זענען געווען טיף איינגעזינקען. האט מען מיך געשיקט אז איך זאל גיין רופן איין אנדערן טאנק, אז ער זאל ארויסשלעפן די איינגעזינקענע טאנקען. עס זענען דארט געווען טאנקען, אין ארום א ק"מ ווייט, בין איך געגאנגען ביז צו די טאנקען, און איך האב געמאלדן, אז עס זענען דא טאנקען וואס קענען נישט ארויס פון דער מאראסט, און אין באפעל פונעם לייטענאנט אז איין טאנק זאל קומען זיי ארויסשלעפן.

איך בין ווידער געגאנגען צו מיין טאנק, און די טאנקיסטן האבן נאך געהאלטן אינמיטן ארבייטן ביי די טאנקען. איין טאנק האבן מיר מיט גרויס מיה אביסל ארויסגעשלעפט, מיטן הילף פון אן אנדערן טאנק, און דערנאך האבן מיר ארויסגעשלעפט די אנדערע טאנקען, וואס זענען דארט געווען איינגעזינקען.

מער זענען מיר נישט געגאנגען מיט דער זייט, ווייל די ערד איז דארט געווען זייער ווייך, נאר מיר האבן זיך אומגעקערט און צוריק געגאנגען

מיט אן אנדערער זייט. מיר זענען אנגעקומען צו א געסל און מיט דעם געסל זענען מיר געקומען צום לאנד-שטראז, און מיטן לאנד-שטראז זענען מיר געגאנגען אין שטאט אריין, צו די שטאט "זאַרוי".

אונז זענען מיר דורכגעפאַרן די שטאט, און די גאנצע שטאט האט געברענט ווי ליכט. עס האבן זיך געצינדן די הייזער איינס פונעם אנדערן. איך האב אויך געזעהן ווי דער קלויסטער ברענט. די שטאט האט אויסגעזעהן וויא אן עיר-הנידחת. עס איז געבליבן דארט א תל-עולם, צוזאמען געבראכן און פארשיט אלע הייזער. פיל ציווילע מענטשן זענען געטויט געווארן אין די קעלער'ס, וואו זיי זענען געווען באהאלטן, און זענען דארט פארשיט געווארן און פארברענט.

אונז זענען מיר אנגעקומען אויף די אנדערע זייט שטאט זאַרוי, און דארט זענען מיר געבליבן שטיין א פאר מינוט. דארט האבן מיר געזעהן פיל טויטע דייטשן, אויף די גאס און אין די גריבער, אין זייט פונעם שטראז. די רוסן האבן זיך מיט זיי מתעסק געווען, זיי האבן געטאפט ביי זיי די טאשן נאך זייגערלעך און נאך רינגלער.

איך בין נאך נישט געווען געוואוינט דערצו, און איך האב דאס צוגעקוקט זייער פאר ווילד, אז היינט צופרי האט נאך דער מענטש געלעבט, און יעצט וויאזוי ער זעהט אויס. נאר די דייטשן האב איך נישט געשוינט, איך האב אין זיי געהאט א נקמה, נאר עס צוקוקן האב איך דאך נישט געקענט. – די רוסן האבן דארט געמאכט פארשידענע געלעכטערס פון די טויטע דייטשן, איין רוס האט זיך אראפגעשטעלט נעבן די טויטע דייטשן, שפילן מיט א **הארמאניקא** און טאנצן.

מיר האבן באקומען דעם באפעל ווייטער פארגיין מיט די טאנקען. מיר זענען געגאנגען ארום הונדערט מעטער, האבן מיר באגעגנט טאנקיסטן וואס זענען שוין געגאנגען אויף צוריק, ווייל מען האט זיי אונטער געשלאגען דעם טאנק. דער לייטענאנט האט זיי געפרעגט: וואס דאס איז, וואס זיי גייען צוריק? – האט איינער פון זיי דערציילט, אז מען האט זיי דעם טאנק אונטערגעקלאפט, און איין טאנקיסט איז פארברענט געווארן אין טאנק, און איין אויטאמאטשיק.

איך האב געוואוסט אז אויף דעם טאנק איז געווען לעפקאוויטש, אבער איך בין זיכער געווען אז דער ערל איז געטויט געווארן. ערשט דעם אנדערן טאג האט מיר שטרויבאך דערציילט, אז ווארשיינליך איז דאס געווען לעפקאוויטש ע"ה.

אונז זענען מיר ווייטער געגאנגען ארום צווי ק"מ, און אונז זענען מיר אנגעקומען וואו עס איז געשטאנען דער שווערער פראנט. אונז האבן מיר געמוזט אראפ גיין פון די טאנקען, און זיך לייגן אין זייט פונעם שטראז אין די גריבער, ווייל מען האט זייער געשאסן פון די קולומעטן אויף די טאנקען. דער טאנק איז נאך געגאנגען פארנט, און אונז זענען מיר אים נאכגעגאנגען אין די גריבער אראפגעבויגן, ווייל אז מען איז געגאנגען אויפגעשטעלט, האט מען שוין געהערט וויאזוי די קוילן זענען געפלויגן נעבן די אויערן.

אונז זענען מיר נאך ווייטער געגאנגען, האבן מיר געטראפן אונזער סאקאס פאראנשנאק "קרעט" טויט. איך האב פון אים ארויסגענומען די שריפטן, און איך האב זיי געגעבן פאר אן אונטער-לייטענאנט "זעקאן". איך האב מיט דעם קרעט'ן גרויס מיטלייד געהאט, ווייל ער איז מיט מיר זייער היימיש געווען.

דער פראנט איז דארט געשטאנען עטליכע שטונדן, אין א גרויסע קאמף. דארט וואו דער לאנד-שטראז איז געגאנגען איז געווען א וועלדל, פון ארום איינס און א האלב ק"מ, און אונזערע טאנקען האבן פיל געשאסן אין דעם וועלדל. אבער דארט זענען שוין געווען די רוסן, און אונזערע טאנקיסטן האבן דארט אסאך רוסן געטויט, ווייל עס איז נישט געווען פארשטאנען, די טאנקיסטן האבן געמיינט אז אין וועלדל זענען נאך דא דייטשן. ביז ווילאנג עס איז געקומען א רוסישער לייטענאנט, און האט געמאכט א געוואלד, דאס מען האט אויסגע'הרג'ט א האלבע באטאליאן אייגענע מענטשן.

די דייטשן האבן אפגעטרעטן, און אונז האבן מיר אנגעהויבן מיט די טאנקען גיין פאראויס מיטן לאנד-שטראז דורכ'ן וועלדל. עס איז געווען איין לאנגע רייע מיט טאנקען. אונז זענען מיר געפארן ארום איין ק"מ, זענען די טאנקען געבליבן שטיין. אלע אויטאמאטשיקעס האט מען אראפגעיאגט פון די טאנקען, און מיר זענען געגאנגען אויף פארנט.

דארט איז געווען א קאנאל וואס איז געגאנגען אונטערן לאנד-שטראז, און דאס האבן די דייטשן באמבאדירט און אומגעווארפן. אונז האבן מיר אנגעהויבן זעגן ביימער און ברענגען ליים, צו ווארפן אויף דעם פלאץ, כדי עס זאל אביסל אויסגעפילט ווערן.

אונז האבן מיר געארבייט ארום א האלבע שעה, און מיט איינמאל הערן מיר ווי עס פאלט א מינע א פופציג מעטער ווייט פון אונז, ווא אונז האבן מיר געארבייט: רעכט'ס. און צוויי מינוטן שפעטער, איז ווייטער געפאלן א מינע, א פופציג מעטער: לינקס.

איצט האב איך שוין געוואוסט אז זיי זוכן די בריק, און ווילן צילן אויף דער בריק, האב איך באלד געהויבן פיס. איך בין נאך נישט געווען ווייט פון דעם פלאץ, האב איך שוין געהערט ווי עס איז דערפאלן די מינע, און איך האב שוין געהערט ווייננען, נאכדעם וואס פיל מענטשן זענען פארוואונדעט געווארן. איך בין ווייטער געגאנגען צו מיין טאנק. מען האט געברענגט די פארוואונדעטע פון מיין טאנק, איז געווען פארוואונדעט איין טאנקיסט, און מיין קאלעגע להבדיל, דער אנדערער אויטאמאטשיק, א סלאוואק מיטן נאמען "קאטוש".

איך בין געבליבן אליין אויפן טאנק. עס איז געווארן גוט פארנאכט און עס איז געווארן טונקל. די טאנקען האבן זיך אריין געצויגן פונעם לאנד-שטראז אין וועלדל אריין. מען האט אונז געברענגט עסן. איך האב ווייניג אפעטיט געהאט, ווייל אזעלכעס וואס איך האב דעם שבת-הגדול (פ' צו, י' ניסן) מיטגעמאכט, האב איך קיינמאל נאך נישט מיטגעמאכט, און איך האף אז איך וועל עס מער קיינמאל נישט מיטמאכן.

איך האב געדאווענט מעריב אויפן טאנק. אינמיטן דאווענען קומט צו מיר צו אן אונטער לייטענאנט "סערבין" ימ"ש, און זאגט מיר: פארוואס איך זיץ אויפן טאנק? צי האב איך נישט געהערט דעם באפעל וואס ער האט ארויסגעגעבן אז זיינע אויטאמאטשיקעס זאלן אלע אראפגיין פון די טאנקען? – און ער נעמט ארויס דעם רעוואלווער אויף מיר, און זאגט מיר: אז זאפארט שיסט ער מיך!

איך האב מיך דערשראקן, איך בין אראפ פונעם טאנק, און געגאנגען

צו די אנדערע אויטאמאטשיקעס. צופעליג האב איך נישט געברויכט גיין, ווייל איך בין נישט געווען פון זיין סאזאט. נאר איך האב דאך נישט געווואוסט וואס דא גייט פאר, בין איך געלאפן צו די אנדערע אויטאמאטשיקעס. דעם אנדערן טאג האט זיך דעם אונטער לייטענאנט אפגעריסן איין האנט און אויך א האלב געזיכט, און ער איז געשטארבן מיט א מיתה-משונה רח"ל.

אונז זענען מיר געבליבן במשך פון די נאכט אינעם וועלדל. מען האט מיר צוגעטיילט נאך צוויי אויטאמאטשיקעס אויפן טאנק, איינער "קסעניאק", און איינער בעגעניאי, די גאנצע נאכט האבן מיר זיך געווועקסלט און געהיטן דעם טאנק. פארטאגס, וועו עס איז נאך געווען גוט טונקל, זענען אלע טאנקען געגאנגען אויף פארנט. איבער די נאכט האט מען אהערגעשטעלט דעם אויפגעריסענעם קאנאל, און די טאנקען זענען געגאנגען פאראויס.

דער טאנק אויף וואס איך בין געהאט געווען, איז געבליבן אין וואלד, ווייל ער האט נישט געהאט אין ארדענונג דעם קאנאן. א גאנצן טאג האט מען געארבייט מיט דעם קאנאן. פונעם פראנט זענען אלץ געקומען פארוואונדעטע, און האבן כסדר דערציילט אז עס איז א שווערע קאמף אויפן פראנט. עס זענען זייער פיל אויטאמאטשיקעס פארוואונדעט געווארן יענעם טאג.

צופרי האבן זיי געיאגט די דייטשן אזוי ווי מען יאגט בהמות איבערן פעלד, ווי א גאנצע טשערדע. עס זענען פיל דייטשן געפאלן, ווייל די טאנקען זענען זיי נאכגעגאנגען, און האבן געהאקט מיט די קולומעטן. אונזערע אויטאמאטן זענען אזוי נאנט געווען צו די דייטשן, אז אין איין זייט שטראז זענען געווען די אויטאמאטשיקעס, און אין דער אנדערער זייט שטראז זענען געווען די דייטשן. עס זענען אין דעם טאג געווען פיל געפאנגענע דייטשן.

פארמיטאג צען אזייגער, וועו איך בין געווען אין וועלדל, האט מיך שטרויבאך געטראפן, און וועו ער האט מיך דערזעהן איז ער צו מיר צוגעקומען און האט מיך ארום געקושט. און זאגט מיר: אוי מויזקאפף! איך האב געמיינט אז איך וועל דיך שוין קיינמאל נישט זעהן, ווייל איך האב דיך **געסטערן** באערדיגט, און וואַרשיינליך איז דאס געווען יודקאוויטש

ע"ה.

ער האט מיר געגעבן עסן און איך בין דארט געווען מיט אים ביז ווילאנג מען האט פארטיג געמאכט דעם טאנק. ארום פיר אזייגער נאכמיטאג איז דער טאנק פארטיג געווארן. אונז האבן מיר באקומען דעם באפעל צו גיין אין דער ליניע. אבער פאר די טאנקיסטן האט זיך נישט געגלוסט צו גיין שוין דעם טאג אין דער ליניע אריין, און פאר מיר זיכער נישט. האבן זיי געצעגערט די גאנצע צייט ביז פארנאכט.

אונז האבן מיר אבער דאך געמוזט פארן, איז אבער צו אונזער גליק דער שטראז פארפילט געווארן, אז מען האט נישט געקענט דורכגיין דעם וועג. עס איז געווארן טונקל, דער וועג איז פריי געווארן, און דאן זענען מיר אווענק געפארן ביז אין דער ערשטער ליניע.

וועו אונז זענען מיר אנגעקומען האט מען אונז שוין געגומען צו דער ארבייט, צוצוטראגן מוניציאן צו יעדן טאנק. אונז האבן מיר נאך באקומען עסן, און איך האב מיך געלייגט אביסל שלאפן אויפן טאנק. די דייטשע מינא-מעטלעך האבן אבער נישט געהוהט, און עס זענען דערפאלן מינעס נעבן אונז. פיל אויטאמאטשיקעס זענען פארוואונדעט געווארן דערפון, און אויך האבן די מינעס צוקלאפט איין אויטא מיט בענזין.

-32-

גאנץ פרי עס איז נאך טונקל געווען האבן מיר באקומען דעם באפעל, אז מיר גייען ווייטער. אונז זענען מיר אלץ געגאנגען פארטאגס, וועו עס האט אביסל אנגעהויבן צו באגינען, ווייל דעמאלט איז געווען די בעסטע געלעגנהייט צו יאגן די דייטשן. אונז זענען מיר אנגעקומען מיט די טאנקען פאר א דארף, וואס אין דעם דארף זענען נאך געווען די דייטשן.

אונז האבן מיר אויפגענומען דעם קאמף, עס זענען געווען שווערע

קאמפן, און די דייטשן האבן אפגעטרעטן פון א האלבן דארף. אונז האבן מיר זאפארט אריינמארשירט אין דארף, אבער די דייטשן האבן פון דער אנדערער זייט דארף געפערליך געשאסן אויף אונז. אונז האבן מיר דורכגעזוכט אלע שטיבער, צי עס זענען נישט דא ערגעץ דייטשן באהאלטן.

אונזער קאפיטאן "לאווינעץ" האט גענומען מיט זיך צען אויטאמאטשיקעס, צווישן זיי בין איך אויך געווען, און מיר האבן באקומען א באפעל, אז אונז זאלן מיר זיך באקומען ביז נעבן קלויסטער. ווייל פון אונטערן קלויסטער שיסן די דייטשן מיט א קאנאן. אונז זענען מיר זייער גרינג צוגעקומען ביז אהין, ווייל די דייטשן האבן אפגעטרעטן, ביז ווילאנג אונז זענען מיר אהין אנגעקומען.

דער קאפיטאן האט מיך געשיקט אז איך זאל זיך אומקערן צום שטאב, און מעלדן אז אונז האבן מיר באקומען דעם קלויסטער. איך האב אזוי געטון, איך האב געמאלדן, און האב צוריקגעברענגט א באפעל אז מיר זאלן ווייטער פאראויס גיין. דער קאפיטאן האט אבער נישט פארשטאנען וויאזוי אונז זאלן מיר ווייטער פאראויס גיין, האט ער געשיקט אן אנדערן אויטאמאטשיק איבערפרעגן. ביז ווילאנג דער איז צוריק געקומען, זענען שוין דארט געווען אלע טאנקען, אונז האבן מיר זיך אויפגעזעצט אויף די טאנקען, און ווייטער געגאנגען, ביז ווילאנג דער דייטשער קולומעט האט נישט געפיפן נעבן די אויערן, וואס דאן זענען מיר אראפ פונעם טאנק, און אונז האבן מיר זיך געהיטן.

די טאנקען האבן געטריבן די דייטשן, און אונז זענען מיר געגאנגען איבערזוכנדיג די שטיבער, צי עס איז נישט דא באהאלטענע דייטשן.

אונז זענען מיר אנגעקומען מיט א דארף ווייטער, און מיר האבן זיך באקומען אין דער אנדערער זייט דארף. די טאנקען האבן נישט געקענט זאפארט גיין ווייטער, זענען די אויטאמאטשיקעס אליין געגאנגען. אונז זענען מיר געווען צען אויטאמאטשיקעס, און דער קאפיטאן "לאווינעץ". אונז זענען מיר געווען אין עק דארף, איז געווען דארט א שטיקל בערגל, און די דייטשן זענען געווען אויף אן אנדער בערגל, ווייט פון אונז ארום א ק"מ, און זיי זענען דארט אריבערגעלאפן פון איין בוים אונטערן אנדערן

בוים.

אונז זענען מיר געלעגען אויף דער ערד, און דער קאפיטאן האט זיך אויפגעשטעלט און האט געקוקט מיטן קוקער, צי זענען דאס טאקע דייטשן. ער איז פון מיר געשטאנען ארום דריי מעטער, און איך וויל אים זאגן אז ער זאל זיך לייגן צו דער ערד, און אזוי זאל ער קוקן, ווייל דארט לויפן ארום דייטשן. ער האט אבער באלד באקומען א שאס אין פוס אריין, און איז שוין געלעגן אויף דער ערד אויסגעצויגן, אומגעזאגט. ער האט אנגעהויבן צו שרייען, אבער מען האט נישט געקענט צו אים צוקומען, ווייל ער איז געלעגן אויף זייער א פריי פלאץ. האט ער זיך אליין אראפגעקוילערט אויף א נידריג פלאץ, וואו מען האט יא געקענט צוקומען, און אזוי האט מען אים געמוזט און אריינגעפירט אין א שטוב.

און דעמאלט קומט מיטאמאל אן אויטאמאטשיק זאגן, אז עס זענען נישט דא קיין רוסן אויף פארנט, נאר עטליכע פינף אויטאמאטשיקעס, און מען זאל גיין געבן הילף. אונז זענען מיר געגאנגען אויף פארנט, און די טאנקען זענען נאכגעקומען אונז. האבן מיר כסדר דיקטירט פאר די טאנקען, וואו זיי זאלן שיסן. אונז זענען מיר דארט געווען נאר צען אויטאמאטשיקעס, און אונז האבן מיר ארויסגעיאגט די דייטשן.

די דייטשן האבן דארט איבערגעלאזט צוויי קאנאנען, וואס זיי האבן נישט געהאט קיין צייט זיי צו נעמען. דערנאך זענען מיר אריינגעגאנגען אין א טאל, און אונז האבן מיר זיך אפגערוהט. פונעם ערשטן סאזאט בין נאר איך געווען און "קסעניאק[1]", זענען מיר אונז צוריקגעגאנגען צו אונזער סאזאט.

מיר זענען גוט הונגעריג געווען, זענען מיר אריין אין א שטוב, און א פאלאק האט אונז געגעבן עסן זויערע מילך. אונז האבן מיר זיך דארט פארזוימט ארום א האלבע שעה, און דערנאך גייען מיר ווייטער. אונז האבן מיר זיך נאכגעפרעגט וואו אונזערע טאנקען זענען געגאנגען, מען האט אונז אנגעוויזן, און אונז זענען מיר געגאנגען מיט דעם וועג.

אונז זענען מיר אנגעקומען אויף א פעלד-שטראז, דארט זענען געווען נאר א פאר געצייל‌טע הייזער, און דארט איז געווען אונזער שטאב. אויף

1 זיין גויאישער קאלעגע אויפן טאנק.

רעכט'ס האט זיך געצויגן א וועלדל, אויף לינקס זענען געווען פארבויעטע פעלדער, און ארום דריי הונדערט מעטער איז ווייטער געווען א וועלדל. אונז זענען מיר געקומען ביז צו אונזער טאנק, אבער דער פראנט שטייט זייער אין גרויסן. די רוסן זענען איינגעגראבן אין דעם וועלדל אויף לינקס, וואס יעצט פון וואו די טאנקען זענען געשטאנען איז דאס אויסגעקומען פון הונטן. די טאנקען און אונזערע אויטאמאטשיקעס זענען געווען צווישן די צוויי וועלדלעך, און די דייטשן זענען אינעם וועלדל פון רעכט'ס, אויך נישט אין גאנצן וועלדל, ווייל פארנט פון דעם וועלדל וואס איז געווען אויף רעכט'ס, האבן מיר שוין געהאט.

אויף לינקס האבן די דייטשן געהאט לאנגע גראבנס אויף די גאנצע ליניע, די גראבנס האבן געקענט זיין לאנג ארום 053 מעטער, און דארט זענען געווען פיר סאזאטן פון די דייטשן. דער פראנט איז געשטאנען אין גרויסן, די טאנקען האבן געהאלטן אין איין פייערן אויף די דייטשע גראבנס. אויף לינקס פון די צוויי וועלדלעך, דאס הייסט פונעם דארף "פראגא", האבן די דייטשן געפייערט אויף אונז, זיי האבן אויף אונז געמאכט איין קרייצליכע שיסעריי. אונז זענען מיר אנגעקומען צו די טאנקען, און מען האט אויף אונז זייער געפערלעך געשאסן. אונז האבן מיר זיך נאר געשיצט אונטערן טאנק. אונז האבן מיר געוואלט מאכן פליטה אין דעם וועלדל אריין, וואו די רוסן זענען געווען איינגעגראבן, אבער דאס איז געווען זייער איינגעשטעלט צוליב די גרויסע געשיסעריי.

אונז האבן מיר זיך נישט געקענט רירן פון נעבן טאנק, ווייל נאר מיטן טאנק האבן מיר זיך געשיצט. מיר האבן זיך געקוילערט דארט אין מאראסט, און געזוכט עפעס א קליין גריבעלע מיר זאלן דארט קענען דעם קאפ באהאלטן. די אלע רוסן וואס זענען געווען אין וואלד איינגעגראבן, האבן זיך פון די גראבנס נישט געוואלט ארויסווייזן, נאר אינציגע אויטאמאטשיקעס זענען געווען אויף פארנט, און די טאנקען האבן זיי אונטער געהאלפן.

מיט איינמאל זענען אנגעקומען די ענגלישע און די רוסישע פליגער, "ארום הונדערט פליגער", זיי האבן געזוכט דאס פלאץ וואו די דייטשן זענען איינגעגראבן, און האבן אויף זיי אנגעהויבן צו שיטן פון די

קאטיושיס[1] וואס זיי האבן אין די פליגער, און באלד דערויף האבן מיר שוין געקענט אויפהייבן דעם קאפ. ווייל אלעמאל ווען די רוסישע פליגער זענען אנגעקומען, זענען באלד די דייטשן שטיל געווארן און מער נישט געשאסן.

ווילאנג די פליגער זענען געווען אויף די דייטשע קעפ, האבן זיך אונזערע אויטאמאטשיקעס דערנענטערט צו די דייטשע גראבנס, און האבן פיל גראנאטן אריינגעווארפן אין די גראבנס.

פינף אויטאמאטשיקס האבן זיך באקומען צו די דייטשע גראבנס, און נאך די גראבנס האבן די דייטשן געהאט נאך איין אזא לאנגע גראבן, האט מען אויף זיי אנגעהויבן צו שיסן פון פארנט און פון הונטן: די פינף האבן זיך צוטיילט אין צוויי, א טייל האבן געשאסן אויף פארנט, און א טייל אויף הונטן. עס האט זיך ביי איינעם אויסגעלאזט די קוילן, איז ער מיט גרויס קוראזש צוגעשפרינגען צו א דייטשן קולומעטשיק, און האט אים מיטן אויטאמאט צוזעצט דעם קאפ, און צוגע'גזל'ט פון אים דעם קולומעט, און ווייטער געשאסן.

די דייטשן האבן געזעהן אז עס איז נישט גוט, האבן זיי זיך אלע אונטער געגעבן, די וואס זענען נאך געבליבן לעבן. אבער דאס איז נאר געווען צען פראצענט, ווייל דאס איבריגע איז אלעס געבליבן אין די גראבנס, דערשאסן פון די פליגער און פון די גראנאטן.

די אויטאמאטשיקעס האבן געברענגט צו פירן די דייטשן צוקלאפט און צושלאגן, פון די שלעק וואס האבן זיי מקבל פנים געווען. אונז זענען מיר נאך געגאנגען קוקן דעם דייטשן גראבן, אבער מען האט דארט געזעהן נאר קעפ, פיס, און געדערים, מיט געווער, בלוט און מאראסט צוזאמען געמישט. דאס האט מען געברויכט האבן א הארץ, אויף דעם צו קענען קוקן.

דער פראנט איז אביסל שטילער געבליבן, און די טאנקען האבן ווייטער אנגעהויבן צו גיין פאראויס, יאגנדיג נאך די דייטשן, און זיי האבן זיך אויסגעדרייט אויף לינקס, צום דערפל פראגא. איך האב מיך נאך עוסק געווען צווישן די דייטשן, און צוגעקוקט ווי מען שניידט אריין אין זיי. דערנאך האב איך מיך דערמאנט, אז איך האב נאך היינט נישט תפילין

1 באמבעס.

געלייגט, און מיינע אלע זאכן האב איך געהאט אויפן טאנק. האב איך מיך געוואלט צוזאמען נעמען, און גיין צום טאנק תפילין לייגן.

און דעמאלט רופט מיך צו א לייטענאנט, און רופט אויך נאך דריי אויטאמאטשיקעס, און זאגט אז צוויי טאנקען זענען געפארן אויף פארנט, און עס איז נישט דא אויף זיי קיין אויטאמאטשיקעס, דעריבער זאלן מיר לויפן צו די טאנקען.

אונז זענען מיר געגאנגען פריי, ווייל די שיסעריי איז שוין גאנץ שטיל געווארן אויף דעם פלאץ. נישט ווי פריער, וואס מען האט זיך נישט געקענט ארויסווייזן אויף דער פרייהייט. ווי איך גיי, זעה איך ווי עס ליגט א טשעכישער סאלדאט, האב איך געוואלט זעהן ווער איז דאס טויט געווארן, פון אונזערע סאלדאטן. איך גיי צו אים צו גאנץ נאנט, און איך הער אים ווייזען, ווייל ער איז געווען זייער פארוואונדעט.

איך שטיי נעבן אים, און איך זעה אז דאס איז מיין חבר הב' אלטר הערשקאוויטש פון סיקערניצע. איך בין פון אים זייער דערשראקן געווארן, אז איך האב זיך נישט געקענט אנרופן צו אים. אבער ער האט זיך צו מיר אליין אנגערופן, און ער זאגט מיר: מויזקאפף, דו ביסט דאס! זעה מיר עפעס צו העלפן, ווייל איך בין זייער פארוואונדעט געווארן.

איך האב אים אויסגעפרעגט וואו? האט ער מיר געזאגט, אז אין די רעכטע פלייצע. איך האב אים באלד אויפגעשניטן דעם ראק, דאס רעקל, סוועטער און העמד, ביז ווילאנג איך בין אנגעקומען צו דער פלייצע. איך האב אים געוואלט פארבינדן, האב איך פלוצים דערזעהן דעם סאניטאר. האב איך אים איבערגעגעבן פארן סאניטאר, און אליין בין איך געלאפן ביז צום שטאב נאך א בעטל, כדי אונז זאלן מיר אים אריינטראגן אויף הונטן, ביז צום שטאב.

איך בין געקומען ביז צום שטאב, און איך האב געטראפן דעם לייטענאנט "ליזאלעק", האב איך אים דערציילט אז הערשקאוויטש איז זייער פארוואונדעט געווארן, און ווו ועל איך פאר אים טרעפן א בעטל? – האט ער מיר באלד אנגעוויזן. אבער דארט זענען אויך געשטאנען אנדערע סאלדאטן, און געווארט אויף א בעטל. איך האב אבער אויסגעריסן דאס

בעטל מיט געוואלד, און געלאפן צוריק נאך הערשקאוויטש'ן.

אונז האבן מיר אים ארויפגעלייגט אויפן בעטל, און איך האב אים געטראגן א פאר טריט. אבער איך האב אים נישט געקענט ווייטער טראגן צוליב מיין שוואכקייט. האבן אים געטראגן דער סאניטאר און א שייגעץ "אולינעץ", און איך האב איבערגענומען פון זיי די אויטאמאטן. זיי האבן געטראגן הערשקאוויטש'ן, און איך האב געטראגן די אויטאמאטן. ווי אונז זענען מיר געגאנגען א פאר טריט, האבן אונז די דייטשן אין אכט גענומען, און האבן אויף אונז געפערליך געשאסן. אונז זענען מיר געגאנגען נאך א פאר טריט, אבער מיר האבן זיך באלד געמוזט לייגן צו דער ערד, ווייל די קוילן האבן געפיפן ביי די אויערן.

זיי מיט הערשקאוויטש'ן האבן זיך באקומען מער אויף פארנט[1], אבער נאך מיר האבן די דייטשן שטארק נאכגעשאסן. איך האב געמאכט נאך א פאר טריט, אבער איך האב מיך שוין געמוזט אראפלייגן צו דער ערד, און אפילו ווען איך בין שוין געווען ביי דער ערד, זענען די קוילן נאך נעבן קאפ געפלויגן, אזוי אז איך האב נישט געוואוסט וויאזוי מען גייט פון דארט ארויס.

ווען איך בין אזוי געליגן אויף דער ערד זענען די רוסישע פליגער דאס צווייטע מאל אנגעקומען, און האבן ווייטער געשאסן אויף די דייטשן, אויף דעם צווייטן גראבן. איך בין קוים אנגעקומען צום שטאב, איך האב פאר זיי אפגעגעבן די אויטאמאטן, און איך בין געגאנגען צו הערשקאוויטש'ן. נעבן אים איז געווען דער אויבער לייטענאנט "פעטראס". און איך האב אים געטרייסט, אז ער זאל נישט האבן קיין פארכט, ווייל דאס איז אין די רעכטע זייט[2]. כאטש איך האב גוט געוואוסט וואספארא מכה ער האט נעבעך באקומען, ווערנדיג אזוי דורכגעשאסן ביז צו דער לונג. דאן האב איך מיך פון אים געזעגנט.

דארט האב איך מיך ארום געוואשן, און אונז האבן מיר געוואלט גיין ווייטער צו די טאנקען. עס האט אבער שוין אנגעהויבן טונקל צו ווערן אונז זענען מיר געגאנגען מיט דעם זעלבן וועג וואס מיר האבן געטראגן

1 וואו די דייטשן האבן נישט געקענט מער שיסן.
2 וואו עס איז ווייניגער סכנה, ווייל עס איז נישט נעבן הארץ.

הערשקאוויטש'ן, און אונז זענען מיר שוין באלד געווען אין דארף "פראגא". דארט האבן מיר באגעגנט די טאנקען ווי זיי גייען צוריק אויף ביינאכט. אונז האבן מיר זיך אויף זיי אויפגעכאפט, און געפארן ביז צום וועלדל. דארט זענען זיי אריין אין וועלדל, און געבליבן שטיין אויף ביינאכט.

איך האב געלייגט תפילין זאפארט ווי אונז זענען מיר אנגעקומען אין וועלדל, אבער עס איז שוין געווען א שעה אין דער נאכט. אזוי אז דאס איז געווען דער צווייטער טאג, וואס איך האב פארפעלט צו לייגן תפילין. מען האט אונז געברענגט צו עסן, און איך האב מיך געלייגט שלאפן אויפן טאנק.

-33-

צופרי האט מען אונז ווייטער צוזאמען גענומען, און פונדאסניי ארגאניזירט די אויטאמאטשיקעס, ווייל עס איז שוין געווען מער ווי די העלפט פארוואונדעטע און טויטע. אונז האבן מיר זיך אויפגעזעצט אויף די טאנקען, און ווייטער געגאנגען אויף פארנט. מיר האבן זיך אראפגעשטעלט אין עק פונעם דארף "פראגא", און אונז האבן מיר אויפגענומען דעם קאמף אקעגן די דייטשן.

די דייטשן האבן באלד אפגעטרעטן, און מיר האבן איינגענומען דאס גאנצע דארף. מיר זענען אין דארף נישט געבליבן שטיין, נאר ווייטער געיאגט די דייטשן. אונז זענען מיר זיי נאכגעגאנגען און מיר האבן פיל דייטשן דערשאסן.

נאך צופרי איז מיר איינגעפאלן, אז די תפילין וועל איך מיר אריסנעמען פון מיין רוק-זאק, און איך וועל זיי ארומטראגן מיט מיר, ווייל איך קען נישט וויסן וואו אלס מען קומט אן, און אזוי אויך קען מען דעם טאנק אונטערשלאגן, און אז ער ברענט שוין וועל איך נישט קענען מציל זיין די תפילין. האב איך אלעס איבערגעלאזט אין רוק-זאק, נאר די תפילין האב

איך צו מיר געגומען.

אזוי ווי מיר זענען אזוי פאראויס געגאנגען, האבן די דייטשן אנגעהויבן צו פייערן קעגן אונז, און אין איין מאמענט האבן זיי פינף טאנקען אונטערגעקלאפט, און מיין טאנק אויך צווישן זיי. עס איז מיר אלעס פארברענט געווארן, דאס שיינע סיני סידור'ל, א שבת גמרא – וואס איך האבן מיר נאך אין "מאסקעווע קראסנאגארסק" אויסגעליגן פון בערגער פון קאמארנע. נאר ב"ה די תפילין זענען מיר געבליבן. האב איך מיך זייער געפריידט און געלויבט דעם באשעפער, אז ער האט מיר חונן דעת געווען, אז עס זאל מיר זאל איינפאלן צופרי, צו נעמען צו מיר די תפילין.

אויף מיין טאנק איז פארוואונדעט געווארן איין טאנקיסט, עס האט זיך אים אפגעריסן דער רעכטער פוס ביז צו די קני, און די לינקע פוס האט זיך אים צוזאמען געבראכן אויף מערערע פלעצער. איך האב אויך געהאלפן אים טראגן אויף הונטן צום שטאב, און ער האט זייער געווייזט אויפן לינקן פוס.

אזוי ווי מען האט אונז אונטערגעשלאגן די פינף טאנקען, האבן מיר זיך צוריקגערוקט אויף הונטן, אין א טאל אריין. מיר האבן זיך דארט געגראבן א שוצן-גראבן, און אונז זענען מיר דארט געשטאנען ביז נאכמיטאג.

אונזערע אויטאמאטשיקעס האבן דארט געטראפן א דייטשער שפיאן, וועלכער איז געווען פארשטעלט אין ציווילע קליידער, און מען האט ביי אים געטראפן א מיליטערישע לעגיטימאציאן. מען האט אים געפערליך געשלאגן, ווייל אונז זענען מיר דארט געווען געפערליך גערעגט, אזוי אז מען האט אים געוואלט ארונטערלייגן אונטערן טאנק, און ארויפלאזן אויף אים דעם טאנק. מען האט אים דארט אזוי געשלאגן, אז איך האב נישט געקענט דארט שטיין, און הערן זיין משונה'דיג קול פון געווייין. דארט אין הויף אונטערן פלויט איז געווען אן אויסגעראבענער גראבן, האט מען אים אריינגעטריבן אין דעם גראבן, און דארט דערשאסן.

מען האט אונז געברענגט מיטאג צו עסן, אבער אונז האבן מיר נאך נישט צייט געהאט פארטיג צו מאכן די מיטאג, האבן מיר שוין באקומען דעם באפעל צו גיין אויף די טאנקען, און מיר זענען ווייטער געגאנגען.

אונז זענען מיר נאר ארויפגעקומען צוריק אויף דעם פלאץ וואס מען האט אונז צופרי די פינף טאנקען אונטערגעשלאגן, האבן ווייטער פרישע פיר טאנקען געברענט. אויף דעם טאנק וואס איך בין געווען – וועז דער פירער פון טאנק האט דערזעהן ווי די אנדערע טאנקען ברענען, האט ער אים זאפארט אויסגעדרייט אויף רעכט'ס אין טאל אריין.

מיר זענען אלע זיך צוזאמען געקומען אין דעם טאל, איז מיטאמאל געקומען צו לויפן א שייגעץ פארשמירט מיט בלוט, דאס געזיכט און די קליידער. דער שאפער פון דער בריגאדע מאיאר "יאנקא" פרעגט אים: וואו ער איז **פליזיערט?** – האט ער געזאגט אז ער איז נישט פארוואונדעט, נאר דער פירער פונעם טאנק איז געשטאנען אין טאנק, און די העלפט קערפער האט ער געהאט ארויס פונעם טאנק, און א **באלוואנקי** האט אים געטראפן אין קאפ אריין, האט עס אים זיינע **געהירן** אויף אים געווארפן[1]. און ער האט דערציילט אז ער האט נאך דאס מיטאג געגעסן אויפן טאנק, און די שיסעריי האט אים די געהירן אין זיין מיטאג אריינגעווארפן.

אונז זענען מיר דארט געשטאנען ארום א שטונדע. איך האב דארט געטראפן פערציג טויזנט מארק, און איך האב זיי צוריסן אויף פיצלער. אונז זענען מיר נאך אביסל ארונטער געגאנגען, האבן אונז פלוצים אפגעזוכט די דייטשע פליגער, און אונז באמבאדירט. זיי האבן אונז אבער גארנישט שאדן געמאכט, נאר צוויי אפיצירן זענען **פליזיערט** געווארן.

נאכן באמבאדירן זענען מיר אריינגעגאנגען אין א דארף, וואס איז שוין געווען אונזער פון **געסטערן**. אונזער טאנק איז אריינגעגאנגען אין א הויף, אונז האבן מיר מאסקירט דעם טאנק, און מיר זענען דארט געווען ביז פארנאכטס. אונז האבן מיר געהאפט אז אונז בלייבן מיר דארט נעכטיגן, ווייל עס איז געווען היפש ווייט אונטערן פראנט, האבן מיר געקלערט זיך אפצורוען איבער די נאכט. אבער וועז מיר האבן זיך אביסל צוגעגרייט צום אויפדערנאכט, איז געקומען א באפעל אז אונז גייען מיר ווייטער.

אונז זענען מיר געגאנגען מיט די טאנקען ארום צוויי ק"מ, און אונז האבן מיר זיך געשטעלט אין א טאל פאר א בערגל. אונז האבן מיר דארט באקומען נאכטמאל. נאכן נאכטמאל איז געקומען א באפעל אז די דייטשן

1 אזוי אז ער איז בלויז געווארן פארשמירט פון יענעם'ס בלוט.

ווילן מאכן אן אפענסיווע, זיי רייסן זיך אויף פארנט, און מען זאל שיקן דריי טאנקען אויף פארנט. צו מיין מזל איז מיין טאנק אויך געגאנגען. אונז זענען מיר געווען פיר מענטשן ביים טאנק, מיר האבן זיך געווען קסלט א גאנצע נאכט, און געהיטן דעם טאנק, און אויך געהיטן אז די דייטשן זאלן אונז נישט באפאלן פון ערגעץ א זייט.

נאך די האלבע נאכט האבן די דייטשן געמאכט א קעגן אפענסיווע, און האבן געפערליך געשאסן. איך האב מיך נאר געשיצט אונטערן טאנק, און אונטער א שטאל געבויעט פון ציגל, וואס דער טאנק איז נעבן דעם געשטאנען. פארטאגס, ווען עס האט אנגעהויבן אביסל ליכטיג ווערן, זענען די דריי טאנקען צוריקגעגאנגען אויף דעם פלאץ פון וואו זיי זענען ביינאכט אוועק געגאנגען[1].

צופרי, אזוי ווי מיר זענען אנגעקומען אהין, האט מען צוזאמען געזומען די אויטאמאטשיקעס וואס זענען געווען פונעם ערשטן סאזאט, און מען האט זיי געגעבן א באפעל אז זיי זאלן גיין אויף דעם פלאץ פון וואו די טאנקען זענען נעכטן פארנאכטס אוועק געגאנגען[2]. אונז זענען מיר געגאנגען איבער די פעלדער, ביז מיר זענען אנגעקומען אהין. דארט האבן מיר געטראפן אונזער פרישטאג, און נאכן עסן האט מען אונז צוזאמען געציילט, און ווייטער ארגאניזירט, מען האט אונז איינגעטיילט צוריק יעדער צו די טאנקען.

דער טאנק איז געקומען ביז צום בריקל וואו מען האט אונז איינגעטיילט, און איך האב מיך אויפגעזעצט אויפן טאנק. אויפן טאנק זענען שוין געווען צוויי "רומענער" רוסישע סאלדאטן, וואס מען האט זיי אונז צוגעטיילט. איך האב געטראפן אויפן טאנק א זאק דייטשע ווייסע ברעזל, איך האב נאך דערפון אביסל געגעסן, אבער נישט צופיל, ווייל איך האב געהאט פארכט, אז עס איז שוין סוף זמן פון אכילת חמץ.

אונז זענען מיר מיט די טאנקען דורכגעגאנגען דאס פלאץ וואו מיר האבן געסטערן זיך געגראבן די שוצן-גראבנס, דארט זענען מיר געשטאנען א פאר מינוטן, און מיר זענען באלד ווייטער געגאנגען.

---

1 אין טאל פארן בערגל, פון וואו די דריי טאנקען זענען אוועקגעגאנגען אינמיטן די נאכט.

2 אין א דארף, צוויי ק"מ צוריקצוואוועגס.

(אונז זענען מיר געפארן עטליכע ק"מ, דאסמאל זענען מיר שוין געגאנגען אויף אן אנדערע ליניע, און אונז זענען מיר אנגעקומען אין א וואלד. אין דעם וואלד זענען מיר געשטאנען גאנץ לאנג, און דערנאך האבן מיר זיך אויסגעדרייט, און געגאנגען אין דעם וואלד אויף רעכט'ס.

אונז זענען מיר אנגעקומען אויף א פלאץ וואו עס זענען געווען אנגעגרייט ארום פערציג קאטיושיס, און איך בין נישט וויט געווען פון די קאטיושיס, ווען זיי האבן אלע פערציג אויסגעשאסן מיט איינמאל. דאס קול וואס איז געווען אין דעם וואלד איז אומבאשרייבליך. עס האבן דארט געארבייט אין וואלד אויפן שטראז ציווילע מענטשן, דייטשן מיט פאלאקן, און זיי זענען אלע געפאלן צו דער ערד. זיי האבן געמיינט אז עס איז אן ערד-ציטערניש.

ווי די קאטיושיס האבן אויסגעשאסן, זענען מיר וויטער געגאנגען מיט די טאנקען. אויפן וועג אין וואלד האבן מיר געטראפן פיל טויטע רוסן, וואס די דייטשן האבן זיי צוזאמען געכאפט און אויף איין הויפן זיי דערשאסן. אונז זענען מיר אנגעקומען דארט אויף דעם באשטימטן פלאץ, וואו מיר האבן געדארפט זיין, און מיר זענען מיטן טאנק ארונטערגעפארן אונטער ביימלעך, כדי דער טאנק זאל זיין מאסקירט, און אונז זענען מיר געשטאנען דארט ביז ביינאכט.

פון דעם פלאץ האבן מיר געזעהן ווי די פאבריקן ארבייטן אין בעהמען און אין וו. אסטראה, מען האט געזעהן ווי דער רויעך רויכערט זיך פון די קוימענס פון די פאבריקן. עס איז ביז בעהמען געווען נאר עטליכע אכט ק"מ.

אזוי ווי אונז זענען מיר דארט געשטאנען האבן מיר דערזעהן אז מען שיסט אויף אונז, פון די לינקע זייט פון וואו מיר זענען געשטאנען, וואס דאס פלאץ איז אנגעבליך שוין פון לאנג געווען אונזערס. מען האט באלד צוזאמען געזומען די אויטאמאטשיקעס, און מאיר שראמעק איז מיט זיי געגאנגען. אבער עס האט זיך ארויסגעשטעלט אז דאס איז נישט געווען קיין דייטשן, נאר עטוואס רוסן האבן געשאסן אויף האזלעך.

אויפדערנאכט, דאס איז געווען די צווייטע סדר-נאכט, זענען מיר

אוועק פון דעם פלאץ ארונטער אין וואלד.

אונז זענען מיר אנגעקומען מיט די טאנקען ביז צום דארף, וואו איך בין די גאנצע נאכט געשטאנען. אונזער טאנק האט זיך באהאלטן אונטער א הויז, און אונז אויטאמאטשיקעס האבן מיר רינגס און ארום דעם שטוב געהיטן, מען זאל אונז נישט...

(עד כאן הספר)

עד כאן איז די העתקה פון דעם טאג בוך וואס דער זיידע האט פאר זיך פארצייכענט די אלע איינצעלהייטן אין ביאגראפיע פון זיינע לעבענסטעג אין די מלחמה יארן. אויסער דעם איז געווען אפגעשריבן נאך ארום 20 בלעטער, א המשך פון די באשרייבונג, וואס דאס איז פארלוירען געווארען, וחבל על דאבדין. כולי האי ואולי וועט דאס נאך א"ה אפירקומען, ועוד חזון למועד.

עפילאג

נאך די באפרייאונג איז דער זיידע, ווי פיל אנדערע פליטים, אנגעקומען אין די גרויסע שטעט ווי מען האט אנגעהויבן זיכן ווער עס האט אלץ איבערגעלעבט די שרעקליכע מלחמה. ליידער האט ער פארלוירען אין דער מלחמה זיינע געטרייע עלטערן און זיינע צוויי עלטערע פארהייראטע שוועסטער, פייגע און שיינדל און זייערע מענער און קינדער, ווי אויך זיינע יונגערע ברידער שלמה און יודל, און אויך רוב פון די פארצווייגטע שיינע משפחה, פעטערס, מימעס און קרובים, וואס האבן מיטגעטיילט דעם ביטערן גורל פון רוב כלל ישרא-ל אין די מלחמה יארן.

עס האבן איבערגעלעבט מיט גרויסע ניסים זיינע צוויי יונגערע שוועסטערס, מרת חנה תחי', אשת ר' בעריש שווימער ז'ל פון מאנטריא-ל, און שפעטער אשת ר' אהרן הערש ווינבערגער ז'ל פון נ.י. און מרת רויזע תחי', אשת ר' מאיר יודא פעלזען נ"י פון מאנטריא-ל. זיי האבן זיך אלע קודם באזעצט און חאמאלטאוו, טשעכיי, ווי עס האט זיך אנגעהויבן

בויען א שיינע ערליכע קהילה פון היימישע יודן. דארט האט דער זיידע געהייראט מיט די חשוב'ע באבע זאל זיין געזינט, א שוועסטער מיט ר' לייביש קליינבערגער נ"י פון מונקאטש, וואס האט זיך אויך באזעצט און חאמאלטאוו. ווי עס האט אבער אנגעהויבן בלאזן די קאמוניסטישע ווינטן, האבן זיי אלע געפליכטעט קיין מאנטריא-ל, און זיך דארט באזעצט און דארט געבויט זייערע שיינע שטיבער, גייענדיג אין די פיסטריט פון זייערע גרויסע זיידעס.

דארט און מאנטריא-ל האבן די משפחות, מיט נאך עטליכע נאנטע קרובים, ווי משפחת ר' משה סטרולאוויטש, ר' חיים הערש שווימער, געלעבט מיט א גרויס נאנטשאפט און געטריישאפט, ארויסהעלפנדיג זיך איינעם דעם צווייטן. זיי זענען געווען פון די ערשטע בויערס פון די סאטמארע קהילה און מוסדות און מאנטריא-ל, און האבן אלע אויפגעשטעלט הערליכע משפחות פון קינדער און אייניקלעך פון וועם פול זענען פירענדע עסקנים און די סאטמארע קהילות און מאנטריא-ל און נ.י.

דער זיידע ע"ה איז געווען געראכנט ווי דער ראש המשפחה וואס ביי יעדע ערנסטערע זאך האט מען זיך דורכגערעדט מיט אים, און מיט זיין חוות דעת האט מען זיך אלעמאל געראכנט, און ער האט אלץ ארויסגעהאלפן מיט זיין עצה אדער וואס נאר עס האט אויסגעפעלט. זיין שיינע ערליכע התנהגות וועט בלייבן איינגעקריצט און א וועגווייזער פאר די גאנצע משפחה.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים

בן יכבד אב

לזכרון בספר נשמת אבי מורי ורבי אלופי ומיודעי ה"ה הרבני החסיד המפורסם לשבח ולתהלה, הגאון הגדול במלוא מובן המלה, פאר המדות ומעלה מאוד נעלה, חכם ונבון במיטב הגיון, אציל הרוח ועדין הנפש, בקי נפלא עד להפליא בחדרי התורה, כשלמה עוטה אורה, ביראה טהורה, כש"ת,

מוה"ר משה מויזקאפף זצללה"ה

בן הרה"ח מוה"ר **יוסף זאב** ז"ל

תלמיד נאמן להרה"ק בעל מנחת אלעזר ממונקאטש זצוק"ל – ונכד הרה"ק ר' שאול גרינפעלד מלוטשיק זי"ע

וענתה השירה הזאת לעד ולמזכרת. מחוקק בציון על ראשו עטרת,

מורם מעם נתבקש למרומים ונתעלה בהדרה,
שייף עייל שייף נפיק וגרס באורייתא תדירא,
התחסד עם קונו בכל אונו ערוכה ושמורה,
בקי בחדרי התורה, וידע להשיב בשפה ברורה,
נוח לשמים ולבריות, איש אמונים ורב תבונות,
ידע לרצות את בוראו בתפלה בשיר ובנעימות,
וקיבל בביתו תדיר אורחים בסבר פנים יפות,
סמך ותמך בצדקתו לאביונים, ובפרט לעניי ירושלים
פרנס וממייסדי קהלתנו יט"ל במאנטריאל המעטירה,
זהיר במס"נ בשנות הזעם, לשמור מצות ה' ברה
אמונת צדיקים היה נר לרגלו ואור לנתיבתו
בצלם הסתופף ודבק בהם ובתורתם בנימי נשמתו
זרע בירך ה' העמיד נאמנים לה' ולתורתו
לילה כיום התחזק בעבודתו מתוך יסורים שסבל וקבלו
השיב נשמתו בטהרה, **ה**רחמן יקימהו במהרה לתחיה

נפטר בשם טוב, בן שמונים שנה לחייו - ביום ט"ו אדר ב', שנת ה'תש"ס לפ"ג
תהא נשמתו צרורה בצרור החיים

ויבדל לחיים טובים כבוד אמי מורתי היקרה, הצנועה והחשובה, מרת **הינדא בת חנה** לרפואה שלימה שתחי' עמו"ש מתוך בריאת השלימות, לאורך ימים ושנים טובות ומאירות, ורב נחת דקדושה מכל יו"ח עד ביאת בן דוד במהרה דידן וברוב רחמיו וחסדיו אכיה"ר.

הונצח ע"י בנו היקר הרה"ח הנגיד הנכבד מוה"ר

מוה"ר חיים צבי מויזקאפף ני"ו

Rabbi M. L. Rabinovich
OF MUNKATCH
169 HOOPER STREET
BROOKLYN 11, N. Y.

משה יהודא ליב ראבינאוויטש
אב"ד דקהל מונקאטש
דניו־יורק יצ"ו

ב"ה

ר"ח ניסן תשכ"ג

שוכט"ס לכבוד ידי"נ הרה"ח המפואר לשמו דת
רד"מ מהו"ל רשב"ג מו"ה משה מאי' שקליר שליט"א

אחדשה"ט כיאה"ר בהשית דבריו הנני לתודה וברכה רבה
הטוב אשר גמלני להיות להיות נאה ומשמש חן חן.
ותפילתי להשי"ת שימלא ידיהם בכל אורה ששון ושמחה
ומתוך הרחבת הדעת דקדושה תזכו לראות אתם כל יוצ"ח
דורות ישרים ומבורכים כרצון רבך כ"ה ומתוקני ולוהרתי
ונזכה ואל כולם נחמה של בנין ציון ושירה לעולמי
בגאולה שלמה במהרה ברוב רחמיו וחסדיו

ודו"ש הכו"ח כאה"ר
הק' משה יהודא ליב

גם אני מצטרף לכל הנ"ל
ש"ב ... מונקאטש ר' חיים דוד נ"י

יצחק יעקב ראבינאוויטש
רב דקהל דרכי תשובה ד'מונקאטש
ברוקלין, נ. י.

Rabbi Isaac Jacob Rabinovich
574 East 9th Street
Brooklyn, New York 11218
Tel. 438-1197

ב"ה

יום ו' עשק"פ ויצא תשע"א לפ"ק.

לכבוד ידי"נ הרבני הנכבד האנשים המופלג הגאון המרומם המפורסם ומעולה במעלות ומופת לשלוחי כשי"ת מוהר"ר משה מוסקאוויץ נ"י

באתי על אנקת יהודי זה מעומק הלב על רוב ההתמכרות והשפלות למשקה היין"ג מכשפים הביע"ט וה"ב שתפשו ה' בידו ביזית ויכלה לעשות ולהרבות פלאים לתניק הגדה ולהסוס עמוד ויכוה רוח נתי' בקרבו מיום שיהי' בידו קודש עוסקים בהגדה ובמלוות עד כי אחר שיהי' בבא

בכבוד בידידות נאמנה
יצחק יעקב ראבינאוויטש

Phone: CHestnut Hill 7-6892

קאנגרעגיישאן „בית שלמה"

Congregation Beth Solomon

601 E. SEDGWICK STREET
PHILADELPHIA 19, PA.

Grand Rabbi
MEYER ISAACSON

הרב מאיר אייזיקזאהן
כהר"ח מו"ח שלמה זצ"ל הנאבר"ק ראמאן
וחתן הר"ר מו"ח איחסר רוזנבוים שליט"א
קרעמשניוואר - נאדבורנר רבי
מלפנים רב בעירות
רומאן, פוקשאן, בוקורעשט (רומניא)
וריישבערג (משעכאסלאוואקיי)

March 21 1962 יום ה' כ"א חודש אדר שנת תשכ"ב

Rabbi Naftali Weisz
Grand Rabbi of Spinka
1462 56th Street, Brooklyn, N.Y. 11219

נפתלי צבי ווייס
בן הרה״צ
מהרי״י זצללה״ה
מספינקא

בס״ד

בעזהש״י
חודש הרחמים והרצון תשנ״ד לפ״ק
אמו״ע ידידנו הדגול כו״ח הרה״ג המפואר וכו'
הרה״ק החסיד ר' משה מינצקאפף הי״ו שו״ב
אב״ד דק״ק מאנטריאל יצ״ו

שוכט״ס.

בפרוס השנה החדשה הבעל״ט הנני לברכם
בברכת שנה טובה ומבורכת, שנת חיים ושלו'
שנת אושר עושר וכבוד, חיי עונג נחת ונועם
מתוך שפע ברכה והצלחה, ונזכה בתוכ' לשנת
קיבול תפילות ולהמשך כל נ' דשנת גאולה וישועה
גדולה ולהתגלות כב' ית' בב״א.

הכו״ח הדושה״ט ומאחל שנת כתיבה וחתימה טובה
ושמחת החג הבעל״ט
המעתיר והמצפה לישועה
הק' נפתלי צבי בהה״צ מספינקא זצוקללה״ה

קאמארנא רבי
יצחק שלמה סאפרין
רחוב הרב קוטלר 11
גבעת-שאול, ירושלים
טל. 53 42 05 ת.ד. 5156
ישראל

Rabbi of Komarno
I. SHLOMO SAFRIN
11, Rav Kotler Str.
GIVATH-SHAUL, JERUSALEM
Tel. 53 42 05 P.O.B. 5156
Israel

בס"ד, ירושלים כ' טבת תשנ"ג

שוכט"ס.

לכבוד ידידינו וידיד בית אבותינו בית קאמארנא הנדיב הנעלה הרב הגאון רבי משה מוסקאוף שליט"א ומשפח' שיחי' עמוש"א עם כל טוב

קבלתי את מכתבם היקר עם הצדקה הקדושה -48 דולר על הימים הקדושים, לביתי ולבני ולנכדיי, ובזכות הצדקה הקדושה הזאת התברכו בכל מילי דמיטב ושביתכם יהיה בית מלא ברכת ה' עם רפואות וישועות ושמחות וכל טוב.

והנני מתפלל בעדכם תמיד במקומות הקדושים בעדכם ומשפח' לטובה ולברכה. וזקיני הקדושים מקאמארנא ואאמו"ר הרה"צ רבי מנחם מאניש סאפרין זצ"ל מאקמארנא ימליץ בעדכם לפני מ"ה הקב"ה לטובה ולברכה.

ואנו מצפים ומקוים לקראת משיח צדקינו ולגאולה שלימה בב"א.

כ"ד ידידו המברכו בכל טוב

יצחק שלמה סאפרין

התודה והברכה

דערמיט ווילן מיר אויסדרוקן אונזער הארציגן
דאנק פאר אלע חשוב'ע פעטערס שיחיו

ובפרט פאר'ן חשוב'ען פעטער

מוה"ר **אברהם מייזעלס** הי"ו
וזוג' הצוה"ח מרת מלכה רייזל שתחי'
וועלעכע האבן גאר שטארק צוגעהאלפען
צום הצלחה פונם קונטרס

ווי אויך פאר די חשוב'ע אייניקלעך
מו"ה **יקותיאל יצחק מייזעלס** ני"ו
מו"ה **שלמה זלקא מויזקאפף** ני"ו
ומו"ה **ישכר בעריש מויזקאפף** ני"ו
וועלעכע האבען געארבעט טעג און נעכט
ארויסצוגעבען א דבר השלם

ואחרון אחרון חביב דער חשוב'ער פעטער
מוה"ר **חיים צבי מויזקאפף** הי"ו
וועלעכער האט ממציא געווען דעם רעיון און האט דאס
ערמעגליכט ארויסצוברענגען מכח אל הפועל